

МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІЗНЕСУ І ПРАВА

ПРАВОВІ НОВЕЛИ

Науковий юридичний журнал

№ 21/2023

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

Науковий юридичний журнал «Правові новели» засновано рішенням Вченої ради Міжнародного університету бізнесу і права 06.12.2012 р., протокол № 5

Журнал внесено до категорії «Б» (спеціальність 081. Право) переліку наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук відповідно до Наказу МОН України від 17.03.2020 р. № 409 (додаток № 1).

Видання включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща).

Засновник і видавець: Зклад вищої освіти
«Міжнародний університет бізнесу і права», Україна,
73039, м. Херсон, вул. 49 Гвардійської Дивізії, 25-А
тел.факс (0552) 33-66-86
e-mail: editor@legalnovels.in.ua
web: www.legalnovels.in.ua

Періодичність видання: 3 рази на рік.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
КВ № 21144-10944 Р від 31.12.2014 р.

Рекомендовано до друку Вченою радою Міжнародного університету бізнесу і права
25.12.2023 р., протокол № 7

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Головний редактор: **Воронін Я.Г.** – доктор юридичних наук, професор;

Заступник

головного редактора: **Клюєв О.М.** – доктор юридичних наук, професор;

Відповідальний секретар: **Ненько С.С.** – кандидат юридичних наук, доцент.

Редакційна колегія:

Чеботарьова Г.В. – доктор юридичних наук, професор;

Попович Є.М. – доктор юридичних наук, професор;

Предместніков О.Г. – доктор юридичних наук, доцент;

Ліпкан В.А. – доктор юридичних наук, професор;

Ковбас І.В. – доктор юридичних наук;

Кантор Н.Ю. – кандидат юридичних наук, доцент;

Копельців-Левицька Є.Д. – кандидат юридичних наук, доцент;

Паламарчук Г.В. – кандидат юридичних наук;

Проць О.Є. – кандидат юридичних наук, доцент;

Рачинська І.М. – кандидат юридичних наук, доцент;

Риженко І.М. – кандидат технічних наук, доцент;

Рязанов М.Ю. – кандидат юридичних наук, доцент;

Тимчишин А.М. – кандидат юридичних наук, доцент;

Чувакова Г.М. – кандидат юридичних наук, доцент;

Кубасенко А.В. – кандидат юридичних наук, доцент;

Ульянов О.І. – кандидат юридичних наук, доцент;

Цехан Д.М. – доктор юридичних наук, професор;

Борко А.Л. – доктор юридичних наук, професор;

Бараненко Д.В. – доктор юридичних наук, професор;

Барчук В.О. – доктор філософії в галузі права;

Мандзик П.І. – кандидат юридичних наук, начальник юридичного відділу,

ТОВ «Паливно-торгова фірма «Центр»;

Шані (Ехуд) Роффех – доктор філософії з права, професор (Ізраїль).

ЗМІСТ

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Зінорук М.М.

Чинники впливу на забезпечення державної безпеки України на сучасному етапі.....7

Ніцевич О.В.

Видова характеристика юридичних гарантій професійної діяльності журналістів в Україні.....17

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Баштова О.Г.

Контроль за обігом цивільної вогнепальної зброї: практичний аспект.....26

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

Добровольська В.В., Ляховецький О.О.

Штучний інтелект як об'єкт господарських правовідносин.....31

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Буга В.В.

Наукове забезпечення запобігання правопорушенням у сфері будівництва в Україні38

Горшкова О.О., Тайхманн Фабіан

Досвід протидії DDoS-атакам в Україні: окремі правові аспекти.....47

Драган О.В.

Практичне застосування концепції вини платника податків за вчинене правопорушення.....54

Іванський А.Й.

Фінансовий контроль і моніторинг за використанням публічних коштів за фінансовим законодавством України61

Кушнір І.П.

Проблемні аспекти надання публічної інформації за запитами на інформацію (ретроспективний аналіз, сучасний стан).....69

Мороз В.О.

Адміністративно-правове забезпечення організаційних форм діяльності місцевих органів публічної адміністрації.....75

Недохлєбов І.І.

Аналіз організаційно-правових форм забезпечення інформаційної безпеки України.....82

Юрков Е.О.

Диспозитивність сторін у справі як стандарт адміністративного судочинства.....89

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

Волуйко О.М., Бурлак О.В.

Зміст інновацій у діяльності національної поліції України.....95

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

Крут К.О.

Нелегальна міграція та нелегальний мігрант: зниження актуальності державного дозволу (міжнародний аспект).....102

Сафончик О.І.

Правове регулювання договору купівлі-продажу електроенергії за законодавством України.....107

Haliantych M.K., Kochyn V.V.

Principles of modern housing law in the conditions of private law codification.....114

Шкута О.О.

Порядок застосування інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням.....121

Коломоєць Т.О., Колпаков В.К., Шарая А.А.

Європейські стандарти в принципах дисциплінарної відповідальності державних службовців...128

Литвиненко О.Ю.	
Право засуджених на охорону здоров'я в місцях несвободи: теоретично-правовий аналіз.....	137
Денисова А.В.	
Ефективність надання адміністративних послуг органами місцевого самоврядування: адміністративно-правовий аспект.....	144
Биков І.О.	
Надання адміністративних послуг органами місцевого самоврядування: деякі аспекти адміністративно-правового регулювання в умовах воєнного стану.....	149
Волошанівська Т.В.	
Слідчі версії та негативні слідчі ситуації, які виникають під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених дітьми.....	155
Желновач Є.Г.	
Війна як каталізатор формування нових складових інформаційного суспільства в Україні.....	163
Ілляшук Д.Г., Бруско К.М.	
Реалізація функції процесуального керівництва щодо забезпечення прав особи при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій.....	172
Ковальчук А.Ю.	
Досвід Естонії та Латвії в організації надання адміністративних послуг та його впровадження в Україні.....	180
Лемеха Р.І.	
Кримінальна відповідальність за участь найманця у збройному конфлікті.....	185
Гунченко Д.І.	
Тимчасовий доступ до речей та документів як процесуальна форма ініціативності сторони захисту у кримінальному провадженні.....	191
Сівак В.М.	
Системний вимір форми правління сучасної Української держави.....	197
Легеца Є.О., Легеца Ю.О.	
Зарубіжний досвід адміністративної та кримінальної відповідальності за перешкодження професійної діяльності журналістів як елемент захисту прав людини.....	207
Корнієнко М.В.	
Адміністративно-правові засади діяльності служби безпеки України в умовах геополітичних реалій сучасності.....	214
Ісаєнко І.В.	
Охорона громадського порядку на місці ракетного обстрілу в умовах воєнного стану.....	224
Єщенко О.В.	
Доступ до правосуддя: ретроспектива філософського обґрунтування.....	229
Кирилюк А.В., Галупова Л.І.	
Судова юрисдикція у сфері захисту прав інтелектуальної власності: міжнародний аспект.....	238
Яковлєв О.А.	
Правові нюанси формування належного рівня соціального захисту самозайнятих осіб в Україні.....	245
Дубинський О.Ю., Дубинський І.Ю.	
Місце адміністративно-правового регулювання у розвитку будівельної галузі України.....	252
Ткач А.В.	
Повноваження прокурора щодо здійснення контролю за перебігом строків досудового розслідування під час дії правового режиму воєнного стану.....	259
Леоненко А.А.	
Сучасні можливості використання спеціальних знань при розслідуванні завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності.....	265
Коломоєць Т.О., Курінний Є.В., Титаренко М.В.	
Обов'язковість судових рішень як стандарт адміністративного судочинства: теоретичні підходи та нормативна визначеність.....	274
Leheza Yu.O.	
National court practice and ecthr practice in guaranteeing the right to peaceful assembly for LGBT representatives.....	279

CONTENTS

CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW

Zinoruk M.M.

Impact factors for the state security of Ukraine at the modern stage.....7

Nitsevych O.V.

Specific characteristics of legal guarantees of professional activities of journalists in Ukraine.....17

CIVIL LAW AND CIVIL PROCESS; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

Bashtova O.H.

Control over the circulation of civil firearms: practical aspect.....26

COMMERCIAL LAW AND PROCESS

Dobrovolska V.V., Liakhovetskyi O.O.

Artificial intelligence as an object of economic legal relations.....31

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW

Buha V.V.

Scientific support for the prevention of offenses in the field of construction in Ukraine.....38

Horshkova O.O., Taikhsann Fabian

Experience in countering DDoS attacks in Ukraine: some legal aspects.....47

Dragan O.V.

Practical application of the concept of the taxpayer's guilt for the offense committed.....54

Ivanskyi A.Y.

The financial control and monitoring of the use of public funds according to the financial legislation of Ukraine.....61

Kushnir I.P.

Problem aspects of providing public information on information requests (retrospective analysis, current state).....69

Moroz V.O.

Administrative and legal provision of organizational forms of activity of local bodies of public administration.....75

Nedokhlebov I.I.

Analysis of organizational and legal forms of ensuring information security of Ukraine.....82

Yurkov E.O.

Dispositiveness of the parties in the case as a standard of administrative jurisdiction.....89

JUDICATURE; PUBLIC PROSECUTION AND ADVOCACY

Voluiko O.M., Burlak O.V.

Essence of innovations in the activities of the national police of Ukraine.....95

TOPICAL ISSUES OF JURIDICAL SCIENCE

Krut K.O.

Illegal migration and the illegal migrant: decreasing relevance of the state permit (international aspect).....102

Safonchyk O.I.

Legal regulation of the power sale and purchase agreement under the legislation of Ukraine.....107

Haliantsch M.K., Kochyn V.V.

Principles of modern housing law in the conditions of private law codification.....114

Shkuta O.O.

Procedure for application of the institute of exemption from serving a sentence with probation.....121

Kolomoiets T.O., Kolpakov V.K., Sharaya A.A.

European standards in the principles of disciplinary responsibility of civil-service employee.....128

Lytvynenko O.Yu.	
The right of convicts to health care: theoretical and legal analysis.....	137
Denysova A.V.	
Efficiency of provision of administrative services by local government bodies: administrative and legal aspect.....	144
Bykov I.O.	
Administrative services provided by local authorities: some aspects of administrative and legal regulation in the context of martial law.....	149
Voloshanivska T.V.	
Investigative leads and negative investigative situations arising during the investigation of juvenile criminal offenses.....	155
Zhelnovach Ye.H.	
War as a catalyst for shaping new components of the information society in Ukraine.....	163
Illiashchuk D.H., Brusso K.M.	
Implementation of the function of procedural management in ensuring the rights of a person when conducting secret investigative (search) actions.....	172
Kovalchuk A.Yu.	
Experience of Estonia and Latvia in organizing administrative service delivery and its implementation in Ukraine.....	180
Lemekha R.I.	
Criminal liability for mercenary participation in an armed conflict.....	185
Hunchenko D.I.	
Temporary access to things and documents as a procedural form of the defense initiative in criminal proceedings.....	191
Sivak V.M.	
The systemic dimension of the government of the modern Ukrainian state.....	197
Leheza Ye.O., Leheza Yu.O.	
Foreign experience of administrative and criminal liability for interference with the professional activities of journalists as an element of human rights protection.....	207
Korniienko M.V.	
Administrative and legal principles of the security service of Ukraine in the context of geopolitical realities.....	214
Isaienko I.V.	
Public order protection at the site of a rocket attack under martial law.....	224
Yeshchenko O.V.	
Access to justice: a retrospective of philosophical justification.....	229
Kyryliuk A.V., Halupova L.I.	
Court jurisdiction in the field of intellectual property rights protection: international aspect.....	238
Yakovlyev O.A.	
Legal nuances of establishing an appropriate level of social protection for self-employed persons in Ukraine.....	245
Dubynskiy O.Yu., Dubynskiy I.Yu.	
Place of administrative and legal regulation in the development of the construction industry of Ukraine.....	252
Tkach A.V.	
Powers of the prosecutor to control the course of pre-trial investigation during the legal regime of martial law.....	259
Leonenko A.A.	
Modern possibilities of using special knowledge in the investigation of intentionally false reports on the security threat to citizens, destruction or damage to property.....	265
Kolomoiets T.O., Kurinnyi Ye.V., Tytarenko M.V.	
Binding of court decisions as a standard of administrative jurisdiction: theoretical approaches and normative determination.....	274
Leheza Yu.O.	
National court practice and ecthr practice in guaranteeing the right to peaceful assembly for LGBT representatives.....	279

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.01>

Зінорук М.М.

*аспірант кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права
Академія праці, соціальних відносин і туризму*

ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Загальна постановка проблеми. Формування системи державної безпеки потребує визначення ключового поняття – «*державна безпека*».

Незважаючи на кількасотрічні спроби знищення української ідентичності, українців як нації, голодомор, згодом – спроби знищення Української Держави П. Скоропадського [1], а потім і Я. Стецька (1941 р.) [2–3], тривала «советизація» після Другої світової війни, а згодом і гібридна війна проти Української держави (проголошена із актом відновлення її незалежності 24 серпня 1991 року), реалізація політики рашизму, порушення територіальної цілісності в 2014 році і відкрита загарбницька війна 24 лютого 2022 року – ключові наукові розвідки як в правовій, так і безпековій царинах так досі і не сфокусували власну увагу на переміщенні до центрального кола наукових досліджень державну безпеку (далі – ДБ).

Адже процеси державотворення, націєтворення [4], становлення цивілізаційної ідентичності українства [5], формування політичних процесів, режимів та інститутів [6], політико-правовий розвиток [7], впровадження актів стратегічної правотворчості – все це вкрай складно реалізовано поза контекстом держави та інституційного виміру державотворчих процесів в цілому. Ба більше, поза контекстом забезпечення безпеки самої держави. Підкреслимо: не лише безпеки людини і безпеки суспільства, а й безпеки держави.

Такий методологічний перекик віддаляє як від збалансованого розуміння державної політики, так і від вироблення ефективних механізмів правового її регулювання.

Відтак об'єктивно постає потреба у виділенні як окремого об'єкта правових досліджень державну безпеку, а звідси – виділення тих чинників, які впливають на її забезпечення на сучасному етапі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Важливим завданням правової науки є формулювання правової категорії. Аналіз сучасних правових досліджень дав змогу дійти висновку, що навіть і зараз, коли відбувається загарбницька війна, існує *екзистенційна*, тобто така, яка реально загрожує самому факту існування державності, загроза, питання державної безпеки не стали сфокусованим об'єктом комплексних правових досліджень.

Наразі більшість публікацій фокусує власну увагу на правовому регулюванні національної безпеки крізь призму різних наук: теорія права і держави, конституційне право, адміністративне право, інформаційне право тощо. Однак дуже складно знайти сучасні серйозні комплексні правові дослідження, де б об'єктом виступала державна безпека. Більше того, нині можемо констатувати, що державна безпека поки так і не стала правовою категорією, адже навіть у Стратегії забезпечення державної безпеки визначення даному поняття не надано [8].

Однією з причин, яка сприяє фрагментарному розумінню державної безпеки, є ті підходи, які застосовують як автори наукових праць, так і укладачі текстів законопроектів, при описі чинників, які впливають на державну безпеку. Тож їх з'ясування, а головне формалізація унормування підходів до виділення даних чинників, сприятиме, на наш

погляд, більш коректному розумінню системності державної безпеки.

Тому актуальність теми полягає в необхідності визначення тих чинників, які впливають на державну безпеку, що дозволить підкреслити її системний характер в якості окремого і самостійного об'єкта правових досліджень.

Метою статті є визначення чинників, які впливають на забезпечення державної безпеки (далі – ЗДБ) на сучасному етапі утвердження національної державності.

Виклад основного матеріалу. Останніми роками відбувається за влучним виразом В. А. Ліпкана «*безпекоренесанс*» [9, с. 180–183; 10] і безпекова проблематика дедалі частіше порушується правниками у своїх дослідженнях. Однак, якщо в радянський період фокус наукової уваги було суттєво зміщено в бік державної безпеки, передусім діяльності колишніх спецслужб і збереження стійкості політичного апарату, то в незалежній Україні цей перекис відбувався у бік національної безпеки, яка через широке тлумачення, поглинула проблематику державної безпеки.

Тому звичайно, вагомим доробком саме в дослідженні правових аспектів національної безпеки можемо визнати роботи таких дослідників, як: П. Богуцький, І. Доронін, В. Картавцев, О. Копан, В. Куйбіда, В. Ліпкан, М. Левицька, Н. Нижник, М. Пендюра, Г. Пономаренко, Г. Ситник, В. Столбовий, О. Українчук, О. Хилько, З. Чуйко та ін.

Однак чітко визначеним об'єктом дослідження вказаних авторів виступає національна безпека.

Поза це, окремі дослідники більш категорично зауважують: «Юридична енциклопедична література не містить поняття “державна безпека”» [11, с. 162].

Наголосимо і на іншій тенденції: ототожненні державної безпеки винятково із діяльністю спеціальних служб. Прикладом такого підходу є визначення А. Янчука, котрий наголошує, що *державна безпека* – це форма (вид) забезпечення національної безпеки, яка реалізується державними інститутами з викорис-

танням розвідувальної, контррозвідувальної та оперативно-розшукової діяльності з метою охорони та захисту державного суверенітету, незалежності, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного та оборонного потенціалу України, її державного управління та національних інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз з боку спеціальних служб іноземних держав, організованих злочинних угруповань, окремих осіб і протидії скоєнню кримінальних корупційних правопорушень, які становлять загрозу національній безпеці України [12, с. 351].

Із даного визначення виділяємо наступні блоки:

– державна безпека є формою забезпечення національної безпеки;

– *суб'єктом ЗДБ* виступають державні інститути, що уповноважені на здійснення: 1) розвідувальної; 2) контррозвідувальної; 3) оперативно-розшукової діяльності;

– *форма діяльності державних суб'єктів*: захист та охорона;

– *об'єктами державної безпеки є*: 1) державний суверенітет; 2) незалежність; 3) конституційний лад; 4) територіальна цілісність; 5) економічний, науково-технічний та оборонний потенціал України; 6) державне управління; 7) національні інтереси.

Водночас дане визначення містить чимало суперечливих позицій:

1) *порушено правило логіки*: за змістом даного визначення виходить: охорона і захист від загроз..., які становлять загрозу;

2) поняття безпеки визначається через поняття «охорони» та «захисту», що не відповідає змісту поняття безпеки, а також правовій компетенції суб'єктів забезпечення ДБ;

3) суб'єкти впливу обмежені лише спеціальними службами, ОЗУ, а також окремими особами;

4) визначення поняття страждає на надмірну деталізацію, через що є громіздким і складним для право реалізації.

Однак можемо навести приклад і діаметрально протилежний: коли визначення

поняття державної безпеки подається у надмірно абстрактній інтерпретації. Зокрема, В. Настюк визначає *державну безпеку* як систему загальних та спеціальних заходів, які забезпечують надійне та стабільне існування держави як політичної організації всього суспільства, а також забезпечують її захист від реальних і потенційних загроз (ризиків) зовнішнього та внутрішнього характеру, які здатні завдавати шкоди її нормальному функціонуванню [13, с. 56].

Дане визначення є занадто абстрактним, оскільки не містить юридично значущих ознак поняття, як правової категорії:

– «система заходів» – занадто широке поняття, яке не віддзеркалює специфіку саме державної безпеки;

– поняття «надійне і стабільне» функціонування повністю охоплюються концепцією національної стійкості [14];

– поняття «нормальне функціонування» є не юридичним;

– в правовій науці поняття загроз не є тотожним поняттю ризиків.

Тож підходи авторів, в яких надаються спроби абстрактного визначення юридичної дефініції також страждають на надмірну розмитість, неможливість виділити суттєво важливі ознаки, які вирізняють дану категорію від інших, споріднених категорій.

Аналіз чинників, які впливають на державну безпеку, доцільно проводити із урахуванням складових та змісту безпекового середовища. Особливо актуальною дана тез стала після початку агресивної війни 22 лютого 2022 року.

Війна проти України не стала несподіванкою для інтелектуальних кіл нашого суспільства. Інтелектуальні цеглини в підмурок майбутнього вкладалися роками чисельними працями наукових безпекових [15–18], політологічних [19–22] та правничих [23–25] шкіл, але питання національної державності часто відходило на останній план, акцент робився (принаймні на рівні наукових досліджень) на «національному», а держава, інституційний

вимір її всебічного розвитку, по суті, не мали справжньої стратегії цілеспрямованого функціонування.

Як би це дивно не звучало, але навіть контент-аналіз наукових досліджень дає змогу твердити про значний ухил і бік досліджень прав людини, людиноцентризму, гуманізму, соціального виміру державної політики і гуманістичної ролі права, розвитку інститутів громадянського суспільства, націєтворення на протигагу державотворенню.

Яскравим прикладом є стаття І. Хожило, яка хоч і має в своїй назві слова «стратегія державної безпеки», утім в тексті жодного посилання на Стратегію забезпечення державної безпеки немає. Більше того, авторка ототожнює державну і національну безпеку, відзначаючи, що «Українська держава визнає захист прав, свобод і законних інтересів громадян одним із пріоритетних напрямків національної безпеки» [26, с. 106].

Утім, в цьому науковому і творчому процесі певним чином було занедбано державознавство, втрачено розуміння первісного призначення держави і взагалі змісту вектору державності, державотворчих процесів як визначальних для правотворення.

Війна проти України 24 лютого 2022 року з-поміж багатьох причин стала можливою через слабкість саме державницьких позицій, недостатньої ефективності державного апарату, відсутності функціонуючої не на папері, а в реальності системи забезпечення державної безпеки.

Так, інститути громадянського суспільства, територіальна оборона, волонтери – саме вони прийняли на себе перші надважливі удари ворога. Але науковцям слід тверезо і об'єктивно, повно і всебічно аналізувати причини, чому це сталося.

Важливим є звернення до положень Стратегії забезпечення державної безпеки, в якій з-поміж багатьох питань, чільну увагу приділено встановленню чинників, які впливають на рівень ЗДБ.

У тексті Стратегії забезпечення державної безпеки нами було встановлено групи чин-

ників, які чинять вплив на державну безпеку. Тож, відповідно до мети статті, проаналізуємо їх зміст детальніше, адже вони згруповані до 2 розділу під назвою «*Безпекове середовище та загрози державній безпеці*».

Компрометація державності, як чинник впливу на ДБ, характеризується не лише зовнішніми впливами, а й тими факторами, які впливають на здатність даної концепції (якщо брати теоретичний зріз), або ж напряду державної політики (політичний зріз) до реалізації. Некомпетентні рішення, а також більшість чинників, наведених вище в статті, також певним чином сприяли компрометації державності, розвою державної ідеї, як її накреслив свого часу «батько українського націоналізму» Д. Донцов [27]. Саме Д. Донцов у 1917 році вказував, що українська державна ідея не стала реальністю не лише внаслідок несприятливих зовнішніх обставин, а радше причин внутрішніх. Гірка правда Д. Донцова про недержавну і неісторичну націю, що задивлена в матеріальне й задовольняється провінційним існуванням, мала на меті свого часу позбавити українство комплексу меншовартості, дати ясний політичний ідеал, навчити керуватися в політиці національним інтересом [27, с. 50].

Тому важливим в тексті *стратегії*, середовище державної безпеки виписувати відповідно до всіх системних факторів, в тому числі і внутрішніх.

Системне застосування політичних, економічних, інформаційно-психологічних та інших засобів, кібератак. Цей чинник не можна віднести до специфічних, адже такий вплив чиниться і на сферу національної безпеки, і на фінансову сферу і на будь-яку іншу. Тобто вказівка на цей чинник фактично є абстрактною і не формулює чіткого розуміння предмета правового захисту в рамках державної безпеки.

Якщо йдеться про *компрометацію державності*, то тут все чітко: об'єктом впливу виступає держава, дії чиняться з прямим умислом і полягають у посяганні на конститу-

ційний лад і спрямовані на знищення державності системним інструментарієм різними за своїм потенціалом суб'єктами. Тобто зв'язок між діями та результатами встановлено, так само як і юридичний факт і повний склад правопорушення. Тобто чинник є дієвим, валідним. Він стосується державної безпеки. Що ж до вказівки на «*застосування різноманітних засобів*», то вони є інструментом реалізації політичних рішень і не відображають специфіки державної безпеки.

Приклад, стосовно *кібератак*: однією з сучасних стала кібератака на Київстар 12 грудня 2023 року, внаслідок якої сотні тисяч абонентів по усій країні не мали стільникового зв'язку, доступу до інтернету, не працювали чисельні сервіси і взагалі все, що пов'язано із наданням стільникового зв'язку та відповідних послуг. Цікавим є те, що про цю атаку було написано заздалегідь, але ані керівництво компанії, ані уповноважені державні органи, зокрема:

1) центри (підрозділи) забезпечення кібербезпеки або кіберзахисту в Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України, Службі безпеки України, Національному банку України, Міністерстві інфраструктури України, Міністерстві оборони України, Збройних Силах України;

2) Національний координаційний центр кібербезпеки як робочий орган РНБОУ;

3) урядова команда реагування на комп'ютерні надзвичайні події України CERT-UA, – не вжили превентивних заходів з метою запобігання зламу серверів і нанесення збитків і шкоди суб'єктам правових відносин. Навряд чи після цього, клієнти «Київстар» звернуться до суду щодо відшкодування збитків, заподіяних внаслідок бездіяльності посадових осіб даної компанії.

Окрему групу становлять фактори впливу *спеціальних служб іноземних держав (пп. 9–11 стратегії)*. Але знову ж таки виникає питання: що зробили до цього відповідні служби, суб'єкти забезпечення державної безпеки, аби цей ризик суттєво зменшити,

впливати на нього. Бо, наприклад, використання корумпованих осіб для зміцнення інфраструктури впливу уможлиблюється лише через неефективність функціонування усєї антикорупційної системи, одним із завдань якої є запобігання і попередження корупції.

П. 9 Стратегії забезпечення державної безпеки дублює положення Стратегії інформаційної безпеки і Стратегії кібербезпеки України, адже в ньому вказується на такі фактори, як:

- відсутність цілісної інформаційної політики держав;

- недостатня розвиненість національної інформаційної інфраструктури;

- слабкість системи стратегічних комунікацій, які в цілому ускладнюють нейтралізацію цієї загрози на тлі інформаційної експансії РФ.

Адже в *Стратегії інформаційної безпеки* визначено актуальні виклики та загрози національній безпеці України в інформаційній сфері, стратегічні цілі та завдання, спрямовані на протидію таким загрозам, захист прав осіб на інформацію та захист персональних даних. Її метою є посилення спроможності щодо забезпечення інформаційної безпеки держави, її інформаційного простору, підтримки інформаційними засобами та заходами соціальної та політичної стабільності, оборони держави, захисту державного суверенітету, територіальної цілісності України, демократичного конституційного ладу, забезпечення прав та свобод кожного громадянина [28].

Водночас *Стратегія кібербезпеки України* визначає пріоритети національних інтересів у сфері кібербезпеки, наявні та потенційно можливі кіберзагрози, цілі та завдання забезпечення кібербезпеки України з метою створення умов для безпечного функціонування кіберпростору, його використання в інтересах особи, суспільства і держави [29].

Тож не зрозумілою є доцільність дублювання даних положень у п. 9 аналізованої стратегії.

П. 10 і 13 стратегії ЗДБ майже повною мірою співпадають за змістом, адже йдеться про:

- здійснення впливу спеціальними службами іноземних держав;

- здійснення розвідувально-підривної та іншої протиправної діяльності;

- використання організованих злочинних угруповань;

- задіяння корумпованих посадових осіб;

Єдина відмінність полягає лише у меті даної діяльності, яку можна просто об'єднати в одному пункті.

У п. 14 дається посилання на *«обмеження держави у фінансових ресурсах»*. Переконані, що це не може бути визнано ані загрозою, ані навіть пов'язано із безпековим середовищем. Держава має всі достатні ресурси для того, щоб здійснювати ефективну політику в будь-якій сфері, або ж держава має достатній арсенал повноважень і інституційних можливостей для залучення фінансів для вирішення будь-якого завдання.

Інша річ, це те, про що укладачі даного варіанта тексту стратегії від 2022 року не кажуть: тотальна корупція, олігархізація інфраструктурного потенціалу, колабораціонізм передусім місцевих органів влади, ціннісно-світоглядне розшарування суспільства, екстремізм та сепаратизм, пророщені паростки автономізму за етнічною ознакою.

Політичні еліти мають бути здатними до акумулювання ресурсу країни, розширення стратегічного потенціалу та інституційної спроможності, що підвищить рівень керованості державою.

Із 2014 року в Україні не було побудовано жодного військового заводу, лише зараз, коли війна іде другий рік і заходить у непрогнозоване русло, під натиском наших союзників, зокрема США, міністр оборони Ллойд Остін під час зустрічі із президентом Зеленським 11 грудня 2023 року у США прямо вказав на необхідність побудови в Україні підприємств з виробництва необхідної для війни зброї.

Так само відбувається констатація і в п. 18 факту того, що *«олігархічними колами встановлено контроль над стратегічними підприємствами та галузями національної*

економіки, у тому числі через вплив на політичні інститути та процеси». Цікавим є те, що на дану загрозу в різних інтерпретаціях вказується майже в усіх редакціях Стратегії національної безпеки України, починаючи із 2007 року. Тобто фактично, роками ця загроза лишалася на видноті, про неї згадували і писали, але з нею нічого так і не зробили.

Поза тим, це не та «загроза», з якою держава не в змозі, особливо під час війни упоратись. Це передусім індикатор та вектор удосконалення ефективності політичних інститутів та процесів, їхньої здатності та спроможності до реалізації державної політики в інтересах держави відповідно до чинного законодавства.

По тексті стратегії вживається не юридична термінологія, зокрема дуже трендовий і розповсюджений термін «гібридна війна».

Відзначимо, що даний термін є науковим [30–34], однак не юридичним [35–36]. Також можна пригадати його вживання у Посланні Президента України до Верховної Ради України 2017 року, де було відзначено що «гібридна війна руйнує життєво важливі системи країни» [37, с. 219].

Нами встановлено, що сема «гібридний» вживається в чинному законодавстві в таких значеннях: гібрид на ЦЧС основі; гібрид простий міжлінійний; гібрид трилінійний; гібриди прямі виробники; гібридизація; гібридна популяція; гібридна розбіжність; гібридна хмара; гібридний ветеринарний лікарський засіб, гібридний електричний транспортний засіб, гібридний лікарський засіб; гібридний пілосос; гібридний сорт; гібридний транспортний засіб.

Однак, здійснений аналіз законодавства, зокрема бази «Законодавство» ВРУ, унеможливив знайти визначення поняття: *гібридна війна / гібридний вплив*. Він не є легітимованим, його визначення відсутнє у жодному чинному нормативно-правовому акті. Відтак терміни: «гібридна війна», «гібридні загрози, впливи» тощо – **не можуть бути застосованими** в тексті нормативного акта.

Таким чином, доходимо важливих висновків: через некоректний підхід до формування чинників, які впливають на ЗДБ, не врахування конкретних її об'єктів, а також відсутність кореляції між ними та правовою компетенцією відповідних суб'єктів ЗДБ, державна безпека не може бути комплексна вивчена. Відсутність визначення поняття державної безпеки у стратегії є невірним. Більше того, розмиті чинники впливу, розмивають і саме поняття «державної безпеки», адже туди, відповідно до Стратегії ЗДБ включені питання: боротьби з організованою злочинністю, корупцією, олігархами, кібератаками, сепаратизмом тощо. Чітке визначення поняття, кореляція всього тексту із визначеними об'єктами ЗДБ є важливим напрямом підвищення ефективності забезпечення державної безпеки.

Висновки

1. При написанні тексту «Стратегії забезпечення державної безпеки» авторами та укладачами тексту не було використано методів юридичної техніки та правничої герменевтики.

2. По тексті вживається не правова термінологія, відсутність якої ускладнює процес правозастосування, а також реалізацію спроможностей суб'єктів забезпечення державної безпеки.

3. Ключове поняття «державна безпека» не знайшло свого визначення, що унеможливило сформулювати цілісне бачення державної безпеки та її інституційний вимір.

4. Стилїстика стратегії не відповідає даного роду документам, які мають бути викладені в чіткій, простій та зрозумілій формі із використанням юридичної термінології.

5. Текст стратегії дублює положення Стратегії кібербезпеки України, Стратегії інформаційної безпеки.

6. По тексті міститься чимало тавтологічних зворотів, речення носять описовий характер.

7. У тексті стратегії потрібно видалити всі згадки про так звані гібридні впливи, гібридні війни.

8. Потребує уніфікації вживання ключової термінології.

9. У другому розділі потрібно:

1) чітко відділити опис *безпекового середовища*, означивши лише притаманні державній безпеці чинники, передусім стратегічного характеру, поділивши їх на два види: внутрішні та зовнішні;

2) виділити окремо *реальні загрози державній безпеці*, тобто ті чинники, які впливають зараз на об'єкти ЗДБ: міжнародна злочинність, наркоторгівля, торгівля людьми, ядерний тероризм, колабораціоністська діяльність, релігійний фундаменталізм, політичний та релігійний екстремізм, сепаратизм, федералізм, нелегальна міграція, легалізація доходів, одержаних злочинним шляхом, розповсюдження зброї масового знищення та засобів її доставки; з іншого боку: велике перебалансування, декарбонізація, глобальний редизайн, вуглецева нейтральність, гендерна нейтральність, урбанізація, соціальний рейтинг, 15-хвилинні міста, цифровий тоталітаризм, впровадження централізованої криптовалюти національних банків, формування світового уряду.

При цьому, зазначати окремо на потенційні загрози в даному документі на даному етапі історичного розвитку немає сенсу, адже після завершення війни постане необхідність у розробленні нової редакції і нового документа – Стратегії державної безпеки Української Держави. Тому стратегія має бути актуальною, релевантною теперішнім подіям, чіткою, досяжною, зрозумілою і реалізованою.

Анотація

У статті здійснено системний аналіз чинників, які впливають на забезпечення державної безпеки. Відзначено, що більшість сучасних наукових правничих публікацій мають своїм об'єктом національну безпеку, натомість державна безпека ще не стала окремим і самостійним об'єктом дослідження в рамках правових наук.

Наголошено, що реалізація стратегії забезпечення державної безпеки відбувається в умовах загарбницької війни РФ проти України, через що визначення чинників впливу має відображати реальний стан безпекового середовища. Відзначено на необхідності унормування внутрішніх та зовнішніх реальних загроз, а також адекватних ним чинників внутрішнього та зовнішнього характеру.

Здійснено аналіз Стратегії забезпечення державної безпеки. Визначено позитивні моменти, виділено комплекс завдань, які потрібно вирішити. Проведено догматико-юридичний аналіз

Пропозиції до внесення змін до законодавства.

Пропозиції до внесення змін до Стратегії забезпечення державної безпеки:

1. Назву документа потрібно змінити на «Стратегія державної безпеки України». Це відповідатиме як змісту самого документа, так і назвам інших актів стратегічної правотворчості, які регулюють суспільні відносини у найбільш важливих сферах життєдіяльності і визначають відповідні засади державної політики.

2. п. 10 Стратегії ЗДБ викласти в наступній редакції: «Спеціальні служби іноземних держав безпосередньо, а також окремі організації групи та особи продовжують здійснювати розвідувально-підприємну та іншу протиправну діяльність *проти* України, її державного суверенітету, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного, військового, оборонного, інфраструктурного та інших видів стратегічного потенціалу України, прав і свобод громадян, миру і безпеки людства; *намагаються* підживлювати сепаратистські, екстремістські, колабораціоністські та автономістські настрої за етнічною ознакою, використовувати організовані злочинні угруповання і корумпованих посадових осіб для зміцнення інфраструктури впливу, спрямованої на руйнування системи та механізмів державного управління та місцевого самоврядування».

3. Пп. 13, 14, 15 – видалити.

загроз державній безпеці, виділено фактори, що впливають на державну безпеку. Акцентовано на нормативно визначених чинниках, водночас виділено ті з них, на які прямо не зазначено в тексті, натомість впливають на державну політику.

Сформульовано висновок, що наслідком відсутності сформованої політики державної безпеки стало: здійснення непослідовної, фрагментарної державної політики; відсутність дієвих практичних механізмів стратегічного управління, передусім проактивного, унеможливлення досягнення стратегічних пріоритетів і національних інтересів; неможливість досягнення визначеної у чисельних нормативних актах стратегічної мети; незрозуміле ставлення до стратегічних партнерів, через нерозуміння стратегічної культури відносин; недостатній рівень використання потенціалу актів стратегічної правотворчості, їх непов'язаність між собою, і фактичне унеможливлення стратегічного впливу на суспільні відносини; відсутність стратегічно виважених рішень, заснованих на аналізові і на стратегічному плануванні і прогнозуванні.

Встановлено факти відсутності гіперзв'язків із іншими стратегіями державної політики, а також випадки дублювання окремих положень із іншими актами стратегічної правотворчості.

Результатом статті стали конкретні пропозиції як наукового, так і практичного характеру щодо удосконалення Стратегії забезпечення державної безпеки.

Ключові слова: державна безпека, національна безпека, державна політика, правове регулювання, стратегія державної безпеки, стратегія, правові основи, державотворення, правотворення, акти стратегічної правотворчості.

Zinoruk M.M. Impact factors for the state security of Ukraine at the modern stage

Summary

The article carries out a systematic analysis of the factors influencing the maintenance of state security. It is noted that most recent legal scholarly publications have national security as their object, while state security has not yet become a separate and independent object of research within legal sciences.

It is emphasized that the implementation of the state security strategy is taking place in the context of the Russian Federation's war of aggression against Ukraine, and therefore the identification of impact factors should render the actual state of the security environment. The author highlights the need to regulate internal and external justifiable threats, as well as adequate internal and external factors.

The Strategy for Ensuring State Security is analyzed. The author specifies positive aspects and a set of tasks to be solved. A dogmatic and legal analysis of threats to state security is carried out, and the factors affecting state security are named. The author focuses on the statutorily defined factors, while separating those that are not directly mentioned in the text but have an impact on public policy.

The author concludes that the lack of a well-defined state security policy has resulted in the following: implementation of inconsistent and fragmented state policy; zero effective practical mechanisms of strategic management, especially proactive one; impossibility of achieving strategic priorities and national interests; impossibility to achieve the strategic goal defined in numerous normative acts; inexplicit attitude towards strategic partners due to lack of understanding of the strategic culture of relations; insufficient use of the potential of strategic law-making acts, their incoherence, and the actual impossibility of strategic influence on social relations; lack of strategically balanced decisions based on analysis, strategic planning, and forecasting.

The author establishes the absence of hyperlinks with other public policy strategies, as well as cases of duplication of certain provisions with other acts of strategic lawmaking.

The article results in specific proposals, both scientific and practical, for improving the State Security Strategy.

Key words: state security, national security, state policy, legal regulation, state security strategy, strategy, legal framework, state-building, law-making, acts of strategic law-making.

Список використаних джерел:

1. Папакін Г.В. Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина. Історико-архівні нариси. Київ, 2003. 282 с.
2. Марущенко О.В. Акт відновлення незалежності України 30 червня 1941 року в сучасній історіографії. «Галичина», 2001, ч. 1.
3. Яневський Д.Б. Проект «Україна»: 30 червня 1941 р., акція Ярослава Стецька. Х., 2013. 288 с.
4. Курас І. Ф. Етнополітологія. Перші кроки становлення. Київ : Генеза, 2004. 736 с.
5. Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність / авт. кол.: О. Рафальський (керівник), Я. Калакура (науковий редактор), О. Калакура, М. Юрій. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. 512 с.
6. Політичний процес у незалежній Україні: підсумки і проблеми. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2021. 704 с.
7. Стратегія політико-правового розвитку України до 2030 року: науково-аналітична записка / Кол. авт.; за ред. І. О. Кресіної. Київ: Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2022. 176 с.
8. Стратегія забезпечення державної безпеки : Указ Президента України від 16 лютого 2022 року № 56/2022.
9. Ліпкан В. А. Безпекознавство : навчальний посібник. Київ : Вид-во Європ. ун-та, 2003. 208 с.
10. Ліпкан В. А. Сучасний безпекоренесанс. *Держава і право*. 2003. № 20. С. 216–219.
11. Козьяков І. Законодавче визначення державної безпеки: проблеми теорії та практики. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 9. С. 160–164.
12. Янчук А. О. Особливості вдосконалення нормативно-правового забезпечення державної безпеки України в сучасних умовах. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія «Юридична». 2016. Вип. 1. С. 342–355.
13. Настюк В.Я. Сучасні підходи до визначення сутності та поняття державної безпеки. *Сучасний стан та перспективи розвитку сектору безпеки України* : публічно-приватні аспекти : матеріали III міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 16 квітня 2015 р. Харків, 2015. С. 56–58.
14. Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз: національна доповідь / ред. кол. С. І. Пирожков, О. М. Майборода, Н. В. Хамітов, Є. І. Головаха, С. С. Дембіцький, В. А. Смолій, О. В. Скрипнюк, С. В. Стоєцький / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 2022. 552 с.
15. Ліпкан В. А. Теоретико-методологічні засади управління у сфері національної безпеки України : *монографія*. Київ : Текст, 2005. 350 с.
16. Ліпкан В. А. Теорія національної безпеки : *підручник*. Київ : КНТ, 2009. 631 с.
17. Ліпкан В. А., Зубко Г. Ю. Стратегія державної інфраструктурної політики України: *монографія* ; за загальною редакцією В. А. Ліпкана. Київ: Ліпкан В. А., 2022. 1008 с.
18. Ліпкан В. А. Теоретичні основи та елементи національної безпеки України: монографія. Київ: Текст, 2003. 600 с.
19. Горбатенко В. Принципи, методи і основні етапи політичного прогнозування. *Людина і політика*. 2003. № 5. С. 46–55.
20. Стратегія політико-правового розвитку України до 2030 року: науково-аналітична записка / Кол. авт.; за ред. І. О. Кресіної. Київ: Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2022. 176 с.

21. Кресіна І. О., Кушнар'єв І. В. Політична корупція: глобальні виклики і Україна. Київ: Норма права, 2022. 296 с.
22. Правова політологія. Академічний курс : *підручник*. Київ : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького, 2021. 480 с.
23. Богуцький П. П. Концептуальні засади права національної безпеки України / НДІ інформатики і права НАПрН України. Київ ; Одеса: Фенікс, 2020. 374 с.
24. Чуйко З. Д. Конституційні основи національної безпеки України: дис. ... канд. юрид наук: 12.00.02. Харків, 2007. 209 с.
25. Левицька М. Б. Теоретико-правові аспекти забезпечення національної безпеки органами внутрішніх справ України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2002. 207 с.
26. Хожило І. І. Стратегія державної безпеки та імператив соціального захисту населення в умовах війни: регіональний аспект. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. Випуск 6, 2022. С. 105–109.
27. Донцов Д. Історія розвитку української державної ідеї. Київ: Товариство «Знання» України, 1991. 48 с.
28. Стратегія інформаційної безпеки : Указ Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/2021 // *Урядовий кур'єр* від 30.12.2021 – № 251.
29. Стратегія кібербезпеки України : Указ Президента України від 26 серпня 2021 року № 447/2021 // *Офіційний вісник Президента України* від 03.09.2021 – 2021 р., № 22, стор. 89, стаття 1055.
30. Гібридні загрози Україні і суспільна безпека. досвід ЄС і східного партнерства: аналіт. док. / за заг. ред. В. Мартинюка (кер. проєкту). Київ, 2018. 106 с.
31. Суходоля О. М. Захист критичної інфраструктури в умовах гібридної війни: проблеми та пріоритет державної політики України. *Стратегічні пріоритети*. 2016. № (3) 40. С. 62–76.
32. Світова гібридна війна: український фронт: *монографія* / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Київ: НІСД, 2017. 496 с.
33. Стратегічні комунікації в умовах гібридної війни: погляд від волонтера до науковця: монографія / [А. В. Баровська та ін.] ; Нац. акад. Служби безпеки України. Київ: НА СБ України, 2018. 517 с.
34. Магда Є. Гібридна війна: вижити і перемогти. Київ : Vivat, 2015. 304 с.
35. Ліпкан В. А. Сутність гібридної війни проти України. *Імперативи розвитку цивілізації*. 2015. № 2. С. 13–16.
36. Ліпкан В. А. Роль стратегічних комунікацій у протидії гібридній війні проти України. *Проблеми протидії проявам тероризму, сепаратизму та екстремізму в сучасних умовах* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 25 вересня 2015 р.). Дніпропетровськ : Дніпропетровський державний ун-т внутрішніх справ, 2015. С. 24–26.
37. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році». Київ: НІСД, 2017. 928 с.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.02>

Ніцевич О.В.

аспірант

Науково-дослідний інститут публічного права

ВИДОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЮРИДИЧНИХ ГАРАНТІЙ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЖУРНАЛІСТІВ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Держава взяла на себе обов'язок щодо створення необхідних механізмів, режимів та умов які повною мірою мають гарантувати журналістам дотримання їхніх прав та законних інтересів під час виконання ними своєї професійної діяльності.

Для більш вичерпного розуміння означеного правового явища вбачаємо за необхідне розкрити видову характеристику саме юридичних гарантій, адже за загальним правилом класифікаційний розподіл сприяє належному орієнтуванню в їхньому різноманітті. Окрім того, питання про класифікацію видів гарантій багато в чому визначає вирішення завдань їх подальшого вивчення, аналізу механізму їх дії, також це важливо для успішного розгляду шляхів їх подальшого розвитку і вдосконалення [1, с. 81]. Наукова класифікація гарантій має велике значення для з'ясування їхньої специфіки.

Стан опрацювання проблематики. Видова характеристика юридичних гарантій професійної діяльності журналістів в Україні є абсолютно унікальним предметом дослідницьких пошуків, адже вітчизняна наукова доктрина акцентується на їх правовій природі, посиленні дієвості або пошуку таких, що обов'язково мають мати нормативне закріплення.

Тому **метою** цієї статті є аналіз наявних класифікаційних розподілів гарантій як юридичного явища, які можна застосувати до поділу таких в аспекті процесу реалізації журналістами професійної діяльності в Україні.

Виклад основного матеріалу. Розпочати слід з того, що гарантії, вважає О. Рудницька, являють собою соціально-політичне та юри-

дичне явище, яке характеризують три складники: 1) пізнавальний, що дає змогу розкрити предметні теоретичні знання про об'єкт їх впливу, отримати практичні знання про соціальну і правову політику держави; 2) ідеологічний – використовуваний політичною владою як засіб пропаганди демократичних ідей всередині країни та за її межами; 3) практичний, що визнається як інструментарій юриспруденції, передумова задоволення соціальних благ особи. Виходячи з цього, автор визначає гарантії як: систему соціально-економічних, політичних, юридичних, організаційних передумов, умов, засобів і способів, що створюють можливості особистості для здійснення своїх прав, свобод, інтересів [2, с. 175]. Однак, на думку Я. Малихіна, не можна повною мірою погодитися з думкою цього автора у зв'язку з тим, що необхідно враховувати четвертий складник цього соціально-політичного та правового явища, а саме психологічний, оскільки, отримавши юридичну консолідацію в нормах законодавчих актів, гарантії допомагають зрозуміти захист людини, її прав та свобод, створюючи психологічну впевненість людини [3, с. 134].

Вчені загалом погоджуються, що різновидів гарантій існує надзвичайно багато. Зокрема, як приклад, В. Мельник, досліджуючи думки інших науковців, виокремлює: 1) фінансово-економічні гарантії як речові засоби забезпечення ефективності реалізації прав і свобод [4, с. 197]; 2) соціальні гарантії як засоби і умови забезпечення свободи і особистої недоторканості; 3) правозахисні гарантії як систему засобів, способів, умов,

завдяки яким забезпечується ефективна реалізація людиною свого права на захист [5]; 4) процесуальні гарантії як закладена в процесуальній формі система правових засобів, які забезпечують встановлення об'єктивної істини і справедливості правосуддя, можливість всіма суб'єктами кримінального процесу реалізувати свої права, свободи й обов'язки, досягнення мети і виконання завдань судочинства [6]; 5) організаційні гарантії як такі, що здатні забезпечити дотримання процедурних заходів; 6) гарантії на охорону праці як таких, що регулюють умови праці на робочому місці, безпеку технологічних процесів, машин, механізмів, устаткування та інших засобів виробництва, стан засобів колективного та індивідуального захисту, що використовуються працівником, а також санітарно-побутові умови праці [7; 8, с. 249].

Окремо зазначимо, що у дискурсі гарантій здійснення певної діяльності виокремлюються загальні гарантії, що є притаманними для всіх суб'єктів за звичайних умов та спеціальні, що є функціональними у випадку настання певних обставин. Також на прикладі класифікації гарантій депутатської діяльності виділяються: 1) за радянських часів: а) дві групи гарантій: гарантії діяльності депутатів щодо виконання ними своїх повноважень і гарантії особи депутата; б) соціально-економічні, політичні, організаційні та правові; в) економічні, політичні, соціальні, ідеологічні та правові; г) політичні, ідеологічні, економічні та юридичні гарантії; 2) вітчизняні сучасні: а) дві групи: гарантії їхніх трудових прав; основні гарантії їхньої діяльності [9, с. 321–322]; б) чотири групи: соціально-економічні та трудові; політичні; організаційні та інформаційні; особисті [10, с. 112]; в) дві групи: нормативно-правові (нормативно-правові акти) та організаційно-правові (соціальні, матеріальні, процесуальні, а також депутатську недоторканність) [11, с. 172; 12, с. 38–39].

Тому не викликає подиву той факт, що гарантії професійної діяльності журналістів

в загальному дослідниками розподіляються на дві групи: 1) організаційно-правові гарантії, що їх забезпечують органи загальної компетенції і органи спеціальної компетенції; 2) нормативно-правові гарантії – сукупність правових норм, які гарантують реалізацію й охорону комплексу прав журналіста [13].

Втім, у науковій літературі розрізняють чотири види гарантій: економічні, політичні, ідеологічні та юридичні [14; 15, с. 219]. Я. Малихіна уточнює, що сьогодні існують різноманітні погляди на понятійний апарат «юридичні гарантії», однак ці розбіжності визначень, думок і пропозицій не можна вважати хибними, адже розмаїття є міцною основою для системного аналізу проблем гарантування [3, с. 133]. Так, деякі автори вважають, що юридичні гарантії, це норми права, які передбачають у своїй сукупності правовий механізм, покликаний сприяти реалізації законів або встановлений державою порядок діяльності державних органів та установ, громадських організацій, спрямований на попередження й припинення посягань на права громадян, на відновлення цих прав і притягнення до відповідальності за їх порушення [16, с. 27]. В. Погорілко, В. Головченко та М. Сірий наголошують на тому, що юридичні гарантії – це передбачені законом спеціальні засоби практичного забезпечення прав та свобод людини і громадянина [17, с. 40]. Однак у цьому визначенні не звертається увага на призначення юридичних гарантій, тобто на той факт, що саме вони забезпечують [16, с. 27]. Причому визначити конкретний правовий засіб як правову гарантію можна лише в рамках одного або кількох однорідних правовідносин, спрямованих на досягнення конкретного результату, яке має значення для учасника таких відносин. У будь-яких правовідносинах юридичні гарантії спрямовані на досягнення саме такого результату. Оскільки учасників може бути декілька, не виключено, що різними будуть і їх інтереси, отже, і гарантії можуть бути як однаковими, так і різними, навіть протилежними одна одній [18, с. 109].

Доцільно підтримати думку Я. Кузьменко, що юридичні (спеціальні) гарантії охоплюють усі правові засоби і способи, за допомогою яких реалізуються, охороняються, захищаються права і свободи громадян, усуваються порушення прав і свобод, поновлюються порушені права. Якщо загальні гарантії забезпечують реалізацію прав і свобод людини і громадянина завдяки наявним політичним, економічним, соціальним, ідеологічним та культурним, тобто загальним передумовам, то юридичні (спеціальні) гарантії, належать до таких, що забезпечують реалізацію, охорону і, у разі необхідності, захист прав і свобод людини специфічними правовими засобами [16].

Зокрема Т. Заворотченко у своєму дисертаційному дослідженні наводить наступні ознаки юридичних гарантій: 1) нормативність, яка передбачає визначення гарантій лише в текстах нормативно-правових актів; 2) системність, яка полягає в тому, що всі юридичні гарантії знаходяться в тісному нерозривному зв'язку, є взаємозалежними і взаємопов'язаними, тобто утворюють певну систему; 3) комплексність – у реальному житті юридичні гарантії діють спільно (системно), підкріплюють і взаємно посилюють одна одну; 4) постійність – гарантії прав не припиняють свою дію і не виникають епізодично; 5) юридична надійність, яка відображає, з одного боку, зв'язок гарантій із соціальною ситуацією, а з іншого – стабільність її соціального змісту; 6) реальність, яка полягає в тому, що юридичні гарантії повинні забезпечити особі реальне користування наданими законодавством України правами [19].

Отже, можемо узагальнити, що юридичними гарантіями професійної діяльності журналістів в Україні є нормативно визначена система передумов, наявність яких слугує активізацією захисних, охоронних та забезпечувальних механізмів для повноцінної реалізації журналістами своїх професійних прав та у випадку їхнього порушення – вирівнювання балансу соціальної

справедливості. Фактично, вони спрямовані на забезпечення особливого статусу, безпеки, реалізації інших важливих прав саме професійних журналістів.

Існує думка, що юридичні гарантії можуть поділятися на ті, що встановлюють загальну можливість здійснення права чи його конкретну реалізацію [18, с. 110].

Втім, на нашу думку, означена класифікація є занадто спрощеною. Тому слід підтримати думку Р. Бондара, що при класифікації таких гарантій слід додержуватися наступних вимог-принципів: 1) коректність – критерії класифікації мають бути єдиними й чіткими; 2) загальність – класифікація має охоплювати все видове розмаїття гарантій; 3) утилітаризм – критерії класифікації мають бути юридично значущими й корисними для правотворчої та правозастосовної практики; 4) ілюстративність – класифікація має бути наочною, зрозумілою, образною; 5) науковість – класифікація має бути об'єктивною, не може спиратися на оціночні параметри і повинна здійснюватися на основі сучасної наукової методології; 6) всебічність – класифікація має здійснюватися за багатьма критеріями, кожен з яких відображав би окремий аспект класифікованого явища [12, с. 39–40].

Зокрема досить розширену класифікацію юридичних гарантій в контексті забезпечення прав та свобод людини надано С. Бобровником, який здійснив їхній розподіл за такими критеріями: 1) за суб'єктами: парламентські; президентські; судові; адміністративні. Зазначені гарантії пов'язані з діяльністю парламенту як гаранта декларування прав людини; президента як гаранта забезпечення прав та свобод людини; уряду як суб'єкта гарантування реалізації проголошених прав та суду як суб'єкта охорони та відновлення порушених прав; 2) за характером юридичної діяльності: правотворчі гарантії, основним змістом яких є конституційне закріплення правового статусу суб'єктів та визначення засобів впливу на порушників; правороз'яснювальні гарантії забезпечують доступ інформації

суб'єктам щодо змісту їх прав та свобод; правореалізаційні гарантії створюють умови для використання прав, дотримання заборон та виконання обов'язків як засобу гарантування прав; 3) за напрямками: конституційні гарантії, які мають вищу юридичну силу, є основою правових гарантій, спрямованих на охорону Конституції України та передбачених нею інститутів; процесуальні гарантії, що забезпечують процес реалізації прав суб'єктів та охороняють їх інтереси в процесі здійснення юридично-значущих дій; 4) за змістом: нормативні гарантії, які визначаються як норми-принципи щодо невідчужуваності, непорушності, невичерпності, рівності прав і свобод людини; організаційні гарантії, які характеризуються як статус спеціальних суб'єктів, що сприяють реалізації прав. Серед них народ, держава, владні та судові органи, уповноважений із прав людини, органи прокуратури, місцевого самоврядування, правоохоронні органи, адвокатура та міжнародні організації; 5) за статусом: превентивні гарантії, що сприяють попередженню порушень суб'єктивних прав та невиконанню юридичних обов'язків; охоронні, що передбачають можливість закріплення заходів впливу у випадку скоєння порушень гарантованих державою прав; каральні, тобто реальна можливість застосування до порушників заходів примусового характеру від імені держави; 6) за характером у цілому: розвинутість та несуперечливість приписів, що закріплюють права людини; ефективна система нагляду за дотриманням прав і свобод особи; наявність заходів, що забезпечують відновлення порушеного права. Вчений досить влучно уточнює, що призначенням відображених гарантій є забезпечення найсприятливіших умов щодо реалізації людиною наданих їй конституцією прав та свобод, а також їх ефективного захисту [16, с. 29–30; 20, с. 123–128]. Зрозуміло, що будь-який поділ на групи є достатньо умовним, адже він залежить від позиції конкретного автора, тому варіації можуть бути різноманітними.

Відповідно, класифікуючи юридичні гарантії професійної діяльності журналістів в Україні доцільним вбачається їхній розподіл на такі групи:

1) за рівнем нормативної фіксації:

– національні (наприклад, право кожного на інформацію, свободу думки і слова, вільне висловлювання своїх поглядів і переконань, право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в іншій формі на свій вибір [21]. Крім ст. 34, у Конституції України є норми які гарантують наступне: ідеологічний плюралізм і заборону цензури (ст. 15); обмеження конфіденційної інформації про особу (ч. 2 ст. 32); право на ознайомлення з відомостями про себе в органах державної влади, в органах місцевого самоврядування, установах і організаціях (ч. 3 ст. 32); право вільного доступу і поширення інформації про стан довкілля, якість харчових продуктів, предметів побуту (ч. 2 ст. 50) тощо);

– міжнародні (наприклад, повага до конфіденційності; право кожної людини на пошук, передавання й одержування інформації та ідей незалежно від кордонів; право кожної людини на законну свободу пересування й свободу вибору місця проживання в межах території держави, а також право залишати країну тощо [22]);

2) за сферою дії:

– загальні (наприклад, гарантії криміналізації перешкоджання законній професійній діяльності журналістів, його переслідування чи посягання на життя);

– індивідуальні (наприклад, ті, що містяться у Женевських конвенціях стосуються захисту журналістів, які працюють у конфліктних зонах);

3) за спрямуванням:

– захисні (наприклад, ЗМІ зобов'язані забезпечувати журналістів, відряджених у райони ведення бойових дій, не лише належними документами, знаковими, сигнальними та іншими засобами позначення особи представника преси, а й засобами, призначеними

для захисту від уражень вогнепальної зброї, осколкових уражень, а також медичними аптечками. Журналісти та інші працівники, які відряджені працювати в райони ведення воєнних (бойових) дій та/або на тимчасово окуповану територію України, підлягають обов'язковому страхуванню за рахунок роботодавця у разі заподіяння шкоди їхньому життю і здоров'ю у зв'язку з виконанням професійних обов'язків [23]);

– регулятивні (наприклад, журналісти допускаються на військові об'єкти Національної гвардії України з дотриманням установленого законодавством України режиму доступу до інформації з обмеженим доступом [24]);

– охоронні (наприклад, недоторканість журналістів під час реалізації професійної діяльності охороняється кримінальним законом. Зокрема держава має сприяти створенню та підтримці діяльності механізмів раннього попередження і швидкого реагування, таких як гарячі лінії, інтернет-платформи чи цілодобові пункти звернення у надзвичайних ситуаціях, медіаорганізаціями чи організаціями громадянського суспільства, щоб гарантувати наявність у журналістів та інших медіаучасників негайного доступу до засобів захисту, коли їм щось загрожує. Якщо такі механізми створюються й керуються державою, вони повинні бути під прискіпливим наглядом громадянського суспільства та гарантувати захист викривачам інформації і джерелам, які хочуть бути анонімними [25]);

– забезпечувальні (наприклад, держава має позитивне зобов'язання сприяти створенню сприятливого середовища для свободи вираження думок, як офлайн, так і онлайн, у якому кожен може реалізувати своє право на свободу вираження думок і ефективно брати участь у публічних дебатах, незалежно від того, чи схвально сприймає їх погляди держава, чи має інші. Таке середовище охоплює права на конфіденційність і захист даних, а також право на доступ до інформації з питань, що становлять суспільний інтерес, якою володіють державні органи, яка необхідна для реалізації права на

свободу вираження поглядів. Окрім того, держава має забезпечити прозорість власності, організації та фінансування ЗМІ та сприяти медіаграмотності, щоб забезпечити людей інформацією та критичним усвідомленням того, що вони потребують доступу до різноманітної інформації та повної участі в мультимедійній екосистемі [26]);

4) за юридичною силою:

– обов'язкові (наприклад, забезпечення безпеки для журналістів, включаючи захист від фізичних, психологічних або правових переслідувань);

– не обов'язкові (наприклад, Комітет міністрів Ради Європи рекомендує повністю підтримувати й співпрацювати з Платформою Ради Європи для захисту журналістики та безпеки журналістів, і отже, допомагати посилювати спроможність органів Ради Європи попереджати й ефективно відповідати на погрози й насильство щодо журналістів та інших медіаучасників [25]).

Висновки. Проведене дослідження дає можливість узагальнити, що юридичні гарантії професійної діяльності журналістів в Україні є інструментом забезпечення, охорони та захисту прав і законних інтересів журналістів під час реалізації ними професійної діяльності задля створення умов для безперешкодної реалізації свободи слова, вираження думок та права громадян на отримання інформації.

Їхнє існування та належна реалізація є основною умовою для розвитку вільного та різнобічного інформаційного простору, який здатний задовольнити суспільний запит на інформаційне забезпечення.

Серед низки можливих варіацій їхнього групування найбільш інформативною є та, що репрезентує сферову приналежність їхньої об'єктивізації у межах інформаційного забезпечення суспільних потреб. Йдеться зокрема про: 1) забезпечення свободи слова та інформаційної доступності (заборона тиску та несанкціонованого втручання у роботу журналіста, захист джерел отримання інформації, заборона цензури,

забезпечення прозорості та відкритості владних структур тощо; 2) забезпечення професійності (наявність етичних норм та правил поведінки, що відповідають стандартизоване представлення журналістами їхньої професійної діяльності, а також системи контрольно-наглядових заходів внутрішнього та зовнішнього спрямування); 3) забезпечення

безпеки (наявність механізмів охоронної спрямованості щодо професійної діяльності журналіста, кримінально-правового захисту у разі фізичної небезпеки (у тому числі переслідувань і погроз); 4) забезпечення професіоналізму (наявність процедур професійної підготовки та навчання, програм професійного розвитку).

Анотація

Уточнюється, що видова характеристика юридичних гарантій професійної діяльності журналістів в Україні є абсолютно унікальним предметом дослідницьких пошуків, адже вітчизняна наукова доктрина акцентується на їх правовій природі, посиленні дієвості або пошуку таких, що обов'язково мають мати нормативне закріплення. Визначено, що юридичні гарантії професійної діяльності журналістів в Україні є інструментом забезпечення, охорони та захисту прав і законних інтересів журналістів під час реалізації ними професійної діяльності задля створення умов для безперешкодної реалізації свободи слова, вираження думок та права громадян на отримання інформації. Стверджується, що їхнє існування та належна реалізація є основною умовою для розвитку вільного та різнобічного інформаційного простору, який здатний задовольнити суспільний запит на інформаційне забезпечення. Проаналізовано думки вчених щодо варіацій групового розподілу юридичних гарантій як правового явища. Згруповано юридичні гарантії професійної діяльності журналістів в Україні за такими класифікаційними напрямками: 1) за рівнем нормативної фіксації: національні та міжнародні; 2) за сферою дії: загальні та індивідуальні; 3) за спрямуванням: захисні, регулятивні, охоронні та забезпечувальні; 4) за юридичною силою: обов'язкові та не обов'язкові. Окремо зазначено, що серед низки можливих варіацій їхнього групування найбільш інформативною є та, що репрезентує сферову приналежність їхньої об'єктивізації у межах інформаційного забезпечення суспільних потреб. Йдеться зокрема про: 1) забезпечення свободи слова та інформаційної доступності (заборона тиску та несанкціонованого втручання у роботу журналіста, захист джерел отримання інформації, заборона цензури, забезпечення прозорості та відкритості владних структур тощо); 2) забезпечення професійності (наявність етичних норм та правил поведінки, що відповідають стандартизоване представлення журналістами їхньої професійної діяльності, а також системи контрольно-наглядових заходів внутрішнього та зовнішнього спрямування); 3) забезпечення безпеки (наявність механізмів охоронної спрямованості щодо професійної діяльності журналіста, кримінально-правового захисту у разі фізичної небезпеки (у тому числі переслідувань і погроз); 4) забезпечення професіоналізму (наявність процедур професійної підготовки та навчання, програм професійного розвитку).

Ключові слова: гарантії, журналіст, ЗМІ, класифікація, медіа, обмеження, професійна діяльність журналіста, система норм, юридичні гарантії.

Nitsevych O.V. Specific characteristics of legal guarantees of professional activities of journalists in Ukraine

Summary

It is clarified that the specific characteristics of legal guarantees of the professional activity of journalists in Ukraine is an absolutely unique subject of research, because the domestic scientific doctrine focuses on their legal nature, strengthening their effectiveness or finding those that must

necessarily have a normative confirmation. It was determined that legal guarantees of the professional activity of journalists in Ukraine are a tool for ensuring, protecting and protecting the rights and legitimate interests of journalists during their professional activities in order to create conditions for the unimpeded realization of freedom of speech, expression of opinions and the right of citizens to receive information. It is argued that their existence and proper implementation is the main condition for the development of a free and versatile information space, which is able to satisfy the public demand for information provision. The opinions of scientists regarding variations in the group distribution of legal guarantees as a legal phenomenon have been analyzed. Legal guarantees of the professional activity of journalists in Ukraine are grouped according to the following classification directions: 1) according to the level of normative fixation: national and international; 2) by scope: general and individual; 3) by direction: protective, regulatory, security and security; 4) by legal force: mandatory and non-binding. It is separately stated that among a number of possible variations of their grouping, the most informative one is the one that represents the field affiliation of their objectification within the framework of information provision of public needs. In particular, it is about: 1) ensuring freedom of speech and information availability (prohibition of pressure and unauthorized interference in the work of a journalist, protection of sources of information, prohibition of censorship, ensuring transparency and openness of power structures, etc.); 2) ensuring professionalism (presence of ethical norms and rules of conduct, that correspond to the standardized presentation by journalists of their professional activities, as well as the system of control and supervision measures of internal and external direction); 3) ensuring security (availability of protective mechanisms for the journalist's professional activity, criminal protection in case of physical danger (including harassment and threats); 4) ensuring professionalism (availability of professional training and education procedures, professional development programs).

Key words: guarantees, journalist, mass media, classification, media, restrictions, professional journalism activity, system of norms, legal guarantees.

Список використаних джерел:

1. Кравцова З. С. Класифікація гарантій здійснення державної влади в Україні. Конституційно-правові академічні студії, 2019. № 1. С. 81–86. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/30577/1/%D0%9A%D0%9B%D0%90%D0%A1%D0%98%D0%A4%D0%86%D0%9A%D0%90%D0%A6%D0%86%D0%AF%20%D0%93%D0%90%D0%A0%D0%90%D0%9D%D0%A2%D0%86%D0%99%20%D0%97%D0%94%D0%86%D0%99%D0%A1%D0%9D%D0%95%D0%9D%D0%9D%D0%AF.pdf>
2. Рудницька О. П. Поняття та класифікація гарантійних виплат. *Актуальні проблеми держави і права*, 2011. Вип. 57. С. 175–182.
3. Малихіна Я. А. Юридичних гарантії за трудовим законодавством України. *Форум права*, 2007. № 2. С.133–138 URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/15d6390c-cbe8-44e6-afd6-d58e16f44228/content>
4. Іншин М. І. Правове регулювання службово-трудових відносин в Україні. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. 337 с.
5. Ткачук Л. В. Правозахисні гарантії прав і свобод людини та механізм їх реалізації в Україні: загальнотеоретична характеристика. *Часопис Київського університету права*, 2016. № 3. С. 73–77.
6. Тертишник В. М. Науково-практичний коментар до Кримінально процесуального кодексу України. К.: А. С. К., 2007 1056 с.

7. Про охорону праці: Закон України від 14.10.1992 № 2694-XII. Верховна Рада України офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text>
8. Мельник В. В. Класифікація гарантій дотримання прав працівника, яким була завдана шкода роботодавцю. *Юридична наука*, 2019. № 11(101). Том 2 С. 246–251. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c02e6475-0489-47cc-b99a-8f747f91bfd6/content>
9. Фрицький О. Ф. Конституційне право України. К., 2004. 343.
10. Радченко О. І. Статус народного депутата України: проблеми теорії і правового регулювання: дис... канд. юрид. наук: 12.00.02. Х., 2005. 423 с.
11. Органи державної влади України. За ред. В. Ф. Погорілка. К., 2002.
12. Бондар Р. Г. Класифікація гарантій депутатської діяльності. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*, 2007. № 36. С. 37–47.
13. Поклонська О. І. Правові гарантії журналістської діяльності. *Проблеми законності*, 2017. Вип. 139. С. 31–42.
14. Великий енциклопедичний юридичний словник. За ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. 2-ге вид., переробл. і допов. К. : Юридична думка, 2012. 1020 с.
15. Мацькевич М. М. Поняття гарантій конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Форум права*, 2014. № 3. С. 219–227.
16. Кузьменко Я. П. Загальна характеристика юридичних гарантій права людини на життя. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право, 2014. Вип. 29(1). С. 27–32.
17. Погорілко В., Головченко В., Сірий М. Права і свободи людини і громадянина в Україні. К., ІН ЮРЕ, 1999. 52 с.
18. Черкашина М. Актуальні питання співвідношення юридичних гарантій права на використання природних ресурсів. *Природоресурсове право*, 2009. №11. С. 108–111. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/15811/26-Cherkashyna.pdf?sequence=1>
19. Заворотченко Т.М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні: автореф. дис. ... юрид. наук: спец. 12.00.02. К., 2002. 20 с.
20. Бобровник С. Правові гарантії захисту прав людини в сучасному світі. Права і свободи людини та сучасний суспільний прогрес : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (24–25 лютого 1999 року). Ужгород : Сніна, 1999. С. 123–128.
21. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Верховна Рада України офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
22. Рекомендація № r (96) 4 про захист журналістів за умов конфліктів і тиску. Ухвалена Комітетом міністрів 3 травня 1996 року на 98-й сесії. URL: <https://cedem.org.ua/library/rekomendatsiya-r-96-4-pro-zahyst-zhurnalisticiv-za-umov-konfliktiv-i-tysku/>
23. Про внесення змін до деяких законів України щодо надання додаткових гарантій захисту працівникам засобів масової інформації, які працюють у районах ведення воєнних (бойових) дій та/або на тимчасово окупованих територіях України: Закон України від 08.07.2022 р. № 2382-IX. Верховна Рада України офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2382-IX#Text>
24. Про затвердження Інструкції про порядок акредитації журналістів, працівників засобів масової інформації в Національній гвардії України: Наказ Міністерства внутрішніх справ України 16.09.2022 р. № 586. Верховна Рада України офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1162-22#Text>

25. Як захистити журналістів та інших медіаучасників? Посібник з імплементації окремих тем компонентів «Захист» та «Судове переслідування» Основних вказівок Рекомендації CM/Rec(2016)4 щодо захисту журналістики й безпеки журналістів та інших медіаучасників DG1 (2020) 11. Рада Європи, травень 2021. <https://rm.coe.int/-final-posibnyk-z-implementatsii-6/1680a28b2e>
26. Recommendation CM/Rec(2018)1[1] of the Committee of Ministers to member States on media pluralism and transparency of media ownership (Adopted by the Committee of Ministers on 7 March 2018 at the 1309th meeting of the Ministers' Deputies). URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=0900001680790e13

Баштова О.Г.

*ад'юнкт кафедри поліцейського права
Національна академія внутрішніх справ*

КОНТРОЛЬ ЗА ОБІГОМ ЦИВІЛЬНОЇ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ: ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ

Актуальність тематики. Сучасні методи й способи забезпечення правопорядку, зокрема й в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні, потребують вдосконалення, зокрема й коли йде мова про вдосконалення механізмів реалізації права на самозахист у спосіб забезпечення обігу цивільної вогнепальної зброї.

Здійснення контролю за обігом цивільної вогнепальної зброї Національною поліцією України передбачає низку організаційно-правових і адміністративно-правових заходів, що в свою чергу, потребують як законодавчого унормування, так і подальшого ефективного правозастосування.

Водночас, належить зауважити, що неодноразово питання обігу цивільної вогнепальної зброї розглядалися в працях: В. Авер'янова, О. Бандурки, Ю. Битяка, А. Гетьмана, О. Джафарової, В. Заросила, С. Ківалова, В. Колпакова, А. Комзюка, А. Корнійця, С. Кузніченка, Р. Миронюка, В. Петкова, О. Фролова, С. Шатрави, О. Ярмиша тощо. Проте сучасні обставини, зокрема й збройна агресія росії проти України, зумовлюють побудову нової правової реальності та потребу в удосконаленні функціонування цього інституту.

Метою статті є теоретико-правова характеристика практичного аспекту контролю за обігом цивільної вогнепальної зброї. Це в свою чергу зумовлює необхідність розв'язання таких дослідницьких завдань, як: 1) розкриття понятійно-категоріального апарату дослідження та визначення основних термінів і понять; 2) обґрунтування особливості практичної реалізації контрольних заходів, що

реалізуються Національною поліцією України в контексті забезпечення обігу цивільної вогнепальної зброї; 3) підведення підсумків і висунення рекомендацій і пропозиції, щодо оптимізації процесів окреслених у статті.

Об'єктом статті виступають суспільні відносини в сфері забезпечення безпеки суспільства та правопорядку.

Предметом дослідження є практичний аспект контролю за обігом цивільної вогнепальної зброї.

Виклад основного матеріалу статті. Поняття контролю загалом і контролю за обігом будь-чого потребує уточнення та деталізації в контексті предмета дослідження, котрим є критерії ефективності такого процесу. Крім цього, на нашу думку важливим є визначення критеріїв ефективності контролю за обігом цивільної вогнепальної зброї, зокрема й через те, що зазначений механізм безпосередньо впливає на рівень захищеності прав і свобод людини і громадянина.

Тлумачачи поняття контролю, Д. Припутень вважає, що контроль виражається у формі таких дій, як перевірка, а також відбувається ототожнення таких понять, як «контроль» та «нагляд». Сутність державного контролю в такому випадку полягає в аналізі діяльності підконтрольних суб'єктів на відповідність законодавчим нормам [1].

У переважній більшості дослідницьких підходів під державним контролем розуміється «особлива функція держави, яка виражається в діяльності її органів, спрямована на отримання та аналіз інформації про процеси та явища, що відбуваються в суспільстві,

встановлення порушень і відхилень від нормативних і індивідуальних приписів, а також на висування вимог про усунення виявлених порушень з метою охорони прав і свобод людини і громадянина, конституційного ладу, підтримання режиму законності» [2, с. 294].

На підставі цього вченим розроблено структуру державного контролю залежно від сфери діяльності, яка включає:

– відомчий контроль (внутрішньовідомчий або внутрішній контроль), який здійснюють міністерства і відомства всередині відповідної організаційної структури і який пов'язаний із завданнями, що стоять перед міністерствами і відомствами. Відповідно до цього в міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади створюються і функціонують самостійні внутрішньовідомчі контролюючі структури;

– міжвідомчий контроль – здійснюється органом міжгалузевої компетенції, який забезпечує контроль за виконанням загальнообов'язкових правил, що діють у відповідній сфері, наділений правом перевіряти орган міжвідомчого контролю, з питань, які є вузьким, спеціальним, які стоять перед цим органом;

– надвідомчий контроль – здійснюють органи загальної компетенції – Кабінет Міністрів України, місцеві державні адміністрації з питань господарського, соціально-культурного та адміністративно-політичного будівництва, незалежно від відомчого підпорядкування об'єктів контролю у формі перевірок (обстеження і вивчення окремих напрямків фінансово-господарської діяльності, за результатами якої складають довідку або доповідну записку), ревізій (документальний контроль фінансово-господарської діяльності, за результатами якої складається акт), витребування звітів тощо [3, с. 131].

Відповідно, слід зазначити, що як відомчий, так і міжвідомчий контроль притаманний у діяльності Національної поліції України, що в свою чергу потребує додаткової регламентації, оскільки широке коло суб'єктів,

що виготовлятимуть цивільну вогнепальну зброю, а також здійснюватимуть торгівлю нею – потребуватиме пильної уваги з боку правоохоронців, а також проведення відповідних профілактичних заходів. Крім цього, надвідомчий контроль може бути притаманний будь-якому органу державної влади, чи посадовій особі до кола компетенції якого (якої) належить витребування інформації про здійснювану діяльність, що не є закритою, відповідно до законодавства України.

Постановою Кабінету Міністрів України від 12.10.1992 № 576 «Про затвердження Положення про дозвільну систему» визначено, що контроль за дотриманням посадовими особами міністерств, інших центральних органів державної виконавчої влади, підприємств, установ, організацій, господарських об'єднань і громадянами встановленого порядку виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення і використання предметів, матеріалів і речовин, відкриття та функціонування підприємств, майстерень і лабораторій, на які поширюється дозвільна система, здійснюється безпосередньо Міністерством внутрішніх справ [4]. Відповідно, серед критеріїв ефективності, на нашу думку, мають бути ті норми й положення законодавства України, як теоретико-правового, так і практичного змісту, що формують зазначений «контроль» як механізм управління процесом виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної зброї.

Відповідно до статті 22 Закону України «Про Національну поліцію» до переліку основних повноважень поліції належать здійснення контролю за дотриманням фізичними та юридичними особами спеціальних правил та порядку зберігання і використання зброї, спеціальних засобів індивідуального захисту та активної оборони, боєприпасів, вибухових речовин і матеріалів, інших предметів, матеріалів та речовин, на які поширюється дозвільна система органів внутрішніх справ [5]. На нашу думку, ці повноваження також визначають додаткові критерії ефек-

тивності контролю за обігом цивільної вогнепальної зброї, оскільки на сьогоднішній день, даний механізм є не достатньо визначеним і потребує як законодавчої, так і операційно-технічної деталізації.

Так, наприклад, одним із критеріїв ефективності контролю за обігом цивільної вогнепальної зброї може бути організація процесу такого контролю загалом на ефективному та високопрофесійному рівні, а також автоматизація окремих процесів діяльності цього механізму, як-от впровадження та запуск діяльності Єдиного реєстру зброї.

Основними перевагами впровадження Єдиного реєстру зброї є те, що громадяни зможуть легко отримувати інформацію про свою зареєстровану зброю. Єдиний реєстр зброї передбачає також створення Електронних кабінетів. Тож українці зможуть отримати послугу, не виходячи з дому, без відвідування органу Нацполіції, шляхом подачі документів через «Єдине вікно громадянина» <https://services.mvs.gov.ua> або у магазині з продажу зброї [6].

Відповідно, серед критеріїв ефективності контролю за обігом цивільної вогнепальної зброї є й інші, оскільки цей контроль є багатоаспектним і охоплює декілька етапів, як-то управління процесом виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної зброї й у всіх зазначених сегментах, такі критерії мають індивідуальні риси.

Ученим розроблено концепцію підвищення ефективності контрольно-наглядової діяльності органів державної влади, яка включає наступні кроки: систематизація і актуалізація обов'язкових вимог і забезпечення до них доступу суб'єктів, що включає інвентаризацію діючих актів, що містять обов'язкові вимоги в різних галузях контролю (нагляду); формування єдиної правової основи діяльності контрольно-наглядових органів, що враховує можливість поділу їх функцій в сфері контролю, нагляду та дозвільної діяльності; уніфікація способів, методів і форм реаліза-

ції контрольних і наглядових заходів; розроблення системи оцінки ризиків потенційної небезпеки видів економічної діяльності та порядку її використання для планування контрольних заходів; забезпечення принципів прозорості та зрозумілості діяльності контрольних і наглядових органів, що передбачає публікацію органами державного контролю (нагляду) відомостей про плани та результати проведених перевірок) [7, с. 217].

Таким чином, запропонована теоретико-правова конструкція може стати корисною під час розроблення алгоритмів і методів (способів) дій, в контексті підвищення ефективності функціонування адміністративно-правового механізму контролю за обігом цивільною вогнепальною зброєю загалом і діяльністю Національної поліції України в даному контексті, зокрема.

Висновки. У статті досліджено контроль за обігом цивільної вогнепальної зброї як одну з основних форм реалізації відповідного адміністративно-правового механізму, що дозволяє реалізувати державну політику в зазначеному сегменті та забезпечити права і свободи людини і громадянина, зокрема убезпечення їх від порушень та захист.

Доводиться, що контроль як форма діяльності органу державної влади є багатокомпонентним процесом, що відображається в створенні таких правових умов, за яких певне коло суб'єктів піддається правовому впливу контролюючого органу (його уповноваженого представника), котрий діє в межах і у спосіб передбачені законодавством України з метою досягнення безпеки правопорядку та недопущення порушення прав і свобод людини і громадянина.

Додатково встановлено, що форми контролю можуть бути різноманітними, й питання, пов'язані з застосуванням відповідного інституту, тісно переплітаються з конституційними принципами та правами людини, а також повноваженнями відповідного органу державної влади, на який покладено реалізацію державної політики в ука-

заному сегменті. Так, основним суб'єктом контролю в питанні забезпечення законного обігу цивільної вогнепальної зброї є Національна поліція України, до кола компетенції якого віднесено відповідні повноваження й станом на сьогодні. Споміжним у питанні контролю за обігом цивільної вогнепальної зброї є Міністерство внутрішніх справ України, як орган, що фрагментарно спрямовує діяльність поліції через Міністра внутрішніх справ України.

Доведено, що контроль є найбільш ефективним методом адміністративно-правового регулювання цивільного обігу вогнепальної зброї, окреслено, що контроль виражається в декількох формах (видах), що в свою чергу дозволяє здійснювати подальші дослідження

та формує нові горизонти в цьому аспекті. Так, контроль може полягати в здійсненні заходів суб'єктом контролю за процесом виготовлення вогнепальної зброї, контролю за процесом його продажу, контролю за видачою дозволів на купівлю цієї зброї, а також контролю за правилами безпеки під час зберігання вже купленої зброї чи тої, що знаходиться в продажу.

Перспектива подальшого дослідження адміністративно-правового механізму контролю за обігом цивільної вогнепальної зброї полягає в потребі аналізу основних напрямів удосконалення цього механізму, випрацюванні відповідної системи та створенні законодавчого підґрунтя для унормування зазначених прогалин.

Анотація

У статті досліджено контроль за обігом цивільної вогнепальної зброї як одну з основних форм реалізації відповідного адміністративно-правового механізму, що дозволяє реалізувати державну політику в зазначеному сегменті та забезпечити права і свободи людини і громадянина, зокрема убезпечення їх від порушень та захист. Доводиться, що контроль як форма діяльності органу державної влади є багатокомпонентним процесом, що відображається в створенні таких правових умов, за яких певне коло суб'єктів піддається правовому впливу контролюючого органу (його уповноваженого представника), котрий діє в межах і у спосіб, передбачені законодавством України, з метою досягнення безпеки правопорядку та недопущення порушення прав і свобод людини і громадянина. Додатково встановлено, що форми контролю можуть бути різноманітними, й питання, пов'язані з застосуванням відповідного інституту, тісно переплітаються з конституційними принципами та правами людини, а також повноваженнями відповідного органу державної влади, на який покладено реалізацію державної політики в указаному сегменті. Так, основним суб'єктом контролю в питанні забезпечення законного обігу цивільної вогнепальної зброї є Національна поліція України, до кола компетенції якого віднесено відповідні повноваження й станом на сьогодні. Споміжним у питанні контролю за обігом цивільної вогнепальної зброї є Міністерство внутрішніх справ України, як орган, що фрагментарно спрямовує діяльність поліції через Міністра внутрішніх справ України. Доведено, що контроль є найбільш ефективним методом адміністративно-правового регулювання цивільного обігу вогнепальної зброї, окреслено, що контроль виражається в декількох формах (видах), що в свою чергу дозволяє здійснювати подальші дослідження та формує нові горизонти в цьому аспекті. Так, контроль може полягати в здійсненні заходів суб'єктом контролю за процесом виготовлення вогнепальної зброї, контролю за процесом його продажу, контролю за видачою дозволів на купівлю цієї зброї, а також контролю за правилами безпеки під час зберігання вже купленої зброї чи тої, що знаходиться в продажу. Перспектива подальшого дослідження адміністративно-правового механізму контролю за обігом цивільної вогнепальної зброї полягає в потребі аналізу основних напрямів удосконалення цього механізму, випрацюванні відповідної системи та створенні законодавчого підґрунтя для унормування зазначених прогалин.

Ключові слова: зброя, обіг, контроль, адміністративний механізм, регулювання, правоохорона.

Bashtova O.H. Control over the circulation of civil firearms: practical aspect

Summary

The article examines control over the circulation of civil firearms as one of the main forms of implementation of the relevant administrative and legal mechanism that allows implementing the state policy in this segment and ensuring the rights and freedoms of man and citizen, in particular protecting them from violations and protection. It is proved that control, as a form of activity of a public authority, is a multicomponent process, which is reflected in the creation of such legal conditions under which a certain circle of subjects is subject to the legal influence of the controlling body (its authorized representative), which acts within the limits and in the manner prescribed by the legislation of Ukraine in order to achieve security of law and order and prevent violations of human rights and freedoms and citizens. In addition, it is established that the forms of control can be varied, and issues related to the application of the relevant institution are closely intertwined with constitutional principles and human rights, as well as the powers of the relevant body of state power, which is entrusted with the implementation of state policy in this segment. Thus, the main subject of control in the issue of ensuring the legal circulation of civilian firearms is the National Police of Ukraine, whose competence includes the relevant powers as of today. Related to the issue of control over the circulation of civilian firearms is the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, as a body that fragmentarily directs the activities of the police through the Minister of Internal Affairs of Ukraine. It is proved that control is the most effective method of administrative and legal regulation of civil circulation of firearms, it is outlined that control is expressed in several forms (types), which in turn allows for further research and forms new horizons in this aspect. Thus, control may consist in the implementation of measures by the subject of control over the process of manufacturing firearms, control over the process of their sale, control over the issuance of permits for the purchase of these weapons, as well as control over safety rules during storage of already purchased weapons or those that are on sale. The prospect of further research of the administrative and legal mechanism for controlling the circulation of civil firearms lies in the need to analyze the main directions of improving this mechanism, to develop an appropriate system and to create a legislative basis for regulating these gaps.

Key words: weapons, circulation, control, administrative mechanism, regulation, law enforcement.

Список використаних джерел:

1. Припутень Д.С. Державний контроль за обігом цивільної вогнепальної зброї в Україні. *Право.ua*. 2020. № 3. URL: <http://pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2020/12/48-Pryputen.pdf>
2. Parfenova M.J., Babishin V.D., Yurkevich E.V., Sekerin V.D., Dudin M.N. Methodology making management decisions based on a modified Ramsey model. *Asian Social Science*. 2014. Vol. 10. № 17. P. 292–301.
3. Бутинець Ф.Ф., Бардаш С.В., Малюга Н.М., Контроль і ревізія : підручник. Київ : Н. І. К., 2000. 512 с.
4. Про затвердження Положення про дозвільну систему: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 жовт. 1992 р. № 576. Верховна Рада України. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/576-92-П>
5. Про Національну поліцію: Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/580-19>.
6. І. Клименко Єдиний реєстр зброї відсьогодні повноцінно працює. Офіційний телеграм-канал Міністра внутрішніх справ України. URL: t.me/Klymenko_MVS/50
7. Терещенко М.М. Державний контроль: сутність, основні підходи та концепції. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: Державне управління. Том 30 (69) № 4 2019. URL: http://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2019/4_2019/23.pdf

УДК 346.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.04>**Добровольська В.В.***кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри господарського права і процесу
Національний університет «Одеська юридична академія»***Ляховецький О.О.***аспірант кафедри господарського права і процесу
Національний університет «Одеська юридична академія»*

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК ОБ'ЄКТ ГОСПОДАРСЬКИХ ПРАВОВІДНОСИН

Сучасний етап господарювання, як в світі, так й в Україні тісно пов'язаний із комерційно-цифровими процесами, які опосередковуються відповідними господарськими правовідносинами. Тобто, відбувається їх трансформація, перехід в іншу форму, зручну та оперативну для здійснення чисельних різноманітних господарських операцій, різноманітного характеру, будь то майнового, немайнового чи фінансово-розрахункового. Цифрова трансформація господарських правовідносин – це процес впровадження цифрових технологій та інновацій для поліпшення та оптимізації взаємодії між суб'єктами господарських відносин, забезпечення більшої ефективності та ефективності управління бізнесом та підвищення конкурентоспроможності на ринку.

Цифрова трансформація включає в себе впровадження та використання таких технологій, як штучний інтелект, блокчейн, аналітику даних та інші цифрові інструменти, які саме й допомагають автоматизувати господарські операції (процеси), збільшити продуктивність та знизити витрати, а також роблять бізнес більш гнучким і готовим до швидких змін та зручного практичного застосування (реалізації).

В останні роки сучасні технології стали важливою частиною повсякденного життя людей та економічної сфери.

Як слушно зазначає Н. Левицька, саме «цифровізація спричинила зміну в свідомо-

сті людини, її сприйняття реальності поза цифровим або інформаційним простором. Найважливішими факторами господарської діяльності та підприємництва стають цифрові технології та послуги...» [1].

Штучний інтелект (надалі – ШІ) є галуззю комп'ютерних наук, що спеціалізується на створенні систем, які здатні виконувати завдання, які зазвичай вимагають інтелектуальних здібностей людини. Розробка ШІ спрямована на створення програм та алгоритмів, які можуть аналізувати дані, навчатися, приймати рішення та взаємодіяти з людьми. ШІ охоплює різні підходи, такі як машинне навчання, нейронні мережі, еволюційне моделювання, обробка природної мови, і може бути використаний в різних галузях, включаючи медицину, фінанси, автоматизацію виробництва, транспорт, робототехніку, мовленнєві інтерфейси та багато інших.

Для успішної діяльності суб'єктам господарювання необхідно прогнозувати та аналізувати ринок, проте, через великий обсяг даних виявлення закономірностей стає важчим завданням. У цьому допомагає ШІ – завдяки його навчальним можливостям, він може аналізувати великі обсяги інформації та надавати якісні прогнози, використовуючи аналітику.

Правові аспекти використання цифрових технологій та штучного інтелекту щодо сфери господарювання були предметом розгляду

в працях таких науковців, як: О. Баранов, О. Вінник, С. Дзюба, К. Єфремова, С. Коляденко, І. Клименко, О. Кравцова Н. Левицька, В. Ляшенко, А. Семенченко та інших. Проте положення щодо використання штучного інтелекту саме у господарських правовідносинах залишилися невирішеними та малодослідженими.

Метою статті є надання аналітично-змістовної характеристики порядку та умов використання цифрових технологій та штучного інтелекту у господарських правовідносинах.

В епоху загальної світової цифровізації економічних процесів важливим є нормативне регулювання господарських правовідносин як відносин, які є практичним виразом будь-якої господарської діяльності. Так, О. Вінник зазначає, що «використання цифрових технологій всупереч інтересам суспільства та/або з порушенням прав та законних інтересів окремих осіб загрожує як громадянському суспільству, так і цифровій економіці» [2, с. 212]. Міністр цифрової трансформації М. Федоров зазначив, що «ефективно трансформувати державу на всіх рівнях вдається завдяки ефективній організаційній структурі. Цифрова трансформація нашої країни – це в першу чергу зручність для громадян. Це антикорупція. Це можливість забезпечити рівний доступ для всіх українців до ресурсів. Це також зміни, спрощення, перетворення і часто ліквідація певних галузей та напрямків. Тому важливо побудувати ефективний менеджмент на рівні всієї держави. Коли ми це виконаємо, ми отримаємо державу, як зручний сервіс» [3].

ШІ є самостійним чинником цифровізації економічних процесів та впроваджується з метою покращення ефективності бізнес-процесів та оптимізації функціонування підприємств. Суб'єкти господарювання використовують ШІ для створення віртуальних помічників або співрозмовників для клієнтів – чат-ботів, адже саме ці рішення розробляються з метою виконання стандартних господарських операцій. У сфері управління

даними ШІ дозволяє контролювати господарські правовідносини, тобто технології ШІ можуть слідкувати за станом обладнання, процесом виробництва, розрахунковими операціями, знижуючи ризики помилок, пошкоджень чи раптових поломок. На думку О. Кравцової, «є три основні сфери, де алгоритми штучного інтелекту застосовуватимуться найактивніше саме в Україні. Перша – держава, яка формує політики та пріоритети, державні замовлення, залучення інвестицій та фінансування проєктів. Наприклад, використання систем штучного інтелекту в публічних сервісах, формування політики відкритих даних, розробка програм підтримки стартапів та залучення їх до GOVTech-діяльності. Другою сферою є бізнес, який завдяки гнучкості, якісному менеджменту і високій швидкості впровадження може розбудовувати машинне навчання, IoT, AR/VR, робототехніку. Третя сфера – державно-приватне партнерство, яке експерти вважають найбільш оптимальним варіантом формування нової індустрії. Тут йдеться про розвиток штучного інтелекту для освоєння космічного простору, смарт-міста, нової енергетики і транспорту» [4]. Тобто будь-яка сфера господарювання та господарські правовідносини використовують чисельні інструменти ШІ.

Правове забезпечення ШІ відображаються у нормах сучасного європейського законодавства, так, нещодавно Європарламентом було ухвалено Резолюцію 2015/2103(INL) «Норми цивільного права про робототехніку» [5]. У ньому пропонується закріпити правові основи використання штучного інтелекту та впровадження загальноєвропейської системи реєстрації «розумних» машин. Резолюція наголошує на недосконалому сучасному правовому регулюванні штучного інтелекту, зокрема у сфері договірних відносин та відшкодування завданої шкоди. Визначено, що до заподіяної штучним інтелектом шкоди застосовуються правові норми про відповідальність за якість і безпеку товарів, згідно з якими виробник несе відповідальність за будь-які несправності, та

користувач продукту – за поведінку, яка спричинила за виникнення шкоди. Європейський Союз планує підтримати розробку горизонтального, нейтрального з точки зору технологій підходу до прав інтелектуальної власності, що діють в галузях, де потенційно можуть бути впроваджені технології робототехніки. Для вітчизняної економіки зазначене є вельми доцільним через потенційні можливості розвитку галузей, пов'язаних з робототехнікою. Це сприятиме створенню нових робочих місць, підвищенню конкурентоспроможності вітчизняних компаній на міжнародному ринку та загалом сприятиме економічному зростанню країни. Крім того, це дозволить забезпечити відповідність українського законодавства нормам європейського права, що є важливим кроком у процесі інтеграції України до європейського співтовариства.

У тому випадку, якщо «штучний інтелект отримає статус суб'єкта права, можна буде говорити про виникнення нових сфер юстиції. Окрім традиційної юстиції, з'являться щонайменше два нові види, а саме «змішана юстиція» та «юстиція штучного інтелекту». До змішаної юстиції науковці відносять форми вирішення правових спорів між фізичними, юридичними особами, суспільством та роботами. Тоді як до юстиції штучного інтелекту планують відносити форми вирішення правових спорів безпосередньо між роботами. Також функціонування такої системи юстиції буде забезпечувати протидію роботам, які представляють загрозу для соціального розвитку та стабільності суспільних відносин» [6, с. 104]. Саме «використання штучного інтелекту також має певні недоліки, такі як підвищення ризику шахрайства. Що стосується настання відповідальності штучного інтелекту, який наділений певною правосуб'єктністю, то у такому випадку повинні застосовуватися такі ж види юридичної відповідальності, як і щодо громадян суб'єктів відповідальності. Максимальною санкцією може бути повне припинення діяльності відповідного штучного інтелекту» [7, с. 152].

Так, Мінцифри пропонує дорожню карту з регулювання штучного інтелекту в Україні. Вона допоможе українським компаніям підготуватися до ухвалення закону, який запровадить використання ШІ в Україні, а громадянам – навчитися захищати себе від ризиків ШІ. Саме «формування культури саморегуляції бізнесу планується кількома шляхами. Зокрема, підписанням добровільних кодексів поведінки, які свідчатимуть про етичність використання ШІ компаніями. Ще один інструмент – Біла книга, що ознайомить бізнес із підходом, термінами та етапами впровадження регулювання. Також планується публікація рекомендацій – загальних і секторальних, щоб дати відповідь на запитання, що і як потрібно робити, щоб підготуватися до ухвалення закону» [8].

У літературі надається аналіз переваг застосування ШІ у господарських правовідносинах, зокрема, «у фінансовій галузі цифрові технології допомагають знижувати витрати, мінімізувати ризики та забезпечують можливість прогнозування. У роздрібній торгівлі ШІ впроваджують для оптимізації логістики, зниження витрат, поліпшення обслуговування клієнтів та аналізу попиту. Інноваційні рішення допомагають покращити якість продукції та прискорити темпи виробництва.

Розвиток принципів цифрового суспільства стимулює вдосконалення способів і методів взаємодії в рамках соціально-економічних відносин. Застосування інформаційних технологій дозволяє розширювати комунікаційні процеси, змінює склад і статус їх учасників, принципи просторової взаємодії шляхом мережевого спілкування, підвищує децентралізацію прийняття управлінських рішень в державному і приватному секторі» [9]. Як слушно зауважує К. Єфремова, «ШІ стосується всіх без винятку сфер діяльності, в тому числі й тих, які вже не один рік прогресують за рахунок інновацій: транспортних і логістичних систем, страхових і фінансових послуг, енергетики та робототехніки на виробництві» [10, с. 145].

О. Кравцова зазначає, що є «три основні сфери, де алгоритми ШІ застосовуватимуться найактивніше саме в Україні. Перша – держава, яка формує політику та пріоритети, державні замовлення, залучення інвестицій та фінансування проєктів. Другою сферою є бізнес, який завдяки гнучкості, якісному менеджменту і високій швидкості впровадження може розбудовувати машинне навчання, IoT, AR/VR, робототехніку. Третя сфера – державно-приватне партнерство, яке експерти вважають найбільш оптимальним варіантом формування нової індустрії. Тут мова йде про розвиток ШІ для освоєння космічного простору, смарт-міста, нової енергетики і транспорту» [11]. Тобто, саме зазначені сфери є вельми актуальними у період воєнної економіки та потребують швидкого відновлення та нормального функціонування. Енергетика та транспорт виступають ключовими сегментами інфраструктури, які надають життєво важливі послуги для розвитку економіки. Для їх відновлення та підвищення ефективності сучасні суспільства використовують ШІ.

ШІ впроваджується у вигляді автоматизованих систем керування енергетичними мережами, що дозволяє точно регулювати виробництво та розподіл електроенергії, зменшуючи втрати та оптимізуючи роботу енергосистем. У транспорті ШІ використовується для розвитку автономних транспортних засобів, що забезпечує безпеку руху та ефективність транспортних потоків.

Крім того, аналіз даних за допомогою штучного інтелекту дозволяє прогнозувати попит на енергію та розробляти стратегії для підтримки сталих джерел енергії. Це сприяє переходу до екологічно чистих джерел енергії та зменшенню впливу на навколишнє середовище.

Отже, використання ШІ у сферах енергетики та транспорту відкриває нові можливості для сталого розвитку та забезпечення ефективності цих стратегічних галузей господарювання.

ШІ може допомогти у вирішенні складних проблем, які опосередковано або напряду

впливають на господарські правовідносини, покращити ефективність роботи та зменшити помилки, які можуть виникнути через людський фактор. Серед корисних практичних прикладів із використанням ШІ є:

- роботи-юристи в патентному праві. Одним з найбільш цікавих застосувань ШІ є роботи-юристи. Вони можуть швидко і точно аналізувати патентні документи, знаходити порушення прав інтелектуальної власності, генерувати позови та складати процесуальні документи. Це значно покращує ефективність роботи юристів та зменшує час, необхідний для обробки великої кількості документів;

- ШІ у фінансовому аналізі та прогнозуванні. ШІ також активно використовується у фінансовому аналізі та прогнозуванні. Великі обсяги даних, таких як ціни акцій, новини, економічні показники, можуть бути аналізовані за допомогою ШІ для виведення корисних висновків для інвесторів та фінансових установ. Це дозволяє приймати обґрунтовані рішення та покращує точність прогнозування;

- електронні агенти та чат-боти для обслуговування клієнтів. Використання електронних агентів та чат-ботів для обслуговування клієнтів – це ще один спосіб застосування ШІ. Вони можуть спілкуватися з людьми на природному мовленні, вирішувати їх проблеми, надавати інформацію та поради. Це значно покращує якість обслуговування клієнтами та забезпечує багаторазове збереження часу.

Існуючі на сьогодні види господарської діяльності перебувають на різних етапах перетворень, обумовлених розвитком цифрових технологій, ступінь опанування яких суспільством свідчить про фундаментальне зрушення та поглиблення процесів цифрової трансформації.

Наступним важливим питанням, яке потребує висвітлення, є технологія блокчейн, яка відкриває нові можливості в господарських правовідносинах та вже відіграє значну роль у функціонуванні різних секторів економіки. В Україні законодавство щодо використання блокчейну в господарських правовідноси-

нах знаходиться в процесі розробки, адже Закон України «Про віртуальні активи» від 17.02.2022 № 2074-IX ще і досі не набрав чинності [12]. Саме він повинен визначити правовий статус віртуальних активів і регулювати відносини, пов'язані з їх використанням та передбачати, що, наприклад, блокчейн може використовуватися для зберігання та передачі даних про віртуальні активи.

На думку вчених, «blockchain – це «ланцюг із блоків». В цій схемі блок представляє собою набір транзакцій, які були зафіксовані у розподіленому реєстрі. У кожному блоці містяться всі дані, що стосуються конкретної транзакції, включаючи ідентифікатори відправника та отримувача, час та суму переказу. Ланцюг складається з неперервної послідовності блоків, що дозволяє всім зацікавленим особам прослідкувати повну історію транзакцій певного активу від його створення до поточного моменту. Перспективні аспекти використання блокчейну:

1) забезпечує безпечну та незмінну реєстрацію транзакцій, яка не може бути змінена або видалена без відповідного консенсусу;

2) може бути використаний для створення надійної системи ідентифікації та автентифікації;

3) може служити основою для системи управління доказами, де всі етапи обробки та передачі доказів фіксуються у блоках;

4) може допомогти виявити шахрайство та злочини через відстеження фінансових транзакцій та обміну інформацією» [13].

Очікується, що блокчейн буде продовжувати розвиватися і в майбутньому матиме ще більший вплив на господарські правовідносини, адже провідною перевагою блокчейну для господарських правовідносин є підвищення ефективності та автоматизація чисельних процесів, які в даний час виконуються вручну. Наприклад, блокчейн можна використовувати для автоматизації процесу оформлення контрактів, платежів та відстеження поставок, що може призвести до значної економії часу та коштів для підприємств.

Блокчейн також може підвищити прозорість і безпеку господарських правовідносин, тому що є децентралізованою системою, що означає, що всі транзакції зберігаються у відкритому реєстрі. Це дозволяє будь-кому перевірити історію транзакцій, що може допомогти запобігти шахрайству та зловживанню. Це безпечна система, оскільки дані, які зберігаються в ній, захищені криптографією. Це означає, що дані не можуть бути змінені або знищені без відома всіх учасників мережі.

Підсумовуючи, можна зазначити, що використання інструментів цифрової трансформації змінює господарські правовідносини, роблячи їх більш ефективними, безпечними та прозорими. Саме ці технології відкривають нові можливості та вимагають вдосконалення правового регулювання для забезпечення стійкого та успішного розвитку всієї сфери господарювання.

Перспективною є ідея розробки господарського нормативно-правового регулювання створення віртуальних помічників (співрозмовників з клієнтами) для суб'єктів господарювання за допомогою штучного інтелекту, у зв'язку із чим вважається за доцільне внесення змін до ГК України, які будуть регламентувати використання віртуальних помічників, а саме – додати:

Стаття 58². Віртуальні помічники суб'єктів господарювання

1. Суб'єкти господарювання мають право створювати та використовувати віртуальних помічників (співрозмовників з клієнтами) за допомогою штучного інтелекту для автоматизації своєї діяльності, які повинні бути розроблені та використовуватися відповідно до вимог законодавства про захист персональних даних, етичних норм, норм безпеки, тощо.

2. Суб'єкти господарювання повинні забезпечити, що віртуальні помічники не порушують права та свободи клієнтів, включаючи право на захист персональних даних.

3. У разі порушення цих вимог, суб'єкти господарювання можуть бути притягнуті до відповідальності відповідно до законодавства України.

Анотація

Статтю присвячено висвітленню актуальної на сьогодні проблеми впровадження штучного інтелекту у сферу господарських правовідносин. Штучний інтелект є однією з найбільш обговорюваних інноваційних технологій в наш час, який впливає на різні сфери життя, включаючи господарські правовідносини. Завдяки своїй здатності аналізувати великі обсяги даних, швидко приймати рішення та автоматизувати процеси, штучний інтелект стає важливим інструментом в господарських правовідносинах.

Використання штучного інтелекту може стати при нагоді у створенні та верифікації електронних договорів, а також для вирішення спорів завдяки можливості аналізувати правові документи та вирішувати суперечки на основі раніше встановлених правил та законів.

Для забезпечення безпеки при використанні штучного інтелекту в господарських правовідносинах необхідно відповідне правове регулювання, а саме нормативні акти та міжнародні стандарти, які визначає права та обов'язки суб'єктів господарювання, які використовують штучний інтелект.

Штучний інтелект може бути корисним у господарському праві на декількох рівнях, наприклад, алгоритми штучного інтелекту можуть допомогти у прийнятті рішень, аналізуючи великі обсяги даних та виявляючи закономірності, які можуть бути непомітними для людини. Це може бути особливо корисно при оцінці ризиків, прогнозуванні тенденцій та плануванні стратегій.

Використання штучного інтелекту в господарських правовідносинах – це перспективний напрямок, який може принести значну користь. Однак це також ставить певний перелік питань, які пов'язані з необхідністю регулювання цього сектора та визначення правового статусу штучного інтелекту у сфері господарських правовідносин.

Ключові слова: господарські правовідносини, штучний інтелект, цифрова економіка, блокчейн, нові технології, діджиталізація, цифрова трансформація.

Dobrovolska V.V., Liakhovetskyi O.O. Artificial intelligence as an object of economic legal relations

Summary

The article is devoted to highlighting the currently relevant problem of introducing artificial intelligence into the field of economic legal relations. Artificial intelligence is one of the most discussed innovative technologies in our time, which affects various areas of life, including economic legal relations. Thanks to its ability to analyze large volumes of data, make quick decisions and automate processes, artificial intelligence is becoming an important tool in business legal relations.

The use of artificial intelligence can be useful in the creation and verification of electronic contracts, as well as in dispute resolution, thanks to the ability to analyze legal documents and resolve disputes based on previously established rules and laws.

To ensure safety when using artificial intelligence in business legal relations, appropriate legal regulation is necessary, namely normative acts and international standards that determine the rights and obligations of business entities that use artificial intelligence.

Artificial intelligence can be useful in business law on several levels, for example, AI algorithms can assist in decision-making by analyzing large volumes of data and identifying patterns that may be invisible to humans. This can be particularly useful in risk assessment, trend forecasting and strategy planning.

The use of artificial intelligence in economic legal relations is a promising direction that can bring significant benefits. However, it also raises a certain list of questions related to the need to regulate this sector and determine the legal status of artificial intelligence in the field of economic relations.

Key words: economic legal relations, artificial intelligence, digital economy, blockchain, new technologies, digitization, digital transformation.

Список використаних джерел:

1. Левицька Н. Використання цифрових технологій у праві. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 9. С. 165–169.
2. Вінник О. М. Правове забезпечення цифрової економіки та електронного бізнесу. Монографія. К.: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2018. 210 с.
3. Рівненська обласна державна адміністрація. Цифровізація – це поступове перетворення усіх державних послуг на зручні онлайн-сервіси. URL: <https://www.rv.gov.ua/news/cifrovizaciya-se-postupove-peretvorennya-usih-derzhavnih-poslug-na-zruchni-onlajn-servisi> (дата звернення: 25.10.2023).
4. Кравцова О. Вперед у майбутнє: чому уряд повинен звернути увагу на штучний інтелект. *Економічна правда*. 2019. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2019/09/4/651230/> (дата звернення: 25.08.2023).
5. Parliament resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103(INL)). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2017-0005_EN.html (дата звернення: 25.08.2023).
6. Карчевський М. В. Правове регулювання соціалізації штучного інтелекту. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2017. № 2 (78). С. 99–108.
7. Токарева К. С. Особливості правового регулювання штучного інтелекту в Україні. *Юридичний вісник*. 2021. № 3 (60). С. 148–153.
8. Штучний інтелект: готуємось до масового застосування і в Україні. 14.10.2023. URL: <https://news.dtk.ua/state/entrepreneurship/86487-stucnii-intelekt-gotujemos-do-masovogo-zastosuvannia-i-v-ukrayini> (дата звернення: 25.10.2023).
9. Скорик О. О., Рябоконт Н. П. Цифрова трансформація моделі публічного управління: зарубіжний досвід та вітчизняні реалії. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2020. № 7. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1704>
10. Єфремова К. В. Правове регулювання штучного інтелекту в епоху цифрової економіки. *Приватне право і підприємництво : збірник наукових праць*. 2020. Вип. 20. С. 142–147.
11. Кравцова О. Вперед у майбутнє: чому уряд повинен звернути увагу на штучний інтелект. *Економічна правда*. 2019. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2019/09/4/651230/> (дата звернення: 25.08.2023).
12. Про віртуальні активи: Закон України від 17 лютого 2022 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text>
13. Храпенко О. О., Меденцев А. М. Використання штучного інтелекту у роботі судових, правоохоронних органів та адвокатури. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 5. URL: <http://www.lsej.org.ua/index.php/arkhiv-nomeriv> (дата звернення: 25.10.2023).

Буга В.В.

кандидат юридичних наук, доцент,

декан факультету № 4

Донецький державний університет внутрішніх справ

НАУКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАПОБІГАННЯ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ БУДІВНИЦТВА В УКРАЇНІ

У світлі нових викликів сучасності та потреб українського суспільства у відбудові житлових кварталів, адміністративних будівель інших об'єктів інфраструктури, які були знищені чи пошкоджені внаслідок воєнних дій, розпочатих російським агресором, сфера будівництва набирає якісно та кілько нових обертів. Відповідно особливу значущість становить адміністративно-правовий механізм запобігання правопорушенням у означеній сфері, тим паче, що стан здійснення господарських робіт й без того характеризується динамікою зростання кількості вчинених протиправних деліктів (зокрема, недбалість у використанні технологій, порушення норм, правил та стандартів якості, розкрадання коштів та матеріалів, завищення обсягів і вартості будівельних робіт, корумпованість службових осіб підрядних організацій та державних контролюючих органів, порушення законодавства під час планування і забудови територій, самовільне будівництво тощо).

Наукове забезпечення є важливою складовою зусиль для покращення адміністративно-правового механізму запобігання правопорушенням у сфері будівництва. Однак, питання правової регламентації будівельних відносин є предметом уваги представників різних галузей правової науки, в тому числі цивільного, господарського, екологічного, кримінального права тощо. Втім, у загальному масиві науково-правових розробок з питань будівництва найбільшу частку становлять адміністративно-правові дослідження. Власне, це і не дивно, оскільки, з одного

боку, переважна кількість аспектів будівельної діяльності регламентуються адміністративним законодавством, а, з іншого, саме в управлінській (адміністративній) площині криються витoki багатьох проблем сучасного будівництва. У свою чергу, сутність реалізації наукових досліджень полягає в передачі їх результатів практиці, зокрема, законодавцеві, урядовим органам, підприємствам, установам, організаціям, що функціонують у сфері будівництва, а також громадськості, яка зацікавлена у безпеці та якості.

Насамперед, відмітимо, що основи запобігання правопорушенням, ключові аспекти адміністративно-правового регулювання будівельних відносин, стан, проблеми, закономірності і перспективи розвитку досліджувались значною кількістю вітчизняних науковців-адміністративістів, кожен з яких певною мірою розширив тематику питань, пов'язаних із зазначеною сферою та зробив вагомий внесок у розвиток адміністративно-правової доктрини. Проте саме активізація досліджень правового регулювання будівельних відносин почалася з кінця ХХ ст. До цього періоду відповідні розробки вирізнялися узагальненим характером при висвітленні особливостей нормативного забезпечення в галузі будівництва. Натомість протягом останніх двадцяти років стан наукових досліджень відзначається спеціалізацією доктринальних правових розробок при однозначному пануванні кількох базових (умовно виділених) напрямків, спрямованих на з'ясування реального правового потенціалу адміністративних процедур, адмі-

ністративної відповідальності (зокрема щодо окремих сфер відносин та окремих суб'єктів), адміністративного судочинства та загальних напрямків адміністративно-правового регулювання сфери будівництва. На нашу думку, саме посилення спеціалізації варто вважати пріоритетним напрямком адміністративно-правових досліджень майбутнього, що і дозволить сформулювати оновлений науковий базис для сучасного нормотворчого процесу, спрямованого на створення адміністративно-правових засад запобігання правопорушенням у сфері будівництва.

Для розвитку адміністративно-правового механізму запобігання правопорушенням у сфері будівництва вагоме значення мають праці А. В. Матвійчук. Позитивним елементом робіт автора стало те, що він проаналізував не тільки традиційно основні форми державного контролю, а й специфічні форми контролю: ліцензування видів господарської діяльності у будівництві; погодження або надання дозволів на здійснення будівельної діяльності; державний технічний нагляд; атестація та сертифікація відповідних фахівців; громадське обговорення [1]. Крім цього, було акцентовано увагу на те, що значна кількість правовідносин щодо контрольної діяльності в галузі будівництва врегульована підзаконними нормативно-правовими актами, які відіграють ключову роль у правому забезпеченні даної діяльності [1, с. 180]. Через це доцільними є зауваження автора, що дана ситуація призводить до того, що окремі правовідносини врегульовані тільки підзаконними актами і потребують подальшого врегулювання, але вже на рівні Закону України.

Не варто забувати і про дослідження феномену адміністративного судочинства [2] та контрольної-ревізійної діяльності у сфері будівництва роль котрих, у тому числі й у забезпеченні реалізації та захисту прав громадян, а також у процедурі припинення діяльності суб'єктів господарювання є достатньо важливою. Однак, незважаючи на появу значної кількості наукових робіт

з проблематики адміністративного судочинства взагалі (наприклад, праці Р. С. Мельника [3], О. М. Пасенюка [4], В. П. Тимошука [5], І. В. Шруб [6] та ін.), нагальні питання щодо специфіки участі таких суб'єктів у механізмі запобігання правопорушенням у сфері будівництва майже не досліджені.

Особливості реалізації механізму притягнення до адміністративної відповідальності у сфері будівництва розглянуто у дисертації Б. М. Семенко (2011 р.). Автором досліджено поняття адміністративно-правових відносин у галузі будівництва, їх місце серед інших суспільних відносин, визначено поняття та класифікацію адміністративно-правових засобів охорони відносин у галузі будівництва, а також подано юридичну характеристику адміністративних правопорушень у зазначеній сфері, розглянуто особливості провадження у справах про адміністративні правопорушення в галузі будівництва, що, у свою чергу, надало можливість дисертанту удосконалити розуміння змісту адміністративної відповідальності в галузі будівництва через виділення та аналіз стягнень, застосовуваних до осіб, які вчинили правопорушення. До них автором віднесено: попередження, штраф, пеню, конфіскацію предметів, що безпосередньо пов'язані зі вчиненням правопорушення й перебувають у власності правопорушника, вилучення незаконно отриманої виручки, анулювання дозволу чи ліцензії, зупинення всієї діяльності юридичної особи на певний строк, припинення юридичної особи (примусовий поділ (реорганізація) або ліквідація) [7].

Групи суб'єктів адміністративних правопорушень в будівельній діяльності за критерієм зв'язку вчиненого правопорушення з господарською діяльністю виділено у дисертації І. М. Миронець (2012 р.) [8]. Дослідженню сучасних поглядів на адміністративно-правове забезпечення будівельної галузі в контексті адаптації системи законодавства відповідно до *acquis communautaire* присвячена монографія О. В. Стукаленко (2016 р.) у якій виокремлено проблеми становлення, фор-

мування та подальшого розвитку будівельної галузі, визначено тенденції й напрями вдосконалення адміністративно-правового забезпечення здійснення будівельної діяльності з урахуванням міжнародних стандартів. У монографії акцентовано увагу на необхідності оновлення змістовних положень адміністративно-правового забезпечення будівельної галузі шляхом визначення теоретичних засад, елементів його механізму, системи суб'єктів будівельної діяльності, узгодження положень адміністративно-деліктного законодавства, а також пріоритетних напрямів гармонізації чинного законодавства з міжнародними положеннями. Розглянуто пріоритетні кроки з удосконалення адміністративно-правового забезпечення будівельної галузі в Україні. Містяться пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства, зокрема визначено комплексний підхід до побудови глави КУпАП, а також обґрунтовано структуру проекту й розкрито основний зміст Будівельного кодексу України, сфера дії якого охоплює організаційно-правові засади містобудування, будівництва інженерно-технічних та інших об'єктів в Україні [9].

Комплексним дослідженням адміністративно-правового забезпечення реалізації державної політики у сфері будівництва в Україні є дисертація К. Р. Резворович «Адміністративно-правове забезпечення реалізації державної політики у сфері будівництва» (2016 р.), у якій авторкою визначено ключові елементи державної політики у сфері будівельної діяльності, проаналізовано ознаки адміністративно-правових відносин у сфері будівництва, з'ясовано питання правового регулювання, в тому числі нормативно-правових засад державної політики у сфері будівельної діяльності, здійснено аналіз нормативно-правового регулювання повноважень та компетенції органів виконавчої влади у сфері будівництва, розглянуто зарубіжний досвід адміністративно-правового забезпечення реалізації державної політики у сфері будівництва тощо. Крім цього, в дисертації розкриті концептуальні

положення забезпечення державного контролю у сфері будівництва як необхідного елементу системи адміністративно-правового регулювання будівельної діяльності [10].

Аналіз витрат та прибутку в будівництві, вивчення фінансових моделей для запобігання фінансовому шахрайству в будівельній галузі є дуже важливим завданням для забезпечення безпеки та надійності будівельних проєктів. Проблемі фінансового шахрайства в інвестиційно-будівельній сфері присвячено дисертаційне дослідження Г. М. Чернишова (2016 р.). Автором надано кримінально-правову характеристику фінансового шахрайства, здійснено аналіз його показників, розкрито механізм злочинної діяльності, виявлено та систематизовано характерні риси осіб, які вчинили ці злочини, встановлені особливості детермінації фінансового шахрайства в будівництві. За результатами дослідження запропоновано науково обґрунтовані напрями попередження фінансового шахрайства в інвестиційно-будівельній сфері на основі поєднання заходів соціального й кримінально-правового впливу та віктимологічної профілактики [11].

Особливе місце займає наукова праця Н. О. Шмігельської на тему: «Адміністративно-правове регулювання профілактики правопорушень у сфері економіки», у якій було розглянуто стан і загальний характер адміністративних правопорушень у сфері економіки в Україні. Визначено особливості реалізації адміністративно-правових заходів профілактики відповідних правопорушень. Розглянуто діяльність Національної поліції як суб'єкта забезпечення профілактики правопорушень у сфері економіки. Виокремлено світовий досвід профілактики правопорушень у сфері економіки та можливість його адаптації до законодавства України в контексті асоціації України з ЄС та забезпечення достатнього рівня економічної безпеки держави. Окреслено теоретичні і правові основи удосконалення профілактики економічних правопорушень суб'єктами профілактики. Запропоновано зміни та доповнення до зако-

нодавства України в частині профілактики правопорушень у сфері економіки [12].

Аналізуючи правовідносини у будівельній галузі не можна залишити осторонь уваги науковий доробок В. О. Резніченка, який об'єктом дослідження обрав суспільні відносини, що складаються у процесі здійснення дозвільної діяльності у сфері містобудування. Автор сформулював основні характеристики дозвільної діяльності у сфері містобудування та пропозиції щодо удосконалення її адміністративно-правового регулювання [13]. Безсумнівно, ефективне правове регулювання дозвільної діяльності, забезпечить розвиток як будівельної галузі економіки, так і суміжних галузей. З огляду на це, науковець визначив поняття дозвільної діяльності у сфері містобудування, як сукупність юридично значущих процедур, сутність яких полягає у розробленні та втіленні в життя комплексу заходів, спрямованих на недопущення можливої шкоди суспільним та державним інтересам, власності, особистій безпеці громадян внаслідок безконтрольного виготовлення, реалізації та використання будівельної продукції, котра може становити небезпеку для особи [13, с. 7].

Питання забезпечення дієвого адміністративно-правового механізму запобігання правопорушенням у сфері будівництва розкрито у дослідженні П. П. Кривошеїна (2017 р.). Серед ознак адміністративно-правового регулювання у сфері будівництва автор виділяє його соціальну значущість, оскільки торкається інтересів практично всіх громадян України. Слушним є зауваження, щодо удосконалення адміністративно-правового регулювання будівництва в Україні, яке, на думку науковця, полягає в комплексі засадничих та адміністративних інструментарних чинників (планування, децентралізації, контролю, дозвільних проваджень, адміністративної відповідальності тощо), квінтесенцією яких є створення умов для динамічного розвитку будівництва в Україні шляхом максимального використання декларативних адміністративних процедур і будівельних стандартів ЄС

(Єврокоду), спрощення процедури початку будівництва на орендованій ділянці та усунення технічних бар'єрів [14].

Врегульовані нормами адміністративного права суспільні відносини, що виникають у сфері будівництва, стали об'єктом дослідження і В. В. Слончака. Автором розкрито природу адміністративних правовідносин у будівництві з урахуванням процесів децентралізації влади та принципів публічного адміністрування, проаналізовано суб'єктний склад, юридичні ознаки об'єктів та зміст адміністративних правовідносин, а також розкрито особливості адміністративних послуг у сфері будівництва [15].

Важливу роль у запобіганні правопорушенням у сфері будівництва і забезпеченні ефективного виконання будівельних проєктів відіграє фінансовий контроль. Дослідженню особливостей здійснення фінансового контролю у сфері інвестування у житлове будівництво присвячена дисертація Ю. О. Суркової (2017 р.). У роботі розкрито підхід до розуміння основних організаційно-структурних та прикладних проблем інструментів інвестування у житлове будівництво: цільових облігацій, фондів фінансування будівництва, фондів операцій з нерухомістю, інститутів спільного інвестування; встановлено, що ринкова трансформація контрольного середовища призводять до виникнення нових видів ризиків; обґрунтовано доцільність системних змін інституційних основ фінансового контролю та розроблено алгоритми контрольних дій щодо конкретних інструментів інвестування; окреслено етапи ризик-орієнтованого планування тематичного інспектування Державною аудиторською службою України на основі комбінування окремих модулів; запропоновано шляхи підвищення ефективності фінансового контролю держави на основі його приведення у відповідність до стандартів ЄС шляхом інституційної та методологічної модифікації; розроблено механізми забезпечення ефективності фінансового контролю інвестування у сфері житлового будівництва

шляхом використання методичних рекомендацій щодо проведення ревізій та фінансового розслідування з метою протидії правопорушенням у цій сфері [16].

Теоретико-правові засади адміністративної відповідальності за вчинення правопорушень у сфері будівництва розглянув і К. О. Рибак в монографії «Містобудівна діяльність як об'єкт адміністративно-правового регулювання» (2018 р.). Автором розкрито теоретичні та практичні питання адміністративно-правового регулювання містобудівної діяльності в Україні, обґрунтовується ідея про адміністративно-правову природу інституту містобудівної діяльності та доводиться необхідність виділення в якості самостійного галузевого утворення містобудівного права, з його наступним розміщенням у межах Особливого адміністративного права, вивчається стан та перспективи розвитку адміністративно-правового забезпечення організації та здійснення окремих напрямків містобудівної діяльності в Україні [17].

М. Є. Околович у дисертаційному дослідженні на тему: «Адміністративно-правове регулювання містобудівної діяльності органами місцевого самоврядування» (2018 р.) здійснила аналіз суб'єктів адміністративно-правового регулювання містобудівної діяльності системи органів місцевого самоврядування, способів та методів правового регулювання у цій сфері [18].

Під час окреслення сучасного стану наукових досліджень запобігання правопорушенням у сфері будівництва слід звернути увагу на низку інших розробок, які були підготовлені в останні роки. Так, наприклад, становить науковий інтерес стаття О. В. Запотоцької (2022 р.), у якій авторкою зазначено, що адміністративна відповідальність за порушення вимог законодавства, будівельних норм, стандартів і правил під час будівництва є видом юридичної відповідальності, що полягає у впливі уповноважених органів державної влади, викликаному порушенням вимог законодавства, будівельних норм, стан-

дартів і правил та затверджених проектних рішень під час нового будівництва, реконструкції, реставрації, капітального ремонту об'єктів чи споруд, що виявляється в цілеспрямованому застосуванні адміністративних стягнень передбачених ст. 96 КУпАП. Такий вид юридичної відповідальності сприяє якомога швидшому притягненню винної особи до відповідальності шляхом накладення на неї в установленому порядку адміністративного стягнення, що дає змогу стримувати поведінку правопорушника в майбутньому, а також запобігати вчиненню правопорушень іншими особами. Виходячи з запропонованого визначення, авторка виокремлює такі характерні ознаки адміністративної відповідальності за вчинення правопорушень у сфері будівництва: 1) є наслідком учинення особою адміністративного правопорушення та формою адміністративного примусу; 2) має публічний обов'язковий характер, особливий процесуальний порядок реалізації та виховний вплив; 3) спрямована на охорону суспільних відносин [19].

Водночас, комплексному дослідженню проблем адміністративної відповідальності за порушення вимог законодавства, будівельних норм, стандартів і правил під час будівництва в Україні присвячена дисертація О. Л. Марченко (2022 р.). У роботі розкрито теоретико-методологічні засади дослідження адміністративної відповідальності за порушення вимог законодавства, будівельних норм, стандартів і правил під час будівництва. Авторка зауважує, що порушення будівельних норм, стандартів і правил під час будівництва – склад правопорушення, визначеного ст. 96 КУпАП. Зазначене адміністративне правопорушення може бути вчинене як шляхом дії, так і бездіяльності, адже охоплює перелік діянь, які можна кваліфікувати як порушення вимог законодавства, будівельних норм, стандартів і правил під час будівництва. Також у дисертації розглянуто поняття об'єкта правопорушення та їх види за ст. 96 КУпАП, висвітлено сутність суб'єктів, яких залежно

від порядку створення класифіковано на такі категорії: 1) посадові особи – юридичні особи; 2) фізичні особи – населення. Порушення вимог законодавства, будівельних норм, стандартів і правил під час будівництва, як зауважує автор, є збірним адміністративним правопорушенням, а його склад зумовлений порушенням заборон, вимог, приписів визначених нормативно-правових актів [20].

Отже, стан наукових досліджень щодо означеної проблематики є доволі активним. Встановлено, що основна увага вчених та юристів-практиків в частині адміністративно-правового механізму запобігання правопорушенням у сфері будівництва зосереджена на питаннях щодо: 1) адміністративно-правового регулювання правовідносин та реалізації державної політики у сфері будівництва; 2) визначення шляхів та методів протидії правопорушенням; 3) розробку і вдосконалення методів екологічної оцінки впливу, яка допомагає передбачати та оцінювати можливі негативні впливи будівельних проєктів на довкілля; 4) соціального впливу будівництва на місцеві громади та способи забезпечення етичної практики в будівельних проєктах; 5) методів взаємодії з громадськістю та спільної участі у прийнятті рішень, щоб забезпечити більшу відкритість і врахування думок громадськості в плануванні та виконанні будівельних проєктів; 6) розробки нових методів

та підходів до будівництва, які сприяють сталості та довкіллю (включає планування зелених будівельних проєктів та використання відновлюваних джерел енергії); 7) удосконалення будівельних процесів за рахунок використання сучасних технологій (смарт, штучний інтелект тощо) для підвищення ефективності будівництва та контролю екологічних стандартів.

Безумовно, зазначені наукові дослідження сприяють вдосконаленню практики запобігання правопорушенням в сфері будівництва, однак у більшості допомагають вирішувати лише завдання кримінального провадження, технічні, господарські, екологічні, економічні та соціальні виклики у різних галузях будівельної діяльності, що обумовлює необхідність подальшого наукового пошуку, зокрема, щодо визначення стратегічних напрямів для суб'єктів запобігання протиправним діям з врахуванням, як тенденцій реалій суспільства, так і масштабного плану майбутньої післявоєнної відбудови. У цьому контексті важливим кроком є концептуалізація наукових ідей і підходів до створення якісно нового адміністративно-правового механізму забезпечення безпеки, аналізу складових організації та здійснення будівельної діяльності, виявлення й профілактика порушень у означеній діяльності, удосконалення регулятивного законодавства й правозастосовної практики.

Анотація

У світлі нових викликів сучасності та потреб українського суспільства у відбудові житлових кварталів, адміністративних будівель інших об'єктів інфраструктури, які були знищені чи пошкоджені внаслідок воєнних дій, розпочатих російським агресором, сфера будівництва набирає якісно та кілько нових обертів. Відповідно особливу значущість становить адміністративно-правовий механізм запобігання правопорушенням у означеній сфері. У статті автором здійснений аналіз наукових праць, присвячених запобігання правопорушенням у сфері будівництва в Україні, дозволив встановити, що основна увага вчених та юристів-практиків в частині предмету дослідження зосереджена на питаннях: адміністративно-правового регулювання правовідносин та реалізації державної політики у сфері будівництва; визначення шляхів та методів протидії правопорушенням; розробку і вдосконалення методів екологічної оцінки впливу, яка допомагає передбачати та оцінювати можливі негативні впливи будівельних проєктів на довкілля; соціального впливу будівництва на місцеві громади та способи забезпечення етичної практики в будівельних проєктах; методів взаємодії з громадськістю та спільної участі

у прийнятті рішень, щоб забезпечити більшу відкритість і врахування думок громадськості в плануванні та виконанні будівельних проєктів; розробки нових методів та підходів до будівництва, які сприяють сталості та довкіллю (включає планування зелених будівельних проєктів та використання відновлюваних джерел енергії); удосконалення будівельних процесів за рахунок використання сучасних технологій (смарт, штучний інтелект тощо) для підвищення ефективності будівництва та контролю екологічних стандартів.

Такі наукові здобутки сприяють вдосконаленню практики запобігання правопорушенням в сфері будівництва, однак у більшості допомагають вирішувати лише завдання кримінального провадження, технічні, господарські, екологічні, економічні та соціальні виклики у різних галузях будівельної діяльності, що обумовлює необхідність подальшого наукового пошуку, зокрема, щодо визначення стратегічних напрямів для суб'єктів запобігання протиправним діям з врахуванням, як тенденцій реалій суспільства, так і масштабного плану майбутньої післявоєнної відбудови. У цьому контексті важливим кроком є концептуалізація наукових ідей і підходів до створення якісно нового адміністративно-правового механізму забезпечення безпеки, аналізу складових організації та здійснення будівельної діяльності, виявлення й профілактика порушень у означеній діяльності, удосконалення регулятивного законодавства й правозастосовної практики.

Ключові слова: будівництво, сфера будівництва, адміністративні правопорушення, запобігання.

Buha V.V. Scientific support for the prevention of offenses in the field of construction in Ukraine

Summary

In light of the new challenges of modernity and the needs of Ukrainian society in the reconstruction of residential quarters, administrative buildings and other infrastructure objects that were destroyed or damaged as a result of military operations initiated by the Russian aggressor, the field of construction is gaining quality and several new momentum. Accordingly, the administrative and legal mechanism for the prevention of offenses in the specified area is of particular importance. In the article, the author's analysis of scientific works devoted to the prevention of offenses in the field of construction in Ukraine made it possible to establish that the main attention of scientists and legal practitioners in the part of the research subject is focused on the issues of: administrative and legal regulation of legal relations and implementation of state policy in the field of construction; determination of ways and methods of countering offenses; development and improvement of environmental impact assessment methods, which helps predict and assess possible negative impacts of construction projects on the environment; the social impact of construction on local communities and ways to ensure ethical practice in construction projects; methods of interaction with the public and joint participation in decision-making to ensure greater openness and consideration of public opinion in the planning and implementation of construction projects; developing new methods and approaches to construction that promote sustainability and the environment (including planning green building projects and using renewable energy sources); improvement of construction processes due to the use of modern technologies (smart, artificial intelligence, etc.) to increase the efficiency of construction and control of environmental standards.

Such scientific achievements contribute to the improvement of the practice of crime prevention in the field of construction, but in most cases they help to solve only the tasks of criminal proceedings, technical, economic, environmental, economic and social challenges in various fields of construction activity, which necessitates the need for further scientific research, in particular, regarding the defi-

inition of strategic directions for the subjects of the prevention of illegal actions, taking into account both the trends of the realities of society and the large-scale plan of the future post-war reconstruction. In this context, an important step is the conceptualization of scientific ideas and approaches to the creation of a qualitatively new administrative and legal mechanism for ensuring safety, analyzing the components of the organization and carrying out construction activities, identifying and preventing violations in the specified activity, improving regulatory legislation and law enforcement practice.

Key words: construction, field of construction, administrative offenses, prevention.

Список використаних джерел:

1. Матвійчук А. В. Контрольні провадження у галузі будівництва : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2010. 215 с.
2. Музичук О. М. Зарубіжний досвід організації діяльності судів та можливості його використання в Україні. *Наше право*. 2022. № 3. С. 227–233. DOI 10.32782/NP.2022.3.3
3. Мельник Р. С. Забезпечення законності застосування заходів адміністративного примусу, не пов'язаних з відповідальністю: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2002. 211 с.
4. Адміністративне судочинство України: підручник / за заг. ред. О. М. Пасенюка. К.: Юрінком Інтер, 2009. 672 с.
5. Тимошук В. П. Процедура прийняття адміністративних актів: питання правового регулювання: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. К., 2009. 214 с.
6. Шруб І. В. Функціонування адміністративних судів в Україні: організаційно-правові засади та їх реалізація: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. К., 2009. 210 с.
7. Семенко Б. М. Адміністративна відповідальність за правопорушення в галузі будівництва: дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.07. Запоріжжя, 2011. 193 с.
8. Миронець І. М. Адміністративно-правове регулювання будівельної діяльності в Україні : дис. канд. юрид. наук : 12.00.07. К., 2012. 235 с.
9. Стукаленко О. В. Адміністративно-правове забезпечення будівельної галузі: монографія. К.: Центр учбової літератури, 2016. 376 с.
10. Резворович К. Р. Адміністративно-правове забезпечення реалізації державної політики у сфері будівництва: дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.07. Київ, 2016. 194 с.
11. Чернишов Г. М. Фінансове шахрайство в інвестиційно-будівельній сфері: кримінологічне дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2016. 255 с.
12. Шмігельська Н. О. Адміністративно-правове регулювання профілактики правопорушень у сфері економіки: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Львів, 2016. 173 с.
13. Резніченко В. О. Адміністративно-правові засади дозвільної діяльності у сфері містобудування. : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.07. Харків, 2015. 194 с.
14. Кривошеїн П. П. Адміністративно-правове регулювання будівництва в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.07. Київ, 2017. 218 с.
15. Слончак В. В. Адміністративно-правові відносини у сфері будівництва в умовах децентралізації влади: дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.07. Київ, 2017. 229 с.
16. Суркова Ю. О. Фінансовий контроль у сфері інвестування в житлове будівництво: дис. ... канд. економ. наук. 08.00.08. Київ, 2017. 202 с.
17. Рибак К. О. Містобудівна діяльність як об'єкт адміністративно-правового регулювання: монографія. Київ. Видавн. дім «Гельветика», 2018. 250 с.
18. Околович М. Є. Адміністративно-правове регулювання містобудівної діяльності органами місцевого самоврядування: дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.07. Одеса, 2018. 258 с.

19. Слончак В. В. Адміністративно-правові відносини у сфері будівництва в умовах децентралізації влади. Гельветика. 2019, 204 с.
20. Запотоцька О. В. Адміністративна відповідальність за порушення вимог законодавства, будівельних норм, стандартів і правил під час будівництва. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 7. 2022. С. 554–558. URL: http://www.lsej.org.ua/7_2022/134.pdf.
21. Марченко О. Л. Адміністративна відповідальність за порушення вимог законодавства, будівельних норм, стандартів і правил під час будівництва в Україні: дис. ... док. філософ: 081. Київ, 2022. 211 с.

Горшкова О.О.

суддя

Харківський окружний адміністративний суд

Тайхманн Фабіан

*доктор юридичних наук, доктор економічних наук,
адвокат, нотаріус, LL.M.*

ДОСВІД ПРОТИДІЇ DDOS-АТАКАМ В УКРАЇНІ: ОКРЕМІ ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Стрімкий розвиток інформаційних технологій та масової комп'ютеризації призвели до еволюційних змін кримінального середовища не тільки на рівні окремих держав, а й у всьому світовому співтоваристві. Відсутність належного контролю суспільних відносин у зазначеній сфері призвело до того, що мережа Інтернет практично безкарно стала використовуватися як місце і основний засіб вчинення різних правопорушень, в тому числі, кримінально караних. Особливо важливим питання протидії протиправним практикам у сфері інформаційного простору постало в умовах активного процесу діджиталізації на всіх рівнях влади та бізнесу в Україні в умовах повномасштабного вторгнення.

Варто визнати, що кібератаки сьогодні в окремих своїх проявах на ряду з реальними збройними нападами завдають значної шкоди охоронюваним інтересам в державі, в цілому, та національній безпеці, зокрема. Гаджети та Інтернет-мережа активно інтегруються в функціонування суспільства, більшість платформ державного управління, комунікації та взаємодії переноситься в онлайн, що особливо актуально в часи воєнного стану, а відтак нормальне функціонування відповідних сервісів забезпечують стабільну роботу як органів влади, так і приватних структур, порушення чого може призвести до значних збитків. Досить поширеним методом такого виведення із ладу є перенавантаження, тобто навантаження окремого веб-ресурсу, поки

останній не стане недоступний. Такий процес отримав назву – DoS-атака (англ. Denial of service attack – атака до відмови сервісу). У даному доробку пропонується проаналізувати суть цього явища як протиправної практики та національні організаційно-правові основи протидії йому.

В Україні питання щодо пошуку шляхів застосування заходів юридичної відповідальності за здійснення DoS (DDoS)-атак до порушників, протидії даним протиправним практикам розглядали О.М. Андрусенко, Н.М. Булат, О.М. Коршакова, В.І. Грицай, О.М. Волощенко, С.С. Патрушев, К.Г. Татарникова та інші, однак комплексно дана проблема так і залишається невирішеною, що актуалізує як науково-теоретичні пошуки, так і висвітлення практичного погляду з окресленої теми.

Організаційно-правова структура протидії DDoS-атакам включає в себе функціонування відповідних державних органів, технічні та правові засоби. Так, першочергово слід відзначити, що національний досвід у зазначеній сфері містить функціонування кіберполіції та Держспецзв'язку, як одного із основних суб'єктів кібербезпеки України, відповідального за кіберзахист державних інформаційних ресурсів та об'єктів критичної інформаційної інфраструктури, за координацію діяльності суб'єктів забезпечення кібербезпеки щодо кіберзахисту. Подібний орган діє в Швейцарії під назвою Швейцарський Національний центр кібербезпеки (NCSC).

Дослідженню технічних та правових аспектів протидії вказаному явищу повинне передувати з'ясування суті даного явища та його ознак, механізму дії.

У науковій літературі зазначається, що «DDoS-атака або атака типу «відмова в обслуговуванні» (Distributed Denial of Service) спрямована на комп'ютерну систему з метою створення несприятливих умов для використання певних ресурсів або сервісів користувачами» [1].

Як слушно відмічається у зарубіжній науковій літературі (Teichmann F.), розподілені атаки типу «відмова в обслуговуванні» (DDoS) – це мережна спроба зробити веб-сайт або службу недоступними шляхом навантаження сервера трафіком. Іншими словами, це швидка комерціалізація пропускної спроможності мережі. DDoS-атака може бути спрямована безпосередньо на передбачувану функціональність програмного забезпечення, перенаправляти трафік, видаючи себе за підроблений веб-сайт, або використовувати об'ємну атаку з великим обсягом даних, що заповнюють сервер [2].

DoS (DDoS) атака трактується також як «напад на комп'ютерну систему з наміром зробити комп'ютерні ресурси недоступними користувачам, для яких комп'ютерна система була призначена; основною категорією DoS (DDoS) атак, яку використовують для недобросовісної конкуренції в мережі Інтернет, є атака на DNS-сервери; вони є за своєю суттю найпростішими та найефективнішими, основною метою таких атак є відмова в обслуговуванні DNS-сервера шляхом перенавантаження смуги пропускання або за допомогою захвату системних ресурсів» [3].

В цілому, суть DDoS-атаки полягає в масовому надсиланні на атакований комп'ютер або мережеве обладнання великої кількості зовнішніх запитів. Вони можуть не мати сенсу або бути сформульованими некоректно лише заради того, щоб ціль прийняла запит і почала його обробляти. І через те, що атаковане устаткування в короткий проміжок часу

намагається опрацювати занадто велику кількість запитів, то його робота значно уповільнюється або повністю припиняється.

Основні класи атак на сьогодні є досить детально вивчені, однак, попри це, існують різні підходи їх класифікації. Наприклад, у звіті Prolexic Technologies пропонується класифікувати DDoS-атаки на три основні типи атак: 1) targeted attacks (використовують недоліки в протоколах, прикладних програмах); 2) consumption attacks (поглинання ресурсів системи); 3) exploitative attacks (використовують вразливості, помилки кода) [4].

Також пропонується атаки класифікувати згідно з протоколами, за якими вони здійснюються, на основі чого DDoS-атаки поділяють на: «SYN flood, TCP reset, ICMP flood, UDP flood, DNS request, CGI request, Mail bomb, ARP storm і атаки на алгоритмічну складність» [5].

В цілому прийнято розділяти розподілені атаки на відмову (за способом реалізації і об'єкту дії) на два класи: поглинання ресурсів мережі, що полягає в пересилці великої кількості пакетів в мережу жертви, що зменшує пропускну здатність для законних користувачів, та поглинання ресурсів вузла (полягає в пересилці «важких» або некоректних запитів жертві).

Як слушно підмічають Ф. Тайхман, С. Бруно та С. Вітман, «за хакерською атакою стоїть намір. У цьому контексті хакерів також називають акторами загроз. Це може бути будь-хто: від незадоволеного колишнього співробітника до вороже налаштованих національних держав та політичних вандалів з явною метою нападу. Розумно припустити, що є не тільки намір викликати хаос, хоча це не є строго необхідним» [2].

Наприклад, останніми із наймасовіших DDoS-атак проти банківського сектору, офіційних сайтів органів влади, енергетичного блоку та порталу «Дія» в Україні мала місце в ніч з 13 на 14 січня та 15 лютого 2022 року.

Крім того, часто метою DDoS-атак є викрадення персональних даних. Зауважується, що

«наявність етичних проблем щодо захисту даних стає все більш очевидною в міжнародному законодавстві. Загалом 137 країн ухвалили закони, які забезпечують захист даних та конфіденційності. У світлі цих нормативних змін, що сприяють чіткішому етичному розмежуванню, серйозність наслідків DDoS-атак для захисту даних зростає» [2].

Урядовцями відмічається, що «завдяки сучасним антиDDoS-інструментам була змога оперативно відбити атаку на портал «Дія», відбувалася фільтрація іноземного трафіку, вимкнення та відновлення роботи» [6]. Обидві атаки були добре скоординовані й схожі за своєю потужністю, зухвалістю та безпрецедентністю.

У травні 2022 року хакери здійснили масштабну DDoS-атаку на сайти провідних телекомунікаційних компаній України, що було направлено на виведення з ладу інфраструктури мережі операторів, під час якої спостерігалася часткова недоступність веб-сайтів та деяке погіршення якості доступу до мережі Інтернет. Однак, відповідні спеціалісти таких компаній вдало та швидко відбили кібернаступ за допомогою налаштованої ефективної системи кіберзахисту.

Окремо варто відмітити активність DDoS-атак, направлених проти роботи енергетичної структури в Україні, так за перші місяці військової агресії НЕК «Укренерго» зазнало 10-кратне збільшення подібних атак, а ніж в попередні п'ять років [7].

Влітку 2022 року було атаковано сайти Державної служби України з безпеки на транспорті, які забезпечують роботу прикордонної інфраструктури, сервера системи «Шлях» й електронної пошти та документообігу, через що рух пасажирського та вантажного транспорту здійснювався без доступу до цих ресурсів [8]. З метою протидії вказаної DDoS-атакам представниками Укртрансбезпеки було вжито цілу низку заходів протидії, однак все ж були змушені закрити систему «Шлях», базу даних заявок на перетин кордону водіяма певних категорій, реєстри

Ліцензіатів та МС, реєстр дозволів на міжнародні перевезення та реєстр поїздок Європейської Конференції Міністрів Транспорту. Таке рішення все ж призвело до тимчасового ускладнення руху автотранспорту на міжнародних пунктах пропуску.

12 грудня 2023 року мобільний оператор «Київстар» заявив про масштабний збій в роботі через хакерську атаку на ядро мережі, що призвело як до відсутності роботи самої мережі, так і до неможливості абонентів перейти до інших операторів. В цей же час подібним атакам була банківська система Монобанк та додаток Vodafone. Під загрозою персональні дані абонентів. Окрім того, виникає потреба відшкодування завданих збитків абонентам та клієнтам через відсутність можливості скористатися послугами та сервісами операторів. Відповідно такі ситуації вимагають як технічного забезпечення та відновлення, так і належної правової оцінки із застосуванням заходів правового впливу.

На сьогодні, сучасний арсенал засобів та методів протидії DDoS-атакам в Україні є досить значним та ефективним, що демонструється на практиці, особливо в умовах гібридної війни та постійних посягань в інформаційному просторі.

Загалом, можливо поділити підходи протидії DDoS-атакам на технічні та правові. Серед перших виокремлюють пасивні та активні, а також на превентивні та реакційні.

Звісно, першочергово варто використовувати весь профілактичний арсенал можливих заходів протидії, що є найбільш ефективною тактикою захисту від кібератак. Звісно, профілактичний метод є управлінським, тим не менш аналіз можливих причин імовірних DDoS-атак є першим кроком до зменшення їх руйнівних наслідків.

Відмічається ефективність «методів фільтрації за списками ACL (Access Control List) та використання мережевих екранів, що дає можливість зменшити та зупинити атаку, перенаправивши трафік на атакуючі комп'ютерні системи, таку тактику ще називають «ботнет»

(використання заражених комп'ютерних систем)» [9].

Також, із технічних методів протидії DDoS-атакам «не менш діючим є механізм оновлення системного та прикладного програмного забезпечення з можливістю повернення до попередньої версії, оскільки адже виявлення та виправлення недоліків серед цього класу програмного забезпечення проходить достатню кількість перевірок фахівцями різного рівня та спеціалізацій» [10].

У науково-технічній літературі звертається увага на доцільність використання систем розподіленого захисту як одного із ефективних комплексних методів протидії аналізованим видам кібератак. З метою впровадження даного захисту необхідне обладнання встановлюється у магістральних операторів, і якщо аналізатор атак фіксує напад на хост, або сервер, що захищається, він моментально транслює адреси атакуючих хостів іншим вузлам по всій мережі, і мережа починає працювати проти атакуючих хостів. Подібна система здатна відбити DDoS-атаки великої потужності. Що часто використовується для захисту владних інформаційних ресурсів в Україні.

Найбільш високопродуктивним і ефективним вважається застосування апаратних систем розподіленого захисту [11]. Наприклад, A10 Networks Thunder Threat Protection System володіє такими характеристиками як: «автоматичний розрахунок фільтрів блокування та аналіз без попереднього налаштування або ручного втручання з подальшим блокуванням аномальної поведінки; 5-рівнева адаптивна ескалація політики, захист на основі машинного навчання; інтелектуальне виявлення сервісів з автоматичним призначенням політики пом'якшення наслідків; захист застосунків від DDoS-атак, що не вимагає спеціальної підготовки для застосунків і серверів; понад чотири десятки джерел інформації про загрози безпеки для миттєвого розпізнавання і блокування шкідливого трафіку».

У контексті зазначено варто звернутися до зарубіжного досвіду, особливо в частині

дослідження переваг, проблем та юридичних аспектів тестування на проникнення та використання «червоної команди». За своєю технічною природою, дана тактика захисту від DDoS-атак включає в себе тестування на проникнення, імітацію атаки. Ретельне тестування є основою гарного проєктування безпеки. Тестування – це тактична форма перевірки, щоб переконатися, що елементи керування працюють належним чином. Тестування також є запобіжним способом виявлення вразливостей у системі. «Червона команда» – спосіб тестування кібербезпеки того чи іншого суб'єкта за умови, що експерти з безпеки, які не входять до IT-відділів або команд додатків суб'єкта перевірки стану та якості забезпечення перевірки, проводять тестування на проникнення або тестування. Вони аналізують систему так, як зловмисники область напрямку атаки. Їхня мета знайти прогалини в безпеці, збираючи інформацію, аналізуючи вразливості та повідомляючи результати.

Слід зауважити, що «хоча «червона команда» та тестування на проникнення схожі за своїми кінцевими результатами, організаціям важливо вибрати правильну оцінку для правильної мети, беручи до уваги, на якому етапі процесу забезпечення безпеки знаходиться організація». У контексті вказаного, предметним буде дослідження на тему «The compliance implications of cyberattack: a distributed denial of service (DDoS) attack explored» [2], у якому зроблено спробу допомогти організаціям вибрати найкращі методи та інструменти оцінки безпеки, показати, як тестування на проникнення та червона команда повинні працювати разом, забезпечити краще розуміння того, як зміцнити стан безпеки організації та, отже, виявити шлях для майбутніх досліджень. Наслідки незаконного отримання даних є величезними і обіцяють зрости відповідно до нових правил захисту даних. Оскільки тенденція регулювання вказує на суворість вимог до дотримання кібербезпеки та захисту даних, що зростає, це залишається плідним починанням

для вчених. Вкрай важливо визнати, що для того, щоб бути ефективним, дотримання вимог має бути вбудоване в організаційну структуру корпорації. Практична значущість цього підходу для корпорацій є очевидною. Цінність практичного аналізу ризиків кібербезпеки, включаючи здатність співробітників виявляти кіберзагрози та повідомляти про них, а також постійний моніторинг кіберактивності, має основне значення. Зусилля щодо забезпечення відповідності повинні демонструвати активну ініціативу боротьби з агресією зловмисників, які здійснюють ретельно продумані DDoS-атаки. Суб'єкт (державна установа чи приватна структура), яка залишає свою кібербезпеку вразливою і не має плану дій у надзвичайних ситуаціях, повинна очікувати наступних позовів щодо недбалості, особливо з урахуванням зростаючої сфери застосування правил захисту даних.

На основі короткого огляду основних технічних підходів протидії DDoS-атакам приходимо до висновку, що сучасні захисні рішення, в першу чергу, направлені на забезпечення моніторингу трафіку, його фільтрацію, що зумовлюється потребою виявлення мережевих DDoS-атак різного типу. За допомогою таких технічних рішень видається можливим блокувати шкідливі пакети у трафіку, не перешкоджаючи доступу реальних користувачів, відстежувати наявність аномалій та сигналізувати про останні хостера. Отже, саме використання дієвого програмно-апаратного комплексу дозволяє вчасно та ефективно протидіяти DDoS-атакам.

Як вже відмічалось, DDoS-атаки несуть в собі безліч загроз як для інтересів приватних структур, так і в контексті посягання на національні інтереси та завдання значних матеріальних збитків, що, у свою чергу, вимагає відповідної реакції з боку законодавця.

Міжнародна спільнота визнає DDoS-атаки як посягання, яке вимагає кримінального покарання, що підтверджується Настановами Комітету Конвенції Європейського Союзу з питань [12].

Кримінально-правова практика на сучасному етапі свого становлення будується шляхом кваліфікації DDoS-атак в рамках діючих статей 361 та 361-1 КК України. В умовах воєнного стану зазначені норми зазнали змін. Так, Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо підвищення ефективності боротьби з кіберзлочинністю в умовах дії воєнного стану» № 2149-IX від 24 березня 2022 року [13] до вказаних статей КК України, які передбачають кримінальну відповідальність за несанкціоноване втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж) внесено зміни, які полягають у новій їх редакції, яку спрямовано на розв'язання принаймні трьох завдань: 1) приведення термінології, що вживається у зазначених статтях, у відповідність до Закону України «Про електронні комунікації» від 16 грудня 2020 року № 1089-IX [14], а також вимог іншого законодавства України у сфері кібербезпеки; 2) диференціації у ст. 361 КК України ступеня відповідальності за несанкціоноване втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж з урахуванням наслідків, що настали через це, з відповідним посиленням санкцій за вчинення подібного втручання; 3) доповнення статті новою частиною п'ятою, якою передбачається відповідальність за вчинення аналізованих дій під час дії воєнного стану.

Однак попри це, чинне кримінальне законодавство все одно прямо не визначає DDoS-атаки ні як спосіб, ні як знаряддя кримінального правопорушення, ні як окремий склад, водночас і кримінально-правова доктрина не надає однозначної оцінки щодо правової природи такої протиправної практики. Не міститься й визначення суб'єктного складу такого діяння, його предмету, не вирішене питання розмежу-

вання між адміністративною та кримінальною відповідальністю за такі дії, так само відсутній механізм виявлення та доведення факту скоєння описаного вище правопорушення та механізм захисту, відновлення порушеного права. Окрім того, чинне національне законодавство навіть не закріплює поняття «DoS (DDoS) атаки», що суттєво ускладнює можливості кримінально правового впливу на суб'єк-

тів, які вчинили чи були причетними до проведення DDoS-атак. Підсумовуючи викладене вище, слід відзначити, що існуюча ситуація вимагає негайної реакції та відповідних змін на законодавчому рівні з метою запровадження кримінально-правових санкцій у національній правовій системі за проведення DDOS-атак, особливо враховуючи можливі завдані збитки та характер шкоди.

Анотація

Стаття присвячена дослідженню особливостей національного досвіду протидії DDoS-атакам. Проаналізовано поняття DoS(DDoS)-атаки під явищем чого пропонується розуміти напад на комп'ютерну систему з наміром зробити комп'ютерні ресурси недоступними користувачам, для яких комп'ютерна система була призначена. Надано основні характеристики DDoS-атак та їх класифікації. Визначено, що основу організаційної протидії DDoS-атакам в Україні становить робота кіберполіції та Держспецзв'язку як одного із з основних суб'єктів кібербезпеки України, відповідального за кіберзахист державних інформаційних ресурсів та об'єктів критичної інформаційної інфраструктури, за координацію діяльності суб'єктів забезпечення кібербезпеки щодо кіберзахисту.

Окреслено найбільші DDoS-атаки на українські владні портали, інформаційні ресурси, банківські платформи та об'єкти критичної інформаційної інфраструктури. Звернено увагу на те, що сучасний арсенал засобів та методів протидії DDoS-атакам в Україні є досить значним та ефективним, що демонструється на практиці, особливо в умовах гібридної війни та постійних посягань в інформаційному просторі.

Зауважено, що чинне кримінальне законодавство прямо не визначає DDoS-атаки ні як спосіб, ні як знаряддя кримінального правопорушення, ні як окремий склад, водночас і кримінально-правова доктрина не надає однозначної оцінки щодо правової природи такої протиправної практики. А сучасна практика кримінально-правової кваліфікації будується на основі приписів нині чинних ст.ст. 361 та 361-1 КК України, що не дозволяє повною мірою використовувати потенціал кримінально-правових механізмів та вимагає відповідної реакції законодавця.

Ключові слова: кібератака, DDoS-атака, кібербезпека, протидія DDoS-атакам, організаційно-правові основи протидії DDoS-атакам, кримінальна відповідальність.

Horshkova O.O., Taikmann Fabian. Experience in countering DDoS attacks in Ukraine: some legal aspects

The article is devoted to the study of the peculiarities of national experience in countering DDoS attacks. The author analyzes the concept of (DoS) DDoS attacks, under which it is proposed to understand an attack on a computer system with the intention of making computer resources inaccessible to users for whom the computer system was intended. The main characteristics of DDoS attacks and their classification are provided. It is determined that the basis of organizational counteraction to DDoS attacks in Ukraine is the work of the cyber police and the State Special Communications Service of Ukraine as one of the main subjects of cybersecurity of Ukraine responsible for cyber protection of State information resources and critical information infrastructure, for coordinating the activities of cybersecurity entities in terms of cyber protection.

The author outlines the largest DDoS attacks on Ukrainian government portals, information resources, banking platforms and critical information infrastructure facilities. The author emphasizes that the current arsenal of means and methods of countering DDoS attacks in Ukraine is quite significant and effective, which is demonstrated in practice, especially in the context of hybrid warfare and constant encroachments in the information space.

It is noted that current criminal law does not explicitly define DDoS attacks either as a method or as an instrument of a criminal offense, or as a separate *corpus delicti*, and at the same time, the criminal law doctrine does not provide an unambiguous assessment of the legal nature of such an unlawful practice. And the current practice of criminal law qualification is based on the provisions of the currently effective Articles 361 and 361-1 of the Criminal Code of Ukraine, which does not allow to fully utilize the potential of criminal law mechanisms and requires an appropriate legislative response.

Key words: cyberattack, DDoS attack, cybersecurity, counteraction to DDoS attacks, organizational and legal framework for counteraction to DDoS attacks, criminal liability.

Список використаних джерел:

1. Захаров М. Як компаніям захиститися від DDoS-атак: пояснюють кіберексперти. З технічного боку. URL: <https://cutt.ly/QHdBV0J>
2. Teichmann F., Bruno S. Sergi, Wittmann C. The compliance implications of cyberattack: a distributed denial of service (DDoS) attack explored. *International Cybersecurity Law Review*. Volume 4, Issue 4. С. 291–298.
3. Коваленко Я.І. Необхідність упровадження на законодавчому рівні засобів захисту права на доменне ім'я від DoS (DDoS) атак в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1. 2021. С. 84–87. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2021/20.pdf
4. Андон П.І., Ігнатенко О.П. Протидія атакам на відмову в мережі Інтернет: концепція підходу. *Проблеми програмування*. 2008. № 2–3. С. 564–574.
5. Xiang Y., Zhou W., Chowdhury M. A Survey of Active and Passive Defence Mechanisms against DDoS Attacks. Technical Report, TR C04/02, *School of Information Technology, Deakin University*, Australia, March 2004.
6. Україна змогла відбити найбільшу за всю історію країни кібератаку. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/mihajlo-fedorov-ukrayina-zmogla-vidbiti-najbilshu-za-vsyu-istoriyu-krayini-kiberataku>
7. Кібервійна за український Інтернет-простір: як протидіяти DDoS-атакам. URL: <https://hub.kyivstar.ua/news/kibervijna-za-ukrayinskyj-internet-prostir-yak-protydiyaty-ddos-atakam/>
8. Укртрансбезпека» заявляє про атаку російських хакерів і плани відновити роботу найближчим часом. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/842355.html>
9. Величко С.В. Засоби та механізми протидії DDoS-атакам. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/%BC.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
10. Вільне та відкрите програмне забезпечення. URL: <https://cutt.ly/uHdKnu4>
11. A10 THUNDER TPS. URL: <https://iitd.com.ua/tag/zashchita-ot-ddos-atak/>
12. Конвенція про кіберзлочинність. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575
13. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо підвищення ефективності боротьби з кіберзлочинністю в умовах дії воєнного стану: Закон України від 24 березня 2022 р. № 2149-IX. *Урядовий кур'єр*. 2022. 5 квітня № 78.
14. Про електронні комунікації: Закон України від 16 грудня 2020 р. № 1089-IX. *Офіційний вісник України*. 2021. 26 січня № 6. Ст. 306.

Драган О.В.

*доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
професор кафедри кримінального права, процесу і криміналістики
Київський університет інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ПРАКТИЧНЕ ЗАСТОСУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ ВИНИ ПЛАТНИКА ПОДАТКІВ ЗА ВЧИНЕНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Постановка проблеми. Статтею 67 Конституції України закріплено обов'язок кожного сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, установлених законом [1]. Статтею 1 Податкового Кодексу України встановлюється перелік податків і зборів, порядок їхнього адміністрування, платники податків та збори, їхні права та обов'язки, компетенція контролюючих органів, повноваження та обов'язки їхніх посадових осіб під час адміністрування податків та зборів, а також відповідальність за порушення податкового законодавства [2].

Сьогодні застосування контролюючими органами податкового законодавства супроводжується різними правовими проблемами, частина з яких пов'язана зі встановленням вини під час притягнення особи до юридичної відповідальності за вчинення податкових правопорушень. Хоча проблематика вини у праві як підстави юридичної відповідальності детально вивчена й описана в науці кримінального права та інших галузях права, проєктування інституту вини в правовідносини у сфері податків і зборів спричинило ряд проблем у реалізації на практиці принципів податкової відповідальності.

Відсутність чіткого та збалансованого підходу до визначення і застосування концепції вини в податковому праві ставить податкові та судові органи в умови вирішення податкових спорів із довільними критеріями, за якими встановлюється відповідальність плат-

ників податків. Це створює негативні передумови для неоднозначного трактування та застосування вини як обов'язкової ознаки податкового правопорушення [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань дискреційних повноважень контролюючих органів (включаючи наявність оцінних понять у нормах податкового права) присвятило свої праці багато вітчизняних й зарубіжних науковців і практиків (А. Барак, А. Грінь, О. Дьомін, А. Дорадо, І. Желтобрюх, М. Золотарьова, Д. Кобильник, Д. Коган, М. Кучерявенко, А. Марущак, А. Поляничко, Й. Пуделька, Н. Ханова, Р. Ханова та інші), але багато аспектів залишаються і на сьогодні спірними й невіршеними. Так, визначення змісту вини є основним аспектом дослідження суб'єктивної сторони будь-якого правопорушення. Загальнотеоретичні засади вини як елемента податкового правопорушення заклали А. Бризгалін, З. Будько, О. Гедзюк, Д. Гетманцев, Е. Дмитренко, О. Дьомін, А. Іванський, М. Кучерявенко, О. Покатаєва, Ю. Ровинський та ін. З розвитком суспільства та держави, ускладненням правовідносин інститут юридичної відповідальності трансформується, його норми переосмислюються та вдосконалюються. Внесені у січні 2020 року зміни до Податкового кодексу України (далі – ПКУ), зокрема щодо кваліфікації податкового правопорушення, розміру відповідальності за вчинення податкового правопорушення та обста-

вин, що пом'якшують відповідальність особи, не дали нормативного визначення вини та спричинили широкий розголос питання оновлення концепції вини у податковому праві як серед учених, так і юристів-практиків.

З метою доведення вини особи в різних видах проваджень (для застосування різних видів юридичної відповідальності) необхідно здійснювати збирання та оцінювання фактичних даних для формування доказової бази як фінансової, так і кримінальної або адміністративної відповідальності, у тому числі і щодо форми вини, наявності ознак правопорушення (наприклад, істотної шкоди, властивої кримінальним правопорушенням).

Мета статті полягає у розгляді питань застосування концепції вини платника податків за вчинене правопорушення на практиці, аналізі існуючих наразі позицій суду.

Виклад основних положень. Вина у теорії права розглядається як основна умова настання юридичної відповідальності для особи, яка вчинила правопорушення. Умови, за яких особа вважається винною, наведені у ст. 112 Податкового Кодексу України та полягають у тому, що особа вважається винною у вчиненні правопорушення, якщо буде встановлено, що вона мала можливість для дотримання правил та норм, за порушення яких цим Кодексом передбачена відповідальність, проте не вжила достатніх заходів щодо їх дотримання [8].

У податковому праві Концепцію вини оновлено Законом України від 16.01.2020 № 466-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо вдосконалення адміністрування податків, усунення технічних та логічних неузгодженостей у податковому законодавстві». Результати податкових перевірок мають оформлюватися за правилами, що набрали чинності з 01.01.2021, зокрема з обов'язковим зазначенням у податковому повідомленні-рішенні обставин щодо наявності вини у діях платника податків [8].

За новою редакцією пункту 109.1 статті 109 Податкового кодексу України [4] податковим

правопорушенням є протиправне, винне (у випадках, прямо передбачених ПКУ) діяння (дія чи бездіяльність) платника податку (зокрема, осіб, прирівняних до нього), контролюючих органів та/або їхніх посадових (службових) осіб, інших суб'єктів у випадках, прямо передбачених ПКУ. Основна відмінність такого визначення від формулювання, яке застосовувалося до 1 січня 2021 року полягає в закріпленні самостійного нового критерію винного діяння (дії чи бездіяльності) платника податків [8].

Водночас після всіх змін Податковий Кодекс України досі не містить визначення поняття «вина». Установлення вини у вчиненні податкового правопорушення можливе в разі доведення цього контролюючим органом. Тобто необхідною підставою для притягнення особи до фінансової відповідальності за вчинення такого правопорушення є встановлення контролюючим органом у визначених пунктом 109.3 статті 109 ПКУ випадках вини платника, яка означає, що особа мала та може дотримуватися закріплених ПКУ правил і норм.

Після внесення зазначених змін до Податкового Кодексу України суддя Верховного Суду в Касаційному адміністративному суді, секретар судової палати з розгляду справ щодо податків, зборів та інших обов'язкових платежів Р. Ханова опублікувала ряд наукових статей з цього питання, в яких виклала свою точку зору на дане питання. У своїх публікаціях вона зокрема вказує на те, що на сьогодні платник необмежений у виборі законних способів ведення господарської діяльності. З урахуванням принципу офіційності (ч. 4 ст. 9 КАС України) суд вживає визначені законом заходи, необхідні для з'ясування всіх обставин у справі. Тому такі критерії мають поширюватися на господарську діяльність платника податків і, зокрема, на підготовку до неї під час вибору контрагентів, а також на ведення податкового обліку під час складення первинних документів і розрахунку на їх підставі розміру податкових зобов'язань. Саме такий підхід превалює у судовій практиці.

З іншого боку, підпункт 16.1.2 пункту 6.1 ст.16 ПК України зобов'язує платників вести в установленому порядку облік доходів і витрат, складати звітність, що стосується обчислення і сплати податків. Ведення податкового обліку відповідно до статті 44 ПКУ здійснюється на підставі первинних документів. Згідно з презумпцією правомірності рішень платника податку (підпункт 4.1.4 пункту 4.1 статті 4 ПКУ) і принципом *in dubio pro tributario*, тобто тлумачення з більш сприятливими для платника податків наслідками (пункт 56.21 статті 56 ПК України), наведені критерії мали би застосовуватися лише щодо ведення податкового обліку.

Водночас презумпція правомірності рішень платника податку (підпункт 4.1.4 пункту 4.1 ст. 4 ПК України) не є формою прихованого «покриття» діяльності несумлінних платників податків. Для відносин щодо тлумачення вини у сфері оподаткування важливо зважати на конкретні обставини справи, які зумовлюють застосування положень ПКУ у контексті рівності всіх платників перед законом і справедливості як основоположного принципу права.

Р. Ханова зазначає, що апріорна відсутність можливості суду встановити та перевірити всі нюанси здійснення господарської діяльності створює загрози для «легалізації» фіктивного підприємництва. Тому суд має робити вмотивований вибір між принципами офіційності та *in dubio pro tributario* в кожному конкретному випадку, виходячи з фактичних обставин справи. Важливим аспектом є належне мотивування не лише оцінки суду на підставі всіх наявних обставин, але й причин застосування відповідного принципу. Ідеться про обов'язковий аналіз і доведення контролюючими органами наявності умислу та вини платника податків під час вчинення податкового правопорушення. Зокрема, це можуть бути обставини, які свідчать, що платник податків удавано, цілеспрямовано створив умови, які не можуть мати іншої мети, крім як невиконання або нена-

лежне виконання вимог, установлених законодавством, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи [4].

Про вину особи у вчиненні податкового правопорушення свідчать (у разі доведення цього контролюючим органом) нерозумні, недобросовісні та без належної обачності діяння за умови наявності можливості в особи дотримуватися правил і норм, за порушення яких Кодексом передбачена відповідальність, але невжиття достатніх заходів щодо їхнього дотримання. З огляду на застосування законодавцем сполучника «та» між словами «нерозумно, недобросовісно та без належної обачності» важливо довести всі наведені обставини в сукупності, якщо платник мав можливість поводитися належним чином. Усі ці три критерії є оцінними поняттями, достатній зміст яких має визначатися за результатами судового тлумачення.

Як зазначає Р. Ханова, незважаючи на відсутність до 01 січня 2021 р. в тексті ПКУ зазначених понять, усі вони, а особливо належна обачність, часто фігурували в судовій практиці, тобто до того, як законодавець формально закріпив ці критерії.

Зокрема, у постанові Касаційного адміністративного суду Верховного Суду від 17.12.2020 у справі № 826/6821/13-а за позовом Приватного підприємства до Державної податкової інспекції у Дніпровському районі Головного управління Державної фіскальної служби у м. Києві про скасування наказу та податкових повідомлень-рішень було, зокрема, зазначено таке: «Платник податків під час вибору контрагента та укладення з ним договорів має керуватися і належною обачністю, оскільки від цього залежить подальше фактичне виконання таких договорів, отримання прибутку та права на отримання певних преференцій» [5].

Невиконання або неналежне виконання встановлених законодавством правил без цілеспрямованості дій (бездіяльності) особи є винною поведінкою, що порушує обов'язки, визначені за платником податків у статтях 16,

36 ПКУ. Так, у постановках Верховного Суду від 03.12.2020 у справі № 821/2154/16 [5], П'ятого апеляційного адміністративного суду від 03.02.2021 у справі № 540/2512/20 [6] судами наголошується про те, що відповідно до приписів статті 109 ПКУ податковим правопорушенням є протиправне, винне (у випадках, прямо передбачених цим Кодексом) діяння (дія чи бездіяльність) платника податку (зокрема, осіб, прирівняних до нього), контролюючих органів та/або їхніх посадових (службових) осіб, інших суб'єктів у випадках, прямо передбачених ПКУ. Діяння вважаються вчиненими умисно, якщо існують доведені контролюючим органом обставини, які свідчать, що платник податків удавано, цілеспрямовано створив умови, які не можуть мати іншої мети, крім як невиконання або неналежне виконання вимог, установлених ПКУ та іншим законодавством, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи. Ураховуючи наведені законодавчі приписи щодо правил здійснення суб'єктами господарювання роздрібного продажу алкоголю виробів, а саме наявності відповідних ліцензій і заборони на їхній продаж без РРО та не у відведеному місці, до відповідальності може бути притягнутий суб'єкт господарювання, який вчинив порушення таких правил, тобто допустив протиправні винні діяння.

Повністю поділяємо позицію Р. Ханової, що нормативне закріплення законодавцем понять «розумність», «добросовісність» та «належна обачність» лише посилило тенденцію судової практики до ретельного аналізу діянь платників податків на предмет дотримання цих критеріїв.

Відповідно до пункту 109.3 статті 109 ПКУ вина є необхідною умовою притягнення платника податків до фінансової відповідальності за вчинення податкового правопорушення у випадках, регламентованих пунктом 119.3 статті 119, пунктами 123.2–123.5 статті 123, пунктами 124.2, 124.3 статті 124, пунктами 125-1.2–125-1.4 статті 125-1 ПКУ.

Йдеться про вичерпний перелік складів податкових правопорушень, що передбачають умисел на їх вчинення та для притягнення до відповідальності за які встановлюється вина платника податків [3].

Податкові органи з 01.01.2021 під час перевірок платника податків, зокрема, вправі встановити факт несвоєчасної сплати або несплати податкового зобов'язання, вчинені умисно, і застосувати штраф до такого платника, не чекаючи на фактичне погашення податкового боргу. Водночас на підставі абзацу другого пункту 109.1 статті 109 ПКУ платник податків має цілеспрямовано створити умови для несплати або несвоєчасної сплати податків, що має призвести до невиконання податкового зобов'язання. Причому просто невчинення дій зі сплати податків не вказує на цілеспрямоване створення таких умов. Мають бути вчинені додаткові дії щодо протиправної змови з контрагентами, виведення капіталу тощо, які будуть свідчити про цілеспрямоване ухилення від виконання податкових зобов'язань. У протилежному випадку сам факт несплати податків має визнаватися лише умисним, що дискримінує платника податків. Тим більше, що пункті 124.1 ПКУ закріплено відповідальність за неумисну несвоєчасну сплату податків [5].

Оновлена концепція вини в податковому праві охоплює обставини, які пом'якшують відповідальність особи за вчинення податкового правопорушення, на підставі статті 112-1 ПКУ: вчинення діяння під впливом погрози, примусу або через матеріальну, службову чи іншу залежність; вчинення діяння при збігу тяжких особистих чи сімейних обставин; самостійне повідомлення платником податків про вчинене ним правопорушення, крім складів правопорушень, передбачених статтями 123, 125-1 ПКУ; інші обставини, не передбачені цією статтею ПКУ, які, на думку контролюючого органу, пом'якшують відповідальність платника податку. Пунктом 113.6 статті 113 ПКУ було також зменшено розмір штрафів за вчинення податкового правопорушення

на 50 % за наявності хоча б однієї обставини, що пом'якшує відповідальність [5].

Пункт 112.8 статті 112 ПКУ містить додаткові обставини, що звільняють від фінансової відповідальності платника податків, зокрема: вчинення діяння особою, що діяла відповідно до висновку об'єднаної палати, Великої Палати Верховного Суду, зразкової справи Верховного Суду щодо застосування норми права, від якої надалі було відступлено; унаслідок незаконних рішень, дій або бездіяльності контролюючих органів [8].

Слід погодитись з твердженням Р. Ханової, яка вказує на те, що згідно з приписами пункту 109.1 статті 109 ПКУ кваліфікуючою ознакою податкового правопорушення є умисел у вчиненні діяння, спрямованого на невиконання податкового обов'язку з метою створення умов для невиконання вимог закону [5].

У рішенні від 15.02.2021 у справі № 420/8853/20 Одеський окружний адміністративний суд, ураховуючи встановлені судом обставини у їхній сукупності, дійшов висновку, що була відсутня вина платника податку у внесенні помилкових відомостей до Державного реєстру прав. Тому нарахування податку на площі об'єкта нерухомості, які фактично не належали особі, суперечить самій сутності податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, та меті його впровадження. У цьому разі має бути враховано не лише факт і дату внесення змін до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, але й правові підстави внесення таких змін, проведених із метою виправлення допущеної помилки органом, уповноваженим на здійснення функцій з проведення інвентаризації об'єктів нерухомого майна.

Останнім часом спостерігається тенденція актуалізації судової практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) незалежно від галузі права. Незважаючи на те, що правовій системі, в межах якої перебуває Україна, не є притаманним судовий прецедент, рішення ЄСПЛ носять прецедентний

характер та обов'язково враховуються під час судового розгляду.

І в даній справі також суд додатково послався на рішення Європейського суду з прав людини у справі «Рисовський проти України» від 20.10.2011 (заява № 29979/04), згідно з яким принцип «належного урядування», як правило, не повинен перешкоджати державним органам виправляти випадкові помилки, навіть ті, причиною яких є їхня власна недбалість [9].

Отже, умисна вина буде наявна тоді, коли особа не просто не вжила достатніх заходів для того, щоб поводитися розумно, добросовісно та обачно, а ще додатково цілеспрямовано й удавано вчиняла діяння, єдиною метою яких було невиконання податкового обов'язку. Таке цілеспрямоване й удаване створення умов платником податків для невиконання його податкового обов'язку є не просто пасивною поведінкою, коли особа не вжила достатніх заходів щодо невиконання вимог податкового законодавства, а полягає у вчиненні активних, цілеспрямованих, удаваних дій. Тобто умисною вина не може бути у разі бездіяльності платника податків, а лише за умов його активних, цілеспрямованих, удаваних дій.

Висновки. Встановлення вини для податкового законодавства є нововведенням, яке потребує уваги відповідних контролюючих органів під час збору доказової бази. Неможливість податкових органів забезпечити збір належної та допустимої доказової бази, встановити вину особи у вчиненні податкового правопорушення не дозволяє їм притягнути особу до фінансової відповідальності за порушення податкового законодавства.

У зв'язку з цим спостерігається потреба у формуванні нових підходів до проведення заходів, пов'язаних із різними податковими перевітками, щодо збирання та оцінювання фактичних даних для формування доказової бази з метою притягнення винної особи до різних видів юридичної відповідальності. Податкове законодавство не визначає алгоритм дій

контролюючого органу щодо забезпечення збору та оцінювання фактичних даних для формування доказової бази щодо встановлення вини особи у вчиненні податкового правопорушення, що ускладнює можливості притягнення особи до юридичної відповідальності за порушення податкового законодавства та може мати найбільш несприятливі наслідки як для дохідної, так і видаткової частини бюджету.

Отже, формування та реалізація конкретних та послідовних дій контролюючих органів у процесі виконання покладених на них

завдань і функцій з одночасним дотриманням законних прав та інтересів платників податків створять передумови до ефективної реалізації концепції вини у податковій політиці, із дотриманням орієнтації на гармонізацію відносин між платниками податків та контролюючими органами. Зазначене свідчить про актуальність даного питання, яке також має практичне значення для судового правозастосування під час розгляду справ щодо встановлення вини платника податків у податкових правопорушеннях.

Анотація

Статтею 67 Конституції України закріплено обов'язок кожного сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, установлених законом. Метою публікації є дослідження застосування судами концепції вини платника податків. Констатовано, що неможливість податкових органів забезпечити збір належної та допустимої доказової бази, встановити вину особи у вчиненні податкового правопорушення не дозволяє їм притягнути особу до фінансової відповідальності за порушення податкового законодавства. Тому застосування контролюючими органами податкового законодавства супроводжується різними правовими проблемами.

Автором у статті розглянуто особливості вини платника податків як однієї з необхідних умов притягнення його до фінансової відповідальності за вчинення податкового правопорушення. Охарактеризовано умисел у податкових правопорушеннях як удаване, цілеспрямоване створення платником податків умов, які не можуть мати іншої мети, крім як невиконання або неналежне виконання законодавчих вимог.

Зазначено, що формування та реалізація конкретних та послідовних дій контролюючих органів у процесі виконання покладених на них завдань і функцій з одночасним дотриманням законних прав та інтересів платників податків створюють передумови до ефективної реалізації концепції вини у податковій політиці, із дотриманням орієнтації на гармонізацію відносин між платниками податків та контролюючими органами.

Розглянуто практику Верховного Суду, а також актуальні позиції суддів з даних питань.

Зроблено висновок про актуальність даного питання і його практичне значення для судового правозастосування під час розгляду справ щодо встановлення вини платника податків у податкових правопорушеннях.

Ключові слова: податкові правопорушення, фінансові правопорушення, юридична відповідальність, вина платника податків, умисел в податкових правопорушеннях, податкове зобов'язання, форми вини, позиції Верховного Суду, дискреційні повноваження.

Dragan O.V. Practical application of the concept of the taxpayer's guilt for the offense committed

Summary

Article 67 of the Constitution of Ukraine stipulates the obligation of everyone to pay taxes and fees in the manner and amounts established by law.

The purpose of the publication is to study the application by the courts of the concept of taxpayer guilt. It is stated that the inability of the tax authorities to ensure the collection of appropriate and

admissible evidence, to establish the guilt of a person in committing a tax offense does not allow them to bring a person to financial responsibility for violation of tax legislation.

The article considers the peculiarities of the taxpayer's guilt as one of the necessary conditions for bringing him to financial responsibility for committing a tax offense. The intent in tax offenses is characterized as a pretended, purposeful creation by the taxpayer of conditions that cannot have any other purpose than non-fulfillment or improper fulfillment of legislative requirements.

It is specified that the formation and implementation of specific and consistent actions of controlling bodies in the process of fulfilling their tasks and functions with simultaneous observance of the legal rights and interests of taxpayers will create prerequisites for the effective implementation of the concept of guilt in tax policy, with a focus on harmonization of relations between taxpayers and controlling bodies. The practice of the Supreme Court and the current positions of the courts on these issues are considered.

The conclusion is made about the relevance of this issue and its practical importance for judicial enforcement during the consideration of cases to establish the taxpayer's guilt in tax offenses.

Key words: tax offenses, financial offenses, legal liability, taxpayer guilt, intent in tax offenses, tax liability, forms of guilt, positions of the Supreme Court, discretionary powers.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Податковий Кодекс України: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>
3. Федоров М. О. Вина як обов'язкова умова відповідальності у фінансових правовідносинах. *Наука і право*. 2013. № 3. С. 202–209.
4. Ханова Р. Оновлена концепція вини у податковому праві: кого притягуватимуть до фінансової відповідальності та за яких умов? / Р. Ханова, А. Барікова//. URL: <http://www.visnuk.com.ua/uk/news/100024287-onovlena-kontseptsiya-vini-u-podatkovomu-pravi-kogo-prityaguvatimut-do-finansovoyi-vidpovidalnosti-ta-za-yakikh-umov>
5. Ханова Р. Оновлена концепція вини у податковому праві. Судово-юридична газета. / Р. Ханова, А. Барікова//. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/199581-onovlena-kontseptsiya-vini-v-podatkovomu-pravi>.
6. Постанова КАС Верховного Суду від 17.12.2020 у справі № 826/6821/13а. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Ohliad_fin_vidpovidalnist.pdf
7. Постанова Верховного Суду від 3 грудня 2020 р. у справі № 821/2154/16. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Ohliad_fin_vidpovidalnist.pdf
8. Постанова П'ятого апеляційного адміністративного суду від 3 лютого 2021 у справі № 540/2512/20. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Ohliad_fin_vidpovidalnist.pdf
9. Нова Концепція притягнення до відповідальності платників податків: ЛПС про податкове правопорушення, вину, умисність діяння, повторне та тривале правопорушення. URL: <http://www.visnuk.com.ua/uk/news/100022196-nova-kontseptsiya-prityagnennya-do-vidpovidalnosti-platnikiv-podatkov-dps-pro-podatkove-pravoporushennya-vinu-umisnist-diyannya-povtorne-ta-trivayuche-pravoporushennya>
10. Драган О. Концепція вини платника податків: теорія і практика: наукове видання / за заг. ред. д.ю.н., професора Тимченка Л.Д. / автор. колектив, Драган О.В., Кармалита М. та інші / м. Хмельницький, ФОП Мельник А.А., 2021. 116 с.

УДК 351.72.072.6:336.13](477)(045)
DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.08>

Іванський А.Й.

*доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
професор кафедри державно-правових дисциплін
Міжнародний гуманітарний університет*

ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛЬ І МОНІТОРИНГ ЗА ВИКОРИСТАННЯМ ПУБЛІЧНИХ КОШТІВ ЗА ФІНАНСОВИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. У сучасних умовах зростання впливу глобалізації та інтеграції українського фінансового ринку у міжнародний фінансовий простір, а також впровадження інновацій у фінансову сферу держави, контроль і моніторинг за використанням публічних коштів є одним із центральних і актуальних питань, що потребує негайного вирішення, оскільки якість інформаційного і законодавчого забезпечення системи державного фінансового контролю залежить ефективної реалізації державними органами завдань щодо здійснення фінансового контролю за законністю та ефективністю управління і використання публічних ресурсів, включаючи виявлення, усунення та запобігання порушенням при управлінні та використанні публічних ресурсів, забезпечення фінансової безпеки країни та фінансово-бюджетної дисципліни. У зв'язку з цим, достовірний та об'єктивний фінансовий контроль і моніторинг за використанням публічних коштів забезпечує належний рівень економічної та фінансової, а відтак – і національної безпеки в державі, оскільки забезпечення розвитку системи фінансового моніторингу в сучасних умовах є важливим та нагальним завданням. Тому тема роботи є достатньо актуальною в умовах сьогодення, що і змусило автора розпочати це науково-правове дослідження.

Окремі аспекти правового забезпечення системи фінансового контролю за використанням публічних коштів і їх моніторингу

досліджували такі фахівці, як О.Ф. Андрійко, В.Т. Білоус, О.М. Бандурка, С.А. Буткевич, С.В. Васильчак, Л.К. Воронова, В.А. Журавель, А.Т. Ковальчук, Н.Р. Нижник, В.А. Некрасов, О.П. Орлюк, Л.А. Савченко, С.В. Сімов'ян, С.Г. Стеценко, О.Є. Користін, Н.Я. Якимчук.

Разом з тим, комплексного фінансово-правового дослідження порушення вимог законодавства про фінансовий контроль і моніторинг досі не було проведено. Його здійснення є неможливим без урахування фундаментальних положень фінансового права та загальної теорії права, які знайшли відображення в роботах таких учених, як: П.А. Воробей, В.К. Гришук, Г.А. Злобін, О.М. Костенко, О.М. Литвак, В.П. Малков, П.С. Матишевський, М.І. Мельник, В.О. Навроцький, Б.С. Нікіфоров, М.І. Панов, А.А. Піонтковський, О.Ф. Скакун, В.Я. Тацій, Є.В. Фесенко, П.Л. Фріс, М.І. Хавранюк, О.Ф. Шишов. Актуальність теми полягає в тому, що у стратегічних документах і наукових публікаціях відсутні відомості, на які державні органи повинен бути покладений контроль за виконанням ЗУ «Про відкритість використання публічних коштів».

Метою даної публікації є практичний аналіз ситуації в Україні щодо використання публічних коштів, включаючи фінансовий контроль за їх використанням, а також їх моніторинг.

Методологічною основою даного дослідження є загальнонаукові та спеціально-правові методи, а саме: логічно-правовий метод,

метод аналізу і синтезу, метод дедукції та індукції, метод системно-структурного аналізу, догматичний метод правового пізнання, а також порівняльно-правовий метод. Ці методи дозволили здійснити всебічний, повний і об'єктивний аналіз дослідження цієї проблематики на теоретико-правовому рівні.

Виклад основного матеріалу. На даний період часу для України актуальним є питання розвитку щодо дієвої і цілісної системи фінансового контролю і моніторингу, оскільки його вдосконалення сприятиме подальшому соціально-економічному розвитку країни, ефективному реформуванню фінансової і бюджетної систем, що призведе до підвищення рівня національної безпеки України. Так, на думку А. Хмельнюк, пропонує теоретично переосмислити процеси формування в Україні системи фінансового контролю моніторингу, що націлені на узагальнення сутності такої системи, включаючи обґрунтування взаємозв'язків між усіма її елементами для практичної реалізації у сфері контрольної діяльності [1, с. 293].

У зв'язку з цим, у процесі дослідження правового інституту «фінансового моніторингу» автор даної наукової статті розкриває плюралізм поглядів щодо визначення даної правової категорії. Так, А. Клименко у своїй дисертації пропонує визначити фінансовий моніторинг як особливу форму фінансового контролю, що здійснюють державні органи у сфері фінансового контролю, та суб'єкти фінансового моніторингу. Цей моніторинг спрямований на виявлення операцій, пов'язаних із легалізацією доходів, здобутих злочинним шляхом. У свою чергу А. Хмельнюк зазначає, що сутність фінансового моніторингу полягає у безперервному відстеженню фінансової діяльності, що здійснюється у комплексі науково-технічних, технологічних, організаційних та інших засобів, що сприяють здійсненню систематичного контролю за діяльністю суб'єктів господарювання [1, с. 293–294].

Надалі слід зауважити про необхідність дослідження законодавства про врегулю-

вання діяльності органів, які б здійснювали відповідні повноваження у сфері контролю за використанням публічних коштів. Саме тому задля реалізації повноважень з контролю за дотриманням бюджетного законодавства згідно зі ст. 113 Бюджетного кодексу України в органів державного фінансового контролю виникла потреба в доступі до інформації, зокрема публічної. Відтак, постала потреба унормування права органу державного фінансового контролю забезпечувати їх функціонування, під час якого отримувати, обробляти, накопичувати та користуватися інформацією з автоматизованих інформаційних і довідкових систем, реєстрів, банків (баз) даних органів державної влади, публічних коштів, діяльності суб'єктів господарювання державного і комунального сектору економіки та забезпечувати їх захист, прозорість публічних фінансів є одним із найважливіших інструментів не тільки запобігання неефективності використання публічних коштів, а й зменшення корупції [2]. Відтак, пропонуємо розглядати можливість залучення до контролю за такою прозорістю як органи державного фінансового контролю, так і антикорупційні органи. Так, Закон України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» було прийнято ще у 1993 році, а з тих пір цей Закон 28 разів зазнавав змін. Наймасштабніша спроба осучаснити цей Закон відбулася у 2012 році, а у 2015 році були додані певні об'єкти контролю. Однак Закон України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» є достатньо застарілим та потребує викладення у новій редакції із урахуванням європейських стандартів [3].

Так, прийняття проєкту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення інструментів системи державного фінансового контролю» від 19.11.2021 р. № 6330 є необхідним кроком для гармонізації внутрішнього українського законодавства до стандартів Європейського Союзу. У зв'язку з цим,

проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення інструментів системи державного фінансового контролю» від 19.11.2021 р. № 6330 пропонує у ст. 10 розширити права державних органів у сфері контролю, а саме: 1) посилити відповідальність посадових осіб щодо об'єктів контролю за порушення законодавства з фінансових питань відповідно до змісту правопорушення, невиконання законних вимог та перешкоджання законній діяльності органу державного фінансового контролю, зокрема ненадання інформації або надання недостовірної (неповної) інформації на запит органів державного фінансового контролю тощо; 2) накладати на керівників та службових (посадових) осіб підконтрольних установ, інших підприємств, установ та організацій адміністративні стягнення у випадках, передбачених законодавчими актами; 3) створювати інтегровані автоматизовані системи підтримки прийняття рішень органу державного фінансового контролю, забезпечувати їх функціонування, під час якого отримувати, обробляти, накопичувати та користуватися інформацією з автоматизованих інформаційних і довідкових систем, реєстрів, банків (баз) даних органів державної влади, органів місцевого самоврядування, зокрема щодо управління та використання публічних коштів, діяльності суб'єктів господарювання державного та комунального сектору економіки, і забезпечувати їх захист; 4) під час державного фінансового контролю перевіряти документи, що посвідчують особу, а також документи, що підтверджують посаду осіб, які фактично здійснюють розрахункові операції об'єкта, що контролюється [4].

Зауважимо, що на сьогодні державний фінансовий контроль проводиться у таких сферах, як: виконання функцій з управління об'єктами державної власності; цільовим та ефективним використанням коштів державного і місцевого бюджетів; цільове використання і своєчасне повернення кредитів (позик), одержаних під державні (місцеві)

гарантії; достовірність визначення потреби у бюджетних коштах при складанні планових бюджетних показників; відповідність взятих бюджетних зобов'язань розпорядниками бюджетних коштів відповідним бюджетним асигнуванням, паспорту бюджетної програми у разі застосування програмно-цільового методу у бюджетному процесі; ведення бухгалтерського обліку, а також складанням фінансової і бюджетної звітності, паспортів бюджетних програм та звітів про їх виконання (у разі застосування програмно-цільового методу у бюджетному процесі), кошторисів та інших документів, що застосовуються у процесі виконання бюджету; стан внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту у розпорядженні бюджетних коштів; усунення внутрішніх недоліків та порушень. Крім того, у 2022 році було розширено коло об'єктів контролю за рахунок суб'єктів господарювання, у статутному капіталі яких 50 і більше відсотків акцій належать суб'єктам господарювання державного сектора економіки. Тому орган державного фінансового контролю відповідно до наданих йому повноважень забезпечує здійснення державного фінансового контролю, спрямованого на оцінку ефективного, законного, цільового і результативного використання та збереження державних фінансових ресурсів, необоротних та інших активів суб'єктів господарювання державного сектору економіки. Таким чином, результати заходів державного фінансового контролю, такі як ревізії, державні фінансові аудити, перевірки закупівель, за останні п'ять років дозволяють констатувати наявність порушень вимог законодавства під час провадження фінансово-господарської діяльності суб'єктами господарювання, факти прийняття керівниками суб'єктів господарювання не ефективних управлінських рішень, зокрема рішень щодо облікової політики, які мають негативні фінансові наслідки не лише для підприємства, а й для держави, що не отримує належні їй надходження у вигляді дивідендів та частини чистого прибутку.

Значне місце в системі органів державного фінансового контролю займає Державна аудиторська служба України. Так, Державна аудиторська служба, як контролюючий державний орган, має такі повноваження: 1) реалізація державної політики у сфері державного фінансового контролю; 2) внесення на розгляд Міністра фінансів пропозиції щодо забезпечення формування державної політики у сфері державного фінансового контролю; 3) здійснення державного фінансового контролю, спрямованого на оцінку ефективного, законного, цільового, регулятивного використання та збереження державних фінансових ресурсів, необоротних та інших активів, досягнення економії бюджетних коштів; 4) надання у передбачених законом адміністративних послуг [5, с. 91]

Проте, як зазначалося Кабінетом Міністрів України, Держаудитслужба досі не в змозі охопити заходами державного фінансового контролю навіть коло суб'єктів з найбільшими ризиками. Тому коло повноважень Держаудитслужби має бути розширено за рахунок повноважень із попереднього (превентивного) контролю. Крім цього, незважаючи на ці недоліки, ще у 2021 році Держаудитслужбою було проведено понад 1528 перевірок закупівель, під час яких перевірено майже 1,5 тисячі підприємств, установ і організацій. Так, у результаті проведеної органами Держаудитслужби роботи відшкодовано фінансових і матеріальних ресурсів на загальну суму майже 77,5 млрд грн, з них понад 75,3 млрд грн – за порушеннями, що виявлені у попередніх звітних періодах. Саме тому, з метою вжиття відповідних заходів до порушників фінансової дисципліни, органами Держаудитслужби до правоохоронних органів у звітному періоді було передано 921 матеріалів ревізій та перевірок, правоохоронними органами у січні-грудні 2021 року за матеріалами проведених заходів розпочато 401 досудове розслідування та 111 досудових розслідувань – за

результатами участі у перевірках правоохоронних органів [6].

Таким чином, результати заходів державного фінансового контролю, такі як ревізії, державні фінансові аудити, перевірки закупівель, за останні п'ять років дозволяють констатувати наявність порушень вимог законодавства під час провадження фінансово-господарської діяльності суб'єктами господарювання, факти прийняття керівниками суб'єктів господарювання неефективних управлінських рішень, зокрема рішень щодо облікової політики, які мають негативні фінансові наслідки не лише для підприємства, а й для держави, що не отримує належні їй надходження у вигляді дивідендів та частини чистого прибутку.

Крім того, зауважимо, що Рахункова палата України здійснює незалежний контроль від імені Верховної Ради України, діяльність якої спрямована на забезпечення ефективного використання публічних коштів шляхом фінансового аудиту, експертизи, аналізу та інших контрольних заходів [5, с. 214]. Так, у 2015 році було схвалено і затверджено нову редакцію Закону України «Про Рахункову палату». Тим не менш, до цього Закону вже було внесено 16 змін. Однак, незважаючи на значне посилення інституційної спроможності Рахункової палати, Кабінет Міністрів України, як зазначалося вище, вважає за необхідне частково переглянути її повноваження, а також норми, що стосуються відкритості для суспільства. Крім того, у 2021 році Рахунковою палатою здійснено 63 заходи державного зовнішнього фінансового контролю, за підсумками яких було затверджено такі висновки: 4 висновки щодо виконання Державного бюджету України та 1 експертиза проєкту Закону України «Про Державний бюджет», 44 аудити ефективності, 4 фінансові аудити. Отже, треба зазначити, що, на думку автора даної наукової статті, у Законі України «Про Рахункову палату» доцільно в окремій статті визначити систему прав, обов'язків та відповідальності посадових осіб Рахункової палати

щодо оприлюднення результатів контрольних заходів [8, с. 113].

Далі зазначимо, що ще однією новелою на законодавчому рівні було і те, що у березні 2015 року Уряд офіційно створив Національне агентство з питань запобігання корупції (далі – НАЗК), а у квітні 2016 року розпочався набір його персоналу. НАЗК офіційно розпочало свою діяльність у серпні 2016 року після відбору та призначення мінімальної кількості членів НАЗК і працівників апарату, виділення приміщення і прийняття підзаконних актів. Так, зауважимо, що метою створення НАЗК була організація роботи із запобігання вчиненню корупційних і пов'язаних із корупцією правопорушень шляхом виявлення й усунення чинників, що дають змогу вчиняти корупційні правопорушення, проведення контролю за дотриманням антикорупційних правил політичними партіями, чиновниками та політиками, роботи з викривачами корупції. Таким чином, НАЗК в Україні створено як багаточільову установу з метою реалізації комплексного підходу та зосередження в межах однієї установи всіх основних функцій щодо попередження і боротьби з корупцією. Така модель багаточільового агентства з питань боротьби з корупцією забезпечує реалізацію багатьох функцій: розробка політики, аналітична діяльність, технічна допомога, взаємодія з громадянським суспільством, здійснення відкритого доступу до публічної інформації і її моніторинг [7, с. 303].

Саме тому у 2021 році НАЗК було перевірено 1076 декларацій, у яких було виявлено недостовірні відомості на 1,2 млрд грн У кожній третій декларації було виявлено порушення, що тягнуть за собою адміністративну або кримінальну відповідальність. За результатами перевірки декларацій підготовлено 12 матеріалів про ознаки необґрунтованості активів та незаконного збагачення на суму 84,8 млрд грн [6]. Таким чином, НАЗК вже взаємодіє із розпорядниками бюджетних коштів, перевіряє в окремих випадках використання бюджетних коштів, має великий досвід у скла-

данні протоколів та супроводженні їх розгляду у суді. Досвід у перевірці наявності та контролю декларацій суб'єктів декларування може стати в нагоді у разі покладення обов'язків щодо контролю за оприлюдненням інформації про використання публічних коштів. Крім того зауважимо, що, не будучи суб'єктом міжнародного співробітництва, НАЗК має повноваження, спрямовані на співпрацю та обмін інформацією із компетентними органами іноземних держав і міжнародними організаціями. У межах своєї компетенції НАЗК може укладати меморандуми та протоколи про співпрацю з іноземними антикорупційними органами та міжнародними організаціями. Наприклад, 07.06.2016 року було підписано Протокол про розуміння та співпрацю між НАЗК та Міжнародною фундацією виборчих систем (IFES), 18.10.2016 року Протокол про наміри між НАЗК і Центром зі зниженням ризиків корупції в оборонному секторі (CIDS) [7, с. 313].

Таким чином, враховуючи, що здійснення контролю за оприлюднення інформації не потребує глибоких специфічних знань і беручи до уваги завдання перелічених органів, необхідно констатувати, що контроль за реалізацією Закону України «Про відкритість використання публічних коштів» може бути покладений на будь-який із трьох органів – Держаудитслужбу, Рахункову палату або НАЗК. Тому при визначенні відповідального органу, на думку автора наукової статті, необхідно виходити, насамперед, із кадрового та фінансового забезпечення відповідних органів у порівнянні з їх повноваженнями. У зв'язку з цим, досвід НАЗК у перевірці електронної інформації про декларації, перевірці бюджетного фінансування, складанні та супроводженні у суді протоколів про адміністративне правопорушення сприяв би реалізації належного контролю у сфері про інформування щодо використання публічних коштів. Натомість у разі покладення обов'язку контролю за виконанням Закону на органи державного фінансового контролю моніторинг відпо-

відного порталу створив би більше передумов для виявлення потенційних порушників фінансової дисципліни та застосування ризик – орієнтованого підходу в діяльності. Отже, у будь-якому разі, можна запропонувати визначити повноваження контролюючого органу у тексті самого Закону, наділивши його більшими правами, зокрема щодо попереднього контролю, можливості видання приписів щодо усунення порушень. Водночас зміни до спеціального Закону, що регулює діяльність будь-якого з органів, можуть бути внесені, у разі необхідності, Законом про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення. Таким чином, з метою покращення ситуації у цій сфері доцільно буде внести зміни в зазначені вище закони, передбачивши механізм моніторингу та оцінки оприлюднення інформації про використання публічних коштів, у тому числі й за участі громадськості.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, пропонували б розглянути можливість отримати комплекс інформації про стан усієї системи публічних унормувань у майбутньому таких питань у сфері оприлюднення інформації щодо використання публічних коштів: 1) створення системи, що буде забезпечувати громадянину об'єктивну можливість отримувати комплексну інформацію щодо стану усієї системи публічних фінансів із єдиного

джерела – планування, прийняття бюджету будь-якого суб'єкта системи, виконання цього бюджету та звітності. При цьому має бути забезпечено надання інформації й щодо ефективності використання бюджетних коштів, у тому числі даних перевірок контролюючих органів; 2) можливість отримання інформації, яка свідчить про залучення коштів із додаткових джерел, а також розширення кола прозорих суб'єктів; 3) визначення у Законі України «Про відкритість використання публічних коштів» повноважень контролюючого органу, у тому числі повноважень попереднього контролю, можливості видання приписів щодо усунення порушень тощо; 4) прийняття рішень щодо визначення повноважень контролюючого органу із урахуванням кадрового і фінансового забезпечення відповідних органів у порівнянні з їх повноваженнями; 5) виділення в окрему статтю КУпАП складу правопорушення щодо неоприлюднення інформації, передбаченого Законом України «Про відкритість використання публічних коштів» від 30.09.2015 року № 679-VIII із забезпеченням синхронізації порушень, встановлених КУпАП та Законом, а також розширенням видів порушень, кола осіб, що можуть бути притягнені до відповідальності, та градацією (посиленням) відповідальності, а також з одночасною зміною уповноваженого суб'єкта.

Анотація

Наукова стаття присвячена глибокому теоретико-правовому аналізу правовому інституту «фінансовий моніторинг» з урахуванням норм законодавства та чинних доктринальних положень. Автор статті розкриває сутність, завдання, функції та роль фінансового моніторингу для покращення результатів контролю й забезпечення екологічної безпеки в країні. Проаналізовано законодавство щодо формування фінансового моніторингу в Україні та запропоновано основні напрямки та шляхи його вдосконалення. Ціним у статті є те, що автор проаналізував і можливі ризики, які можна уникнути результативною співпрацею усіх суб'єктів у сфері державного фінансового контролю та моніторингу, правоохоронних органів, нефінансових установ. Автор аргументовано доводить, що для посилення державного фінансового контролю необхідною є розбудова єдиної системи фінансового моніторингу як ефективного чинника підвищення рівня національної безпеки України.

Крім того, у нашій країні наявні проблеми з фінансового контролю і моніторингу за використанням публічних коштів, і ці проблеми залишається неглибоко дослідженими, а правова

законодавча база не є досконалою і безперечно потребує впровадження правового досвіду розвинутих країн світу з метою вдосконалення українського внутрішнього законодавства. Далі зауважимо, що автором статті було проаналізовано різні думки вчених щодо фінансового контролю і моніторингу у сфері використання публічних коштів. Автором було досліджено, що нормативно-правові акти, що регулюють основи фінансового моніторингу в Україні, а також наведені основні положення законодавства. Також автором було досліджено основні напрямки діяльності НАЗК, Держаудитслужби України та Рахункової палати України, а також автором було з'ясовано повноваження НАЗК з питань запобігання корупції в контексті чинного антикорупційного законодавства. Крім того, було визначено коло суб'єктів, з якими Національне агентство з питань запобігання корупції має проводити підготовку, перепідготовку й підвищення кваліфікації з питань, пов'язаних із запобіганням корупції.

Ключові слова: фінансовий моніторинг, ризико-орієнтований підхід, банківська система, фінансові операції, державний фінансовий контроль, фінансовий контроль за використанням публічних коштів, фінансово-економічна безпека.

Ivanskyi A.Y. The financial control and monitoring of the use of public funds according to the financial legislation of Ukraine

Summary

This scientific article has been devoted to the theoretical and legal analysis of the legal institute «financial monitoring» taking into an account the legal norms and current doctrinal provisions. The article also reveals the essence, tasks, functions and role of financial monitoring. The legislation on the formation of the financial monitoring in Ukraine has been characterized, as well as directions and ways of its improvement are being proposed.

The effectiveness of the functioning of the national risk assessment system is also analyzed, which is central to the effective implementation of subjects of government financial monitoring, law enforcement agencies and non-finance their installation. It is argued that the Ukrainian government should saves and develops market principles of the functioning of the system and strengthening government financial control because it is extremely necessary to awaken an integral system of financial monitoring, as an important official movement of the level of national security in Ukraine.

The issue of financial control and monitoring of various public assets remains unexamined, and the legal framework is not entirely complete and will require the provision of legal information from all corners of the world. The thoughts of those involved in the implementation of financial control and monitoring of financial assets of public companies were followed. Regulatory and legal acts have been identified that regulate the fundamentals of financial monitoring in Ukraine, as well as the basic provisions of legislation. The main directions of activity of the NAZK, the State Audit Service of Ukraine and in addition, the Chamber of Accounts of Ukraine were examined. It is important that the author analyzed the renewed importance of the National Anti-Corruption Code in the context of official anti-corruption legislation is also identified such as the categories of subjects for which the National Anti-Corruption Agency can carry out training, retraining and advanced training of nutritionists related to corruption.

Key words: financial monitoring, risk-orientation approach, banking system, financial transactions, government financial control, financial control over the exchange of public funds, financial and economic security.

Список використаних джерел:

1. Уткіна М.С. Фінансовий моніторинг як один із засобів протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом. *Юридичний науковий електронний жупнал*. № 7. 2020. С. 292–295.
2. Бюджетний кодекс України: Закон України від 8 липня 2010 р. № 2456-VI *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2010, № 50–51, ст. 572).
3. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні: Закон України від 26.01.1993 р. № 2940-XII. Дата оновлення: 28.10.202. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12#Text> (дата звернення: 28.10.2023).
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення інструментів системи державного фінансового контролю: проект Закону № 6330 від 19.11.2021. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/28368>
5. Н.Д. Маслій, М.А. Демчук *Фінанси Публічного сектору: Українські реалії та світовий досвід: навч. посіб.* Одеса: Астропринт, 2022. 254 с.
6. Парламентське дослідження щодо змін законодавства у сфері використання публічних коштів. URL: <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/32274.pdf>
7. Т.І. Созанський, В.В. Луцик Повноваження національного агентства з питань запобігання корупції. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. № 1, 2018. С. 302–314.
8. Дмитренко Е. С. Удосконалення фінансового законодавства в умовах цифровізації фінансової системи України – потреба сьогодення. URL: <http://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/140/12>

УДК 342.7:354

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.09>

Кушнір І.П.

*доктор юридичних наук, доцент,
заступник начальника кафедри адміністративної діяльності
Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького*

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ НАДАННЯ ПУБЛІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ЗА ЗАПИТАМИ НА ІНФОРМАЦІЮ (РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ, СУЧАСНИЙ СТАН)

Найбільший обсяг порушених прав громадян за результатами Щорічної доповіді про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2022 році складають інформаційні права, а саме: право на доступ до інформації та право на звернення. Переважно підставою відмови посадовими особами була дія правового режиму воєнного стану в Україні. До 24 лютого 2022 року здебільшого підставою для відмови в наданні інформації було те, що запитувана інформація належить до інформації з обмеженим доступом. Обидві вагомні підстави є оціночними категоріями, які використовують посадові особи для відмови в законному доступі громадянам до публічної інформації. Зазначені обставини зумовлюють потребу в науковому дослідженні проблемних аспектів реалізації прав запитувачів публічної інформації.

Недостатня увага органів публічної влади до характеру, змісту інформаційних обмінів з громадськістю, більше того – їх недооцінка, можуть зумовити дисбаланс у відносинах влади й громадськості [1, с. 7], порушити принципи відкритості та прозорості в діяльності органів публічної адміністрації, і головне – перешкоджати реалізації конституційного права на одержання та збирання інформації.

Актуальність статті визначається сукупністю низки об'єктивних факторів, значною кількістю порушень конституційного права на доступ до публічної інформації, відсутністю реального гарантування забезпечення

цього права, поширеною тенденцією до низького рівня відповідальності посадових осіб, що порушують ці права, використанням цими особами об'єктивних обставин та суб'єктивізму у відмові в доступі до публічної інформації.

Окремі аспекти щодо реалізації права на доступ до публічної інформації під різними кутами зору дослідили такі науковці, як: І. В. Арістова, Ю. В. Безверха, Ю. В. Богдан, Р. А. Калюжний, Н. П. Каменська, Х. І. Кметик-Подубінська, О. В. Копан, Н. І. Костова, О. Г. Марценюк, О. М. Сибіга, І. М. Сопілко та багато інших. Переважно у працях науковців досліджується правове регулювання чи реалізація права на публічну інформацію, поняття «публічна інформація» чи «запит» на неї тощо. Разом з тим проблемні аспекти, які є предметом дослідження цієї статті, комплексно не досліджувались.

Метою статті є аналіз стану забезпечення права на доступ до публічної інформації та формулювання пропозиції щодо сприяння у реалізації цього права.

Виклад основного матеріалу. Відкритість у діяльності суб'єктів публічної влади, участь громадян в управлінні державними справами є результатом довготривалого історичного розвитку суспільства та маркером стану демократизації держави. Завдяки запитам і доступності до публічної інформації реалізуються численні конституційні права людини і громадянина. Фундаментальні засади звернення та доступу до публічної інформації, закладені

у ч. 2 ст. 3 Конституції України, «Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [2, ч. 2, ст. 3]. З цього приводу О. М. Сибіга зазначає, що «право фізичної чи юридичної особи на доступ до публічної інформації реалізується в межах публічно-сервісних адміністративних відносин» [3, с. 141], розвиток яких є викликом сьогодення.

Надання інформації за запитами на інформацію в межах інституту доступу до публічної інформації і механізм його забезпечення є новим в теорії та практиці інформаційних правовідносин, упровадження якого пов'язано із прийняттям у 2011 р. Закону України «Про доступ до публічної інформації» [4, с. 262]. Правовідносини, що виникають з приводу реалізації права на доступ до публічної інформації, полягають у тому, що відповідному суб'єктивному праву кореспондують позитивні зобов'язання суб'єктів владних повноважень та інших розпорядників, які охоплюють питання зберігання, оприлюднення та надання інформації [5, с. 5].

Доступ до публічної інформації реалізується шляхом систематичного, оперативного оприлюднення інформації та надання інформації за запитами на інформацію. У першому випадку (оприлюднення) – це постійна безперервна робота суб'єктів владних повноважень та інших розпорядників публічної інформації (їх структурних підрозділів, відповідальних посадових осіб) оприлюднювати її у формі відкритих даних, у другому – індивідуальна діяльність із запитувачами інформації (фізичними, юридичними особами, об'єднаннями громадян без статусу юридичної особи, крім суб'єктів владних повноважень) [6, п. 1, ч. 1, ст. 12].

Конституція України (ст. 34, 40) закріплює право громадян на доступ до публічної інформації та обов'язок органів публічної адміністрації реалізовувати це право, а Закон

України «Про доступ до публічної інформації» визначає порядок здійснення та забезпечення права кожного на доступ до інформації, що знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених цим Законом, та інформації, що становить суспільний інтерес. Разом з тим на практиці завжди виникають питання щодо сфер використання норм Закону України «Про доступ до публічної інформації» [3, с. 142].

Згідно зі Щорічною доповіддю Уповноваженого Верховної Ради з прав людини про стан додержання та захист прав і свобод людини і громадянина в Україні, у 2022 році до Уповноваженого звернулося 1370 громадян щодо порушення права на доступ до публічної інформації.

З опрацьованих відповідних звернень громадян визначено такі порушення права на інформацію:

- значна кількість розпорядників публічної інформації відмовляють у її наданні;
- обмежують доступ до інформації, розміщеної на офіційних вебсайтах;
- призупиняють розгляд запитів на інформацію, посилаючись на введення правового режиму воєнного стану;
- безпідставно застосовують інструмент відстрочки у задоволенні запитів на інформацію;
- відмовляють запитувачам у наданні інформації про заробітну плату працівників органів державної влади та місцевого самоврядування, зокрема у місцях, де відсутні активні бойові дії, а також інформації про розподіл та отримання гуманітарної допомоги тощо;
- окремі запитувачі скаржилися також на неможливість отримати інформацію з публічних реєстрів, зокрема ЄДРСР, що також можна розцінювати як обмеження права на інформацію.

Водночас, у цьому контексті варто зважати на баланс між свободою вираження поглядів і гарантуванням національної безпеки

в умовах правового режиму воєнного стану [7, с. 199].

Тенденція до порушення цієї категорії інформаційних прав залишається і у цьому році. Так, у серпні 2023 року ГО «Платформа прав людини» було проаналізовано 260 запитів, які були направлено за допомогою вебресурсу «Доступ до правди».

Серед проаналізованих запитів щодо надання інформації було виявлено:

1. 185 запитів, на які розпорядники вчасно та повною мірою надали свої відповіді, що становить 71 % від загальної кількості (71 % у липні; 73 % у червні; 77 % у травні; 70,4 % у квітні; 70,5 % у березні, 65,7 % у лютому, 72 % у січні, 68 % у грудні 2022 року; 65 % у листопаді 2022 року; 62 % у жовтні 2022 року та 59 % у вересні 2022 року) [8, с. 28].

2. 32 запити, на які розпорядники не надали відповідь, що становить 12 % від загальної кількості (71 % у липні, 8,4 % у червні, 7,2 % у травні, 9,9 % у квітні, 14,2 % у березні, 11,9 % у лютому, 9,7 % у січні, 12 % у грудні 2022 року; 14 % у листопаді 2022 року; 16 % у жовтні 2022 року, у вересні 2022 року – 20 %) [8, с. 28].

3. 43 запити, на які було відмовлено в наданні публічної інформації, що становить 16,7 % від загальної кількості (16,7 % у липні, 18 % у червні, 15,5 % у травні, 19,6 % у квітні, 15,2 % в березні, 14,2 % у лютому, 17,2 % у січні, 19 % у грудні 2022 року; 20 % у листопаді 2022 року; у жовтні 2022 року – 21 %, у вересні 2022 року – 22 %) [8, с. 29].

У більшості випадків відповіді розпорядників, у яких вони не надавали запитувану інформацію, були правомірними, однак варто зазначити, що із 43 відмов у 12 є ознаки неправомірності, що становить 27 % (20% в липні, 14 % у червні, 32 % у травні, у квітні 30 %) від загальної кількості [8, с. 29].

В умовах дії правового режиму воєнного стану, окупації окремих населених пунктів, внутрішньої міграції громадян у зв'язку з воєнними діями та потребою громадян в оперативній комунікації з органами публіч-

ної влади вкрай важливим є доступ громадян до інформації про основні актуальні засоби комунікації із розпорядниками інформації, їхніх графіків роботи, нормативно-правових актів, що приймаються під час війни. Окрім того, у 2022 року спостерігався підвищений інтерес громадськості до отримання інформації про структуру, принципи формування та розмір оплати праці, винагороди, додаткового блага керівників органів публічної влади [7, с. 200].

Переважно розпорядники відмовляють у наданні публічної інформації, посилаючись на те, що:

– дана інформація є з обмеженим доступом, однак жодна не містить застосування «трискладового тесту»;

– вона не створена, у той час як розпорядник мав її створити відповідно до своїх обов'язків;

– надісланий запит не містить усіх необхідних реквізитів або направлений не за спеціально розробленою формою;

– вона опублікована на сайті розпорядника [8, с. 29–30].

У справі № 607/1753/22 Тернопільський окружний адміністративний суд від 26 травня 2022 року суддя у рішенні щодо ненадання інформації робить узагальнення, що суб'єкти владних повноважень у своїй діяльності зобов'язані обирати найбільш оптимальний варіант організації виконання обов'язків, а не обмежуватись формальною відповіддю на звернення громадян [9].

Крім цього, розпорядник повинен не лише допомогти запитувачу ідентифікувати запитувану інформацію, а й активно співпрацювати з ним, тобто виявити очевидну готовність надати потрібну допомогу (в аспекті порушеного питання). Оскільки розпорядник інформації у спірних правовідносинах зайняв пасивну позицію, такі дії (бездіяльність) слід кваліфікувати як такі, що не відповідають принципам статті 2 КАС України, зокрема, принципам добросовісності (пункт 5 частини другої) і розсудливості (пункт 6 частини другої). Водночас,

розпорядник інформації повинен керуватися принципом добросовісності і розсудливості, максимально сприяти (на вимогу) запитувачу, наскільки це практично можливо, у доступі до публічної інформації, гарантованої статтею 10-1 Закону України «Про доступ до публічної інформації» [10, с. 58].

Верховний Суд звертає увагу на чинники, які впливають на своєчасність розгляду запитів на публічну. Зокрема, вжиття органами державної влади, органами місцевого самоврядування та іншими розпорядниками публічної інформації в умовах правового режиму воєнного стану заходів, що передбачені статтею 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Своєчасність розгляду запитів на публічну інформацію може залежати від багатьох факторів, зокрема адресата, якому надісланий запит, режиму його роботи та наявності технічних можливостей опрацювати кореспонденцію (засобів комунікації, Інтернету), наближення установи до місць проведення бойових дій, характеру запитуваної інформації тощо [10, с. 59]. На противагу цьому варто відзначити іншу позицію Верховного Суду 2020 року, що встановлений статтею 22 Закону України «Про доступ до публічної інформації» перелік підстав для відмови у задоволенні запиту на інформацію є вичерпним і не підлягає розширеному тлумаченню [11, с. 24].

Таким чином, установлення спеціального адміністративного режиму, у тому числі воєнного стану, не може бути підставою для обмеження доступу до публічної інформації. Закон України «Про доступ до публічної інформації» визначає сукупність вимог, про дотриманні яких інформація є обмеженою у доступі [6, ч. 2 ст. 6]. Щодо сучасного становища України (реальної загрози державній

безпеці), то дана норма визначає підстави обмеження в доступі до публічної інформації «виключно в інтересах національної безпеки». Разом з тим поняття «інтереси національної безпеки» відсутнє у нормативно-правових актах, а в Законі України «Про національну безпеку України» сформульовано поняття «національні інтереси України» як життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян [12, ч. 1 ст. 1]. Це поняття має високий ступінь узагальнення, його певною мірою важко оцінити та легко використати для відмови в наданні публічної інформації за запитом, використовуючи владні повноваження.

Висновки. Визначені у Законі України «Про доступ до публічної інформації» законні обмеження щодо надання публічної інформації розпорядниками інформації містять загальні категорії, такі як «інтереси національної безпеки», які не деталізовані у законодавстві. З одного боку, це позитивно у зв'язку із тим, що розпорядник може враховувати всі безпекові обставини (ризики) у конкретний період часу, з іншого – дає можливість в безпідставному обмеженні у наданні публічної інформації (про що свідчить статистика Омбудсмена України та ГО «Платформа прав людини»). Розглянувши проблемні аспекти та сучасні особливості надання публічної інформації, варто зазначити, що у випадках відмови в задоволенні права громадян на отримання такої інформації, посадові особи органів влади використовують своє службове становище. Тому законодавцю варто розглянути питання щодо віднесення таких порушень до правопорушень, пов'язаних з корупцією.

Анотація

Стаття присвячена аналізу практики реалізації конституційного права на доступ до публічної інформації. Визначено, що недостатня увага органів публічної влади до характеру, змісту інформаційних обмінів з громадськістю, більше того – їх недооцінка, можуть зумовити дисбаланс у відносинах влади й громадськості, порушити принципи відкритості та прозорості

в діяльності органів публічної адміністрації, і головне – перешкоджати реалізації конституційного права на одержання та збирання інформації.

Актуальність статті зумовлена сукупністю низки об'єктивних факторів, значною кількістю порушень конституційного права на доступ до публічної інформації, відсутністю реального гарантування забезпечення цього права, поширеною тенденцією до низького рівня відповідальності посадових осіб, що порушують ці права, використанням цими особами об'єктивних обставин та суб'єктивізму у відмові в доступі до публічної інформації.

Емпіричною базою дослідження є статистичні дані Щорічної доповіді Уповноваженого Верховної Ради з прав людини про стан дотримання та захист прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2022 році, проаналізовані запити ГО «Платформа прав людини» за допомогою вебресурсу «Доступ до правди» та наукові видання. Згідно зі Щорічною доповіддю про стан дотримання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні, найбільший обсяг порушених прав громадян у 2022 році складають інформаційні права, а саме: право на доступ до інформації та право на звернення.

Установлено, що доступ до публічної інформації реалізується шляхом систематичного, оперативного оприлюднення інформації та надання інформації за запитом на інформацію. У першому випадку (оприлюднення) – це постійна безперервна робота суб'єктів владних повноважень та інших розпорядників публічної інформації (їх структурних підрозділів, відповідальних посадових осіб) оприлюднювати її у формі відкритих даних, у другому – індивідуальна діяльність із запитувачами інформації (фізичними, юридичними особами, об'єднаннями громадян без статусу юридичної особи, крім суб'єктів владних повноважень).

Ключові слова: Конституція України, право на доступ до публічної інформації, органи публічної адміністрації, розпорядники інформації, публічна інформація, запит, владні повноваження.

Kushnir I.P. Problem aspects of providing public information on information requests (retrospective analysis, current state)

Summary

The article is devoted to the analysis of the practice of implementing the constitutional right to access to public information. It was determined that insufficient attention of public authorities to the nature and content of information exchanges with the public, moreover, their underestimation, can lead to an imbalance in relations between the authorities and the public, violate the principles of openness and transparency in the activities of public administration bodies, and most importantly - hinder the implementation of constitutional rights to receive and collect information.

The relevance of the article is due to a combination of a number of objective factors, a significant number of violations of the constitutional right to access to public information, the lack of a real guarantee of the provision of this right, a widespread tendency towards a low level of responsibility of officials who violate these rights, the use by these persons of objective circumstances and subjectivism in the denial of access to public information.

The empirical basis of the study is the statistical data of the Annual Report of the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights on the State of Observance and Protection of Human and Citizen Rights and Freedoms in Ukraine in 2022, analyzed requests of the NGO “Human Rights Platform” using the “Access to the Truth” web resource, and scientific publications. According to the Annual Report on the State of Observance and Protection of Human and Citizen Rights and Freedoms in Ukraine, the largest volume of violated rights of citizens in 2022 is information rights, namely: the right to access information and the right to appeal.

It has been established that access to public information is implemented through systematic, prompt disclosure of information and provision of information upon information requests. In the first case (disclosure), it is the continuous work of the subjects of authority and other managers of public information (their structural subdivisions, responsible officials) to make it public in the form of open data, in the second case, it is an individual activity with information requesters (individuals, legal entities, associations of citizens without the status of a legal entity, except for subjects of power).
Keywords: Constitution of Ukraine, right to access to public information, public administration bodies, information managers, public information, request, authority.

Key words: The Constitution of Ukraine, the right to access to public information, bodies of public administration, managers of information, public information, request, authority.

Список використаних джерел:

1. Електронне урядування та електронна демократія : навчальний посібник: у 15 частинах. Частина 11 Доступ до публічної інформації / За заг. ред. А. І. Семенченко, В. М. Дрешпак. Київ. 2017, С. 60.
2. Конституція України : Закон України від 28.06.1996. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
3. Сибіга О. М. Розпорядник інформації як суб'єкт забезпечення реалізації права особи на доступ до публічної інформації. *Юридичний бюлетень*. Випуск 7. Ч. 2. 2018. С. 140–147.
4. Кушнір І. П. Нормативно-правове регулювання інформаційних відносин у діяльності Державної прикордонної служби України: теоретичні та організаційні аспекти : монографія / за заг. ред. д-ра юрид наук Р. М. Ляшука, Хмельницький. Вид-во: ПП «Монускрипт», 2020. 528 с.
5. Калюжний Р. А., Копан О. В., Марценюк О. Г. Теоретико-методологічні засади інформаційного права України: реалізація права на інформацію : монографія. Київ : «МП Леся», 2013. 236 с.
6. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 32. Ст. 314.
7. Доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2022 році. Омбудсман України. URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2022/images/documents/annual-report-2022.pdf>, 242 с.
8. Війна у цифровому вимірі та права людини. Аналітичний звіт за серпень 2023 р.: ГО «Платформа прав людини». URL: https://www.ppl.org.ua/wp-content/uploads/2023/09/serpen-2023_analitichnij-zvit-1.pdf.
9. Рішення у справі № 607/1753/22 Тернопільський окружний адміністративний суд від 26 травня 2022 року м. Тернопіль. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104591224>.
10. Огляд судової практики Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду (актуальна практика) за I півріччя 2023. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/sud_pract/Oglyad_KAS_I_pivr_2023.pdf.
11. Огляд судової практики Верховного Суду у справах щодо забезпечення права особи на доступ до публічної інформації 2020. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Oglyad_VS.pdf.
12. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018. *Голос України*. 2018. № 22.

Мороз В.О.

*аспірант кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права
Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова*

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ФОРМ ДІЯЛЬНОСТІ МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

Постановка проблеми. Місцевим органам публічної адміністрації необхідно застосовувати усі можливості задля того, щоб ефективно здійснювати ті повноваження, які відносяться до самоврядних, а також виконувати адміністративні завдання, передані урядом, при цьому залучати громадян до прийняття рішень для громади, визнаючи їх ініціативи в процесі місцевого управління.

Питання про сутність та природу форм діяльності місцевих органів публічної адміністрації завжди залишалося актуальним і важливим у теорії адміністративного права, публічного управління та адміністрування. В цьому аспекті важливе значення має вироблення наукових підходів щодо визначення не тільки правової форми діяльності цих органів, якими є відповідна нормотворча та правозастосовча діяльність, а й визначення природи іншої сторони діяльності цих структур – організаційних форм, які хоч і не спрямовані на встановлення, зміну або припинення правовідносин, прав та обов'язків суб'єктів відповідних правовідносин процесуального та процедурного характеру, але забезпечують реалізацію правових форм діяльності органів публічної адміністрації. В той же час, на даний час залишаються дискусійними питання адміністративно-правового забезпечення організаційних форм діяльності місцевих органів публічної адміністрації та й власне природи і змісту поняття організаційної форми такої діяльності. Вище викладене зумовлює актуальність та важливість наукового дослідження відповідного питання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика організаційно-правових форм діяльності органів публічної адміністрації стала предметом наукових досліджень таких учених, як: В. Р. Біла, Т. М. Білоконь, В. М. Даценко, Ю. Ю. Пайда, А. І. Швець, Ю. А. Шпак та інших. В той же час, питання адміністративно-правового забезпечення організаційних форм діяльності місцевих органів публічної адміністрації досліджене недостатньо, що доводить необхідність проведення відповідного наукового дослідження.

Мета наукової статті – провести наукове дослідження адміністративно-правового забезпечення організаційних форм діяльності місцевих органів публічної адміністрації.

Виклад основного матеріалу. Розпочати наукове дослідження варто із визначення поняття місцевого органу публічної адміністрації. У доктрині адміністративного права та публічного управління, поняття «публічна адміністрація» може розумітися у вузькому значенні – як інституції регіонального, місцевого або іншого характеру, інші органи, діяльність яких регулюється нормами публічного права або діями держав-членів; органи, наділені достатніми суверенними повноваженнями країни, які з формальної точки зору не є частиною адміністративного апарату держави-члена, але структура та завдання якого визначені в законі, а також у широкому сенсі – відповідне поняття включає в себе також органи, які не входять організаційно до публічної влади, але виконують делеговані нею функції [1, с. 74–75]. Виходячи із даної позиції, Ю. Ю. Пайда зазначає, що публічна

адміністрація – це організація і діяльність органів та установ, які діють виключно в межах повноважень та у спосіб, визначений законом, з метою забезпечення публічних інтересів; органом публічної адміністрації є органи: виконавчої влади, місцевого самоврядування, а також суб'єкти, що їх держава наділила функціями публічного управління, які здійснюють виконання публічно управлінських функцій і метою яких є забезпечення інтересів держави та суспільства в цілому, при цьому їхня діяльність здійснюється в межах закону. Ключовими рисами публічної адміністрації є те, що вона: підпорядковується політичній владі, забезпечує виконання і застосування законів, діє (повинна діяти) в публічних інтересах, наділена прерогативами публічної влади (тобто владними повноваженнями, які дозволяють давати обов'язкові вказівки приватним особам) [2, с. 147–148]. Цим самим, можемо зазначити, що місцевими органами публічної адміністрації є місцеві органи державної виконавчої влади, територіальні органи центральних органів державної виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, які здійснюють публічну владу в межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці (області, району, міст державного значення) або територіальної громади з метою реалізації прав і свобод людини і громадянина, вирішення питань місцевого значення чи реалізації державної політики в межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці чи територіальної громади, створені ними підприємства, установи, організації, інші суб'єкти, за умови наділення ними частиною повноважень, делегованих відповідними місцевими органами виконавчої влади чи місцевого самоврядування.

Як зазначає В. Р. Біла, яка досліджувала правові форми публічного адміністрування в Україні, серед форм діяльності публічної адміністрації можна виділити правові форми, які передбачають волевиявлення публічної адміністрації, що спрямоване на реалізацію її функцій, і зумовлює настання юридичних

наслідків у матеріальних та процедурно процесуальних відносинах відповідно до сфери дії юридичної сили та юридичного змісту владних велінь, визначених компетенцією суб'єкта волевиявлення та стадією механізму адміністративно-правового регулювання (такими формами є правотворча та правозастосовча діяльність відповідних органів, в тому числі через видання актів адміністративно-процедурного та адміністративно-деліктного характеру), а також неправові (організаційні) форми, якими є організація діяльності, вчинення підготовчих дій для прийняття обґрунтованого управлінського рішення, доведення його змісту до виконавців, забезпечення належного функціонування органів публічної адміністрації та практичної реалізації покладених на них функцій [3, с. 131–132]. Останні на думку вченої недоцільно називати неправовими, оскільки необхідність та порядок їх проведення так само регламентується правовими приписами. Навіть тоді, коли йде мова про організаційні способи зовнішнього вираження владно-розпорядчого впливу, порядок втілення яких визначений наукою або установленю практикою, мінімальною основою для вчинення таких заходів має бути відповідний компетенційний припис [4, с. 103]. В той же час, організаційна форма діяльності органу публічної адміністрації не пов'язана з виданням правових актів і здійсненням юридично значущих дій, тобто не породжує, не змінює та не припиняє відповідних правовідносин [5, с. 134], а спрямована на забезпечення правової форми, так само вчиняються в рамках правового поля, але застосовуються у внутрішньо організаційній діяльності та є способом інституціонального забезпечення діяльності останньої [6, с. 82].

Говорячи про види організаційних форм діяльності місцевих органів публічної адміністрації, можемо зазначити, що вони різняться залежно від виду відповідного органу. Так, організаційними формами діяльності місцевих державних адміністрацій є: персональна діяльність голів, заступників, керівників

структурних підрозділів і керівника апарату; наради; засідання колегії, консультативних і допоміжних органів і служб; участь голови та інших керівників місцевої державної адміністрації в засіданнях органів самоорганізації населення, місцевих рад, Кабінету Міністрів України; участь співробітників державної адміністрації у зборах громадян за місцем проживання, інтерв'ю, прес-конференції та інші форми зв'язків з громадськістю [7, с. 76]. З іншого боку, діяльність органів місцевого самоврядування в організаційному сенсі виявляється у таких формах: сесії; окремі та спільні засідання постійних комісій, підкомісій і робочих груп; засідання президій обласних, районних рад; засідання тимчасових контрольних комісій; персональна робота голови ради, секретаря, заступників голови ради; виконавчого комітету ради; робота депутатів у виборчих округах; участь голови ради чи депутатів у загальних зборах громадян за місцем проживання; участь депутатів з правом дорадчого голосу в засіданнях інших місцевих рад та їх органів, органів самоорганізації населення; звіти сільського, селищного, міського голови перед територіальною громадою, депутатів перед виборцями [8, с. 59]. Організаційними формами діяльності депутатів місцевих рад є також: здійснення представницьких функцій (здійснення планового та позапланового прийому виборців; виконання доручень виборців; комунікація із засобами масової інформації; участь в прес-конференціях тощо), а також організація та участь у проведенні місцевих референдумів, зустрічей з виборцями за місцем їх проживання, громадських слухань, консультації з громадськістю, залучення громадян до створення неурядових організацій з метою розвитку територіальної громади тощо; здійснення інформаційно-консультативних функцій (інформування, звітування, участь у роботі створюваних дорадчих комітетів, комісій і громадських рад; участь у засіданнях депутатських фракцій тощо); адміністративно-координаційних функцій (моніторинг інтересів

територіальних громад; застосування депутатського звернення, депутатського запиту, депутатського запитання) [9, с. 190].

Адміністративно-правове забезпечення організаційних форм діяльності місцевих органів публічної адміністрації здійснюється як відповідно до правових документів процедурного характеру, які можуть визначати особливості проведення цілої низки відповідних форм діяльності, так і відповідно до правових актів, якими визначаються окремі організаційно-правові форми діяльності відповідного органу.

Перший вид адміністративно-процедурних документів – це регламенти, визначені ч. 15 ст. 46 Закону України «Про місцеве самоврядування» та ст. 45 Закону України «Про місцеві державні адміністрації». Цими документами визначаються порядок проведення першої сесії місцевої ради, порядок обрання керівних органів місцевої ради, скликання чергової та позачергової сесії місцевої ради, призначення пленарних засідань місцевої ради, підготовки і розгляду питань на пленарних засіданнях, прийняття рішень місцевої ради з процедурних питань, а також порядок роботи сесії, організаційно-процедурні питання внутрішньої діяльності місцевих державних адміністрацій. Регламенти місцевих державних адміністрацій розробляються на підставі типового регламенту, визначеного постановою Кабінету Міністрів України від 11 грудня 1999 року № 2263; що ж стосується регламентів місцевих рад, то на даний час на нормативному рівні відсутній затверджений типовий регламент місцевої ради (про необхідність прийняття такого документу зазначалося у правовій доктрині [10]). Також в законодавстві передбачається прийняття регламентів виконавчих комітетів місцевих рад; в якості прикладу можна навести: Регламент виконавчих органів Одеської міської ради, затверджений рішенням виконкому Одеської міської ради від 31 жовтня 2005 року № 754), Регламент роботи виконавчого комітету та виконавчих органів Липовецької місь-

кої ради (затверджений рішенням виконкому міської ради від 14 вересня 2022 року № 183), Регламент роботи виконавчих органів Хмельницької міської ради (затверджений рішенням виконкому від 26 травня 2016 року № 363).

Якщо проаналізувати змісту Регламенту Хмельницької обласної державної адміністрації, що затверджений розпорядженням голови від 3 вересня 2019 року № 657/2019-р., можна прийти до висновку, що існують наступні організаційні форми діяльності обласної державної адміністрації: а) планування роботи обласної державної адміністрації (що здійснюється відповідно до перспективних (річних), поточних (квартальних), оперативних (місячних) планів, які затверджуються розпорядженням її голови, а розробляються організаційним відділом апарату обласної державної адміністрації за пропозиціями структурних підрозділів облдержадміністрації та її апарату; б) контроль за виконанням планів роботи обласної державної адміністрації, її структурних підрозділів та апарату, що здійснюється заступниками голови (відповідно до розподілу обов'язків), керівником апарату облдержадміністрації; в) організація роботи апарату облдержадміністрації здійснюється відповідно до цього Регламенту та положення про апарат, що затверджується розпорядженням голови облдержадміністрації; г) організація роботи з персоналом, що здійснюється відділом з питань персоналу та нагород; д) організація роботи з документами та контролю за їх виконанням, що здійснюється згідно з Інструкцією з діловодства, що затверджується розпорядженням голови обласної державної адміністрації і проводиться відділом роботи із зверненнями громадян, сектором забезпечення доступу до публічної інформації, загальним відділом апарату облдержадміністрації; е) організація розгляду звернень громадян та проведення особистого прийому громадян, що здійснюється відділом роботи із зверненнями громадян апарату обласної державної адміністрації; є) організація правового забезпечення діяльності облас-

ної державної адміністрації, що здійснюється юридичним відділом апарату облдержадміністрації; ж) проведення засідань громадської ради, колегії обласної державної адміністрації, інших діючих при облдержадміністрації дорадчих органів, що створені для сприяння здійсненню повноважень облдержадміністрації; з) проведення нарад та інших заходів головою, заступниками голови, керівником апарату, керівниками структурних підрозділів обласної державної адміністрації з метою оперативного розгляду та вирішення питань, що належать до їх компетенції; і) внесення та розгляд проектів розпоряджень голови обласної державної адміністрації, інших органів публічної влади [11].

В Регламенті роботи виконавчих органів Хмельницької міської ради визначені такі організаційні форми діяльності: планування роботи, проведення засідань виконавчого комітету міської ради, підготовка розпоряджень міського голови, контроль за виконання рішень виконавчого комітету, розпоряджень міського голови, протокольних доручень міського голови, ведення діловодства, організація роботи з документами органів влади вищого рівня, інших організацій, підприємств, установ, контроль за їх виконанням, організація роботи з розгляду звернень громадян, проведення нарад, семінарів та інших заходів [12].

Другою групою правових актів процедурного характеру є документи, якими визначаються окремі організаційно-правові форми діяльності відповідного органу. Можемо навести в якості прикладу Положення про порядок проведення нарад в Донецькій обласній державній адміністрації (затверджене від 19 листопада 2018 року № 1376/5-18, Порядок розгляду звернень громадян, організації та проведення особистих прийомів, виїзних особистих прийомів громадян і «гарячих» телефонних ліній «Запитай у влади» керівництвом обласної державної адміністрації у Хмельницькій обласній державній адміністрації (затверджений розпорядженням голови Хмельницької обласної державної адміністра-

ції від 7 листопада 2018 року № 785/2018-р), Положення про колегію Хмельницької обласної державної адміністрації (затверджене розпорядженням голови Хмельницької обласної державної адміністрації від 5 березня 2014 року № 88/2014-р), Про затвердження Порядку проведення дистанційного засідання виконавчого комітету Первомайської міської ради Харківської області (затверджений розпорядженням міського голови від 28 грудня 2021 року № 200), відповідні положення про структурні підрозділи апарату місцевих державних адміністрацій, місцевих рад. Можливість прийняття відповідних документів визначається законодавством або регламентами відповідних органів публічної адміністрації.

Висновки. Отже, в результаті проведеного дослідження адміністративно-правового забезпечення організаційних форм діяльності місцевих органів публічної адміністрації можемо прийти до наступних висновків. Адміністративно-правове забезпечення організаційних форм діяльності місцевих орга-

нів публічної адміністрації здійснюється як відповідно до правових документів процедурного характеру, які можуть визначати особливості проведення цілої низки відповідних форм діяльності, так і відповідно до правових актів, якими визначаються окремі організаційно-правові форми діяльності відповідного органу. Перший вид адміністративно-процедурних документів – це регламенти, якими визначаються організаційно-процедурні питання внутрішньої діяльності місцевих державних адміністрацій, місцевих рад, їх виконавчих органів. Другою групою правових актів процедурного характеру є документи, якими визначаються окремі організаційно-правові форми діяльності відповідного органу (порядок проведення нарад, засідань колегії, розгляду звернень громадян, організації та проведення особистих прийомів, проведення дистанційного засідання виконавчого комітету тощо). Можливість прийняття відповідних документів визначається законодавством або регламентами відповідних органів публічної адміністрації.

Анотація

У науковій статті автором проведено наукове дослідження адміністративно-правового забезпечення організаційних форм діяльності місцевих органів публічної адміністрації. Автор зазначає, що місцевими органами публічної адміністрації є місцеві органи державної виконавчої влади, територіальні органи центральних органів державної виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, які здійснюють публічну владу в межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці (області, району, міст державного значення) або територіальної громади з метою реалізації прав і свобод людини і громадянина, вирішення питань місцевого значення чи реалізації державної політики в межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці чи територіальної громади, створені ними підприємства, установи, організації, інші суб'єкти, за умови наділення ними частиною повноважень, делегованих відповідними місцевими органами виконавчої влади чи місцевого самоврядування. Автор дійшов висновку, що адміністративно-правове забезпечення організаційних форм діяльності місцевих органів публічної адміністрації здійснюється як відповідно до правових документів процедурного характеру, які можуть визначати особливості проведення цілої низки відповідних форм діяльності, так і відповідно до правових актів, якими визначаються окремі організаційно-правові форми діяльності відповідного органу. Перший вид адміністративно-процедурних документів – це регламенти, якими визначаються організаційно-процедурні питання внутрішньої діяльності місцевих державних адміністрацій, місцевих рад, їх виконавчих органів. Другою групою правових актів процедурного характеру є документи, якими визначаються окремі організаційно-правові форми діяльності відповідного органу (порядок проведення нарад, засідань

колегії, розгляду звернень громадян, організації та проведення особистих прийомів, проведення дистанційного засідання виконавчого комітету тощо). Можливість прийняття відповідних документів визначається законодавством або регламентами відповідних органів публічної адміністрації.

Ключові слова: публічне управління; публічна адміністрація; організаційної форми діяльності публічної адміністрації; місцеві органи публічної адміністрації; європейська інтеграція.

Moroz V.O. Administrative and legal provision of organizational forms of activity of local bodies of public administration

Summary

In the scientific article, the author conducted a scientific study of administrative and legal support of organizational forms of activity of local bodies of public administration. The author notes that local bodies of public administration are local bodies of state executive power, territorial bodies of central bodies of state executive power, local self-government bodies that exercise public power within the relevant administrative-territorial unit (oblast, district, city of state importance) or territorial community for the purpose of realizing the rights and freedoms of a person and a citizen, solving issues of local importance or implementing state policy within the limits of the relevant administrative-territorial unit or territorial community, enterprises, institutions, organizations, other entities created by them, on the condition that they are granted a part of the powers delegated relevant local bodies of executive power or local self-government. The author came to the conclusion that the administrative and legal provision of organizational forms of activity of local bodies of public administration is carried out both in accordance with legal documents of a procedural nature, which can determine the specifics of conducting a whole range of relevant forms of activity, and in accordance with legal acts that define individual organizational and legal forms activities of the relevant body. The first type of administrative-procedural documents are regulations that define organizational-procedural issues of internal activity of local state administrations, local councils, and their executive bodies. The second group of legal acts of a procedural nature are documents that define separate organizational and legal forms of activity of the relevant body (the procedure for holding meetings, board meetings, consideration of citizens' appeals, organization and holding of personal receptions, remote meetings of the executive committee, etc.). The possibility of accepting relevant documents is determined by legislation or regulations of relevant public administration bodies.

Key words: public administration; public administration; organizational form of public administration activity; local bodies of public administration; European integration.

Список використаних джерел:

1. Білоконь Т. М., Даценко В. М., Доценко О. С. Судовий контроль за діяльністю публічної адміністрації в Україні: теорія та практика : монографія. Вінниця: ВНТУ, 2017. 112 с.
2. Пайда Ю. Ю. Публічна адміністрація як об'єкт адміністративно-правового регулювання. *Правовий часопис Донбасу*. 2020. № 3 (72). С. 145–154.
3. Біла В. Р. Правові форми публічного адміністрування в Україні. Дис. ... докт.юр.наук. Спец. 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Київ, 2020. 431 с.
4. Яковлев І. П. Форми і методи публічного адміністрування у державній митній справі: дис. ... канд. юрид. наук. Спец. 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Одеса, 2016. 224 с.

5. Намясенко О.К. Правовий статус судді Конституційного суду України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2009. 196 с.
6. Птухіна О. В. Поняття та види форм діяльності Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками. *Наше право*. 2023. № 3. С. 77–84.
7. Організаційно-правові засади публічного управління та адміністрування: навч. посіб. / Укладачі: О. В. Надьон, І. М. Хмиров, Т. О. Луценко. Харків: НУЦЗУ, 2020. 175 с.
8. Шпак Ю. А. Поняття та види організаційно-правових форм діяльності органів місцевого самоврядування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юриспруденція*. 2013. № 5. С. 58–62.
9. Швець А. І. Основні організаційно-правові форми діяльності депутатів місцевих рад. дис. ... канд. юрид. наук. Спец. 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Одеса, 2021. 221 с.
10. Линдюк С. С. Щодо типового регламенту місцевої ради. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 2. С. 15–18.
11. Регламент Хмельницької обласної державної адміністрації (затверджений розпорядженням голови від 3 вересня 2019 року № 657/2019-р). *Хмельницька обласна війська адміністрація*. URL: https://www.adm-km.gov.ua/doc/directions/2019/09/657r_030919_1.pdf.
12. Регламент роботи виконавчих органів Хмельницької міської ради (затверджений рішенням виконкому від 26 травня 2016 року № 363). *Хмельницька міська рада*. URL: <https://www.khm.gov.ua/uk/content/reglament-roboty>.

Недохлебов І.І.

*здобувач кафедри конституційного та адміністративного права
Запорізький національний університет*

АНАЛІЗ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИХ ФОРМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Розвиток теорії інформаційного права є необхідною умовою формування вчення про інформаційну безпеку. З огляду на це, осмислення природи та змісту деяких категорій також має принципове значення. Однією з таких категорій є форми, які прийнято вважати складовою адміністративно-правового механізму забезпечення інформаційної безпеки. На сучасному етапі ця категорія недостатньо досліджена науковцями, що не дозволяє у повній мірі використовувати її потенціал в рамках розбудови системи інформаційної безпеки. Тому тема цієї статті може вважатися актуальним напрямком наукового пошуку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується дана стаття. Окремі форми забезпечення інформаційної безпеки України в різні часи досліджували: Є. В. Валькова, В. К. Галіцин, О. С. Дніпров, О. В. Кологойда, Є. А. Макаренко, В. І. Пожуєв, О. М. Поляков, О. М. Селезньова, О. П. Суслів, Н. К. Самченко, О. С. Яра та інші вчені. Однак, з урахуванням динамічного розвитку системи інформаційної безпеки та появи нових загроз, їхні наукові праці частково втратили актуальність.

Метою статті є комплексний аналіз організаційно-правових форм забезпечення інформаційної безпеки України.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отри-

маних наукових результатів. Є. В. Валькова зазначає, що за правовими наслідками форми забезпечення інформаційної безпеки слід класифікувати на правові та організаційні. Правові форми тягнуть за собою юридичні наслідки й здатні змінювати правове становище суб'єктів, які є учасниками відносин у сфері інформаційної безпеки, або змінювати саму інформаційну сферу. Своєю чергою організаційні форми такого навантаження не несуть, мають забезпечувальний характер щодо протікання управлінських процесів у сфері забезпечення інформаційної безпеки [1, с. 62]. Вбачається, що форми представляють собою поєднання правових та організаційних засобів, які використовуються в діяльності розпорядчих та контролюючих суб'єктів інформаційної безпеки з метою забезпечення додержання законодавства в цій сфері, а також гарантування належного рівня захищеності національних інтересів держави, суспільства та особистості.

На нашу думку, форми є деталізацією методів забезпечення інформаційної безпеки, адже вони конкретизують характер та напрями організаційно-розпорядчого впливу. Аналіз законодавства у сфері інформаційної безпеки дозволяє до числа правових форм віднести видання нормативно-правових актів та актів індивідуальної дії, а також здійснення контролю та моніторингу окремих сфер інформаційної діяльності. До числа організаційних форм слід зарахувати формування і реалізацію інформаційної політики держави та міжнародне співробітництво у сфері захисту інформації. Схарак-

теризуємо кожну форму забезпечення інформаційної безпеки окремо.

1. Видання нормативно-правових актів та актів індивідуальної дії. Ця форма передбачена для вирішення двох важливих завдань: регламентація інформаційних правовідносин (у тому числі безпекової складової); реагування на неправомірні дії окремих учасників цих правовідносин. О. С. Дніпров зауважує, що видання нормативних актів як форма діяльності центральних органів виконавчої влади – це зовнішньо виражена форма правотворчої діяльності органів влади, яка здійснюється шляхом встановлення правових норм на нормативно-правовому рівні відповідно до положень Конституції України та законів України та спрямована на врегулювання суспільних відносин у певній галузі/сфері життєдіяльності [2, с. 145]. Тобто, шляхом нормотворчості відбувається формалізація механізмів захисту інтересів держави, суспільства та особистості на основі індивідуалізації сфер інформаційної діяльності.

З цього приводу О. С. Яра стверджує, що видання нормативно-правових актів, як інструмент забезпечення інформаційної безпеки в Україні – це розпорядча правотворча адміністративна діяльність загальних суб'єктів публічної адміністрації з метою уточнення деталізації законів України до моменту їх правозастосування шляхом утвердження вторинних норма права, загальнообов'язкових для не персоніфікованих осіб, які приймають участь в адміністративно правових відносинах в інформаційній сфері [3, с. 51]. Слід частково погодитися з таким твердженням, адже мова йде про нормотворчість не тільки на підзаконному рівні, але й на законодавчому. Тому досліджувана форма значно ширше за своїм змістом, що дозволяє більш комплексно підходити до формування системи інформаційної безпеки.

За своїм характером акти індивідуальної дії суттєво відрізняються від нормотворчості. Відповідно до Інформаційного листа Вищого адміністративного суду України від 01 червня

2010 року № 781/11/13-10 «Щодо застосування окремих норм матеріального права під час розгляду адміністративних спорів», акти індивідуальної дії представляють собою правозастосовний акт, який містить конкретизовані суб'єктами адміністративного права вимоги, звернені до особи або групи осіб. Особливість таких актів полягає в тому, що вони можуть бути оскаржені лише особами, безпосередні права, свободи чи охоронювані законом інтереси яких такими актами порушені. При цьому, нормативно-правові акти можуть бути оскаржені широким колом осіб (фізичних та юридичних), яких вони стосуються [4].

Отже, основна відмінність в тому, що нормативно-правові акти формуються на основі індивідуалізації сфер діяльності, а індивідуальні акти – на основі персоналізації суб'єкта. У якості прикладу розглянемо Постанову Подільського районного суду м. Києва від 07 лютого 2020 року по Справі № 758/14158/19. В матеріалах справи фігурує саме такий акт індивідуальної дії – протокол про адміністративне правопорушення від 04 листопада 2019 року, складений представника Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Мова йде про притягнення до адміністративної відповідальності посадової особи Вищої школи адвокатури Національної асоціації адвокатів України за статтею 189-39 Кодексу України про адміністративні правопорушення (порушення статті 29 Закону України від 01 червня 2010 року № 2297-VI «Про захист персональних даних») [5]. Означений акт індивідуальної дії є реакцією на загрози інформаційній безпеці особистості, оскільки втрата персональної інформації може мати дуже негативні наслідки для суб'єкта персональних даних.

2. Контроль та моніторинг окремих сфер інформаційної діяльності. Ця форма використовується з подвійною метою: по-перше, для прогнозування потенційних загроз інформаційній безпеці; по-друге, для попередження правопорушень суб'єктами інформаційних

правовідносин. О. В. Кологойда зазначає, що контроль представляє собою діяльність уповноважених законом центральних органів виконавчої влади, їх територіальних органів, органів місцевого самоврядування, інших органів у межах повноважень, передбачених законом, щодо виявлення та запобігання порушенням вимог інформаційного законодавства та забезпечення інтересів держави, суспільства та особистості в інформаційній сфері [6, с. 50]. На нашу думку, рівень забезпечення інформаційної безпеки напряму залежить від цієї форми, адже вона дозволяє забезпечити потужний превентивний ефект.

В інформаційній сфері досліджувана форма реалізується на основі індивідуалізації окремих сфер інформаційної діяльності. Так, у Законі України від 13 грудня 2022 року № 2849-ІХ «Про медіа» встановлено, що контроль у сфері медіа використовується з метою забезпечення дотримання на території України вимог і обмежень у сфері медіа, захисту національного медіа-простору України та побудови інформаційного середовища, здатного протистояти актуальним загрозам інформаційній безпеці [7]. В свою чергу, Постанова Правління Національного банку України від 16 січня 2021 року № 4 «Про затвердження Положення про здійснення контролю за дотриманням банками вимог законодавства з питань інформаційної безпеки, кіберзахисту та електронних довірчих послуг» регламентує порядок організації та здійснення заходів контролю за дотриманням банками вимог законодавства, яке регулює відносини у сферах кіберзахисту, інформаційної безпеки та електронних довірчих послуг, а також вимоги щодо проведення банком самооцінки стану інформаційної безпеки [8]. Вочевидь, індивідуалізація забезпечує формування особливого підходу до виявлення та попередження протиправної діяльності, яка становить загрозу інформаційній безпеці.

В теорії адміністративного права моніторинг позиціонується як процес системного відстеження та збирання даних про об'єкт

управлінської діяльності, зокрема чинники, що впливають на нього, з метою ефективного впливу суб'єкта управління на означений об'єкт. При чому моніторинг має розв'язати проблему забезпечення контролю достовірною інформацією, тобто він виконує інформаційно-аналітичну функцію [9, с. 72]. Вбачається, що моніторинг в системі інформаційної безпеки виступає допоміжною формою, яка забезпечує владно-розпорядчий вплив.

Слід зауважити, що ця форма реалізується не тільки суб'єктами владних повноважень, оскільки передбачено можливість проведення моніторингу інститутами громадянського суспільства. Як правило, подібний моніторинг стосується окремих безпекових питань та полягає у незалежній оцінці ситуації та формуванні рекомендацій органам виконавчої влади. До прикладу наведемо Звіт про моніторинг стану забезпечення інформаційних прав в умовах воєнного стану від 2022 року. В документі наголошено на декількох принципових речах: 1) наявність проблем, які пов'язані з наданням органами влади публічної інформації громадянам; 2) зростання потреб громадян у комунікаціях із суб'єктами владних повноважень в умовах воєнного стану; 3) необхідність підвищення рівня обізнаності відповідальних працівників органів виконавчої влади [10, с. 54].

3. Формування і реалізація інформаційної політики держави. Ця форма має важливе значення для забезпечення інформаційної безпеки, адже мова йде про розробку та впровадження комплексних напрямків, які містять і безпекову складову та у сукупності утворюють національну інформаційну систему. В. І. Пожуєв зазначає, що основними задачами державної інформаційної політики в сучасних умовах є: 1) модернізація інформаційної інфраструктури; 2) розвиток інформаційних, телекомунікаційних технологій; 3) ефективне формування і використання інформаційних ресурсів та забезпечення широкого, вільного доступу до них; 4) забезпечення громадян суспільно значущою інформацією та розви-

ток незалежних медіа; 5) підготовка людини до життя і роботи в інформаційному столітті; 6) створення необхідної нормативної правової основи побудови інформаційного суспільства [11, с. 8]. Вказані задачі безпосередньо пов'язані з безпековим рівнем, оскільки дозволяють мінімізувати ризики виникнення окремих загроз, а у разі їх виникнення, створюють умови для локалізації наслідків.

У своїй науковій праці О. М. Селезньова припускає, що інформаційна політика повинна закласти основи для вирішення фундаментальних завдань розвитку суспільства, головними з яких є формування єдиного інформаційного простору України та її входження у світовий інформаційний простір, гарантування інформаційної безпеки особистості, суспільства й держави [12, с. 271]. Задля цього, у вітчизняному законодавстві сформовані відповідні напрями інформаційної політики, основним з яких є: забезпечення доступу громадянам до інформації; створення національних систем і мереж інформації; забезпечення ефективного використання інформації; сприяння постійному оновленню та зберіганню національних інформаційних ресурсів; створення загальної системи охорони інформації.

4. Міжнародне співробітництво у сфері захисту інформації. Необхідність цієї форми доволі вдало пояснює О. М. Фролова. Вона наголошує, що транскордонний характер інформаційних загроз змушує країни світу тісно взаємодіяти між собою. Особливою ефективністю вирізняється співпраця в рамках міжнародних організацій, які мають більший потенціал для боротьби з означеними загрозами, систему швидкого реагування на них, на основі яких можна обмінюватися досвідом та приймати рішення глобального характеру. Дослідниця зауважує, що тільки в рамках такої співпраці можна напрацювати універсальні правила, принципи та норми відповідальності за інформаційні правопорушення [13, с. 134]. Тобто, співробітництво виступає у якості інструмента удосконалення

вітчизняної системи забезпечення інформаційної безпеки, розширення її функціонального потенціалу за рахунок використання позитивного зарубіжного досвіду.

В свою чергу Є. А. Макаренко також наголошує, що ефективність боротьби з загрозами в інформаційній сфері залежить не тільки від заходів, які здійснюються на рівні національних інституцій, правоохоронних органів, інших установ і організацій, на які покладено загальні завдання забезпечення інформаційної безпеки, але й від координації політики і співпраці держав на багатосторонній основі в кожному регіону світу. Науковець окреслює наступні перспективні механізми такої співпраці: взаємні консультації, координація співпраці, кооперація в наукових дослідженнях, розробка і виробництво відповідних засобів захисту інформації, а також виконання державами заходів згідно з прийнятими на себе міжнародними зобов'язаннями [14, с. 61].

О. М. Поляков конкретизує сучасні напрями міжнародного співробітництва з ООН у сфері забезпечення інформаційної безпеки, до числа яких науковець відносить: 1) уніфікація правил, норм та принципів поведінки держав в інформаційному просторі; 2) впровадження заходів спрямованих на зміцнення довіри до цього простору; 3) пошук шляхів нарощування цифрового потенціалу; 4) інституціоналізація переговорного механізму з питань міжнародної інформаційної безпеки. З огляду на це автор вважає перспективною участь України у роботі міжнародної платформи Програми дій із заохочення відповідальної поведінки держав у кіберпросторі Генеральної Асамблеї ООН та Групи урядових експертів ООН з питань інформаційної безпеки (UNGGE) [15, с. 133].

Однак, це лише окремих напрямків міжнародного співробітництва в інформаційній сфері, окрім якого існує ще співпраця на міжвідомчому та міжгалузевому рівнях. Прикладом такої співпраці є Меморандум між Міністерством цифрової трансформації України та Європейською організацією

кібербезпеки (ECSSO), який був підписаний у 2022 році. Документ дозволяє: посилити систему кіберзахисту України; забезпечити доступ українських підприємств та фахівців до ринку кібербезпеки ЄС та навчальних ресурсів; організувати просування українських стартапів у сфері кіберзахисту; забезпечити підтримку науково-технічних проєктів [16].

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у даному науковому напрямку. Таким чином, в рамках механізму адміністративно-правового забезпечення інформаційної безпеки застосовується поєднання правових та організаційних форм, які дозволяють врегулювати безпекові питання через владно-розпорядчий вплив на дві категорії об'єктів управління. До першої категорії слід віднести питання, які перебувають у центрі системи інформаційної безпеки (умови реалізації права на інформацію, механізми захисту означеного права, дета-

лізація процедурних питань задоволення інформаційних потреб, встановлення правових режимів доступу до інформації тощо). До другої категорії належать відносини, які перебувають на периферії системи інформаційної безпеки, але важливі для досягнення її належного рівня (розбудова міжнародної співпраці в інформаційній сфері, формування інформаційної політики, розвиток інформаційно-телекомунікаційних систем тощо). Означені форми є невід'ємним елементом методології забезпечення інформаційної безпеки, адже дозволяють конкретизувати виконавчо-розпорядчі методи діяльності суб'єктів інформаційної безпеки, надавши їм чіткого правового змісту та організаційної спрямованості. Перспективним напрямком подальшого наукового пошуку залишається опрацювання методів, які також є складовим елементом адміністративно-правового механізму забезпечення інформаційної безпеки України.

Анотація

У статті здійснено комплексний аналіз організаційних та правових форм забезпечення інформаційної безпеки України. Автор наголошує на проблемі неналежного наукового опрацювання цих категорій, що гальмує розвиток теорії інформаційного права та вчення про інформаційну безпеку як складову національної безпеки України. Зазначено, що форми забезпечення інформаційної безпеки представляють собою поєднання правових та організаційних засобів, які використовуються в діяльності розпорядчих та контролюючих суб'єктів з метою забезпечення законності та гарантування належного рівня захищеності національних інтересів держави, суспільства та особистості в інформаційній сфері. Автор доходить висновку, що означені форми є деталізацією методів забезпечення інформаційної безпеки, адже вони конкретизують характер та напрями організаційно-розпорядчого впливу. Систематизовано та досліджено наступні організаційно-правові форми: видання нормативно-правових актів та актів індивідуальної дії; здійснення контролю та моніторингу окремих сфер інформаційної діяльності; формування і реалізацію інформаційної політики держави; міжнародне співробітництво у сфері захисту інформації. Доведено, що адміністративно-правові форми дозволяють врегулювати безпекові питання через владно-розпорядчий вплив на дві категорії об'єктів управління: відносини, які перебувають у центрі системи інформаційної безпеки та відносини, які перебувають на периферії системи інформаційної безпеки. Обґрунтовано, що досліджені автором форми є невід'ємним елементом методології забезпечення інформаційної безпеки, адже дозволяють конкретизувати виконавчо-розпорядчі методи діяльності суб'єктів інформаційної безпеки, надавши їм чіткого правового змісту та організаційної спрямованості.

Ключові слова: адміністративно-правовий механізм, виклики, загрози, інформаційна безпека, інформаційне законодавство, організаційні форми, правові форми.

Nedokhlebov I.I. Analysis of organizational and legal forms of ensuring information security of Ukraine

Summary

In the article, a comprehensive analysis of organizational and legal forms of ensuring information security of Ukraine is carried out. The author emphasizes the problem of improper scientific study of these categories, which inhibits the development of the theory of information law and the doctrine of information security as a component of Ukraine's national security. It is noted that the forms of ensuring information security represent a combination of legal and organizational means used in the activities of administrative and controlling entities in order to ensure legality and guarantee the appropriate level of protection of the national interests of the state, society and the individual in the information sphere. The author comes to the conclusion that the specified forms are details of the methods of ensuring information security, because they specify the nature and directions of organizational and administrative influence. The following organizational and legal forms were systematized and researched: issuance of regulatory and legal acts and acts of individual action; implementation of control and monitoring of certain spheres of information activity; formation and implementation of the information policy of the state; international cooperation in the field of information protection. It has been proven that administrative and legal forms allow for the settlement of security issues through the power and administrative influence on two categories of management objects: relations that are at the center of the information security system and relations that are at the periphery of the information security system. It is justified that the forms researched by the author are an integral element of the methodology of ensuring information security, because they allow specifying the executive and administrative methods of activity of information security subjects, giving them a clear legal meaning and organizational orientation.

Key words: administrative and legal mechanism, challenges, threats, information security, information legislation, organizational forms, legal forms.

Список використаних джерел:

1. Валькова Є. В. Форми адміністративно-правового регулювання у сфері охорони права інтелектуальної власності. *Право і безпека*. 2012. № 5 (47). С. 61–64.
2. Дніпров О. С. Видання нормативних актів як форма діяльності центральних органів виконавчої влади в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 12. С. 143–147.
3. Яра О. С. Видання нормативно-правових актів, як інструмент публічного адміністрування забезпечення вищої юридичної освіти в Україні. *Юридична наука*. 2020. № 10. С. 47–53.
4. Щодо застосування окремих норм матеріального права під час розгляду адміністративних спорів: Інформаційний лист Вищого адміністративного суду України від 01 червня 2010 р. № 781/11/13-10. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v781_760-10#Text (дата звернення: 16.12.2023).
5. Постанову Подільського районного суду м. Києва від 07 лютого 2020 року по Справі № 758/14158/19. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/87632133> (дата звернення: 19.12.2023).
6. Кологойда О. В. Контроль як правова форма державного регулювання господарських відносин на фондовому ринку України. *Право та інновації*. 2015. № 3 (11). С. 50–58.
7. Про медіа: Закон України від 13 грудня 2022 р. № 2849-IX. *Урядовий кур'єр*. 2023. № 18.
8. Про затвердження Положення про здійснення контролю за дотриманням банками вимог законодавства з питань інформаційної безпеки, кіберзахисту та електронних довірчих

- послуг: Постанова Правління Національного банку України від 16 січня 2021 р. № 4. *Офіційний вісник України*. 2021. № 11. стор. 82. стаття 470.
9. Галіцин В. К., Суслов О. П., Самченко Н. К. Система моніторингу: навч. посібник. Київ: КНЕУ. 2015. 409 с.
 10. Олексіюк Т. О., Кабанов О. М. Звіт про моніторинг стану забезпечення інформаційних прав в умовах воєнного стану 2022 року. Київ. 2022. 62 с.
 11. Пожуєв В. І. Формування концепції державної інформаційної політики в умовах глобалізації. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2010. № 43. С. 4–12.
 12. Селезньова О. М. Теоретико-методологічні основи інформаційного права України: монографія. Чернівці: Місто. 2014. 408 с.
 13. Фролова О. М. Міжнародне співробітництво у галузі забезпечення інформаційної безпеки. *Вісник Львівського університету*. 2019. № 146. С. 131–136.
 14. Макаренко Є. А. Міжнародне співробітництво у сфері інформаційної безпеки: регіональний контекст. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2011. № 102. С. 51–62.
 15. Поляков О. М. Активізація міжнародної співпраці у сфері забезпечення кібербезпеки: шляхи удосконалення в реаліях сьогодення. *Інформація і право*. 2021. № 2 (37). С. 129–138.
 16. Міністерство цифрової трансформації України та Європейська організація кібербезпеки (ECISO) уклали меморандум про співробітництво. URL: <https://khoda.gov.ua/posilju%D1%-94mo-k%D1%96berbezpeku-ukra%D1%97ni%3A-m%D1%96ncifra-ta-ecso-p%D1%96pisa-li-memorandum-pro-sp%D1%96vpracju> (дата звернення: 20.12.2023).

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.12>

Юрков Е.О.

Суддя

Дніпропетровський окружний адміністративний суд

ДИСПОЗИТИВНІСТЬ СТОРІН У СПРАВІ ЯК СТАНДАРТ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА

Вступ. Переїняття Україною європейських цінностей сприяло змінам у системі функціонування державної влади та здійснення адміністративного судочинства. Імплементация міжнародних та європейських стандартів у вітчизняну правову систему однозначно слід визнати позитивним кроком на шляху до утвердження найвищих людських цінностей, що підтверджує соціальне призначення у контексті діяльності держави. Адміністративне судочинство в Україні набуло нових форм, нового теоретичного бекграунду, а також сучасного стану нормативного закріплення, поступово відійшовши від позиції першості влади та закріпивши принципи, які дозволяють приватним суб'єктам повноцінно та ефективно захищати свої права, свободи та інтереси.

Питання диспозитивності в науці адміністративного права (як матеріального, так і процесуального) займає особливе місце. Пояснюється це приналежністю адміністративного права до групи галузей публічного права, для яких характерним є застосування імперативного методу та наявність фактичної нерівності сторін у відповідних сформованих правовідносинах. Виходячи з того, що адміністративне судочинство як форма реалізації судової влади та здійснення правосуддя адміністративними судами, повинне відповідати певним критеріям та реалізовуватись в межах передбачених міжнародним та національним нормативно-правовим регулюванням стандартам, дослідження їх сутності та значення має вагому цінність в подальшому розвитку діяльності адміністративних судів, враховуючи євроінтеграційні процеси нашої держави.

Стаття 2 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАСУ) містить перелік засад (принципів) адміністративного судочинства, серед яких положенням пункту 4 даної частини передбачено умову здійснення правосуддя адміністративними судами при додержанні змагальності сторін, диспозитивності та офіційного з'ясування всіх обставин у справі [1], таким чином ввівши категорію приватного права в рамки публічних правовідносин. Проте, зважаючи на приватноправовий характер диспозитивності, дослідження її природи потребує нових поглядів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Диспозитивність в процесуальному праві залишається предметом досліджень наукових праць багатьох учених, серед яких переважно більшість становлять провідні науковці в галузях приватного права. Стандарти ж адміністративного судочинства досліджувались багатьма вченими-адміністративістами, що сформувало широку наукову базу. Варто відзначити результати наукової роботи таких учених, як О. Дзера, А. Колодій, Т. Коновал, Н. Кузнєцова, А. Луць, Р. Майданик, В. Пастернак, З. Ромовська, О. Саленко, Є. Харитонов, Н. Чубоха, Ю. Цвіркун, Я. Шевченко, та інші.

Не зважаючи на масив наукових доробок, проблематика диспозитивності в межах адміністративного судочинства не достатньо глибоко розглядалась науковцями, що підтверджує актуальність та необхідність даного дослідження.

Метою статті є формування нової наукової позиції стосовно диспозитивності в процесі здійснення правосуддя адміністративними

судами з урахуванням сучасних тенденцій розвитку адміністративного судочинства.

Наукова новизна публікації полягає у формуванні нового підходу до розуміння диспозитивності в межах адміністративного судочинства.

Методи дослідження. При написанні даної наукової статті було застосовано комплекс методів наукового пізнання, сукупне використання яких дозволило сформулювати релевантні висновки. Серед застосованих методів слід зазначити такі, як аналіз, синтез, метод індукції, порівняльно-правовий метод, історичний метод, формально-юридичний метод.

Виклад основного матеріалу. Як вже було зазначено, категорія диспозитивності переважає в правовому просторі приватно-правових відносин. Проте процесуальні норми чинного законодавства передбачають закріплення диспозитивності, як принципу, правила, стандарту. Звертаючись до стану нормативного врегулювання даного питання, слід зазначити, що принцип диспозитивності дійсно закріплений в усіх галузевих процесуальних кодексах, а саме: у Кримінальному процесуальному кодексі України, у новій редакції Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України та Кодексу адміністративного судочинства України. Таким чином, вважається, що принцип диспозитивності має міжгалузевий характер і є однією з основних засад судочинства в Україні [2, с. 13]. Разом з тим, положення статті 129 Конституції України, передбачають, що суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права, а основними засадами судочинства є: 1) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; 2) забезпечення доведеності вини; 3) змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; 4) підтримання публічного обвинувачення в суді прокурором; 5) забезпечення обвинуваченому права на захист; 6) гласність судового процесу та його повне фіксування

технічними засобами; 7) розумні строки розгляду справи судом; 8) забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення; 9) обов'язковість судового рішення. Законом можуть бути визначені також інші засади судочинства [3]. Таким чином, основний закон держави не містить закріплення диспозитивності, що може навести на думку про неузгодженість його положень з галузевими процесуальними нормами.

Зокрема, в Цивільному процесуальному кодексі України, положенням частини 3 статті 2 диспозитивність визнано однією з основних засад (принципів) цивільного судочинства [4]. Стаття 13 Цивільного процесуального кодексу містить детальний опис суті диспозитивності цивільного судочинства, яка полягає у наступному: 1. Суд розпочинає процес лише за ініціативи (звернення) особи в межах заявлених нею вимог і на підставі наданих нею та іншими учасниками справи доказів. 2. Суд не зобов'язаний збирати докази, а залишає це на волю сторін та інших учасників справи (за винятком випадків, коли суд має право збирати докази, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи лише у випадках, коли це необхідно для захисту малолітніх чи неповнолітніх осіб або осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена, а також в інших випадках, передбачених цим Кодексом). 3. Учасник справи та інші особи (за винятком осіб, які не мають процесуальної дієздатності) мають абсолютне право розпоряджатися своїми правами щодо предмета спору на власний розсуд [4].

У Кримінально-процесуальному кодексі України частиною 1 статті 7 закріплено загальні засади кримінального провадження, серед яких також визначено диспозитивність, суть якої розкрито в межах положень статті 26: сторони кримінального провадження є вільними у використанні своїх прав у межах та у спосіб, передбачених цим Кодексом; слідчий суддя, суд у кримінальному провадженні

вирішують лише ті питання, що винесені на їх розгляд сторонами та віднесені до їх повноважень цим Кодексом; кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення розпочинається лише на підставі заяви потерпілого. Відмова потерпілого, а у випадках, передбачених цим Кодексом, його представника від обвинувачення є безумовною підставою для закриття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення [5].

Що ж стосується адміністративного судочинства, то положення статті 9 КАСУ передбачають, що суд розглядає адміністративні справи не інакше як за позовною заявою, поданою відповідно до цього Кодексу, в межах позовних вимог. Суд може вийти за межі позовних вимог, якщо це необхідно для ефективного захисту прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень; кожна особа, яка звернулася за судовим захистом, розпоряджається своїми вимогами на свій розсуд, крім випадків, встановлених цим Кодексом. Таким правом користуються й особи, в інтересах яких подано позовну заяву, за винятком тих, які не мають адміністративної процесуальної дієздатності [1].

Отже, диспозитивність в процесуальному праві узагальнено слід розуміти як:

- вибір особою можливості звернення до суду, тобто реалізації свого процесуального статусу;
- вибір особою можливості скористатися доказами, які вона вважає необхідними для подання у даній судовій справі;
- вибір особою можливої форми процесуальної поведінки та реалізації свого процесуального статусу.

Таким чином, слід погодитись з позицією Я. Романюка, який стверджує, що оскільки диспозитивність заснована на нормах права і постійно взаємодіє з ними як форма і зміст, саме вона служить основою диференціації норм права на диспозитивні й імперативні [6, с. 140].

О. Герасимчук, досліджуючи природу диспозитивності, пропонує поділяти її на матеріальну та процесуальну. Так матеріальна диспозитивність в себе включає ініціювання порушення справи, ініціювання закриття справи, можливість зміни матеріальних вимог у справі, можливість ініціювання апеляційного чи касаційного оскарження, а формальна диспозитивність як свобода вибору процесуальних засобів захисту і здійснення їх учасниками процесу, може бути реалізована шляхом зупинення провадження у справі, надання доказів, клопотань, заявленні відводів, виступу у дебатах тощо [7]. Л. Лобойко пропонує вертикальну позицію принципу диспозитивності, яка виглядає наступним чином: перший рівень – правове положення, згідно з яким заінтересовані суб'єкти процесу наділяються свободою в розпорядженні своїми правами; другий рівень – усі інші правові положення, що з нього випливають [8]. Наведені міркування дають можливість сформулювати уявлення про диспозитивність в двох контраверсійних галузях процесуального права: цивільного та кримінального, проте, відкритим залишається питання реалізації даного стандарту в межах здійснення правосуддя адміністративними судами, коли сторонами процесу виступають апріорі нерівні суб'єкти, один з яких, до того ж, реалізує державну волю, санкціоновану владою, що може сформулювати хибне уявлення про справедливість в межах здійснення судочинства.

Вчені в галузі адміністративного права зазначають, що принцип диспозитивності реалізується та проявляється наступним чином: 1) хто хоче здійснити своє право, повинен процесам потурбуватися; 2) особа, якій належить право, може від нього відмовитись; 3) нікого не можна примушувати пред'явити позовну заяву проти своєї волі; 4) адміністративний суд не повинен виходити за межі вимог сторін, за винятками, встановленими законом [9, с. 225]. На думку Н. Александрової та Р. Куйбіди, диспозитивність в адміністративному судочинстві має власні обмеження та

може бути контрольована адміністративним судом, що обумовлено публічним характером адміністративних спорів, підсудних адміністративним судам, який полягає у тому, що результати їх вирішення можуть мати значення не лише для сторін, а для широкого кола осіб [10, с. 159].

З точки зору нормативної визначеності, цікавим є той факт, що в межах положення частини 3 статті 2 КАСУ диспозитивність визначена разом з іншими стандартами адміністративного судочинства, такими як змагальність сторін та офіційне з'ясування всіх обставин у справі, на відміну від ізольованого закріплення даного досліджуваного принципу в межах цивільного та кримінального процесуального законодавства. На рахунок зазначеного, різні учені по-різному трактують місце диспозитивності в системі стандартів адміністративного судочинства. Так, зокрема, Н. Писаренко відзначає, що змагальність і диспозитивність є загальними принципами адміністративного судочинства, а офіційне з'ясування всіх обставин у справі – галузевим або ж спеціальним [11, с. 17]. На думку П. Баранчика, принципи, закріплені у положенні пункту 4 частини 3 статті 2 КАСУ слід відносити до різних груп, при чому принцип офіційного з'ясування всіх обставин у справі слід вважати галузевим, а принципи змагальності й диспозитивності – міжгалузевими, а загальними по відношенню до них слід вважати принципи верховенства права та законності [12, с. 16]. На думку М. Джафарової, принципи змагальності і диспозитивності варто відносити до функціональних, які визначають способи, зміст і форму адміністративно-процесуальної діяльності; а офіційне з'ясування усіх обставин у справі – до організаційних, які регулюють відносини щодо організації адміністративного судочинства і визначають процесуальну діяльність адміністративних судів, уповноважених розглядати і вирішувати адміністративні справи [13, с. 30–31]. Таким чином, кожен запропонований підхід до систематизації стандартів

адміністративного судочинства та визначення місця кожного у даній системі відображає межі їх реалізації у судовому процесі. Проте принцип диспозитивності існує незалежно від організаційних зовнішніх форм, а залежить лише від волі сторін.

Висновки. На наш погляд, специфіка диспозитивності як стандарту адміністративного судочинства полягає у тому, що при нерівному правовому статусі сторін адміністративного спору, де однією з них виступає суб'єкт владних повноважень, процесуальний статус сторін є абсолютизованим у рівності. Принцип диспозитивності є похідним від стандарту рівності, як основи неупередженого, справедливого та законного правосуддя, що робить можливим реалізацію завдання адміністративного судочинства, яке полягає у справедливому, неупередженому та своєчасному вирішенні судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень [1]. Варто також зауважити, що диспозитивність в адміністративному судочинстві виступає у ролі гарантії здійснення справедливого правосуддя, стосується виключно процесуальних прав та обов'язків сторін, до того ж, диспозитивність є нерозривно пов'язаною зі змагальністю сторін, що прирівнює їх процесуальний статус.

Слід також зазначити, що розуміння диспозитивності в адміністративному судочинстві є близьким до тлумачення його змісту в цивільному та кримінальному процесі, що робить диспозитивність міжгалузевим стандартом, проте, саме в адміністративному судочинстві диспозитивність відіграє особливу роль стримуючого фактору для свавілля влади, що сприяє реалізації соціальної функції держави та гарантує утвердження загальнолюдських цінностей.

Вважаємо, що диспозитивність в адміністративному судочинстві слід визнавати правову, санкціоновану державою у визначенні

них межах, можливість реалізації сторонами адміністративного спору своїх прав та свобод, вибір варіанта поведінки, що має наслідком набуття чи припинення ними (сторонами)

суб'єктивних прав та обов'язків, що в кінцевому результаті призводить до можливості самостійно визначати спосіб та порядок захисту порушених прав.

Анотація

Стаття присвячена питанню диспозитивності в межах реалізації адміністративного судочинства. Проаналізовано зміст поняття диспозитивності та основні наукові підходи до його визначення та зроблено висновок про їх плюралізм та відсутність єдності. Особливу увагу присвячено місцю диспозитивності в системі принципів судочинства. Сформовано думку, що диспозитивність в процесуальному праві узагальнено слід розуміти як вибір особою можливості звернення до суду, тобто реалізації свого процесуального статусу або як вибір особою можливості скористатися доказами, які вона вважає необхідними для подання у даній судовій справі, або ж як вибір особою можливої форми процесуальної поведінки та реалізації свого процесуального статусу.

Окремо наведено приклади закріплення диспозитивності в межах цивільного процесуального та кримінального процесуального законодавства, внаслідок чого обґрунтовано відмінність їх закріплення у порівнянні з тим, що міститься в межах Кодексу адміністративного судочинства України, положення якого закріплюють стандарт диспозитивності разом зі стандартами змагальності сторін та офіційного з'ясування обставин у справі, що робить їх нерозривно пов'язаними та залежними, тобто такими, що реалізуються спільно. Обґрунтовано, що особливість реалізації стандарту диспозитивності в межах адміністративного судочинства проявляється перш за все в тому, що сторонами процесу виступають апріорі нерівні суб'єкти, один з яких, до того ж, реалізує державну волю, санкціоновану владою, що може сформулювати хибне уявлення про справедливість в межах здійснення судочинства.

Сформовано висновок, що диспозитивність в адміністративному судочинстві виступає у ролі гарантії здійснення справедливого правосуддя, стосується виключно процесуальних прав та обов'язків сторін. Підкреслено, що розуміння диспозитивності в адміністративному судочинстві є близьким до тлумачення його змісту в цивільному та кримінальному процесі, що робить диспозитивність міжгалузевим стандартом, проте, саме в адміністративному судочинстві диспозитивність відіграє особливу роль стримуючого фактору для свавілля влади, що сприяє реалізації соціальної функції держави та гарантує утвердження загальнолюдських цінностей.

Ключові слова: адміністративне судочинство, стандарти адміністративного судочинства, диспозитивність, адміністративно-правове регулювання, стандарти судочинства.

Yurkov E.O. Dispositiveness of the parties in the case as a standard of administrative jurisdiction

Summary

The article is devoted to the issue of dispositiveness in the implementation of administrative proceedings. The content of the concept of dispositiveness and the main scientific approaches to its definition are analyzed, and a conclusion is drawn about their pluralism and lack of unity. Special attention is paid to the place of dispositivity in the system of judicial principles. An opinion has been formed that dispositiveness in procedural law should generally be understood as a person's choice of the possibility of going to court, i.e. of realizing his procedural status, or as a person's choice of the opportunity to use evidence that he considers necessary for submission in a given court case, or as a person's choice of a possible form procedural behavior and realization of its procedural status.

Separately, examples of establishing dispositiveness in civil procedural and criminal procedural legislation are given, as a result of which the difference in their establishment is substantiated in comparison with what is contained in the Code of Administrative Justice of Ukraine, the provisions of which establish the standard of dispositiveness together with the standards of adversariality of the parties and official clarification of the circumstances in the case, which makes them inextricably linked and dependent, i.e. implemented jointly. It is substantiated that the peculiarity of the implementation of the dispositive standard within the administrative proceedings is manifested primarily in the fact that the parties to the process are a priori unequal subjects, one of whom, moreover, implements the state will, authorized power, which can create a false perception of justice within administration of justice.

The conclusion was drawn that dispositiveness in administrative proceedings acts as a guarantee of fair justice and concerns only the procedural rights and obligations of the parties. It is emphasized that the understanding of dispositiveness in administrative proceedings is close to the interpretation of its content in civil and criminal proceedings, which makes dispositiveness an interdisciplinary standard, however, it is in administrative proceedings that dispositiveness plays a special role as a restraining factor for the arbitrariness of the authorities, which contributes to the realization of the social function of the state and guarantees affirmation of universal values.

Key words: administrative proceedings, standards of administrative proceedings, discretion, administrative and legal regulation, standards of proceedings.

Список використаних джерел:

1. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747–IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2005, № 35–36, № 37, ст. 446.
2. Гентош Р. Є. Диспозитивність – міжгалузевий принцип процесуального права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Вип. 52. Том 1. 2018. С. 13–16.
3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96–ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст. 141.
4. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618–IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2004, № 40–41, 42, ст. 492.
5. Кримінально-процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651–VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2013, № 9–10, № 11–12, № 13, ст. 88.
6. Романюк Я. М. Правова природа диспозитивних норм цивільного права України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 4 (87). С. 138–151.
7. Герасимчук О. В. Структура принципу диспозитивності у кримінальному процесі. *Право України*. 2007. № 3. С. 128–131.
8. Лобойко Л. М. Принцип диспозитивності у кримінальному процесу України: Монографія. Дніпропетровськ, 2004. 216 с.
9. Основи адміністративного судочинства та адміністративного права: навч. посібник. За заг. ред. Р. О. Куйбіди, В. І. Шишкіна. Київ: Старий світ, 2006. 435 с.
10. Основи адміністративного судочинства в Україні: навч. посібник / за заг.ред. Н. В. Александрової, Р. О. Куйбіди. Київ : Конус-Ю, 2006. 256 с.
11. Писаренко Н. Б. Концептуальні основи адміністративного судочинства в Україні : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2019. 33 с.
12. Баранчик П. О. Принципи адміністративного права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2012. 19 с.
13. Джафарова М. В. Адміністративне процесуальне право України: питання теорії : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2018. 45 с.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.13>

Волуйко О.М.

*старший викладач кафедри юридичної психології
Національна академія внутрішніх справ*

Бурлак О.В.

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного, міжнародного та адміністративного права
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника*

ЗМІСТ ІННОВАЦІЙ У ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Вступ. Активне реформування правоохоронних органів, зокрема підрозділів поліції, супроводжується широкомасштабним запровадженням інновацій в професійну діяльність поліції, насамперед, з метою підвищення її ефективності.

Поліція будь-якої сучасної держави, як слушно зауважує Д. В. Швець, функціонує в режимі постійної адаптації до соціальних процесів, що відбуваються в конкретних умовах місця і часу [1]. Має рацію і Дж. Кампін, що системи поліції змушені адаптувати свої нормативно-правові бази, їх структури та їх практику так, щоб реагувати на виклики, нові загрози і нові правила, із якими вони мають справу [2].

З огляду на це поліцейські психологічно завжди повинні бути готовими до будь-яких інновацій, що з'являються як у повсякденному житті, так і у їх професійній діяльності. Варто погодитися з В. В. Марковим в тому, що інновації – це запорука розвитку правоохоронного відомства, інструмент, який стає реальною зброєю у боротьбі зі злочинністю [3].

Аналіз досліджень. Проблема психологічної готовності до діяльності є однією з фундаментальних у сучасній практичній психології. У наукових дослідженнях зазвичай виділяється два основні підходи до визначення змісту поняття «готовність до діяльності»: функціональний (Є. П. Ільїн, О. М. Краснорядцева, Є. С. Кузьмін, М. Д. Левітов, В. М. Мясіщев,

Л.С. Нерсесян, Д. М. Узнадзе, А.Е. Штейнмец, В. О. Ядов та ін.) і особистісний (Б. Г. Ананьєв, М.І. Дьяченко, Е.Ф. Зеер, Л.О. Кандилович, О.В. Карпов, А. К. Маркова, А. М. Павлова, Л.М. Попов, В. О. Сластенін, В.Д. Шадріков та ін.). Разом із тим феномен психологічної готовності до діяльності, у тому числі до професійної і службової, залишається предметом жвавих наукових дискусій, що й обумовило актуальність нашого дослідження.

Метою статті є дослідження змісту інновацій у діяльності національної поліції України.

Виклад основного матеріалу. Щоб розкрити увесь можливий спектр інноваційних перетворень в роботі працівників цього правоохоронного органу необхідно дослідити поняття інновації в українському правовому полі. Відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про інноваційну діяльність» від 4 липня 2002 р. інновації – новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери [4].

Екстраполюючи значення цього терміну на працівників Національної поліції України варто зазначити, що інновації в їх професійній діяльності стосуються насамперед впровадження нових або удосконалення старих

форм та методів роботи, що в кінцевому підсумку зорієнтоване на істотне поліпшення якості виконання професійних функцій працівниками цього правоохоронного органу.

Водночас інновації в професії поліцейського можуть стосуватися різних компонентів його професійної діяльності, зокрема виявлятися у структурних, управлінських, матеріально-технічних, соціальних, кадрових та інших нововведеннях.

Щодо інновацій у роботі поліції у світі, умовно їх пропонують розділити на дві основні категорії: упредметнені технології (апаратні засоби або матеріали) та нематеріальні технології (комп'ютерне програмне забезпечення, інформаційні системи).

Упредметнені технології включають в себе: поліпшений захист оснащення поліцейського (шоломи, жилети, автомобілі, будівлі), покращені/нові види зброї, мобільне стримування масових заворушень, комп'ютери в поліцейських машинах, проєкт 54 – «вільні руки» патрульного під час управління автомобілем, ID злочинців і громадян за допомогою біометрії / відбитки пальців, мобільні центри обробки даних, відео в патрульних автомобілях.

Нематеріальні технології – це відображення злочинності на мапі (гарячі точки), аналіз злочинності (наприклад, COMPSTAT), поліпшені системи даних про судимості, спільне використання інформації у державному і приватному секторах, нові технології для моніторингу спілкування (телефон, пошта, Інтернет) конкретних осіб, бурштинове оповіщення (система реагування на надзвичайну ситуацію, яка поширює інформацію про зникнення людини (як правило, дитини) за допомогою засобів масової інформації мовлення або електронних знаків проїжджої частини), створення списків потенційних жорстоких правопорушників для нагляду, пристрої виявлення місцезнаходження вогнепальної зброї [5].

Інновації в діяльності Національної поліції України можна класифікувати за такими найбільш важливими напрямками:

- 1) інновації в структурі;
- 2) інновації в управлінні;
- 3) інновації у формах і методах роботи;
- 4) інновації у матеріально-технічному забезпеченні;
- 5) інновації у системі відбору та підготовки кадрів;
- 6) інновації в сфері соціального забезпечення та захисту;
- 7) інновації в правовому статусі поліцейського тощо.

Якщо раніше система органів внутрішніх справ охоплювала лише підрозділи міліції, то нині вона включає, окрім Національної поліції України, ще й Державну прикордонну службу України, Державну службу України з надзвичайних ситуацій, Державну міграційну службу України, Національну гвардію України.

Щодо інновацій, що стосуються структурних підрозділів Національної поліції, слід відмітити, що вони розпочалися насамперед з ліквідації міліції і створення поліції.

Як слушно зауважує О. Безпалова, сучасний етап реформування правоохоронних органів зумовлює необхідність створення ефективної державної політики в правоохоронній сфері, оновлення існуючих механізмів управління правоохоронними органами, зокрема й органами поліції [6].

З метою ефективного виконання покладених на поліцію завдань запроваджено низку нововведень, зокрема:

- організовано роботу єдиних для областей Центрів координації поліції та інформаційної підтримки, що дозволяє управляти силами та засобами з одного центру, направляти на місце найближчий наряд поліції, у тому числі із суміжних районів;
- запроваджено системи керування нарядами з використанням планшетів та систем геопозиціонування;
- запроваджено використання програмного забезпечення для електронного інтелектуального аналізу, у тому числі в реальному часі, динаміки та структури злочинності, про-

гнозування можливого розвитку криміногенної обстановки та визначення превентивних заходів;

– удосконалено структуру та штати підрозділів поліції, скорочено чисельність управлінського апарату та підрозділів, які виконують функції обслуговування та безпосередньо не задіяні в заходах із забезпечення публічної безпеки та порядку;

– впроваджено нову функціональну штатну структуру для забезпечення найвищої ефективності службової діяльності з надання поліцейських послуг;

– з метою удосконалення взаємодії поліції з громадськістю: а) керівниками підрозділів поліції та головами районних державних адміністрацій, головами місцевих рад проводяться спільні прийоми громадян, зустрічі з територіальними громадами та громадськими об'єднаннями; б) вивчається інформація населення щодо якості роботи поліції, проблемні питання з питань забезпечення публічної безпеки та порядку; визначаються заходи щодо їх вирішення з метою надання населенню якісних поліцейських послуг; в) готуються спільні проекти поліції та громади, регіональні програми профілактики злочинності, спрямовані на усунення причин і умов, що сприяють правопорушенням; г) підрозділи поліції інформують територіальні громади про стан правопорядку на території відповідних населених пунктів; ефективність роботи поліції, у тому числі шляхом виступів на сесіях місцевих рад, розміщення інформації у ЗМІ та на офіційному веб-сайті в мережі Інтернет та ЗМІ [7].

За підтримки та консультування міжнародних партнерів України активно апробуються та реалізуються у практичній діяльності органів Національної поліції України різноманітні пілотні проекти, які після апробації в межах окремо взятого територіального підрозділу та враховуючи результати аналізу ефективності реалізуються в межах держави.

До прикладів інновацій у формах і методах роботи поліції можна віднести: 1) ство-

рення ситуаційного центру; 2) запровадження відеоаналітики; 3) реалізацію програм «Безпечне місто», «ПОЛіС» (Поліція і Спільнота); 4) проведення експерименту щодо створення підрозділів детективів тощо.

Одним із перших масштабних проєктів було створення ситуаційного центру Національної поліції та розробка моделі обласних ситуаційних центрів.

Ситуаційний центр Нацполіції складається з чергової частини і відділу ситуаційного аналізу. Фізично – це приміщення, що знаходяться на одному поверсі. До чергової частини стікається вся інформація з регіонів. В обласних ситуаційних центрах оператори «102» приймають всі звернення громадян, передають інформацію диспетчерам, які в свою чергу направляють наряди поліції на виклики і контролюють їх виконання. Резонансна подія, яка відбувається в будь-якій точці країни, буквально моментально з'являється на моніторах чергової частини ситуаційного центру Нацполіції. Аналітики збирають і обробляють інформацію, групують і передають Голові поліції для прийняття рішень.

У відділі аналізу збирають представників усіх структур: керівництво поліції, співробітників карного розшуку, департаменту превентивної діяльності, Головного слідчого управління, патрульної поліції, за необхідністю ДСНС і Нацгвардії. Так здійснюється координація дій всіх підрозділів і задіяних сил, на загальний огляд виводяться вуличні камери, а аналітики збирають всю можливу інформацію зі ЗМІ та соцмереж. У режимі реального часу відстежується ситуація, приймаються рішення, контролюється виконання наказів.

Заслуговує на увагу запровадження відеоаналітики, тобто спеціального програмного забезпечення, що дозволяє виявляти проблемні питання в автоматичному режимі [8]. Наприклад, якщо на пероні метро залишили сумку – камера може сигналізувати про відповідну проблему. Програмне забезпечення відеоаналітики може інформувати про вибух,

тобто про звуки, не характерні для тієї чи іншої місцевості [25].

Схожа система наразі тестується у декількох містах України, зокрема шляхом реалізації програми «Безпечне місто» [25]. Це єдиний інформаційний простір системи безпеки для українських громад, реалізований як комплекс інноваційних рішень, що забезпечує відеофіксацію транспортного і пішохідного трафіку та дозволяє здійснювати моніторинг і керування діяльністю комунальних служб, поліції та ДСНС у населених пунктах. Проект «Безпечне місто» включає у себе сукупність архітектурних рішень, апаратного комплексу, програмного забезпечення, каналів зв'язку, серверного обладнання, центру моніторингу та/або єдиного штабу прийняття рішень [8]. На сьогоднішній день система автоматично архівує всі зібрані номери автомобілів, «вміє» шукати об'єкти за розміром і кольором, а також розпізнавати обличчя. Це дозволило протягом року зменшити кількість злочинів і правопорушень на автошляхах та збільшити кількість розкритих, в тому числі за гарячими слідами, злочинів у районі, що підтвердила міська влада. Система інтелектуального відеоспостереження стала одним з основних елементів оперативно-розшукових дій.

Програма «ПОЛіС» (Поліція і Спільнота) є частиною проєкту «Залучення громадськості до реформ» [9]. Відносно нещодавнім нововведенням є експеримент зі створення інституту детективів, тобто працівників, які поєднують функції оперативного працівника та слідчого.

Такий підрозділ має можливість використовувати весь інструментарій повноважень КПК України щодо швидкого, повного та неупередженого розслідування кримінальних правопорушень. Саме тому запровадження інституту детективів Національної поліції надасть змогу: спростити командне підпорядкування слідчих та оперативних підрозділів і оптимізувати їх ресурси; зменшити зайві витрати часу на налагодження взаємодії між слідчими та оперативними підрозділами, оскільки

детектив самостійно здійснюватиме слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії, не витрачаючи часу на надання доручень та очікування їх виконання; підвищити ініціативу слідчого (детектива) під час досудового розслідування та його відповідальність за кінцевий результат роботи; збільшити чисельність особового складу органу досудового розслідування, відповідно, зменшити навантаження та покращити якість слідства.

Варто відмітити й використання новітніх аналітичних інструментів у боротьбі з економічною злочинністю. З метою забезпечення економічної безпеки, зокрема протидії злочинам у сфері економіки, в процесі обробки інформації використовується SWOT та PESTEL-аналізи.

SWOT-аналіз – це процес установаження зв'язків між найхарактернішими для системи, зокрема правоохоронної, можливостями, загрозами, сильними сторонами (перевагами), слабкостями, результати якого в подальшому можуть бути використані для формулювання і вибору стратегій її діяльності [10]. Він проводиться з метою дослідження можливості впливу правоохоронного органу як елементу загальної правоохоронної системи на певне кримінальне середовище, а також оцінки властивостей останнього. SWOT-аналіз дає змогу формувати загальний перелік стратегій протидії злочинності з урахуванням їхніх особливостей – взаємовпливів правоохоронного органу та кримінального середовища [11].

PESTEL-аналіз – це аналітичний інструмент стратегічного планування. Цей аналіз спрямований на виявлення політичних, економічних, соціальних, технологічних, екологічних та юридичних або законодавчих аспектів зовнішнього середовища, які можуть вплинути на стратегію роботи служби фінансових розслідувань. Метою PESTEL-аналізу є відстеження (моніторинг) змін макросередовища за шістьма вузловими напрямками і виявлення тенденцій, подій, непідконтрольних органу, уповноваженому протидіяти кримінальним проявам у сфері економіки, але які

впливають на прийняття стратегічних рішень щодо забезпечення економічної безпеки та протидії злочинам у сфері економіки [12].

Важливими є й експерименти, що проводяться в окремих органах і підрозділах Національної поліції і безпосередньо пов'язані із запровадженням інновацій в роботу поліцейських.

Варто також відмітити, що починаючи з 8 жовтня 2018 року, в Україні патрульна поліція розпочала використовувати нові пристрої для вимірювання швидкості TruCam, які мають лазерне наведення, що дозволяє вимірювати швидкість на відстані до 1200 метрів. Він працює до 15 годин без підзарядки. TruCam має карту пам'яті на 16 тисяч відеороликів чи 40 тисяч фото. Робить до 3 фото в секунду [13].

На сучасний розвиток інноваційного процесу в професійній діяльності поліції негативно впливають певні чинники, зокрема юридичні, психологічні, економічні, організаційні тощо. Аналіз наукових досліджень у царині юридичної психології та права дозволив виокремити юридичні, психологічні, економічні та організаційні чинники, що стримують інновації в діяльності Національної поліції. До них віднесено такі:

1. *Юридичні.* Полягають у недосконалості або відсутності необхідних нормативно-правових актів, що визначають відповідні механізми реалізації інноваційних перетворень у професійній діяльності поліцейського.

У контексті цього вчені слушно наголошують, наприклад, на необхідності розробки законодавчих змін для запровадження презумпції правоти поліцейського, удосконаленні нормативно-правового забезпечення застосування заходів примусу в діяльності Національної поліції України, прийняття окремого закону, яким було б урегульовано питання здійснення превентивної діяльності тощо.

2. *Психологічні.* Полягають у протистоянні певним нововведенням окремих представників старої формації правоохоронців,

вчиненні усіякого спротиву, оскільки вони працювали у старій системі (йдеться про міліцію) та звикли до застарілих форм та методів роботи.

Водночас варто відмітити, що такі обставини мали місце й у діяльності міліції. О. Волошина слушно зауважувала, що на діяльності ОВС негативно позначаються не-ефективна система розповсюдження новацій, упередженість працівників ОВС як у ставленні до конкретного нововведення, так і до нововведень загалом; певні традиції організаційної та управлінської діяльності як окремого структурного підрозділу ОВС, так і системи МВС у цілому, які перешкоджають упровадженню інноваційних методів [14].

3. *Економічні.* На впровадження інновацій в діяльність поліцейських негативно позначаються недостатнє фінансування, застаріла матеріально-технічна база. В. В. Аброськін наводить цікавий приклад про те, що однією з перепон повномасштабного запровадження в Україні відеофіксації порушень Правил дорожнього руху є відсутність належного фінансування цього проекту (згідно з даними Рахункової палати, на запровадження системи фото- та відеофіксації знадобиться більше 1,1 млрд грн) [15].

4. *Організаційні.* Полягають у тому, що діяльність поліцейських ще не організована на необхідному рівні. Нині існує потреба в інтеграції зусиль різних правоохоронних органів під час виконання спільних завдань протидії правопорушенням.

Висновки. Отже, позитивний ефект від інновацій в професійній діяльності поліції полягає в наступному:

- 1) економії ресурсів, насамперед людських;
- 2) підвищенні результативності роботи поліцейських;
- 3) покращенні якості надання ними послуг;
- 4) зростанні рівня довіри до Національної поліції;
- 5) формуванні позитивного іміджу поліції.

Анотація

Активне реформування правоохоронних органів, зокрема підрозділів поліції, супроводжується широкомасштабним запровадженням інновацій в професійну діяльність поліції, насамперед, з метою підвищення її ефективності. З огляду на це поліцейські психологічно завжди повинні бути готовими до будь-яких інновацій, що з'являються як у повсякденному житті, так і в їх професійній діяльності. Метою статті є дослідження змісту інновацій у діяльності національної поліції України. Вивчено поняття інновації в українському правовому полі. Щодо інновацій у роботі поліції у світі, умовно їх пропонують розділити на дві основні категорії: упереджені технології (апаратні засоби або матеріали) та нематеріальні технології (комп'ютерне програмне забезпечення, інформаційні системи). Інновації в діяльності Національної поліції України класифіковано за найбільш важливими напрямками. Обґрунтовано, що інновації, що стосуються структурних підрозділів Національної поліції, розпочалися насамперед з ліквідації міліції і створення поліції. До прикладів інновацій у формах і методах роботи поліції можна віднести: 1) створення ситуаційного центру; 2) запровадження відеоаналітики; 3) реалізацію програм «Безпечне місто», «ПОЛіС» (Поліція і Спільнота); 4) проведення експерименту щодо створення підрозділів детективів тощо. Варто відмітити й використання новітніх аналітичних інструментів у боротьбі з економічною злочинністю; так, з метою забезпечення економічної безпеки, зокрема протидії злочинам у сфері економіки, в процесі обробки інформації використовується SWOT та PESTEL-аналізи. Аналіз наукових досліджень у царині юридичної психології та права дозволив виокремити юридичні, психологічні, економічні та організаційні чинники, що стримують інновації в діяльності Національної поліції.

Ключові слова: інновації, професійна діяльність, Національна поліція, реформування, чинники.

Voluiko O.M., Burlak O.V. Essence of innovations in the activities of the national police of Ukraine **Summary**

Active reform of law enforcement agencies, in particular police units, is accompanied by large-scale introduction of innovations in the professional activity of the police, primarily with the aim of increasing its efficiency. With this in mind, police officers must always be psychologically ready for any innovations that appear both in their everyday life and in their professional activities. The purpose of the article is to research the content of innovations in the activities of the National Police of Ukraine. The concept of innovation in the Ukrainian legal field has been studied. Regarding innovations in the work of the police in the world, they are conditionally proposed to be divided into two main categories: tangible technologies (hardware or materials) and intangible technologies (computer software, information systems). Innovations in the activities of the National Police of Ukraine have been classified according to the most important directions. It has been substantiated that the innovations related to the structural divisions of the National Police began primarily with the liquidation of the militia and the creation of the police. Examples of innovations in the forms and methods of police work include: 1) creation of a situation center; 2) introduction of video analytics; 3) implementation of the "Safe City" and "POLiS" (Police and Community) programs; 4) conducting an experiment on the creation of detective units, etc. It is also worth noting the use of the latest analytical tools in the fight against economic crime; thus, to ensure economic security, in particular to combat crimes in the economic sphere, SWOT and PESTEL analyzes are used in the process of information processing. The examination of scientific research in the field of legal psychology and law made it possible to single out legal, psychological, economic and organizational factors that restrain innovations in the activities of the National Police.

Key words: innovations, professional activity, National Police, reformation, factors.

Список використаних джерел:

1. Швець Д. В. Готовність до інноваційної діяльності в контексті професійної підготовки слідчих. Актуальні питання досудового розслідування та тенденції розвитку криміналістичної методики : тези доп. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 21 листоп. 2018 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. С. 14–16.
2. Sampson J. Policing New Risks in Modern European History. Basingstoke: Palgrave Pivot, 2015. 128 p.
3. Марков В. В. Роль інноваційних технологій у сучасній правоохоронній діяльності. *Форум права*. 2013. № 1. С. 651–654. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_1_110.pdf (дата звернення: 08.11.2017)
4. Про інноваційну діяльність : Закон України від 04.07.2002 № 40-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15> (дата звернення: 31.12.2017).
5. Солнцева Х. В. Деякі питання запровадження та використання сучасних технологій в органах поліції. *Право та інноваційне суспільство*. 2016. № 4 (16). С. 92–97.
6. Безпалова О. Правове забезпечення управління органами поліції України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 9. С. 111–115.
7. Управління органами Національної поліції України : підручник / за заг. ред. В. В. Сокурєнка; О. М. Бандурка, О. І. Безпалова, О. В. Джафарова та ін. ; передм. В. В. Сокурєнка ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Стильна тип., 2017. 580 с.
8. Управління органами Національної поліції України : підручник / за заг. ред. В. В. Сокурєнка; О. М. Бандурка, О. І. Безпалова, О. В. Джафарова та ін. ; передм. В. В. Сокурєнка ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Стильна тип., 2017. 580 с.
9. Безпечне місто // Data Group : сайт. URL: <https://www.datagroup.ua/pro-kompaniyu/social-na-vidprovidalnist/bezpechne-misto> (дата звернення: 14.12.2018).
10. Програма ПОЛіС (Поліція і Спільнота) // COMMUNITY POLISING: сайт. URL: <http://cop.org.ua/ua/ukrainskyi-dosvid/zahalnoukrainskyi-dosvid/programa-polis-politsiya-i-spilnota> (дата звернення: 12.04.2018).
11. Купрієнко Д. А. Застосування SWOT-аналізу при визначенні загроз нелегальної міграції в Україні. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького*. 2014. № 2 (62). С. 31–45.
12. Некрасов В. А., Мельник В. І. Застосування SWOT- та PESTEL-аналізів у системі протидії злочинам у сфері економіки, а також при визначенні загроз економічній безпеці держави. *Проблеми законності*. 2017. № 136. С. 193–204.
13. Бега В. TruCAM на дорогах: патрульні склали понад 100 тисяч адмінпротоколів за перевищення швидкості // Hromadske : сайт. 04.05.2019. URL: <https://hromadske.ua/posts/trucam-na-dorogah-patruni-sklali-ponad-100-tisyach-adminprotokoliv-za-perevishennya-shvidkosti> (дата звернення: 21.05.2019).
14. Волошина О. Психологічні аспекти ефективного управління інноваційним процесом в ОВС. *Вісник Академії управління МВС*. 2009. № 2. С. 152–163.
15. Аброськін В. В. Удосконалення нормативних засад та організації забезпечення Національною поліцією України публічної безпеки в умовах антитерористичної операції. Сучасна європейська поліцейстика та можливості її використання в діяльності Національної поліції України : зб. тез доп. учасників міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 11 квіт. 2019 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. С. 14–18.

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.14>

Крут К.О.

*к.ю.н., старший викладач кафедри
правоохоронної діяльності та поліціїстики
факультету № 6
Харківський національний університет
внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0002-3027-4198*

НЕЛЕГАЛЬНА МІГРАЦІЯ ТА НЕЛЕГАЛЬНИЙ МІГРАНТ: ЗНИЖЕННЯ АКТУАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОГО ДОЗВОЛУ (МІЖНАРОДНИЙ АСПЕКТ)

Нелегальна міграція – це тема, яка зараз займає центральне місце на порядку денному на світовому просторі свободи, безпеки та правосуддя розвинутих та розвиваючих країн, так і у науковому просторі. Це питання, в якому дискусія на інституційному рівні зосереджена на боротьбі з нелегальною міграцією та її запобіганні. Негласне припущення полягає в тому, що немає суттєвих труднощів у визначенні того, хто є нелегальний мігрант в контексті нелегальної міграції.

Відповідно до ЗУ «Про статус іноземців та осіб без громадянства» нелегальним (незаконним) мігрантом визнається іноземець, який у будь-який спосіб (поза пунктами пропуску або в пунктах пропуску через державний кордон, але з уникненням прикордонного контролю) незаконно перетнув державний кордон, а також іноземець, який законно прибув в Україну, але після закінчення визначеного терміну перебування втратив підстави для подальшого перебування та ухиляється від виїзду з України, або який самовільно змінив свій правовий статус під час перебування в Україні [1]. Таке визначення нелегального мігранта притаманне і міжнародному законодавству, тому хочемо зупинитись саме на ньому, оскільки існують певні особливості.

Міжнародні вчені розглядають нелегальних мігрантів, як найрізноманітнішу категорію людей, які мають лише одну спільну рису, що держава їх місцезнаходження, відмовляє або оспорує їхнє право на перебування.

Склад цієї групи такий же різноманітний, як і мігранти загалом. Термін поширюється на працівників-мігрантів без необхідного дозволу на працю, шукачів притулку, яким було відмовлено в проханні про захист, літню матір, яка прострочила візу через хворобу, особу, яка подорожує за фальшивим паспортом з наміром вчинити злочин, або іноземний студент, який не подав заяву на продовження свого дозволу на проживання. Усі вони визначені як незаконні. Деякі можуть навіть не підозрювати про наявність такого статусу. Понад 200 000 осіб жили роками в Німеччині на основі документа під назвою Duldung. Німецька влада пояснює, що цей документ не є посвідкою на проживання. Статус цих мігрантів десь середній між легальним і нелегальним.

Нелегальний мігрант, як поняття охоплює декілька різновидів. Зазначимо три: – іноземець, який таємно прибуває на територію держави; – іноземець, який перебуває понад дозволений термін в'їзду та проживання; – іноземець, який працює, коли йому це не дозволено, або у спосіб, що не відповідає його міграційному статусу. В міжнародному розумінні ці категорії є неявними, а не прямо зазначеними в законі.

Національне законодавство держав-членів ЄС лише рідко містить будь-яке визначення незаконного в'їзду іноземця його незаконного перебування. Натомість визначення охоплюють, хто є законним, залишаючи «решту»

як потенційно незаконну. Менш зрозумілим є те, що означає бути нелегальним мігрантом з точки зору закону. Якщо особа чітко не підпадає під одне з національних визначень легального в'їзду, проживання та роботи, він чи вона потрапляє в сірий простір без необхідних сертифікатів. «Нелегальна» особа залишається під юрисдикцією держави у значенні статті 1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та у значенні конституційних положень держав-членів. Так, наприклад, якщо особа вчинила правопорушення, вона може бути притягнута до відповідальності лише згідно з кримінальним або адміністративним законодавством. Навіть якщо правопорушення є міграційним правопорушенням, оскільки несанкціоноване проживання є порушенням у деяких державах-членах (зокрема, у Великій Британії, де це правопорушення триває), особа не може бути покарана без втручання кримінальних судів. Крім того, якщо особа працює без дозволу, або роботодавець вчинив кримінальне правопорушення по відношенню до особи, а також якщо особа постраждала від нещасного випадку на виробництві, відповідальність роботодавця залишається такою ж, як і для громадянина держави. Зовсім інше питання – чи зможе особа забезпечити виконання такої відповідальності, оскільки повідомлення про свою присутність у державі (що буде необхідним для подання позову) призведе до відповідальності за видворення як особи, яка перебуває незаконно.

Парадигма контролю за рухом населення має тенденцію бути вузькою, спрощеною, неефективною та часто недоречною. Це відбувається не лише через імпульси глобалізації та транснаціональні процеси поза державним контролем, які призвели до того, що Сассен назвав «провалом імміграційного примусу» [2]. Це також пов'язано з тим, що політика обмеження міграційних потоків і правоохоронна діяльність не враховує багатогранний, непомітний і вирішальний вплив усіх форм міграції на внутрішні структури влади, конституційні принципи та внутрішню динаміку суспільства.

Імміграційна політика все ще ґрунтується на припущенні, що люди за своєю природою ведуть осілий спосіб життя, і як наслідок повинні бути «викорінені» з місць їх проживання за допомогою комбінації факторів в певних регіонах. Але це припущення невірне. Люди не схильні до ризику, тому, що вони за своєю суттю малорухливі [3]. Серйозні ризики, на які готові піти незареєстровані мігранти, щоб бути непоміченими в'їхати до обраної ними країни призначення, підтверджують це. Крім того, хоча держави зацікавлені в тому, щоб представити свою політику як раціональну та легітимну реакцію на тиск імміграційних потоків, не можна забувати про те, що певні категорії міграції по суті є державницькими конструкціями. Категорія нелегальної міграції є гарним прикладом, оскільки нелегальна міграція за визначенням є побічним продуктом законів, прийнятих з метою контролю за міграцією і потреб ринку праці.

Помилка нелегальної міграції, як побічного продукту полягає в тому, що, якщо не учасники приймають рефлексивний підхід, результат часто стає причиною власної причини [4]. Ця помилка є очевидною в політичних дискусіях та в науковій літературі на цю тему, оскільки нелегальну міграцію часто розглядають як зовнішню та об'єктивну проблему, з якою стикається держава, а не як діяльність правоохоронних органів та ринку праці [5]. Як наслідок, увага зміщується від рефлексивної оцінки існуючої політики імміграційного контролю до посилення «державного» імміграційного контролю шляхом посилення зовнішнього прикордонного контролю та внутрішнього спостереження. Цікаво, що навіть твердження, які підкреслюють «штучний» характер нелегальної міграції, неявно визнають, що держави мають законний інтерес запобігати або зменшувати нелегальні міграційні потоки та депортовувати «нелегальних іммігрантів». Сказавши це, правда, що Каслс і Девідсон висловили застереження щодо останнього твердження, оскільки «нелегальна міграція часто мовчазно дозволяється або навіть заохочується» (урядами та роботодавцями) лише тому, що нелегали позбавлені прав і їх легко експлуатувати [6].

Існує припущення, що підвищений рівень нелегальної міграції можна в основному пояснити обмеженнями, накладеними на регулярну міграцію, інші вважають, що обмежувальні заходи мають певний ефект у зменшенні «небажаної» міграції [7]. Незважаючи на ці застереження, суть справи полягає в тому, що зацікавленість держави в обмеженні та запобіганні нелегальної міграції в літературі сприймається як належне. Це може бути пов'язано з тим, що мігранти без документів розглядаються як порушники правового порядку держави. З точки зору держави, вони є порушниками імміграційного законодавства; нелегальні мігранти – це іноземці, які не мають права тут перебувати», оскільки вони не мають необхідних дозволів щодо в'їзду, проживання та працевлаштування або вони перестають виконувати умови, які держави висунули щодо їхнього в'їзду, проживання та працевлаштування. У цьому відношенні «нелегальні» мігранти, які перетинають кордон, або законно прибули, але прострочили свої в'їзні документи (візи) або працюють без дозволу, або члени сімей трудових мігрантів, яким заборонено легально в'їхати через обмеження щодо возз'єднання родин, і шукачі притулку, які отримали дозвіл на в'їзд є «нелегальними». Відсутність державного дозволу чи згоди ставить їх у сферу незаконності, тим самим роблячи їхню присутність нелегітимною. Відповідно до законодавства Великобританії, «нелегальний мігрант» — це особа, яка: а) незаконно в'їжджає або намагається в'їхати всупереч наказу про депортацію чи імміграційне законодавство, або б) в'їжджає або намагається в'їхати за допомогою засобів, що включають обман іншою особою, і включає особу, яка в'їхала, як зазначено в пункті (а) або (б). Зрештою, давно встановленою аксіомою міжнародного права є те, що «прийом іноземців є питанням розсуду, і кожна держава в силу свого територіального верховенства має право виключати іноземців з усієї або будь-якої частини її території [8].

Закони, органи влади та їхня політика створюють нелегальних мігрантів серед інших, ускладнюючи отримання посвідки на

проживання. У Нідерландах наявність цієї категорії стала проблемою лише після того, як заборона найму в 1973 році ускладнила отримання робочими-мігрантами з середземноморських країн дозволу на проживання та роботу. Типовим прикладом цієї творчої сили є пропозиція Франції, яка обговорювалася Радою міністрів ЄС з жовтня 2002 року: кожен громадянин третьої країни, в паспорт який не було поставлено штамп на зовнішньому кордоні Шенгену, повинен вважатися таким, що перебуває в Шенгенській зоні нелегально [9]. Мета пропозиції полягає в тому, щоб громадяни третіх країн, які можуть в'їжджати без візи, не могли перебувати довше, ніж три місяці, дозволені відповідно до Шенгенської угоди про імплементацію 1990 року, оскільки незрозуміло, коли ці три місяці насправді почалися. Якщо пропозицію буде прийнято, перебування багатьох громадян третіх країн буде автоматично визнано незаконним ще до закінчення трьох місяців, які вони мають право на подорожі в Шенгенській зоні відповідно до інкорпорованих шенгенських правил. Нідерландська громадська організація, яка активно захищає права нелегальних мігрантів, назвала себе «Niemand is illegaal» («Ніхто не є незаконним»). Цей ярлик підкреслює, що особа не є нелегалом, але її або її статус проживання може бути неясним або відсутнім. Французькі політики та науковці висловлюють те саме, використовуючи термін «sans papiers». Більшість «осіб без документів» мають місце у світі, де вони можуть жити на законних підставах. Людей дискваліфікують, називаючи їх незаконними. Інші позначки також підкреслюють тимчасовий характер статусу. Більшість осіб, які визнані нелегалами, потрапили на територію законним шляхом за паспортом і, якщо необхідно, візою. Вони з тих чи інших причин прострочили візу або втратили право на проживання. Проживання більшості нелегальних мігрантів раніше було законним і колись знову стане законним через індивідуальну чи колективну регулярність або через те, що вони переїжджають (більш-менш добровільно) до місця, де їм дозволено перебування.

Що стосується статусу «нелегального мігранта» як об'єкта, якому надані права людини, то по-перше, міграційний контроль є важливим аспектом європейських держав, але інші цінності повинні бути вагомішими і, отже, мають переважати над інтересами міграційного контролю. Наприклад, у Бельгії та Нідерландах мали відбутися смертельні випадки, перш ніж міграційній політиці держави стало зрозуміло, що удушення або серйозне пошкодження мозку є надто високою ціною для повного виконання правил видворення. Без прав людини не було б обмежень для дій органів державної влади. По-друге, особи, визначені як «нелегальні мігранти», за законом можуть мати право на проживання в країні. Якщо особу можна вислати з суспільства (до таборів для ув'язнених чи до іншої країни), на практиці вони можуть не мати змоги вимагати захисту цих прав і бути доведеним, що вони мають право на дозвіл на проживання. Habeas

corpus і правова допомога є важливими особливостями для нелегальних мігрантів.

Висновки. Отже, підводячи підсумок, ми можемо визначити категорії осіб, які мають статус нелегального мігранта та розділити їх на декілька різновидів. Зазначимо такі: іноземець, який таємно прибуває на територію держави; іноземець, який перебуває понад дозволений термін в'їзду та проживання; іноземець, який працює, коли йому це не дозволено, або у спосіб, що не відповідає його міграційному статусу. Відсутність державного дозволу чи згоди ставить їх у сферу незаконності, тим самим роблячи їхню присутність нелегітимною. Це означає, що європейські держави самі обирають та створюють обмеження щодо цих категорій осіб. Нелегальна міграція є гарним прикладом, оскільки нелегальна міграція за визначенням є побічним продуктом законів, прийнятих з метою контролю за міграцією і потреб ринку праці.

Анотація

У даній статті мова йде про нелегального мігранта, визначення його правового статусу і законних прав, як головного «учасника» нелегальної міграції у міжнародному контексті. Оскільки кожна держава визначає для себе межі та особливості правового статусу нелегального мігранта, ми розглянули якими правами наділений нелегальний мігрант, та на які різновиди поділяється з огляду на практику міжнародного законодавства. Держава та законодавство європейських країн рідко визначають нелегальну міграцію. Натомість ми бачимо, що нелегальна міграція часто є залишковою категорією осіб, які не підпадають під визначення законної або легальної міграції. Насправді нелегальна міграція стає майже абстрактною ідеєю, викладеною в політичних заявах і заходах, ніж у послідовній правовій базі. Більш того, ми можемо дійти такого припущення, що держави самі зацікавлені в тому, щоб представити свою політику, як раціональну та легітимну реакцію на тиск міграційних потоків, тому, що певні категорії міграції по суті є державницькими конструкціями. Категорія нелегальної міграції є гарним прикладом, оскільки нелегальна міграція за визначенням є побічним продуктом законів, прийнятих з метою контролю за міграцією і потреб ринку праці. Відсутність державного дозволу чи згоди ставить їх у сферу незаконності, тим самим роблячи їхню присутність нелегітимною. Це означає, що європейські держави самі обирають та створюють обмеження щодо цих категорій осіб. Нелегальна міграція є гарним прикладом, оскільки нелегальна міграція за визначенням є побічним продуктом законів, прийнятих з метою контролю за міграцією і потреб ринку праці. Як влучно зазначили Каслс і Девідсон висловивши застереження щодо твердження, що «нелегальна міграція часто мовчазно дозволяється або навіть заохочується» (урядами та роботодавцями) лише тому, що нелегальні мігранти позбавлені прав і їх легко експлуатувати. Вищевикладена стаття як раз описала ті права, якими наділена особа, яка має статус нелегального мігранта.

Ключові слова: нелегальна міграція, нелегальний мігрант, державна політика

Krut K.O. Illegal migration and the illegal migrant: decreasing relevance of the state permit (international aspect)

Summary

This article is about the illegal migrant, the determination of his legal status and legal rights, as the main «participant» of illegal migration in the international context. Since each state defines for itself the limits and peculiarities of the legal status of an illegal migrant, we considered what rights an illegal migrant is entitled to and what types they are divided into based on the practice of international law. The state and legislation of European countries rarely define illegal migration. Instead, we see that illegal migration is often a residual category of persons who do not fall under the definition of legal or legal migration. In reality, illegal migration is becoming more of an abstract idea, couched in policy statements and measures than in a coherent legal framework. Moreover, we can come to the assumption that the states themselves are interested in presenting their policies as a rational and legitimate response to the pressure of migration flows, because certain categories of migration are essentially state constructions. The category of illegal migration is a good example, as illegal migration is by definition a by-product of laws enacted to control migration and labor market needs. The absence of state authorization or consent places them in the realm of illegality, thereby rendering their presence illegitimate. This means that European states themselves choose and create restrictions on these categories of persons. Illegal migration is a good example, as illegal migration is by definition a by-product of laws enacted to control migration and labor market needs. As Castles and Davidson have aptly pointed out, cautioning against the claim that «illegal migration is often tacitly permitted or even encouraged» (by governments and employers) simply because illegal migrants are disenfranchised and easily exploited. The above article just described the rights that a person with the status of an illegal migrant is entitled to.

Key words: illegal migration, illegal migrant, state policy.

Список використаних джерел:

1. ЗУ «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» станом на 12.12.2023р. Верховна Рада України від 28.06.2023 № 3773-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17#Text>
2. S. Sassen, *Losing Control? Sovereignty in an Age of Globalisation* (New York: Columbia University Press, 1996). Cf. G. Freeman, “Modes of Immigration politics in liberal democratic states” (1995) 29 *International Migration Review* 881; E. Thielemann, “Does Policy Matter? On Governments’ Attempts to Control Migration”, Paper Presented to UACES Study Group on the Evolving European Migration Law and Policy, Manchester University, 11-12 April 2003
3. T. Faist, *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces* (Oxford: Oxford University Press, 2000) 19.
4. J. Elster, *Sour Grapes* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983) 43 *et seq.*
5. A. Geddes, *The Politics of Migration and Immigration in Europe* (London: Sage, 2003); M. Samers, “Invisible capitalism: political economy and the regulation of undocumented immigration in France” (2003) 32(4) *Economy and Society*, 555.
6. S. Castles and A. Davidson, *Citizenship and Migration* (London: Macmillan, 2000) 73.
7. Castles and Miller, above n. 5, at p. 103; A. Messina, “The not so silent revolution: Postwar Migration to Western Europe” (1996) 49(1) *World Politics*.
8. Oppenheim, *International Law* (8th edition, H. Lauterpacht, ed., 1955) para. 314, pp. 675-676. According to Vattel, states possess the sovereign power to refuse the entry.
9. Council Doc. 13645/02 (30 October 2002).

УДК 347.451:621.34(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.15>

Сафончик О.І.

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права*

Національного Університету «Одеська юридична академія»

<https://orcid.org/0000-0001-6781-8219>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДОГОВОРУ КУПІВЛІ-ПРОДАЖУ ЕЛЕКТРОЕНЕРГІЇ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Вступ. Регулювання цивільних правовідносин здійснюється за допомогою різних правових інститутів, з яких одним з основних є цивільно-правовий договір. Цей правовий інститут, відомий ще з римських часів, не втратив своєї актуальності, а, навпаки, набуває ще більшого значення.

Зростання ролі договору відбувається не лише в Україні, але й у багатьох інших країнах. Увага до регулювання договірних відносин відзначається також в Європейському Союзі.

Як відомо, договори в Цивільному кодексі України розташовані відповідно до системи, при цьому першою групою договорів у кодексі є ті, які стосуються оплатної передачі майна у власність. Одним із ключових договорів у цій групі є договір купівлі-продажу, який визнається не лише основним для цієї категорії, але й значущим для інших видів договорів, оскільки часто в нормах, регулюючих різноманітні договірні відносини, зроблено посилання на цей договір.

Договір купівлі-продажу, як відомо, встановлює товарно-грошові відносини між виробником і споживачем, і саме тому в ЦК України цьому договору та його різновидам приділено значну увагу – від статті 655 до статті 716. Для порівняння, у Цивільному кодексі Української РСР 1963 року (далі – ЦК УРСР 1963 р.) на цей договір відводилося всього 31 стаття (від статті 224 до статті 255). [1, 2]

Договір купівлі-продажу має важливе значення не лише в рамках конкретної держави,

а й у приватних відносинах між резидентами різних країн. Саме через це існує великий інтерес до уніфікації норм цього договору на міжнародному рівні. Вже в 1980 році була прийнята Віденська конвенція ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів, а в 1986 році – Конвенція про право, яке застосовується до договорів міжнародної купівлі-продажу товарів. На рівні Європейського Союзу також відбувається узгодження та можливе прийняття єдиного документа, що містить уніфіковані норми для всіх договорів купівлі-продажу.

Відзначено, що реформування електроенергетики в Україні призводить до змін у тенденціях правового регулювання в галузі енергопостачання. Крім цього, важливо відзначити ускладнення договірних зв'язків унаслідок трансформації організаційної структури цієї галузі. Прийняття Закону України «Про ринок електричної енергії» [3] викликало появу значної кількості нових форм договорів, спрямованих на регулювання відносин, пов'язаних з виробництвом та придбанням електро- та теплоенергії. Запропонована система договорів у галузі електроенергетики є достатньо складною та віддаленою від оптимальної. Проте при формуванні системи договорів у галузі теплоенергетики автори Закону України «Про теплопостачання» [4] зазвичай базуються на системі договірних регулювання, передбаченій вказаним законом про електроенергетику. Однак творці ЦК України йдуть у розріз з вказаними вище законами, що

стосується регулювання договірних відносин у галузі електроенергетики.

Сфера наукових досліджень. Проблематиці договірного права України присвячені дослідження та наукові праці багатьох учених-правників, зокрема А. Ю. Бабаскіна, О. А. Белянєвич, С. М. Бервено, Т. В. Бобко, Т. В. Боднар, С. Я. Вавженчука, В. А. Васильєвої, М. М. Великанової, М. В. Венецької, І. Я. Верес, В. В. Денисюка, О. В. Дзери, М. М. Дякович, Ю. О. Заїки, В. М. Коссака, О. О. Кота, Н. С. Кузнєцової, В. В. Луця, Р. А. Майданика, М. О. Михайлів, В. С. Мілаш, А. В. Нижного, З. В. Ромовської, К. В. Скиданова, І. В. Спасибо-Фатєєвої, Р. О. Стефанчука, Г. П. Тимченка, Я. М. Шевченко, Р. Б. Шишки, О. С. Яворської, У. В. Яримович, Є.Щ. Харитонова та багатьох інших.

Незважаючи на це, аналіз договору купівлі-продажу залишається актуальним у контексті оновлення чинного правового регулювання приватних відносин.

Метою статті є аналіз теоретичних та практичних проблем правового регулювання договору купівлі-продажу електроенергії за законодавством України.

Виклад основного матеріалу. У теорії цивільного права основною тенденцією розвитку науки про зобов'язання є їх поділ за метою та предметом договірних відносин. Особливості різних договірних зв'язків, які відображають специфіку діяльності, створюють передумови для визначення самостійних видів угод. Застосоване поняття «тип договору» в цивільному праві передбачає існування самостійних майнових відносин, що в кінцевому рахунку отримують чітко визначену договірну форму. Для об'єктивної оцінки значущості конкретних юридичних ознак та встановлення, наскільки правові особливості цього договору визначають його як самостійний вид чи окремий варіант іншого виду договору, основоположною має бути правова природа правочину та її юридичний результат.

Суть у тому, що передача (постачання, доставка) нафти, газу, ресурсів чи товарів

через приєднану мережу представляє собою технічну особливість або один з методів виконання зобов'язань, які випливають з аналогічних договорів. Самі за себе ці дії не можуть виступати як характеристика для визначення самостійного типу договору. Один із критеріїв для визначення особливого типу договору енергопостачання розглядає об'єкт цього договору - енергію. Властивості саме цього об'єкта визначають необхідність спеціальних правил, які регулюють правові відносини, пов'язані з постачанням енергії через приєднану мережу. У випадку, коли предметом правових відносин є саме енергія, а не ресурси чи інші товари, передача їх покупцеві (споживачеві) через приєднану мережу є лише одним із можливих методів виконання зобов'язань. Нафту або нафтопродукти можна також доставити покупцеві в цистернах, а газ - у балонах. Такі відносини підпадають під регулювання договорів поставки або купівлі-продажу.

Найбільш послідовною є позиція, стверджуюча, що правочини на постачання через приєднану мережу обмежують відносини лише до постачання електроенергії та тепла саме за допомогою приєднаної мережі, тобто електромережі або трубопроводу [5]. Тобто це обмеження є важливим у забезпеченні безперервного характеру постачання і створює безпосередню взаємозалежність між постачальником та споживачем. Лише в такому випадку виникає безперервне постачання, що призводить до розширення договірних відносин на сферу використання енергії. Таким чином, вважається, що угоди про енергопостачання мають врегульовувати тільки відносини, пов'язані з постачанням через приєднану мережу лише в тих випадках, коли через неї передається енергія, а не будь-які ресурси чи товари.

Суть вищезазначених договірних структур у галузі обігу електричною та тепловою енергією можна узагальнити поняттям «придбання та реалізація енергії». З одного боку, назвавши договірні форми обігу електричною або тепловою енергією договором

поставки або купівлі-продажу, законодавці не впровадили жодних радикальних змін, оскільки обидва типи договорів - поставки та енергопостачання - відносяться до категорії угод купівлі-продажу. Проте ні договір купівлі-продажу, ні окремий договір поставки, як вони наразі визначені цивільним кодексом України, не призначені для регулювання відносин, пов'язаних з реалізацією (придбанням) електричної та теплової енергії. Об'єктом цих договорів є товари, розглядувані як речі (індивідуально - конкретні або визначені родовими ознаками).

Відтак, основна проблема полягає в тому, що більшість норм, які регулюють обов'язки продавця (постачальника) щодо передачі товару у власність покупця, спрямовані саме на відносини, пов'язані з передачею речей, тому не можуть застосовуватися до відносин, пов'язаних з реалізацією енергії: правила про відповідальність продавця у разі вилучення товару від покупця, гарантійні терміни, комплектність товару, тара та упаковка та інші - не застосовні до відносин сторін, пов'язаних із придбанням (реалізацією) енергії. [6]

Оптимальним основним договірним форматом, який слід використовувати для регулювання відносин, пов'язаних із реалізацією (придбанням) електричної та теплової енергії, є договір енергопостачання. Незалежно від усіх моделей договорів, які передбачені сучасним законодавством про електроенергетику і якими формалізуються відносини з реалізації (придбання) електричної та теплової енергії, спільним елементом є об'єкт договору (тобто енергія) і спосіб виконання зобов'язань (передача енергії може відбуватися лише через приєднану мережу). Саме особливості об'єкта та предмета договору визначають його як окремий тип договору купівлі-продажу. Навіть за назвою «договір купівлі-продажу (поставки) електричної енергії» виявляється, що за своєю правовою природою він не може бути кваліфікований як договір купівлі-продажу або договір поставки, так як ці терміни визначені в ЦК України на теперішній час.

Розвиток виробництва та економіки призвів до перегляду концепції майна та юридичного визнання нових форм його існування. Власність почала застосовуватися до об'єктів, таких як електроенергія та газ, а згодом і до інших видів енергії та сировин, які виходять за рамки традиційного розуміння майна. З урахуванням специфічних фізичних властивостей електроенергії і теплової енергії стало очевидним, що ці ресурси не можуть бути об'єктом угод майнового найму чи зберігання, оскільки після закінчення визначеного терміну майно, передане в рамках таких угод, повинно бути повернуте. Оскільки електро- та тепла енергія споживаються, неможливо їх повернути [7].

Відносно новим напрямком у розширенні кола об'єктів речових прав є розробка та застосування концепції «безтілесного майна», до якого відносяться електроенергія, газ та цінні папери. Такий підхід відзначається певною прагматичністю законодавця, оскільки передбачає можливість використання загальних норм купівлі-продажу для окремих видів договорів, уникаючи дублювання норм, які регулюють подібні відносини.

Відповідно до чинного законодавством, об'єктом правовідносин можуть бути різноманітні матеріальні й нематеріальні блага, такі як речі, гроші, цінні папери, майно, майнові права, результати робіт, послуги, інтелектуальні та творчі досягнення, інформація тощо. Відзначимо, що в юридичній літературі існують різні погляди, щодо того, чи є енергія річчю. З введенням у дію Цивільного кодексу України та Господарського кодексу України це питання стало більш актуальним, оскільки законодавчо визначено, що річ - це предмет матеріального світу (ст. 179 Цивільного кодексу України).

Оскільки енергія не може бути розглянута як звичайний предмет матеріального світу, а представляє собою властивість матерії у певному стані (напруга струму, температура води, пара тощо), ця особливість виявляється в її здатності виробляти корисну роботу,

забезпечувати технологічні процеси та створювати необхідні умови для діяльності людей (освітлення, вентиляція, опалення тощо).

Згідно з Законом «Про ринок електричної енергії» [3], термін «двосторонній договір» визначається як угода про купівлю-продаж електричної енергії, укладена між двома учасниками ринку за межами організованих сегментів ринку (за винятком угод на постачання електричної енергії споживачу). Україна наразі не має окремого виділеного майданчику для укладення угод в сегменті двосторонніх договорів.

Згідно із чинним законодавством, будь-які два учасники ринку мають право укласти угоди купівлі/продажу електричної енергії враховуючи власні інтереси. Головним вимогам для таких угод є обов'язкова реєстрація в Національній енергетичній компанії «Укренерго» стосовно обсягів та періоду реалізації угоди. Крім того, Товарна біржа «Українська енергетична біржа» має ліцензію для проведення аукціонів та укладання угод щодо купівлі/продажу електричної енергії.

Продаж та купівля електричної енергії відбувається за допомогою двосторонніх договорів, умови яких визначаються сторонами угоди або підлягають регулюванню органом державного контролю в електроенергетиці в рамках Закону «Про ринок електричної енергії України».

Правочини про купівлю-продаж електроенергії між виробниками та постачальниками електроенергії встановлюють обсяги, ціни та інші умови постачання відповідно до взаємних узгоджень сторін угоди [8, 31]. Ці двосторонні правочини можуть бути укладені на різні терміни (операційні періоди) як для постійного обсягу купівлі-продажу електричної енергії, так і для змінного. Також учасники ринку електроенергії можуть домовлятися про різні варіанти «гнучкості» в постачанні електричної енергії як для одного, так і для обох контрагентів угоди. Важливо зауважити, що термін «поставка» у цьому контексті вказує на передачу прав власності на конкретний

обсяг електричної енергії від однієї сторони правочину до іншої.

Згідно з Законом «Про ринок електричної енергії» [3], можливість укладання двосторонніх угод щодо купівлі/продажу електроенергії передбачена за взаємною згодою сторін. Учасники угоди фіксують факт трансакції у системі Оператора системи передачі, вказуючи конкретний обсяг електроенергії, при цьому фінансові умови угоди залишаються комерційною таємницею. Індивідуальні можливості укладання таких угод можуть відрізнятися для окремих учасників ринку.

В рамках укладення угод та кілька днів до початку операційної доби, виробники повинні подати заявки до Оператора системи передачі для активації свого електротехнічного обладнання.

Важливо відзначити, що учасники ринку мають право укласти двосторонні угоди за різними методами, за винятком учасників ринку, які зобов'язані використовувати конкретні торговельні платформи в рамках покладених на них обов'язків.

Незважаючи на різноманіття методів, найбільш поширеною формою укладання двосторонніх правочинів є біржові торги. Договори на біржі у формі купівлі/продажу електроенергії можуть визначатися результатами аукціону чи торгів у реальному часі. При цьому можна виділити односторонній аукціон єдиного покупця та аукціон єдиного продавця, а також двосторонні аукціони.

В залежності від форми біржових торгів, двосторонні угоди можуть укладатися безпосередньо між покупцем та продавцем або між учасником торгів та оператором біржі або ринку. Також оператор системи передачі та оператори систем розподілу можуть укласти двосторонні правочини для компенсації витрат електроенергії, а постачальники універсальних послуг можуть купувати електричну енергію виробників. Умови таких правочинів визначаються органом державного регулювання електроенергетики згідно із Законом «Про ринок електричної енергії України».

Слід зазначити, що торгівельні платформи, що належать до сегменту двосторонніх договорів, пропонують учасникам ринку можливість участі у конкурентних торгах, які відбуваються за процедурою закритого аукціону. Закритий аукціон є формою торгів, де лише один учасник виступає ініціатором, а інші учасники, які подають заявки з операціями, зустрічними за видом операції, беруть участь у торгах.

Механізм реалізації цих торгів полягає в односторонньому аукціоні для купівлі або продажу електричної енергії. Алгоритм закритого аукціону визначає обсяги та ціни купівлі-продажу електричної енергії шляхом визначення точки перетину між кривою попиту та кривою пропозиції.

Точка перетину між кривою попиту, яка формується на основі усіх заявок учасників закритого аукціону, та кривою пропозиції, побудованою на основі заявки ініціатора аукціону, або між кривою попиту, побудованою на основі заявки ініціатора аукціону, та кривою пропозиції, побудованою на основі усіх заявок учасників закритого аукціону, представляє собою баланс між попитом і пропозицією. Ціна, що відповідає точці перетину цих кривих, визнається рівноважною ціною закритого аукціону.

У випадку, коли обсяг електричної енергії, вказаний у заявці ініціатора аукціону, перевищує або дорівнює загальному обсягу електричної енергії, який складається з усіх заявок, поданих учасниками на закритий аукціон, криві попиту і пропозиції не перетинаються. У такому випадку аукціон вважається невідбутнім.

Переможцями визнаються учасники, які на момент завершення закритого аукціону запропонували ціну купівлі, що перевищує або дорівнює рівноважній ціні закритого аукціону, або ціну продажу, що менше або дорівнює рівноважній ціні закритого аукціону.

Маємо висновок про те, що ринок будь-якого економічного блага, будь то товар, послуга чи їх сукупність, за які ми здійснюємо плату при їх придбанні, представляє собою економічний механізм взаємодії між споживачами (покупцями) та виробниками (продав-

цями). Ця взаємодія призводить до укладання комерційних правочинів, що завершуються актом купівлі-продажу [9, 10]. Кожен ринок завжди має дві сторони: сторону попиту, яку формує сукупність споживачів, які висловлюють свій попит на продукт ринку, та сторону пропозиції, яку формує сукупність виробників, що забезпечують пропозицію продукту ринку [11,12].

Отже, вважаємо, що на сьогодні вже можна говорити про єдину структуру договірних відносин із постачання енергії. Основні принципи функціонування та розвитку оптового ринку електричної енергії (потужності) визначають правила його дії, розподіл навантажень між генеруючими пристроями та формування ринкової ціни на електричну енергію згідно з умовами відповідного договору. Оптовий ринок електричної енергії (потужності) визначається як сфера купівлі-продажу електричної енергії (потужності) суб'єктами в межах Єдиної енергетичної системи України. До числа учасників оптового ринку електричної енергії (потужності) входять ДП НЕК «Укренерго», ДП «Енергоринок», електростанції, енергопередавальні та енергопостачальні організації.

Однак не всі правочини, які укладаються за участю суб'єктів оптового ринку електричної енергії, можуть бути класифіковані як договори енергопостачання чи його варіації. Такими є лише правочини, укладені енергопостачальними організаціями зі споживачами (абонентами). З урахуванням угод, що укладаються між іншими суб'єктами оптового ринку електричної енергії, їх слід регулювати незалежно, включаючи вирішення питань у постановках Кабінету Міністрів України та рішеннях Національної комісії регулювання електроенергетики України.

Договір енергопостачання є широко поширеним серед різних суб'єктів, оскільки практично всі фізичні та юридичні особи в сучасному світі використовують електричну та теплову енергію. Відносини, пов'язані із споживанням енергії, регулюються договором енергопостачанням.

Анотація

У статті зазначено, що договір купівлі-продажу належить до найбільш поширених видів договорів у цивільному та господарському обігу, охоплюючи передачу майна у власність. Як ключовий механізм регулювання суспільних відносин, що сприяє переходу майна через оплату, цей договір визнається юридичним фактом лише у випадку відповідності його вимогам щодо змісту та форми, установленим чинним законодавством.

Відмічається, що продаж та купівля електричної енергії реалізуються шляхом укладення двосторонніх угод, умови яких визначаються сторонами або підлягають регулюванню органами державного контролю в електроенергетиці відповідно до Закону «Про ринок електричної енергії України».

Визначено, що договори між виробниками та постачальниками електроенергії встановлюють умови постачання, включаючи обсяги та ціни, враховуючи взаємні згоди сторін. Проте виникає виклик у зв'язку з тим, що більшість норм, що регулюють обов'язки продавців (постачальників) стосовно передачі товарів, не є застосовними до реалізації енергії.

В статті акцентовано увагу на тому, що не всі правочини, які укладаються за участю суб'єктів оптового ринку електричної енергії, можуть бути класифіковані як договори енергопостачання чи його варіації. Такими є лише правочини, укладені енергопостачальними організаціями зі споживачами (абонентами). З урахуванням угод, що укладаються між іншими суб'єктами оптового ринку електричної енергії, їх слід регулювати незалежно, включаючи вирішення питань у постановах Кабінету Міністрів України та рішеннях Національної комісії регулювання електроенергетики України.

Проте виникає потреба у визначенні нових форм та концепцій, щоб врахувати особливості об'єкта та предмета договору у сфері енергетики. Розвиток виробництва та зміни в економіці також визначають необхідність перегляду концепції майна та визнання нових форм його існування, таких як «безтілесне майно», що охоплює електроенергію та інші форми енергії.

Ключові слова: цивільне право, цивільне законодавство, цивільні правовідносини, зобов'язальне право, зобов'язання, цивільно-правовий договір, договір купівлі-продажу, електроенергія, зелений тариф, приватне домогосподарство.

Safonchyk O.I. Legal regulation of the power sale and purchase agreement under the legislation of Ukraine

Summary

The article notes that a sale and purchase agreement is one of the most common types of agreements in civil and commercial circulation, covering the transfer of property into ownership. As a key mechanism for regulating social relations, which facilitates the transfer of property through payment, the agreement is recognized as a legal fact only if it meets the requirements for content and form established by applicable law.

It is noted that power sale and purchase is realized by concluding bilateral agreements, the terms of which are determined by the parties or are subject to regulation by the state control authorities in the electricity sector under the Law "On the Electricity Market of Ukraine".

It is marked that agreement between power producers and suppliers establish the terms of supply, including volumes and prices, given the mutual agreements of the parties. However, a challenge arises due to the fact that most of the rules governing the obligations of sellers (suppliers) in relation to the transfer of goods are not applicable to the sale of power.

The article focuses on the fact that not all transactions concluded with the participation of wholesale electricity market participants can be classified as power supply agreements or their variations. Thus,

transactions concluded by energy supply organizations with consumers (subscribers) can be classified as such. Taking into account the agreements concluded between other entities of the wholesale electricity market, they should be regulated independently, including settling issues within resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine and decisions of the National Energy and Utilities Regulatory Commission.

At the same time, there is a need to define new forms and concepts to take into account the specifics of the object and subject of the power agreement. The development of production and changes in the economy also determine the need to revise the concept of property and recognize new forms of its existence, such as “incorporeal property” covering electric power and other forms of energy.

Key words: civil law, civil legislation, civil legal relations, law of obligations, obligations, civil law contract, purchase-sale agreement, electricity, feed-in tariff, private household.

Список використаної літератури:

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
2. Цивільний кодекс УРСР. Документ № 1540-06. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-06#Text>
3. Про ринок електричної енергії : Закон України від 13.04.2017 № 2019-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 27-28. Ст. 312. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19#Text>
4. Про теплопостачання : Закон України від 2 червня 2005 року № 2633-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2633-15#Text>
5. Немченко С.С. Договір постачання електричної енергії через приєднану мережу за цивільним законодавством України. Дис. на здоб доктора юрид. наук.12.0.03. К.2010. 201с.
6. Договірне право України. Особлива частина : навч. посіб. для студ. вузів / за ред. О. В. Дзера. К.: Юрінком Інтер, 2009. 1200 с. 276с
7. Криворучко В. Особливості договорів енергопостачання та їх місце в системі договорів. *Jurnalul juridic national: teorie si practica*. Martie 2015. С. 79-82.
8. Блінов І.В. Теоретичні та практичні засади функціонування конкурентного ринку електроенергії. К.: Наукова думка, 2015. 250 с.
9. Mohammad Shahidehpour, Hatim Yamin, Zuyi Li. Market Operations in Electric Power Systems. Forecasting, Scheduling, Risk Management. Wiley-IEEE Press, 2002. 552 p.
10. Саух С.Є., Борисенко А.В. Математичне моделювання електроенергетичних систем в ринкових умовах: монографія. К.: «Три К». 2020. 340 с.
11. Momoh J., Mili L. Economic Market Design and Planning for Electric Power Systems. Institute of Electrical and Electronics Engineers. 2009. pp. 277. DOI:10.1002/9780470529164
12. Hogan W. Electricity market structure and infrastructure. Time on Energy Policy Conference. Harvard University. 2008.

UDC 347:349.444

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.16>

Haliantych M.K.

Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Main Researcher of Private Law Problems of Academician F. H. Burchak Scientific Research Institute of Private Law and Entrepreneurship of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine

Kochyn V.V.

Candidate of Sciences of Law (Ph.D. in Law), Senior Researcher, Leading Researcher at the Department of Private Law Problems of Academician F. H. Burchak Scientific Research Institute of Private Law and Entrepreneurship of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine

PRINCIPLES OF MODERN HOUSING LAW IN THE CONDITIONS OF PRIVATE LAW CODIFICATION

The housing need is one of the most essential for a human and is constantly intensifying, taking into account the existing socio-economic conditions in the state. Another aspect is the state of normative regulation of housing relations, in particular, the implementation of the constitutional provision that enshrines everyone's right to housing, as well as the current stage of reforming housing and civil legislation. This causes the primary need to focus on the conceptual principles of modern housing law, to update the legal understanding of the legislative implementation of the concepts "idea of law", "principle of law", "grounds of legislation". The result of scientific activity should be the development of a system of principles of modern housing law aimed at the realization of the human right to housing, the definition of their individual components.

The purpose of the article is to define the system of principles of modern housing law in the context of updating civil and housing legislation. It is possible to master the set goal by solving the following tasks: to form the concept of the principles of housing law; to reveal the peculiarities of the principles of housing law in comparison with the principles of civil law.

In the scientific literature, principles are

characterized as fundamental provisions, the original grounds, the most essential basis of a certain concept or theory [8, p. 231], the most general requirements relating to social relations and their participants, as well as the initial guiding principles, the initial provisions that express the essence of law and stem from the idea of justice and freedom, determine the general direction and the most essential features of the current legal system [16, p. 197].

Under the principles of civil law, it is proposed to understand the basic provisions of civil law specified by legal consciousness, which reflect the objective patterns of development and needs of society, which exist in several planes in the form of: 1) legal ideas; 2) normatively established principles of civil law and in accordance with which legal regulation of civil relations is carried out [4, p. 5].

The general principles of civil law, in accordance with the provisions of Article 3 of the Civil Code of Ukraine (which is due to the deep content of natural law [5, p. 12]), are: 1) the inadmissibility of arbitrary interference in the sphere of a person's personal life; 2) inadmissibility of deprivation of property rights, except for cases established by the Constitution of Ukraine and the law; 3) freedom of contract; 4) freedom of

entrepreneurial activity, which is not prohibited by law; 5) judicial protection of civil law and interest; 6) justice, good faith and reasonableness.

The main source of principles of law is politics, economics, morality, ideology and social life. Normative-legal consolidation of principles gives them an objective character, takes them beyond doctrinal or ideological understanding. Their materialization are determined by the problem of the formation of civil society and the rule of law, which, according to theorists, involves their textual consolidation, their transition from the abstract to the real [10, p. 67].

The principles of law ensure the functioning of all components of the legal system. As an example, Ye. O. Michurin draws attention that the system of principles of restrictions on the natural persons property rights is based on the fact that each of them complements the other, and the systematic application of the principles of restrictions on the natural persons property rights is capable of contributing to the protection of the rights of natural persons, ensuring their proper implementation and observance in the legal state [12, p. 182–183].

The implementation of the right into a normative act is carried out by authorized bodies on the basis of socially acceptable principles of interaction, based on the essence of Ukraine as a social, legal state (Article 1 of the Constitution of Ukraine). V. Ya. Tatsiy has pointed out that “due to the constitutional uncertainty of the content of the welfare state, the reference to this principle as a directly applicable norm is extremely rarely used in judicial practice. The social state is manifested through the principles of human dignity, social justice, social obligations, which act as a form of social consciousness that determines the extent of people’s behaviour, acts as a measure of awareness of their rights and responsibilities. Law is not so much a mechanical collection of norms, but also legal principles inherent in housing law and determine not the form of existence, but mainly the content and development of social relations” [3, p. 13].

S. P. Pogrebnyak singles out the main principle – the rule of law “as a valuable fusion

of the ideas of justice, equality, freedom and humanism, the rule of law forms the appropriate image of the legal system and determines the conditions that make it possible to turn this image into reality” [14, p. 41].

The understanding of legal norms is connected with the use of such concepts as morality, social life, justice, good faith, reasonableness, custom, public order, etc. They are not regulated by legislation in accordance of their essence, which can lead to an expanded understanding of the legal norm, or narrowing the content of constitutional individual rights, which due to Article 22 of the Constitution of Ukraine are not exhaustive.

Legal principles should be applied under the condition that they are aimed at achieving the goal set by the law, did not violate the rights of the individual and did not go beyond the norms and principles defined by the law. We believe that law enforcement can be carried out not only by combining a specific legal norm with legal principles, which should be enshrined in the law itself, as is done in practice, but on the contrary, legal principles are aimed at the correct understanding and application of the legal norm, should be applied directly, as norms of direct action.

In this aspect, it should be refer to the legal positions of the Constitutional Court of Ukraine. In accordance with Article 8 of the Constitution of Ukraine in its relations with the provisions of the third part of Article 22, the first part of Article 64 of the Constitution of Ukraine, the rule of law (*правовладдя*) requires that interference in constitutional human rights and freedoms have always been assumed; and “restrictions on the realization of constitutional rights and freedoms cannot be arbitrary and unfair, they are established exclusively by the Constitution and laws of Ukraine, they must meet a legitimate goal, be determined by the social need to achieve this goal, reasonable; in case of restriction of the constitutional right (freedom), the legislator is obliged to introduce such regulatory regulation, which will enable the optimal achievement of the legitimate goal with minimal interference in the realization of this right

(freedom) and will not violate the essence of this right” (subparagraph 2.2 of paragraph 2 of the motivational part of the Decision on 19 of April 2023 No. 4-r(II)/2023 [17]).

The urgency of fulfilling the task of rebuilding destroyed urban planning objects of the most diverse, (primarily housing) purpose, which has been set before the state of Ukraine, necessitates the determination of the fundamental principles of building an appropriate mechanism of legal regulation [7; 11]. The latter, given the multi-sectoral nature of the legal means involved, there can be safely attributed to the issue of a harmonious combination of public and private interests, coordinated action of the norms of public and private legislation. Moreover, in the conditions of war and European integration, the specific weight of the public-legal component of the outlined relationship is constantly growing including in view of the objective priority of building compensatory mechanisms for the restoration of territorial and urban development objects on the basis of state monetary funds, as well as taking into account the expectations on the effectiveness of international legal efforts to implement the property responsibility of the aggressor state and the probable multiplicity of international sources of funding for the reconstruction of Ukraine.

The state’s activities in the reconstruction of housing, as well as ensuring the housing needs of certain social strata of the population, must be carried out in accordance with the constitutional limits of state intervention in the economy of Ukraine regarding to “the protection of the rights of all subjects of the right of ownership and economic entities, the social orientation of the economy” (the first sentence of the fourth part of Article 13 of the Constitution of Ukraine). However, in the conditions of a market economy, the social orientation of profit maximization is not a priority. Thus, according to the European legal understanding, the implementation of mandatory social standards is manifested, in particular, in corporate, labour, and environmental law [2, p. 452].

It should be noted, that legal principles might have practical significance only in the case of their implementation in practical activities. Legal principles are not only an integral part of the worldview, but create a basis for a unified understanding of the provisions of housing legislation, determine the general principles and content of housing law, contribute to the awareness of the law, and thus provide the opportunity for the same interpretation of these provisions. They are primarily legal categories characterized by housing legislation and must be directly related to the conditions that determine, for example, the validity of contracts related to housing.

O.V. Basai has devoted his research to the general grounds (principles) of civil legislation. He believes that the relationship between these concepts boils down to the following: each principle of law is a concretized idea, however, not every legal idea is concretized in a legal principle, and the principles of civil legislation are also a reflection principles of civil law, however, not every principle of civil law is fixed by the legislator among the principles of civil law. At the same time, it is quite permissible to interchange the concepts of “principles of civil law” and “grounds of civil law”, since in this case it is talking about the use of synonymous concepts to denote one legal category [4, p. 7].

In national jurisprudence, the category “principles of law” is quite common (despite the fact that earlier the term “principle” was practically not used in the Ukrainian language), therefore, in a general sense, principles (grounds) are fundamental ideas according to which relations are regulated, namely: 1) fundamental principles (principles-ideas) and 2) regulatory principles (principles-norms) [6, p. 45].

Nowadays, it is possible to codify the housing legislation simultaneously with updating the civil legislation, the principles of which are definitely interconnected. Recodification of the Civil Code of Ukraine according to the modern “European scenario” requires the transformation of society for the formation of a true and effective market

economy as an integral component of civil society [9, p. 30].

The above-mentioned principles of civil law (legislation) should be reflected to a certain extent among the principles of housing law (legislation), taking into account the needs of social institutions. Social changes and transformation occur mainly within the dynamics of social institutions that are subject to legal regulation. In this regard, transformation can occur in the legal system when a change in legal norms that support a certain social institution can lead to a change in the way this institution is organized and functions in the economic system [1, p. 752].

Therefore, it is a question of combining the conditions of the market economy and the social orientation of the state. In addition, the application of the principles of law, which can be embodied in the basic principles of legislation, is associated with certain difficulties in practice. I. V. Spasybo-Fatieieva rightly points out that there is an attitude towards the principles of law as too high scientific matters that cannot be taken literally, a widespread view of the principles of law as vague, abstract and uncertain, which prevents their direct application [15, p. 141–142].

O.O. Pervomaiskyi states that, recognizing the fact of differences between such phenomena and concepts as “grounds of legislative” and “principles of law”, in practice a generalizing approach to their interpretation has become widespread, as a result of which general principles are considered simultaneously both as grounds and as principles, in particular not only regarding civil legislation, but also civil law in general [13, p. 31].

That is why for regulation of housing relations legislator uses the dispositive and imperative methods, and not in its pure form, but in their combination or taking into account the influence of, for example, the principles of social security.

The state, in the form of specially created bodies, adopts legislative acts based on certain attitudes, social justice, which act as a form of social consciousness that determines the extent of people’s behaviour, acts as a measure of

awareness of their rights and responsibilities. Legal principles determine the limits of the exercise of the right, beyond which it has an illegal character or exists in the form of abuse of the right, and therefore they must be enshrined in the law, constitute an integral part of the law. Of course, the limits of the exercise of housing rights are not exhausted by the principles that have found their consolidation or reflection in the legislation. Law enforcement can be carried out only in combination of a specific legal norm with legal principles that must be enshrined in the law itself, which will lead to its correct understanding and application.

Taking into account the above-mentioned, the importance of the principles for housing law lays out of reflection the main idea – the satisfaction of housing needs, which forms its most characteristic features: the general focus on ensuring human rights, the social essence and humane of housing law nature as a whole.

The principles of housing law are formed in accordance with the implementation of: the socio-economic policy of the state (in particular, with regard to certain categories of citizens and objects in order to establish the principle of appropriateness and social justice); systematicity of all constitutional human rights and their unity in implementation; the availability of mechanisms for the realization of the right to housing, which is embodied in the appropriate legal regulation.

Conclusions. It is necessary to note the trend according to which the legislation of Ukraine goes along the path of giving state bodies more and more powers in decision-making. In the process of interpretation of specific legal norms, officials use such concepts as morality, social life, justice, good faith, reasonableness, custom, public order, which legislation cannot give an exact explanation due to its essence. Due to their nature, vague legal concepts can lead to an expanded understanding of the norm or a narrowing of the content of citizens’ rights. Legal principles must be applied with the condition that they will be aimed at achieving the goal set by the law, individuals will not violate or go beyond

the norms and principles defined by the law.

The state housing policy of Ukraine should be embodied in the following norms and principles: ensuring the safety of citizens' residence and the proper quality of housing and communal services; joint responsibility of co-owners for proper housing maintenance and management; guaranteeing ownership rights to housing, coexistence and development of housing stock of state, communal and private forms of ownership; protection of socially vulnerable sections of the

population by providing them with social housing according to the standards established by the state on the terms of employment; compliance with the established standards, norms, norms of the quality of the housing stock and housing and communal services, regardless of the social, property status, age and place of residence of the person; creation and maintenance of a competitive environment in the field of housing construction, repair and maintenance; ensuring a person's right to choose the way to manage his home.

Summary

The article is devoted to the definition of the system of principles of housing law in the conditions of renewal of civil and housing legislation. The closeness of the scientific definitions of «grounds of housing law» and «grounds of private law» is emphasized. Emphasis is placed on the debatable issue of the system and classification of the relationship between the principles of housing law with the principles of civil law. In contrast to the principles of civil law, principles of housing law are aimed at: 1) meeting the housing needs of an individual only; 2) making a profit. A long-term problem that needs to be normalized is the reconstruction of housing, as well as the provision of housing needs of certain social strata of the population on the basis of constitutional guarantees of the protection of the rights of all subjects of the right of ownership and economic entities, as well as the social orientation of the economy. The regulation of housing relations is carried out using dispositive and imperative methods, and not in its pure form, but in their combination or taking into account the influence of the principles of social security. It is proposed the authors' system of principles of housing law: ensuring the safety of citizens' residence and the proper quality of housing and communal services; joint responsibility of co-owners for proper housing maintenance and management; guaranteeing ownership rights to housing, coexistence and development of housing stock of state, communal and private forms of ownership; protection of socially vulnerable sections of the population by providing them with social housing according to the standards established by the state on the terms of employment; compliance with the established standards, norms, norms of the quality of the housing stock and housing and communal services, regardless of the social, property status, age and place of residence of the person; creation and maintenance of a competitive environment in the field of housing construction, repair and maintenance; ensuring a person's right to choose the way to manage his home.

Key words: housing, principles of housing law, housing law, housing policy, principles of civil law, private law codification.

Галянтич М.К., Кочин В.В. Принципи сучасного житлового права в умовах кодифікації приватного права

Стаття присвячена визначенню системи принципів житлового права в умовах оновлення цивільного та житлового законодавства. Підкреслено близькість наукових дефініцій «засади житлового права» та «приватноправові засади». Акцентовано на дискусійності питання системи та класифікації співвідношення принципів житлового права та їх взаємозв'язку із принципами цивільного права. Принципи житлового права на відміну від принципів цивільного права спрямовані на: 1) задоволення житлової потреби виключно фізичної особи; 2) отримання прибутку. Тривалою проблемою, що потребує унормування є відбудова житла, а також

забезпечення житлових потреб окремих соціальних верств населення на основі конституційних гарантій захисту прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, а також соціальної спрямованості економіки. Регулювання житлових відносин здійснюється за допомогою диспозитивного та імперативного методів, причому не у своєму чистому вигляді, а в їх поєднанні або з урахуванням впливу, наприклад, принципів соціального забезпечення. Запропоновано авторська система принципів житлового права: забезпечення безпеки проживання громадян та належної якості житлово-комунальних послуг; солідарна відповідальність співвласників за належне утримання житла та його управління; гарантування прав власності на житло, співіснування та розвиток житлового фонду державної, комунальної та приватної форм власності; захист соціально вразливих верств населення шляхом надання їм соціального житла за встановленими державою стандартами на умовах найму; дотримання встановлених стандартів, нормативів, норм якості житлового фонду та житлово-комунальних послуг незалежно від соціального, майнового стану, віку та місця проживання людини; створення та підтримання конкурентного середовища у сфері будівництва, ремонту та утримання житла; забезпечення права вибору людиною способу управління своїм житлом.

Ключові слова: житло, принципи житлового права, житлове право, житлова політика, принципи цивільного права, кодифікація приватного права.

References:

1. Beckers A., Eller K. H., Kjaer P. F. The transformative law of political economy in Europe. *European Law Open*. 2022. № 1. P. 749–759.
2. Grundmann S., Micklitz H.-W., Renner M. *New Private Law Theory. A Pluralist Approach*. Cambridge University Press, 2021. 541 p.
3. Авер'янов В. Б., Батанов О. В., Баулін Ю. В. Конституція України: науково-практичний коментар. За ред.: Тацій В. Я., Битяк Ю. П., Грошевий Ю. М. Харків: Вид.-во "Право; К.: Концерн "Видавничий Дім "Ін Юре", 2003. 808 с.
4. Басай О. В. Загальні засади (принципи) цивільного законодавства України: автореф. дис. ... докт. юрид. наук ... 12.00.03. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2014. 30 с.
5. Борисова В. І. Базові принципи цивільного права України. *Проблеми цивільного права та процесу: тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О. А. Пушкіна*, Харків 25 трав. 2018 р. МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Харків. обласний осередок всеукр. громад. орг. «Асоціація цивілістів України». Харків: ХНУВС, 2018. С. 12–15.
6. Виговський О. І., Голубева Н. Ю., Гринько С. Д., та ін. Оновлення Цивільного кодексу України: формування підходів: колективна монографія. За ред.: Довгерт А. С., Харитонов Є. О. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. 674 с.
7. Галянтич М. К. Проблеми реалізації громадянами України права на житло. *Методологічні питання приватного права: монографія у 2 ч., ч. 1*. За ред.: Крупчан О. Д., Ромовська З. В. Київ: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2021. С. 28–37.
8. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. *Філософія. Підручник*. Харків: Право, 2015. 432 с.
9. Довгерт А. С. Рекодифікація Цивільного кодексу України: основні чинники і передумови для старту. *Право України*. 2019. № 1. С. 27–41.
10. Загальна теорія права: Підручник. За ред.: М.І. Козюбра. К.: Ваіте, 2015. 392 с.
11. Заїка Ю. О. Право на соціальне житло в умовах воєнного стану. *Приватне право і підприємство*. 2023. № 23. С. 134–140.

12. Мічурін Є. О. Система принципів обмежень майнових прав фізичних осіб. *Форум права*. 2007. № 3. С. 171–184.
13. Первомайський О. О. Стаття 3. Загальні засади цивільного законодавства. *Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар. Т. 1: Загальні положення. Особи*. За ред.: Спаси-бо-Фатєєва І. В. Харків: ЕКУС, 2020. С. 31–42.
14. Погребняк С. П. Основні вимоги, що впливають з принципу верховенства права. *Вісник Академії правових наук України*. 2007. Вип. 51. № 4. С. 41–53.
15. Спасибо-Фатєєва І. В. «Трансцендентна судова мімікрія», або про принципи права, аналогію закону та права у судовій практиці. *Вісник Академії правових наук України*. 2003. Вип. 4. № 35. С. 137–148.
16. Цвік М. В., Петришин О. В., Авраменко Л. В., та ін. Загальна теорія держави і права. За ред.: Цвік М. В., Петришин О. В. Харків: Право, 2011. 584 с.
17. Рішення Конституційного Суду України від 19 квітня 2023 року № 4-р(П)/2023. *Вісник Конституційного Суду України*. 2023. № 3–4. С. 5.

УДК 343.1. 344.652

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.17>

Шкута О.О.

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри професійних та спеціальних дисциплін
Херсонського факультету
Одеського державного університету внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0003-0395-5710*

ПОРЯДОК ЗАСТОСУВАННЯ ІНСТИТУТУ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ З ВИПРОБУВАННЯМ

Постановка проблеми. Інститут звільнення від відбування покарання з випробуванням в Україні виступає ключовим інструментом реабілітації та корекції осіб, засуджених за скоєння кримінальних правопорушень, адже він дозволяє досягти цілей виправлення засуджених, не ізолюючи їх від суспільства. Проведення дослідження теорії та практики застосування Інститут звільнення від відбування покарання з випробуванням обумовлене кількома чинниками, зокрема: визначення проблемних аспектів та напрямків для покращення його ефективності, розробку нових програм та методів реабілітації, підвищення ефективності впливу інституту на рівень рецидиву та повторних правопорушень, а також забезпечення гарантій захисту прав засуджених та індивідуалізацію кримінального покарання. Дослідження інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням також спрямоване на вивчення його ефективності в сфері соціальної ресоціалізації та інтеграції засуджених, а також на порівняльний аналіз практики застосування цього інституту в інших державах.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженню функціонування інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням присвятили свої праці такі науковці, як: О.П. Горох (сучасні кримінально-правові проблеми звільнення від покарання та його відбування) [1], Т.О. Павлова (звільнення від відбування покарання з випробуванням як примусовий

захід кримінально-правового характеру) [6], Н.М. Парасюк (питання кримінально-правової доцільності звільнення від відбування покарання із випробуванням за вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів) [7], Г. С. Резніченко, Г. Р. Мурадян (правова природа звільнення від відбування покарання з випробуванням) [8], О.О. Шкута [9] та ін.

Метою даної статті є дослідження порядку застосування інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням.

Виклад основного матеріалу. Історія розвитку такого кримінально-правового інституту як умовне засудження, що виступає передумовою формування і розвитку інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням, налічує понад сто років. Вперше згадка про його застосування датується серединою XIX ст., зокрема, де факто його було застосовано судом у Бірмінгемі, а вже пізніше закріплено у законах «Про випробування вперше засуджених» (1887 р.), «Про випробування злочинців» (1907 р.). Також, в цей період умовне засудження знайшло своє нормативно-правове відображення в законодавстві Бельгії та Франції [8].

Значне поширення інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням відбулося в різних країнах на початку XX ст., зокрема, даний вид кримінального покарання розглядався як експериментальний метод реабілітації засуджених. Після Другої світової війни в світлі формування міжнарод-

ного механізму гарантування та захисту прав людини, гуманізації відношення до засуджених та з метою уникнення перевантаження системи в'язниць відбулося більш широке застосування інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням. В США та Великобританії в 1960-1970 рр. почали активно розроблятися та впроваджуватися програми пробації, які дозволяли здійснювати ефективний нагляд за засудженими та їх ресоціалізацію.

На території України у період панування тоталітарного радянського режиму умовне засудження було введено до кримінального законодавства у 1922 р., а вже у період 1924-1927 рр. виключено з переліку т.з. «заходів соціального захисту». З 1927 р. норми кримінального права передбачали застосування умовного засудження до виправних робіт із самостійним виконанням засудженим додаткових форм покарання та ґрунтувалося на принципі «умовного не виконання вироку», тобто не застосування до засудженого такого кримінального покарання, як позбавлення волі у випадку, якщо засуджений не вчиняє нового злочину. У 1958 р. до Основ кримінального законодавства Союзу РСР було включено розширений обсяг застосування інституту умовного засудження, зокрема, якщо суд за власним переконанням дійде висновку, що недоцільно засудженим відбувати покарання, то він міг постановити у вирокі умовне засудження та обґрунтувати його мотиви [8].

Кримінальний кодекс УРСР 1960 р. передбачав таку форму інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням, як умовне засудження. Зокрема, ст. 45 Кримінального кодексу 1960 р. закріплювала «якщо при призначенні покарання у вигляді позбавлення волі або виправних робіт суд, враховуючи обставини справи і особу винного, прийде до переконання про недоцільність відбування винним призначеного покарання, він може ухвалити про умовне незастосування покарання до винного з обов'язковим зазначенням у вирокі мотивів умовного засу-

дження. В цьому разі суд постановляє не приводити вирок у виконання, якщо протягом визначеного судом іспитового строку засуджений не вчинить нового умисного злочину» [4]. Тривалість умовного засудження складала від 1 до 3 років, додаткове кримінальне покарання, яке могло бути застосовано поряд із умовним засудженням був штраф, за клопотанням колективу трудящих чи громадських організацій засудженого можна було передати їх для виправлення та перевиховання [4]. В результаті подальших змін до Кримінального кодексу УРСР 1960 р. було введено такий кримінально-правовий інститут, як відстрочка виконання вироку.

Після набуття Україною незалежності кримінально-правові інститути умовного засудження та відстрочки виконання вироку було трансформовано у інститут звільнення від відбування покарання з випробуванням.

На сучасному етапі інститут звільнення від відбування покарання з випробуванням – це важлива складова системи виправлення та реабілітації засуджених до кримінального покарання осіб та оптимізації витрат на утримання пенітенціарної системи, функціонування якою спрямовано на реалізацію гуманного та реабілітаційного підходу до засуджених. Зокрема, інститут звільнення від відбування покарання з випробуванням існує в різних країнах і регулюється відповідним внутрішнім законодавством. Наприклад, даний інститут широко застосовується у США на основі законодавства окремих штатів та федеративного закону – Probation and Pretrial Services Act. Також, інститут звільнення від відбування покарання з випробуванням включено до системи кримінального покарання таких країн, як Великобританія (Probation Act), Канада (Criminal Code), Австралія (Sentencing Act), Італія (Legge sulla Probation), Франція (Loi sur le Sursis avec Mise à l'Épreuve), Німеччина (Strafgesetzbuch), Іспанія (Código Penal) та ін [11].

У дійсному кримінальному законодавстві України зміст інституту звільнення від від-

бування покарання з випробуванням полягає у наступному:

– суд виносить обвинувальний вирок по справі із призначенням конкретного виду кримінального покарання (даний перелік є вичерпним та включає в себе виправні роботи, обмеження волі, позбавлення волі на строк до 5 років, службове обмеження для військовослужбовця);

– у вирокі суд робить висновок про можливість виправлення засудженого без відбуття покарання;

– встановлення у вирокі суду іспитового строку, умов та обов'язків, які повинен дотримуватися і виконувати засуджений впродовж визначеного строку.

Зауважимо, що існують ряд обмежень, які визначено у Кримінальному кодексі України щодо застосування даного кримінально-правового інституту, зокрема:

1) можливе застосування інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням у випадку призначення такого виду кримінального покарання, як позбавлення волі, обмеження волі, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців;

2) даний інститут може бути застосовано у випадку, якщо таке покарання як позбавлення волі не перевищує строк у п'ять років [3];

3) не може бути застосовано у випадку окремих видів кримінальних правопорушень (даний перелік є вичерпним та включає корупційне кримінальне правопорушення, кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією; погроза або насильство щодо військового начальника (ст. 405 ККУ), невиконання наказу (ст. 403 ККУ), дезертирство (ст. 408 ККУ), самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407 ККУ), самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю (429 ККУ) здійснене в умовах воєнного стану чи бойовій обстановці; катування представником держави, в т.ч. і іноземної (ч.3 ст. 127 ККУ); порушення експлуатації транспорту або правил безпеки дорожнього руху особами в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'я-

ніння, а також особами, які перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу і швидкість реакції) [4].

Прийняття судом рішення про можливість застосування інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням ґрунтується на переконанні суду у можливості виправлення засудженого без відбування призначеного покарання. При прийнятті відповідного рішення суд повинен врахувати наступні обставини:

– характер кримінального правопорушення, обставини що пом'якшують чи обтяжують вину особи;

– соціально значиму поведінку засудженого до та після вчинення кримінального правопорушення;

– попередню злочинну та/або протиправну діяльність засудженого, його історію правопорушень та рецидивів;

– поведінку та стиль життя злочинця поза рамками злочину (зокрема, працевлаштованість, взаємодія із сім'єю, включеність до життя громади, статусу учасника бойових дій, наявності нагород та почесних звань та ін.);

– ступінь ризику повторного вчинення кримінального правопорушення, який може ґрунтуватися на експертній оцінці, психіатричних оглядах тощо;

– вплив внутрішніх та зовнішніх обставин життя засудженої особи на її поведінку (зокрема, вік, рівень освіти, стан здоров'я, особистісні характеристики, сімейний стан, наявність у засудженого утриманців, тяжкі захворювання членів сім'ї, громадянство особи, його місце проживання та ін.);

– готовність до реабілітації засудженої особи;

– врахування думки обвинуваченого, захисника, а також інших зацікавлених сторін щодо можливості звільнення від відбування покарання з випробуванням;

– наявність угоди про примирення або угоди про визнання вини з узгодженими питаннями, щодо основного виду покарання та факту звільнення від покарання.

Зазначені обставини впливають не тільки на вирішення питання щодо застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням, але й визначення строку (від 1 до 3 років – ч. 4 ст. 75 КК України [4], для неповнолітніх осіб – від 1 до 2 років – ч. 3 ст. 104) та характеру випробування.

Дані відомості суд може долучити до справи на основі досудової доповіді органу пробації, яку він може доручити скласти представнику персоналу органу пробації (ст. 314 Кримінального процесуального кодексу України) [5], а також, така доповідь може бути складена за клопотанням обвинуваченого, його захисника чи законного представника, за клопотанням прокурора [5].

Також, поряд із застосуванням інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням судом можуть бути встановлені такі додаткові види кримінального покарання, як:

- 1) займатися певним видом діяльності;
- 2) обіймати певну посаду;

3) позбавлення спеціального, військового звання, рангу, чину чи кваліфікаційного класу.

Наприклад, за рішенням Кіровського міського суду Луганської області у справі № 1-163/11 було встановлено наступне рішення «*ОСОБА_1 визнати винною та призначити їй покарання за ст. 364 ч.1 КК України у вигляді двох років обмеження волі з позбавленням права обіймати керівні посади на підприємствах, установах, організаціях незалежно від форми власності на два роки, а на підставі ст.ст. 75, 76 ч.1 п.п.3,4 КК України, від відбування основного призначеного покарання звільнити з трирічним випробувальним строком та зобов'язаннями повідомляти орган кримінально-виконавчої системи про зміну місця проживання та роботи та періодично з'являтися до зазначеного органу для реєстрації*» [2].

Слід зауважити, що суд може покласти на засуджену особу один, або декілька обов'язків визначених в ч. 1 ст. 76 КК України «1) попросити публічно або в іншій формі пробачення у потерпілого; 2) не виїжджати за межі Укра-

їни без погодження з уповноваженим органом з питань пробації; 3) працевлаштуватися або за направленням уповноваженого органу з питань пробації звернутися до органів державної служби зайнятості для реєстрації як безробітного та працевлаштуватися, якщо йому буде запропоновано відповідну посаду (роботу); 4) виконувати заходи, передбачені пробаційною програмою; 5) пройти курс лікування від розладів психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин або захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб; 6) дотримуватися встановлених судом вимог щодо вчинення певних дій, обмеження спілкування, пересування та проведення дозвілля» [4].

Окремо в кримінальному законодавстві України до осіб засуджених за кримінальні правопорушення пов'язанні із домашнім насильством суд може покласти наступні обов'язки: заборона перебування у місці спільного проживання із жертвою; обмеження спілкування з дитиною – жертвою чи свідком домашнього насильства; заборона наближатися до постійних чи тимчасових місць перебування жертви; заборона будь-якої форми комунікації із жертвою; проходження програми реабілітації для кривдників (ч. 1 ст. 911 КК України) [4].

Заходи, які суд може призначити в межах у випадку застосування інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням поділяться на дві групи:

1) заходи нагляду та контролю за засудженим (наприклад, з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації, повідомляти про зміну роботи, місця навчання та роботи та ін.);

2) заходи реабілітації та виправлення засудженої особи (наприклад, публічно вибачити, не виїжджати за межі України за погодження, стати на облік до органів державної служби зайнятості, працевлаштуватися, виконувати програму пробації, пройти курс лікування, дотримуватися обмеження щодо пересування, спілкування та проведення дозвілля та ін.) [8].

Слід зауважити, що упродовж іспитового строку суд за поданням органу з питань пробації може змінювати визначенні вироком для засудженої особи обов'язки з урахуванням об'єктивних обставин відбуття випробування [10].

Позитивними наслідками застосування інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням є те, що у випадку, якщо під час іспитового строку засуджена особа виконала в повному обсязі покладені на неї обов'язки, утрималася від вчинення кримінальних правопорушень, то за поданням уповноваженого органу суд звільняє її від призначеного покарання та нагляду з боку уповноважених органів пробації. Слід зауважити, що вчинення під час іспитового строку несистематичних та таких, що не потягли за собою стягнень адміністративних та дисциплінарних правопорушень не береться судом до уваги при вирішенні питання про визнання випробування успішним. Відбувається погашення судимості у відповідності до ч 3 ст. 78 Кримінального кодексу України [4]. Дані положення спрямовані на стимулювання законослухняної поведінки засудженої особи та виконання умов звільнення від відбування покарання з випробуванням.

І навпаки, негативними наслідками виступає те, що якщо засуджений не виконує обов'язки в межах випробування, вчиняє дії, які свідчать про небажання його стати на шлях реабілітації та виправлення, то уповноважений орган з пробації готує подання до суду про скасування рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням та протягом місяця направляє його до суду. Випробування буде вважатися невиконаним у випадку невиконання будь-якого покладеного судом на засудженого обов'язку, в т.ч. і не з'явлення до уповноваженого органу пробації без поважної причини. Правопорушення вчинені засудженою особою під час іспитового строку повинні бути систематичними (три та більше), тягнути за собою адміністративні стягнення (зокрема, у вигляді штрафу, попе-

редження, сплатне вилучення предметів, конфіскація майна одержаного в результаті адміністративного правопорушення, позбавлення спеціального права, адміністративний арешт, виправні роботи) та свідчити про небажання засудженого стати на шлях виправлення (вчинення адміністративного правопорушення умисно). У випадку ухилення засудженим від виконання покладених на нього обов'язків та/або вчинення адміністративних правопорушень спочатку виноситься письмове попередження про можливість відміни звільнення від відбування покарання з випробуванням та направлення для відбування призначеного кримінального покарання. У випадку, якщо не зважаючи на попередження засуджений продовжує порушувати умови звільнення від відбування покарання з випробуванням суд призначає покарання особі за сукупністю вироків та направляє його для відбуття призначеного покарання (ч. 2, 3 ст. 78 КК України) [4].

Висновки. Історія розвитку кримінально-правового інституту умовного засудження починається з середини XIX ст., зокрема його було вперше впроваджено у Великобританії, Бельгії та Франції. У XX ст. даний вид кримінального покарання розглядався як експериментальний метод реабілітації засуджених. Після Другої світової війни в світлі формування міжнародного механізму гарантування та захисту прав людини, гуманізації відношення до засуджених та з метою уникнення переважання системи в'язниць відбулося більш широке застосування інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням, в 1960-1970 рр. почали активно розроблятися та впроваджуватися програми пробації засуджених. В Україні інститут умовного засудження почав формуватися з 1924 під впливом правової ідеології тоталітарного комуністичного режиму, а після набуття Україною незалежності кримінально-правові інститути умовного засудження та відстрочки виконання вироку було трансформовано у інститут звільнення від відбування покарання з випробуванням.

Інститут звільнення від відбування покарання з випробуванням – це важлива складова системи виправлення та реабілітації засуджених до кримінального покарання осіб та оптимізації витрат на утримання пенітенціарної системи, функціонування якою спрямовано на реалізацію гуманного та реабілітаційного підходу до засуджених. Призначення інститут звільнення від відбування покарання з випробуванням обумовлено рядом умов та обмежень. Прийняття судом рішення про можливість застосування інституту звільнення від відбування покарання

з випробуванням ґрунтується на переконанні суду у можливості виправлення засудженого без відбування призначеного покарання та врахуванні різних обставини справи, в т.ч і відомостей визначених у досудовій доповіді. Разом з вирішеннями питання про застосування інституту випробування, суд визначає строк, умови, характер випробування та обов'язки засудженого, встановлює додаткові види кримінального покарання. Виділяють позитивні та негативні наслідки звільнення від відбування покарання з випробуванням.

Анотація

У статті визначено, що історія розвитку кримінально-правового інституту умовного засудження починається з середини ХІХ ст., зокрема його було вперше впроваджено у Великобританії, Бельгії та Франції. У ХХ ст. даний вид кримінального покарання розглядався як експериментальний метод реабілітації засуджених. Зауважено, що після Другої світової війни в світлі формування міжнародного механізму гарантування та захисту прав людини, гуманізації відношення до засуджених та з метою уникнення перевантаження системи в'язниць відбулося більш широке застосування інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням, в 1960-1970 рр. почали активно розроблятися та впроваджуватися програми пробації засуджених. Визначено, що в Україні інститут умовного засудження почав формуватися з 1924 під впливом правової ідеології тоталітарного комуністичного режиму, а після набуття Україною незалежності кримінально-правові інститути умовного засудження та відстрочки виконання вироку було трансформовано у інститут звільнення від відбування покарання з випробуванням.

Наведено авторське визначення поняття «інститут звільнення від відбування покарання з випробуванням» – це важлива складова системи виправлення та реабілітації засуджених до кримінального покарання осіб та оптимізації витрат на утримання пенітенціарної системи, функціонування якою спрямовано на реалізацію гуманного та реабілітаційного підходу до засуджених. Визначено, що призначення інститут звільнення від відбування покарання з випробуванням обумовлено рядом умов та обмежень, а прийняття судом рішення про можливість застосування інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням ґрунтується на переконанні суду у можливості виправлення засудженого без відбування призначеного покарання та врахуванні різних обставини справи, в т.ч і відомостей визначених у досудовій доповіді. Зауважено, що разом з вирішеннями питання про застосування інституту випробування, суд визначає строк, умови, характер випробування та обов'язки засудженого, встановлює додаткові види кримінального покарання.

Ключові слова: інститут звільнення від відбування покарання, звільнення від відбування покарання з випробуванням, інститут випробування, обвинувачений, підсудний, покарання, відбування покарання, випробування, соціальна ресоціалізація, інтеграція засуджених виправлення засуджених, реабілітації засуджених.

Shkuta O.O. Procedure for application of the institute of exemption from serving a sentence with probation

The article determines that the history of the development of the criminal-legal institution of conditional sentence begins in the middle of the 19th century, in particular, it was first introduced in Great Britain, Belgium and France. In the 20th century this type of criminal punishment was considered as an experimental method of rehabilitation of convicts. It was noted that after the Second World War, in the light of the formation of an international mechanism for the guarantee and protection of human rights, the humanization of the attitude towards convicts and in order to avoid

overloading the prison system, there was a wider application of the institution of release from serving a sentence with probation, in 1960-1970 they began Probation programs for convicts should be actively developed and implemented. It was determined that the institution of language sentencing in Ukraine began to form in 1924 under the influence of the legal ideology of the totalitarian communist regime, and after Ukraine gained independence, the criminal law institutions of conditional sentencing and suspension of execution of the sentence were transformed into the institution of exemption from serving a sentence with probation.

The author's definition of the term «institute of release from serving a sentence with probation» is provided - it is an important component of the system of correction and rehabilitation of persons sentenced to criminal punishment and optimization of costs for the maintenance of the penitentiary system, the functioning of which is aimed at the implementation of a humane and rehabilitation approach to convicts. It was determined that the appointment of the institution of release from serving a sentence with probation is conditioned by a number of conditions and restrictions, and the court's decision on the possibility of applying the institution of release from serving a sentence with probation is based on the court's conviction in the possibility of correction of the convicted person without serving the prescribed sentence and taking into account the various circumstances of the case, in including the information specified in the pre-trial report. It is noted that together with decisions on the application of the institution of probation, the court determines the term, conditions, nature of probation and duties of the convicted person, and establishes additional types of criminal punishment.

Key words: exemption from punishment, institution of exemption from serving a sentence with probation, correction of the convicted.

Список використаної літератури:

1. Горох О.П. Сучасні кримінально-правові проблеми звільнення від покарання та його відбування: монографія. [наук. ред. А. А. Музика]. Харків: Право, 2019. 76 с.
2. Єдиний державний реєстр судових рішень URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 01.10.23)
3. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 10.09.23)
4. Кримінальний кодекс УРСР від 28.12.1960 р. https://ips.ligazakon.net/document/view/kd0006?an=480034&ed=1969_12_12 (дата звернення: 01.10.23)
5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n2769> (дата звернення: 11.10.23)
6. Павлова Т.О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням як примусовий захід кримінально-правового характеру. *Правова держава*. 21'2016. С. 234-239.
7. Парасюк Н.М. Звільнення від відбування покарання із випробуванням за вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів: питання кримінально-правової доцільності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 471-474.
8. Резніченко Г. С., Мурадян Г. Р. Правова природа звільнення від відбування покарання з випробуванням. *Південноукраїнський правничий часопис. Правова система: теорія і практика*. 2020. № 4. С. 154-158. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2020/4/28.pdf> (дата звернення: 15.10.23)
9. Шкута О. О. Пенітенціарна система України: теоретико-прикладна модель : монографія. Херсон : Гельветика, 2017. 366 с.
10. Шкута О. О. Сучасні проблеми реалізації кримінально-виконавчої політики як засобу запобігання злочинності. Теоретико-прикладний аспект. *Прикарпатський юридичний вісник : зб. наук. пр.* 2017. № 6 (21). Т. 2. С. 154-157.
11. Lutsiuk K., Dolhov A., Svnarenko Y., Shkuta O., Konopelskyi V. (2022) International experience of correction and resocialization of prisoners sentenced to imprisonment. *Revista Cuestiones Políticas*. Vol. 40 №° 75 (2022). P. 79-88.

УДК 342.9:343.35(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.18>

Коломоєць Т.О.

*д.ю.н., професор,
член-кореспондент НАПрН України, Заслужений юрист України,
декан юридичного факультету,
Запорізький національний університет*

Колпаков В.К.

*д.ю.н., професор,
завідувач кафедри конституційного та адміністративного права,
Запорізький національний університет*

Шарая А.А.

*д.ю.н., професор,
професор кафедри конституційного та адміністративного права,
Запорізький національний університет*

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ В ПРИНЦИПАХ ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ

Вступ. Домінуючим зовнішньополітичним пріоритетом України в умовах воєнного стану залишається розбудова та поглиблення взаємовідносин між Україною та ЄС, яка здійснюється на принципах політичної асоціації та економічної інтеграції.

Розуміння Україною існуючих викликів і готовність до пофазової (поетапної) і секторальної інтеграції в ЄС шляхом стандартизації європейських практик на своєму просторі, а також її спроможність у кризових умовах виконувати євроінтеграційні зобов'язання, знайшли своє втілення у надання Україні статусу кандидата на членство в Європейському Союзі.

З прийняттям цього рішення розпочався якісно новий етап руху України до європейської спільноти. Нові умови і нові виклики потребують наукового осмислення готовності держави і суспільства до реалізації реформаторських проектів спрямованих на пофазову (поетапну) і секторальну інтеграцію в ЄС.

Подальша підготовка до членства в Євросоюзі передбачатиме завершення трансформації всіх сфер, що створюватиме умови для

життя країни за принципами ЄС та його законами, які спрямовані на захист кожного громадянина та бізнесу, сприятиме наближенню рівня життя, добробуту та правового захисту українців до рівня життя в країнах ЄС. У цьому Україну постійно підтримуватиме Єврокомісія, надаючи необхідну консультаційну та іншу допомогу.

Змістовний вимір зазначених перетворень значною мірою об'єктивується у сприйнятті Україною стандартів Європейського Союзу, серед яких важливе місце посідають стандарти адміністративно-правового змісту, зокрема відносин дисциплінарної відповідальності.

З цього приводу, до української влади звернута низка документів Євросоюзу. Серед них особливе місце посіли документи програми SIGMA «Принципи державного управління: звіт про базові вимірювання» (2014) і «Принципи державного управління. Редакція 2023 року». Вони містять, по-перше, комплексну систему стандартів, що відображає цінності та поведінку, яку очікує суспіль-

ство від управлінського персоналу; по-друге, понад 40 референцій, звернених до публічної влади України по конкретним параметрам додержання дисципліни і застосування дисциплінарної відповідальності.

З огляду на зазначене, у поточному році Секретаріат Кабінету Міністрів України за підтримки Офісу реформ КМУ, проєкту EU4PAR та за участі експертної спільноти оновив Стратегію реформування державного управління до 2025 року.

Аналіз документів Євросоюзу і Кабінету Міністрів України що епіцентром оновлень стала теза про те, що державні службовці є суб'єктами звітування, підкоряються етичним і дисциплінарним нормам і підлягають притягненню до дисциплінарної відповідальності, якщо порушення дисципліни буде доведено в належному порядку. Конкретизована теза у частині Документу, який присвячено публічній відповідальності. Безпосередньо підкреслено особливе значення таких принципів як верховенство права, законність, пріоритет прав людини, справедливість дисциплінарної відповідальності, неприпустимість подвійної відповідальності, її індивідуальний характер, рівність учасників процедур дисциплінарної відповідальності перед законом, презумпція невинуватості, право на захист та кваліфіковану юридичну допомогу, своєчасність і винність.

Таким чином, наша держава послідовно впроваджує у практику розбудови демократичного суспільства європейські принципи, стандарти і практики, що є запорукою розвитку правової держави і громадянського суспільства, утвердження верховенства права і закону, забезпечення ефективної охорони і захисту прав людини і громадянина.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах воєнного стану євроінтеграція залишається головним і незмінним пріоритетом України. В документах Євросоюзу з цього приводу підкреслюється важливе значення імплементації європейських стандартів у практику розбудови службових відносин,

зокрема, відносин дисциплінарної відповідальності [1].

З огляду на зазначене, Секретаріат Кабінету Міністрів України за підтримки Офісу реформ КМУ, проєкту EU4PAR та за участі експертної спільноти оновив Стратегію реформування державного управління до 2025 року [2].

Вихідні положення оновлень впливають з висновків експертів Програми SIGMA, за якими Україна відповідає багатьом Європейським принципам. Зокрема, підкреслено позитивні тенденції щодо повноти та чіткості законодавчого регулювання службових відносин, впровадження в стандартів результативності в управлінські процеси, вжиття заходів планування ефективного використання компетенцій персоналу службовців, аналізу потреб у їх навчанні, забезпечення конкуренції між відповідними державними та недержавними закладами освіти, забезпечення доступу до публічної інформації та захисту прав громадян під час взаємодії з державними органами.

У той же час програмною метою державної служби залишаються зниження адміністративного навантаження на суб'єктів господарювання, покращення якості надання адміністративних послуг, забезпечення законності і дисципліни при виконанні службових обов'язків, передбачуваності адміністративних дій, підвищення рівня довіри громадян до держави.

Вектори імплементації європейських стандартів в принципи дисциплінарної відповідальності державних службовців сформульовані у документах програми SIGMA «Принципи державного управління: звіт про базові вимірювання» (2014) і «Принципи державного управління. Редакція 2023 року» [3].

Ці документи уявляють собою комплексну систему стандартів, що відображає цінності та поведінку, яку очікує суспільство від управлінського персоналу. Вони були розроблені, щоб скеровувати відомства у справах розширення Європейського Союзу та політики сусідства в їхніх реформаторських зусиллях,

спрямованих на усунення недоліків у державному управлінні та виконання вимог щодо основ процесу вступу в ЄС. Підготовка документів здійснена Програмою SIGMA, спільною ініціативою ЄС та ОЕСР, на запит Європейської Комісії. Стандарти ґрунтуються на чинних актах *acquis* ЄС, правових інструментах ОЕСР, інших міжнародних стандартах, а також на передовій практиці держав-членів ЄС та ОЕСР.

Особливе місце у системі стандартів посіли рекомендації щодо запровадження інституційних та правових елементів для забезпечення дисциплінарної відповідальності, втілення в практику управління заходів запобігання корупції, сприяння доброчесності, забезпечення дисципліни на державній службі, дотримання дисциплінарного режиму і відповідних процедур. В цілому вони містять понад 40 референцій звернених до публічної влади України по конкретним параметрам додержання дисципліни і застосування дисциплінарної відповідальності.

Їх епіцентром виступає теза про те, що державні службовці є суб'єктами звітування, підкоряються етичним і дисциплінарним нормам і підлягають притягненню до дисциплінарної відповідальності, якщо порушення дисципліни буде доведено в належному порядку. Конкретизована теза у частині Документу, який присвячено публічній відповідальності. Безпосередньо підкреслено особливе значення таких принципів як верховенство права, законність, пріоритет прав людини, справедливість дисциплінарної відповідальності, неприпустимість подвійної відповідальності, її індивідуальний характер, рівність учасників процедур дисциплінарної відповідальності перед законом, презумпція невинуватості, право на захист та кваліфіковану юридичну допомогу, своєчасність і винність.

Актуальність поняття і принципів дисциплінарної відповідальності державних службовців обумовлена її значенням у справі розбудови громадянського суспільства, особ-

ливо в умовах воєнного стану, і дії обмежень, передбачених Законом України «Про правовий режим воєнного стану» (Відомості Верховної Ради України, 2015, № 28, ст. 250), Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» (Голос України № 37 від 24.02.2022), а також відповідними актами органів виконавчої влади.

Аналіз нормативних актів, які торкаються питань цієї відповідальності, свідчить з одного боку про активне використання терміну «дисциплінарна відповідальність», з іншого – про відсутність об'єктивно обґрунтованого нормативного визначення цього феномену [4, с. 85].

Це стосується, наприклад, Закону України «Про державну службу» (Відомості Верховної Ради України, 2016. № 4. Ст. 43), який містить розділ VIII «Дисциплінарна та матеріальна відповідальність державних службовців», до якого входить глава 2 «Засади дисциплінарної відповідальності». Глава починається зі статті 64 «Дисциплінарна відповідальність державного службовця», яка за юридичною логікою мала б дати поняття цієї відповідальності, але обмежилась констатацією факту її існування.

Аналогічно сконструйований Закон України «Про судоустрій і статус суддів» (Відомості Верховної Ради, 2016, № 31, ст. 545). Шостий розділ цього нормативного акту має назву «Дисциплінарна відповідальність судді», однак у ньому немає статті яка б за логікою розкривала поняття (або суть поняття), яке винесено у назву розділу. Починається розділ зі статті 106 «Підстави дисциплінарної відповідальності судді», а далі регулює питання дисциплінарної скарги, стягнень, рішення у дисциплінарній справі тощо.

У дослідницьких і навчальних джерелах домінує її розуміння як застосування до державних службовців дисциплінарних стягнень за вчинення дисциплінарних проступків [5, с. 559]. На нашу думку, лише застосування

стягнень недостатньо для визнання факту настання відповідальності. Вважаємо, що відповідальність (як юридичний факт) об'єктивується лише у разі реалізації застосованих по відповідного суб'єкта заходів.

З огляду на зазначене, вважаємо найбільш коректним наступне визначення дисциплінарної відповідальності державних службовців: дисциплінарна відповідальність це примусове, з додержанням встановленої процедури, застосування правомочним суб'єктом передбачених законодавством за вчинення дисциплінарного проступку заходів впливу, які реалізовані щодо правопорушника [6, с. 121].

Важливу роль у застосуванні дисциплінарної відповідальності державних службовців відіграють її принципи, що афілійовані з вищезазначеними документами Програми SIGMA. Орієнтуючись на рекомендації, які у цих документах сформульовані, вважаємо доречним в українській концепції дисциплінарної відповідальності найбільш значущими принципами позначити: верховенство права; законність; пріоритет прав людини; добросовісність; справедливість; неприпустимість подвійної відповідальності; індивідуальний характер дисциплінарної відповідальності; рівність учасників дисциплінарних процедур перед законом; презумпцію невинуватості в сфері дисциплінарної відповідальності; права на захист і самозахист осіб, які притягаються до дисциплінарної відповідальності; своєчасності покладення дисциплінарної відповідальності; винуватість суб'єкта відповідальності (винність).

Кім цього, вважаємо справедливим акцентувати увагу на тому, що перелічені принципи мають конституційну природу і відтворюють у своїй генезі соціальність і демократичність Конституції України (Відомості Верховної Ради України, 1996, № 30, ст. 141).

Серед перелічених принципів домінуюча роль належить **верховенству права**. Це обумовлено, по-перше, визнанням вер-

ховенства права загальною засадою державного суверенітету (розділ 1 Конституції України) і принципом суспільного і державного устрою, існування і функціонування інституцій усіх гілок влади, взаємодії держави з громадянським суспільством (статті 8, 18, 129, 147 Конституції України); по-друге, статус кандидата на членство в Європейському Союзі передбачає еволюцію у процесах імплементації стандартів (принципів, практик) Євросоюзу в український правовий простір, а одним з найважливіших таких стандартів є верховенство права; по-третє, безпосередньо на дисциплінарну відповідальність державних службовців спрямовано закріплення верховенства права як провідного принципу державної служби у чинному Законі України «Про державну службу».

Похідним від верховенства права і ключовим принципом дисциплінарної відповідальності є **законність**. Вона також має конституційну природу. Адже, п. 22 ст. 92 Конституції України встановив, що виключно законами України визначаються діяння, які є дисциплінарними правопорушеннями і відповідальність за них. З цього випливає, що законність у сфері дисциплінарної відповідальності це, по-перше, неухильне виконання нормативних приписів суб'єктом юрисдикції; по-друге, неухильне виконання об'єктом відповідальності застосованих до нього засобів впливу.

Пріоритет прав людини у відносинах дисциплінарної відповідальності займає особливе місце, адже права і свободи людини і громадянина є центральним елементом конституційного статусу особи. Вони згадані вже у статті 3 Конституції України (Преамбула). У її нормах права і свободи людини і громадянина визнаються найвищою соціальною цінністю, яка визначає зміст і спрямованість діяльності держави. Стаття 8 гарантує їх судовий захист безпосередньо на підставі норм Конституції України, а розділ другий Кон-

ститутції України цілком присвячений правам, свободам та обов'язкам людини і громадянина.

Доброчесність. Як принцип дисциплінарної відповідальності, доброчесність корелюється з усталеним розумінням принципів управлінської діяльності у документах Європейського Союзу. Відповідно до них, доброчесність невід'ємна складова верховенства права. Це дає підстави визнати доброчесність важливою генетичною основою дисциплінарно-деліктних відносин.

Афілійованим з доброчесністю є принцип **справедливості дисциплінарної відповідальності** державних службовців. У дисциплінарному праві справедливість сприймається як пропорційність покарання винної особи щодо негативних наслідків протиправного вчинку. Ознаки і критерії справедливого відношення до суб'єкта проступку і самого проступку зовнішній вираз знаходять у дисциплінарній справі.

Дисциплінарна справа, або справа дисциплінарної юрисдикції, це форма об'єктивізації (матеріальна оболонка), індивідуалізації, конкретизації, систематизації і зберігання усіх обставин щодо а) встановлення дисциплінарного проступку, б) його дослідження, в) прийняття рішення по суті, г) реалізації прийнятого рішення.

Крім цього, справедливість передбачає відповідність заходів впливу меті, з якою вони застосовані. Цей аспект справедливості знаходить свій прояв у врахуванні обставини, що пом'якшують або обтяжують дисциплінарну відповідальність. Такі обставини сформульовані у статті 67 чинного Закону України «Про державну службу».

Пряме відношення до справедливості має принцип **неприпустимості подвійної відповідальності**, тобто притягнення до відповідальності за одне й те саме правопорушення два і більше рази. Ця засада

впливає зі статті 61 Конституції України. Відповідно до неї, ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення. Вона конкретизована у чинному Законі України «Про державну службу» у статті 74 «Гарантії прав державних службовців під час застосування дисциплінарного стягнення». Вона встановлює, що за кожне порушення службової дисципліни накладається лише одне дисциплінарне стягнення.

У той же час, доречно підкреслити, що наведені положення статті 61 Конституції України створюють умови для притягнення до адміністративної відповідальності осіб, які вчинили діяння що є одночасно дисциплінарними і адміністративними проступками і були притягнуті до дисциплінарної відповідальності.

Важливим принципом дисциплінарної відповідальності є її **індивідуальний характер**. Він означає, що відповідальність за порушення правил, положень чи норм, встановлених в організаціях, установах, підприємствах лежить на конкретній особі.

Індивідуалізація дисциплінарної відповідальності поділяється на нормативну і правозастосовну. Нормативна об'єктивована у нормах які її регламентують. Це, наприклад, визнання діянь порушеннями службової дисципліни шляхом юридичної фіксації ознак проступку та його юридичного складу; нормативне закріплення підстав для притягнення державного службовця до дисциплінарної відповідальності (вчинення ним дисциплінарного проступку); встановлення у відповідному нормативному матеріалі альтернатив щодо засобів впливу (керівник державної служби може обмежитися зауваженням на адресу порушника); юридичне закріплення вимоги що дисциплінарне стягнення має відповідати характеру і тяжкості вчиненого дисциплінарного проступку та

ступеню вини державного службовця.

Правозастосовна індивідуалізація об'єктивується у процедурах притягнення до відповідальності. Це, наприклад, ідентифікація порушника, застосування дисциплінарних стягнень до конкретної особи, врахування при винесенні рішень про заходи впливу особистості порушника, юридична фіксація факту вчинення дисциплінарного проступку, встановлення вини державного службовця, формування доказової бази щодо правопорушника тощо.

Індивідуалізація дисциплінарної відповідальності сприяє підтримці ладу та дисципліни у відповідних організаціях, установах, підприємствах та допомагає встановити чіткі норми поведінки персоналу.

Принцип **рівності учасників процедур дисциплінарної відповідальності перед законом** знаходиться у прямому зв'язку з нормами статті 24 Конституції України, за якою громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Сутність цього зв'язку розтлумачена Конституційним судом України, який визнав рівні права будь-якої особи на участь у розгляді своєї справи суб'єктами усіх юрисдикцій, спеціалізацій та інстанцій.

З огляду на зазначене вважаємо, що принцип рівності перед законом в сфері дисциплінарної відповідальності означає, що державні службовці, які притягуються до такої відповідальності, мають рівні права та несуть рівні обов'язки у відповідних правовідносинах.

Важливим принципом дисциплінарної відповідальності є **презумпція невинуватості**. Вона впливає з норм статті 62 Конституції України. Відповідно неї, особа вважається невинуватою доки її вину не буде доведено.

Хоча у статті йдеться про кримінально-правову відповідальність, ми не бачимо заперечень для її екстраполяції на сферу дисциплінарної відповідальності. На користь цього свідчить положення чинного

Закону України «Про державну службу», за якими стягнення може бути накладено тільки у разі встановлення факту вчинення дисциплінарного проступку та вини державного службовця.

Грунтовними принципом дисциплінарної відповідальності, покликаним забезпечувати реальну дію презумпції невинуватості, є **право на захист та кваліфіковану юридичну допомогу**. Стаття 74 Закону України «Про державну службу» дозволяє державному службовцю користуватися правовою допомогою адвоката або іншого уповноваженого ним представника. Крім цього, він має право на ознайомлення з матеріалами дисциплінарної справи та на оскарження застосованого до нього дисциплінарного стягнення у визначеному законом порядку.

Принцип **своєчасності покладення дисциплінарної відповідальності** виконує важливу роль щодо об'єктивізації ознак дисциплінарного проступку. Своєчасність у сфері дисциплінарної відповідальності реалізується шляхом дотримання строків, встановлених дисциплінарними нормами для виконання суб'єктом правозастосування дій, необхідних для визнання вчинку проступком. Порушення строків, як правило, унеможлиблює або визнання діяння правопорушенням, або притягнення правопорушника до відповідальності.

Конституція України, документи програми SIGMA «Принципи державного управління: звіт про базові вимірювання» (2014) і «Принципи державного управління. Редакція 2023 року», приділяють строкам значну увагу, щоправда у тексті Основного Закону вони напряду не стосуються дисциплінарних проступків, але конституційне відношення до існування і функцій цього феномену на просторі українського права формують аналогічне ставлення до нього у інших правових сегментах і юрисдикціях, включаючи дисциплінарну відповідальність.

Базовим щодо визнання діяння правопорушенням є принцип **винності** (вини). У Конституції України прямий зв'язок винності і протиправного діяння фіксується у статті 62 яка, по-перше, відсутність вини визнає обставиною що унеможливає юридичну відповідальність; по-друге, встановлює засади щодо легального визнання винуватості особи: вина має бути доведена шляхом доказування. У принципах державного управління (документи програми SIGMA) жорстко підкреслюється, що притягнення до дисциплінарної відповідальності відбувається лише за винуватістю службовця.

Зазначимо також, що Закон України «Про державну службу» визнає вину державного службовця необхідною підставою дисциплінарної відповідальності, а її ступень критерієм тяжкості правопорушення.

Таким чином, державний службовець підлягає дисциплінарній відповідальності лише за ті дії та їх шкідливі наслідки, щодо яких встановлено його вина.

Досліджена сукупність принципів дисциплінарної відповідальності державних службовців не є вичерпною. За межами аналізу залишились такі принципи, як компетентність; оперативність і економічність; невідворотність відповідальності; встановлення об'єктивної (матеріальної) істини; охорона інтересів держави й особи; розумність строків провадження; публічність (офіційність); самостійність й незалежність суб'єктів юрисдикції в прийнятті рішень; гласність і транспарентність; поєднання диспозитивності й імперативності тощо. Вони будуть розглянуті у подальших дослідженнях.

Висновки

Здійснений аналіз імплементації європейських стандартів в принципи дисциплінарної відповідальності державних службовців дозволяє сформулювати наступне:

1. В умовах воєнного стану євроінтеграція залишається головним і незмінним пріоритетом України, документи Євросоюзу,

які прийняті з цього приводу, слугують важливим орієнтиром розбудови службових відносин, зокрема, відносин дисциплінарної відповідальності.

2. Орієнтуючись на рекомендації, які у цих документах сформульовані, в українській концепції дисциплінарної відповідальності домінуючими стандартами (принципами) визнаються: верховенство права; законність; пріоритет прав людини; добросовісність; справедливість; неприпустимість подвійної відповідальності; індивідуальний характер дисциплінарної відповідальності; рівність учасників дисциплінарних процедур перед законом; презумпцію невинуватості в сфері дисциплінарної відповідальності; права на захист і самозахист осіб, які притягаються до дисциплінарної відповідальності; своєчасності покладення дисциплінарної відповідальності; винуватість суб'єкта відповідальності (винність).

3. З огляду на конституційну генезу і афілійованість з європейськими стандартами, під дисциплінарною відповідальністю слід розуміти примусове, з додержанням встановленої процедури, застосування правомочним суб'єктом передбачених законодавством за вчинення дисциплінарного проступку заходів впливу, які реалізовані щодо правопорушника.

4. Дисциплінарна справа, або справа дисциплінарної юрисдикції, це форма об'єктивізації (матеріальна оболонка), індивідуалізації, конкретизації, систематизації і зберігання усіх обставин щодо а) встановлення дисциплінарного проступку, б) його дослідження, в) прийняття рішення по суті і г) реалізації прийнятого рішення.

5. Сукупність принципів дисциплінарної відповідальності державних службовців утворює специфічну систему, у який дотримання одних сприяє реалізації інших. Так, наприклад, взаємозалежними є верховенство права, законність, невідворотність, справедливість добросовісність.

Анотація

Стаття присвячена дослідженню процесів імплементації європейських стандартів у практику розбудови службових відносин, зокрема, відносин дисциплінарної відповідальності.

Метою статті є отримання нових знань про вплив стандартів ЄС на еволюцію принципів дисциплінарної відповідальності, зміст їх взаємодії з конституційними принципами у забезпеченні законності відповідальності за проступки по службі, роль у формуванні інтегративних якостей системи нормативного забезпечення дисциплінарно-деліктного сегменту українського права.

Автори вбачають, що з огляду на документи ЄС в українській концепції дисциплінарної відповідальності домінуючими стандартами (принципами) необхідно визнати: верховенство права; законність; пріоритет прав людини; добросовісність; справедливість; неприпустимість подвійної відповідальності; індивідуальний характер дисциплінарної відповідальності; рівність учасників дисциплінарних процедур перед законом; презумпцію невинуватості в сфері дисциплінарної відповідальності; права на захист і самозахист осіб, які притягаються до дисциплінарної відповідальності; своєчасності покладення дисциплінарної відповідальності; винуватість суб'єкта відповідальності (винність).

Особлива увага зосереджена на імплементації в адміністративно-деліктну сферу українського правового простору стандартів верховенства права. Це обумовлено, по-перше, визнанням верховенства права загальною засадою державного суверенітету (розділ 1 Конституції України) і принципом суспільного і державного устрою, існування і функціонування інституцій усіх гілок влади, взаємодії держави з громадянським суспільством (статті 8, 18, 129, 147 Конституції України); по-друге, статус кандидата на членство в Європейському Союзі передбачає еволюцію у процесах імплементації стандартів (принципів, практик) Євросоюзу в український правовий простір, а одним з найважливіших таких стандартів є верховенство права; по-третє, безпосередньо на дисциплінарну відповідальність державних службовців спрямовано закріплення верховенства права як провідного принципу державної служби у чинному Законі України «Про державну службу».

З огляду на конституційну генезу і афілійованість з європейськими стандартами, автори вважають, що під дисциплінарною відповідальністю слід розуміти примусове, з додержанням встановленої процедури, застосування правомочним суб'єктом передбачених законодавством за вчинення дисциплінарного проступку заходів впливу, які реалізовані щодо правопорушника.

Ключові слова: верховенство права, дисциплінарна відповідальність, дисциплінарний проступок, принцип законності, принципи дисциплінарної відповідальності, стандарти ЄС.

Kolomoiets T.O., Kolpakov V.K., Sharaya A.A. European standards in the principles of disciplinary responsibility of civil-service employee

The article is devoted to the study of the processes of implementation of European standards in the practice of development of service relations, in particular, the relations of disciplinary responsibility.

The purpose of the article is to obtain new knowledge about the impact of EU standards on the evolution of the principles of disciplinary liability, the content of their interaction with constitutional principles in ensuring the legality of liability for misconduct in office, and their role in shaping the integrative qualities of the system of regulatory support for the disciplinary and tort segment of Ukrainian law.

The authors believe that in view of the EU documents, the Ukrainian concept of disciplinary liability should recognize the following standards (principles) as dominant : rule of law, legality, priority of human rights, integrity, justice, inadmissibility of double jeopardy, individual nature of disciplinary

responsibility, equality of participants in disciplinary procedures before the law, presumption of innocence in the area of disciplinary responsibility, the right to defense and self-defense of persons subject to disciplinary liability, timeliness of imposing disciplinary liability, culpability of the subject of responsibility (guilt).

Special attention is focused on the implementation of the rule of law standards in the administrative and tort sphere of the Ukrainian legal space. This is due, firstly, to the recognition of the rule of law as a general principle of state sovereignty (Chapter 1 of the Constitution of Ukraine) and the principle of social and state organization, the existence and functioning of institutions of all branches of government, the interaction of the state with civil society (Articles 8, 18, 129, 147 of the Constitution of Ukraine); secondly, the status of a candidate for membership in the European Union implies an evolution in the processes of implementation of the standards (principles, practices) of the European Union in the Ukrainian legal space, and one of the most important such standards is the rule of law; thirdly, the consolidation of the rule of law as the leading principle of public service in the current Law of Ukraine “On Public Service” is aimed directly at the disciplinary responsibility of civil servants.

In view of the constitutional genesis and affiliation with European standards, the authors believe that disciplinary responsibility should be understood as the forced, in compliance with the established procedure, application by the authorized subject of the measures of influence provided by the law for the commission of a disciplinary offense, which are implemented against the offender.

Key words: disciplinary responsibility, EU standards, offense, principle of legality, principles of disciplinary responsibility, Rule of Law.

Список використаної літератури:

1. Association Implementation Report on Ukraine (2022). Joint staff working document. Brussels, 22.7.2022 SWD, 202 final. P. 19. URL: <https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/documents/Association>
2. Стратегія реформування державного управління України на 2022-2025 роки. Схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 липня 2021 р. № 831-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/u-2024-rotsi-startuie-reforma-derzhavnoho-upravlinnia>
3. OECD (2023), The Principles of Public Administration, OECD, Paris, 48 p. URL: <https://www.sigmaweb.org/publications/Principles-of-Public-Administration-2023-edition-UKR.pdf>
4. Колпаков В. К. Дисциплінарна відповідальність державних службовців: еволюція нормативного регулювання. *Право України*. 2016. № 9. С. 79-91.
5. Адміністративне право України: підручник. За ред. П. Діхтієвського. Київ: Людмила, 2023, 772 с.
6. Колпаков В. К. Систематика засад дисциплінарної відповідальності державних службовців. *Наука і техніка сьогодні. Серія «Право»*. 2023. № 12. С. 16-128. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-12\(26\)-116-128](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-12(26)-116-128)

УДК 343.81

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.19>

Литвиненко О.Ю.

аспірант Класичного приватного університету

ORCID ID: 0009-0000-6614-7230

ПРАВО ЗАСУДЖЕНИХ НА ОХОРОНУ ЗДОРОВ'Я В МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ: ТЕОРЕТИЧНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Постановка проблеми. Впровадження в кримінально-виконавчу систему України міжнародних стандартів поводження із засудженими, перехід від каральної виправної системи до реабілітаційного підходу пенітенціарної системи у виправленні засуджених зумовило детальне регламентування в українському законодавстві їх правового статусу, який визначає права та обов'язки засуджених під час відбування покарання та виконання інших судових рішень. Дослідження механізму захисту прав засуджених, системи їх гарантій та впровадження міжнародних стандартів в цій сфері зумовлено зокрема наступними аспектами: дослідження механізму реалізації прав засуджених сприяє визнанню та захисту їхніх основних прав відповідно до міжнародних гуманітарних стандартів прав людини; дослідження прав засуджених дозволяє виявляти та усувати випадки катувань, нелюдського або принижуючого гідність поводження у виправних установах; розуміння та врахування прав засуджених сприяє розробці програм, спрямованих на їхню ефективну реабілітацію та ресоціалізацію; аналіз умов ув'язнення та забезпечення ефективних механізмів захисту прав засуджених сприяє покращенню умов утримання в місцях позбавлення волі; дослідження прав засуджених сприяє створенню відкритих та прозорих систем правосуддя, що зміцнює довіру громадськості.

Право засуджених на охорону здоров'я визначає, що кожна особа має право на найвищий доступний стандарт фізичного і психічного здоров'я та включає в себе право на

доступ до медичної допомоги, профілактичних заходів, лікування і забезпечення гігієнічних умов та умов життя, які сприяють збереженню здоров'я.

Аналіз останніх публікацій. Дослідженню питання правового статусу засуджених, системи гарантій їх прав та міжнародних стандартів в цій сфері в тій, чи іншій мірі присвятили свої праці такі науковці, як: К.А. Автухов, В.А. Бадира, І.Г. Богатирьов, А.П. Гель, О.М. Джужа, О.Г. Колб, Н.В. Коломієць, О.М. Литвинов, А.Х. Степанюк, І.С. Яковець, А.Х. Степанюк, В.М. Трубников, Ю.В. Шинкарьов, Шкута О.О. та ін.

Мета статті. Здійснення теоретично-правового аналізу права засуджених на охорону здоров'я, в т.ч. і міжнародних стандартів в цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Ст. 3 Конституція України визначає, що «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [1]. Дана конституційна норма стосується в т.ч. і засуджених осіб (з урахуванням обмежень визначених законодавством та встановлених судовим вироком), що обумовлює впровадження відповідних норм правового регулювання прав засуджених до кримінально-виконавчого законодавства України та окреслює межі і форми функціонування пенітенціарної системи в цілому. Також, засудженим належать спеціальні права, які впливають із їх правового статусу в залежності від виду покарання, яке застосовується в кожному конкретному випадку та особистих особливостей засудженої особи (наприклад, якщо

засуджена особа є неповнолітньою, хворіє на туберкульоз, СНІД, є вагітною засудженою жінкою тощо) [14].

Міжнародно-правові стандарти гарантій прав засуджених визначають наступні їх основні принципи: заборона катувань і нелюдського чи принижуючого гідності поводження (гуманне ставлення та повага до людської гідності); керування пенітенціарними закладами в етичному контексті; позитивний вплив персоналу на ув'язнених. Ряд міжнародних організацій здійснює нагляд та контроль за дотриманням цих основних принципів, серед таких органів можна виділити: European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, Committee against Torture, Optional Protocol to the Convention Against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, Special Rapporteur on torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment та ін. [15]

Наприклад, Комітет ООН проти катувань має мандат здійснювати моніторинг виконання державами-учасницями положення Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання [2] відповідно до якого держави повинні подавати доповіді із періодичністю раз у 4-5 років (Україна подала 7-му періодичну доповідь про виконання положень Конвенції у 2018 р. [3]).

Європейський комітет з прав людини на основі розгляду скарг або повідомлень щодо порушення прав, в т.ч. і прав засуджених, приймає рішення зміст яких дозволяє стверджувати, що ст.10 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права («всі особи, позбавлені волі, мають право на гуманне поводження і поважання гідності, властивої людській особі» [4]) підлягає розширеному трактуванню. На думку З.В. Журавської «комітет (*Європейський комітет з прав людини – автор*) зазвичай встановлює порушення права ув'язнених на гуманне ставлення та повагу їхньої людської гідності тоді, коли особи: три-

маються в одиночному ув'язненні; перебувають у антисанітарних умовах, без води, їжі, належних побутових умов; мають недостатнє харчування, тримаються без достатнього природного світла; піддаються впливу тривалих періодів ізоляції або переповненості; наражаються на фізичні, психологічні і словесні образи співробітників в'язниці або співкамерників; не можуть реалізувати можливості для отримання освіти, не мають доступу до інформації та документів; стикаються з відмовою у наданні необхідної медичної (в тому числі психічного здоров'я) допомоги та стоматологічної допомоги; не забезпечуються постіллям, можливістю фізичних вправ» [5, с.119-120].

Реформування пенітенціарної системи України спрямовано на перехід від карального підходу у виправленні засуджених до реабілітаційного та забезпечення дотримання міжнародних стандартів захисту прав засуджених. З цією метою правовий механізм гарантування прав засуджених детального регламентовано у законодавстві України, оскільки це дозволяє створити додаткові гарантії законності виконання покарань. [16]

Зокрема, основні права засуджених визначено в статті 8 Кримінально-виконавчого кодексу України. До них відносяться: право на отримання інформації про свої права і обов'язки, порядок та умови виконання та відбування призначеного судом покарання; право на гуманне ставлення до них та на повагу їх людської гідності; право на освіту; право на звернення до адміністрації установ та органів виконання покарань, національних та міжнародних правозахисних органів, правоохоронних та судових органів, державних органів і органів місцевого самоврядування, громадські організації; право на листування та право давати пояснення, звертатися із заявами, пропозиціями та скаргами рідною мовою; право на охорону здоров'я; право на соціальне забезпечення; право на отримання не заборонених законом; право на оплачувану працю; право на свободу віросповідання; право на належне матеріально-побутове

забезпечення; право на звернення до суду; право на отримання копій з особистої справи та інших документів; право на правову допомогу; право засуджених-іноземних громадян на підтримку зв'язку із дипломатичними представництвами та консульськими установами; право на побачення; право на безперервний сон засуджених у нічний час; право на дотримання умов розміщення засуджених [6]. Слід зауважити, що система гарантій прав засуджених включає в себе ряд нормативно-правові акти, які деталізують порядок реалізації таких прав [17].

На прикладі, реалізації права на охорону здоров'я більш детально розглянемо такий механізм. Права засуджених на охорону здоров'я є важливою частиною прав людини, навіть у випадку позбавлення її волі.

Деякі ключові аспекти прав засуджених на охорону здоров'я включають:

1) доступ до медичної допомоги, який включає в себе доступ до лікарських оглядів, лікування за необхідності і медичні консультації;

2) наявність відповідних санітарних умов, які сприяють збереженню здоров'я, включаючи чистоту, доступ до води та санітарні приміщення;

3) профілактика захворювань серед засуджених (зокрема, проведення вакцинації, введення заходів для запобігання інфекційних захворювань серед засуджених);

4) підтримка психічного здоров'я, забезпечення адекватної психічної допомоги для тих, хто може потребувати такої підтримки, зокрема у випадках депресії чи інших психічних станів;

5) доступ до ліків, медичних препаратів для засуджених, у тому числі ліків для хронічних захворювань.

Серед актів нормативно-правового регулювання змісту права засудженого на охорону здоров'я можна виділити наступні:

– кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ст. 49 Конституції України) [1];

– право «на охорону здоров'я в обсязі, встановленому Основами законодавства України про охорону здоров'я, за винятком обмежень, передбачених законом» (абз. 6 ч. 1 ст. 8 КВК України) [6];

– право на «медико-санітарне забезпечення засуджених до позбавлення волі» (ст. 116 8 КВК України) [6];

– право на доступ до закладів охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України (Наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження Переліку закладів охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України») [7];

– право осіб взятих під варту на вільний вибір лікаря (Наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження Порядку взаємодії закладів охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України із закладами охорони здоров'я з питань надання медичної допомоги особам, узятим під варту») [8];

– право на медичну допомогу при невідкладних станах, первинну медичну допомогу, спеціалізовану та паліативну допомогу, медичну реабілітацію, санітарно-епідеміологічний нагляд, санітарно-гігієнічні та протиепідемічні заходи, превентивну медицину, забезпечення медичними виробами, лікарськими засобами, технічними та іншими засобами реабілітації, реабілітацію та лікування після захворювань і травм (Наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі») [9].

Важливим для забезпечення права засуджених на охорону здоров'я є впровадження міжнародних стандартів в цій сфері до кримінально-виконавчого законодавства України. Зокрема, право на охорону здоров'я та забезпечення достатнього рівня медичної допомоги в умовах позбавлення волі гарантується такими міжнародно-правовими актами, як:

1. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (International Covenant on Civil and Political Rights) – стаття 10 гаран-

тує право на гуманне та поважне поводження з особою під час позбавлення волі, включаючи забезпечення належних умов проживання та медичної допомоги [4].

2. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність видів поводження або покарання (Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment) – стаття 16 Конвенції забороняє недоцільне медичне чи психіатричне лікування, яке суперечить медичним стандартам, та вимагає захисту від таких видів лікування [2].

3. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями (Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners) – правила визначають стандарти стосовно охорони здоров'я засуджених, включаючи доступ до медичної допомоги, лікування та умови утримання засуджених [10].

4. Європейська конвенція з питань запобігання катувань та нелюдського чи принижуючого гідність поводження чи покарання (European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment) – стаття 3 цієї конвенції забороняє катування та несправедливе чи нелюдське поводження, включаючи право надання належної медичної допомоги [11].

Значним досягненням законодавства в системі виконання покарань в сфері охорони здоров'я є те, що засуджені особи мають можливість звертатися до лікарських установ, що надають платні медичні послуги за власний рахунок, такі послуги здійснюються під наглядом персоналу медичної частини колоній за місцем відбування покарання. Також, відповідно до законодавства України система відбуття покарання відмовилася від примусового лікування від наркотичної та/або алкогольної залежності, яке тепер здійснюється за заявою засудженого. У 2016 році наказом Міністерства юстиції України від 16.05.2016 № 1418/5 було затверджено «Положення про програму диференційованого виховного впливу на засуджених «Подолання алкогольної залежності»»,

норми якого визначали, що програма спрямована «на корекцію їх (засуджених – автор) соціальної поведінки під час відбування покарання у виді позбавлення волі та є складовою частиною процесу їх виправлення та ресоціалізації, становлення на життєву позицію, яка відповідає соціальним нормам» [12].

Серед цілей та завдань програми виділяють:

- формування здорового способу життя засуджених, підвищення мотивації для лікування від алкогольної залежності;
- подолання алкогольної залежності;
- реабілітація та отримання навичок подолання алкогольної залежності;
- запобігання морально-психологічній деформації, яка може відбутися у зв'язку із позбавленням волі;
- формування навичок контролю негативних емоцій, почуттів та станів, зміна стереотипних способів мислення та поведінки [12].

У листопаді 2023 р. Офісом Ради Європи в Україні та Міністерством юстиції України було презентовано проєкт корекційної програми для засуджених, які вживають психоактивні речовини. Програма є результатом спільного проєкту «Європейський Союз та Рада Європи працюють разом для підтримки в'язничної реформи в Україні Плюс (SPERU+)», розрахована для проходження повнолітніх засуджених в слідчих ізоляторах та установах виконання покарань Державної кримінально-виконавчої служби України. Вона включає в себе 14 індивідуальних або групових занять (в т.ч. і онлайн), які враховують гендерні аспекти імплементації, вправи із формування навичок подолання потягу до вживання психотропних речовин та навичок протистояння груповому тиску для подолання можливих ризиків зриву [13].

Адміністрація виправної установи має право у випадках, коли за медичним висновком це є необхідним, застосовувати примусове годування засуджених, які відмовляються від прийняття їжі і це загрожує їх здоров'ю та життю. Також, на адміністрацію покладається обов'язок застосовувати примусові заходи

лікування призначенні судом, або якщо засудженні захворіли на хворобу, яка становить небезпеку для інших осіб.

Впровадження міжнародних стандартів поведіння із засудженими сприяло включенню до абз. 3 ч. 1 ст. 8 КВК України положення, згідно з яким засуджені не повинні піддаватися медичним дослідженням та експериментам незалежно від їх згоди [6].

Висновки. Реформування пенітенціарної системи України спрямовано на перехід від карального підходу у виправленні засуджених до реабілітаційного та забезпечення дотримання міжнародних стандартів захисту прав засуджених. З цією метою правовий механізм гарантування прав засуджених детального регламентовано у законодавстві України, оскільки це дозволяє створити додаткові гарантії законності виконання покарань, та орієнтовано на міжнародно-правові стандарти гарантій прав засуджених (гуманне ставлення та повага до людської гідності; керування пенітенціарними закладами в етичному контексті; позитивний вплив персоналу на ув'язнених). Захист та гарантування прав засуджених в першу чергу гарантується кон-

ституційними нормами, законами та нормами підзаконних нормативно-правових актів з урахуванням обмежень визначених законодавством та встановлених судовим вироком. Основними групами прав засуджених є: 1) загальні права притаманні для всіх громадян України; 2) спеціальні права засуджених. Право засуджених на охорону здоров'я визначає, що кожна особа має право на найвищий доступний стандарт фізичного і психічного здоров'я та включає в себе право на доступ до медичної допомоги, профілактичних заходів, лікування і забезпечення гігієнічних та санітарних умов та умов життя, які сприяють збереженню здоров'я. Значним досягненням законодавства в системі виконання покарань в сфері охорони здоров'я є те, що засуджені особи мають можливість звертатися до лікарських установ, що надають платні медичні послуги, система відбуття покарання відмовилася від примусового лікування від наркотичної та/або алкогольної залежності, яке тепер здійснюється за заявою засудженого, введено положення відповідно до якого засуджені не повинні піддаватися медичним дослідженням та експериментам незалежно від їх згоди.

Анотація

У статті зауважено, що реформування пенітенціарної системи України спрямовано на перехід від карального підходу у виправленні засуджених до реабілітаційного та забезпечення дотримання міжнародних стандартів захисту прав засуджених. Визначено, що з цією метою правовий механізм гарантування прав засуджених детального регламентовано у законодавстві України, оскільки це дозволяє створити додаткові гарантії законності виконання покарань, та орієнтовано на міжнародно-правові стандарти гарантій прав засуджених (гуманне ставлення та повага до людської гідності; керування пенітенціарними закладами в етичному контексті; позитивний вплив персоналу на ув'язнених). Підкреслено, що захист та гарантування прав засуджених в першу чергу гарантується конституційними нормами, законами та нормами підзаконних нормативно-правових актів з урахуванням обмежень визначених законодавством та встановлених судовим вироком. Уточнено, що основними групами прав засуджених є: 1) загальні права притаманні для всіх громадян України; 2) спеціальні права засуджених. Відмічено, що право засуджених на охорону здоров'я – це право на найвищий доступний стандарт фізичного і психічного здоров'я та включає в себе право на доступ до медичної допомоги, профілактичних заходів, лікування і забезпечення гігієнічних та санітарних умов та умов життя, які сприяють збереженню здоров'я. Зауважено, що значним досягненням законодавства в системі виконання покарань в сфері охорони здоров'я є те, що засуджені особи мають можливість звертатися до лікарських установ, що надають платні медичні послуги, система відбуття покарання відмовилася від примусового

лікування від наркотичної та/або алкогольної залежності, яке тепер здійснюється за заявою засудженого, введено положення відповідно до якого засуджені не повинні піддаватися медичним дослідженням та експериментам незалежно від їх згоди.

Ключеві слова: правовий статус засуджених, права засуджених, право засуджених на охорону здоров'я, місця несвободи.

Lytvynenko O.Yu. The right of convicts to health care: theoretical and legal analysis

The article notes that the reform of the penitentiary system of Ukraine is aimed at the transition from a punitive approach in the correction of convicts to a rehabilitation approach and ensuring compliance with international standards for the protection of the rights of convicts. It was determined that for this purpose, the legal mechanism for guaranteeing the rights of convicts is regulated in detail in the legislation of Ukraine, as it allows creating additional guarantees of the legality of the execution of punishments, and is oriented towards international legal standards of guarantees of the rights of convicts (humane treatment and respect for human dignity; management of penitentiary institutions in ethical context; positive influence of staff on prisoners). It is emphasized that the protection and guarantee of the rights of convicts is primarily guaranteed by constitutional norms, laws and norms of subordinate legal acts, taking into account the limitations defined by the legislation and established by the court verdict. It was clarified that the main groups of rights of convicts are: 1) general rights inherent to all citizens of Ukraine; 2) special rights of convicts. It is noted that the right of convicts to health care is the right to the highest available standard of physical and mental health and includes the right to access to medical care, preventive measures, treatment and provision of hygienic and sanitary conditions and living conditions that promote preservation of health. It was noted that a significant achievement of the legislation in the system of execution of punishments in the field of health care is that convicted persons have the opportunity to apply to medical institutions that provide paid medical services, the system of serving a sentence has abandoned forced treatment for drug and/or alcohol addiction, which is now carried out at the request of the convict, a provision has been introduced according to which convicts should not be subjected to medical research and experiments regardless of their consent.

Key words: the legal status of convicts, the rights of convicts, the right of convicts to health care.

Список використаної літератури:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4324> (дата звернення: 09.09.23)
2. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність видів поведінки або покарання: Конвенція ООН від 10.12.1984 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text (дата звернення: 11.09.23)
3. Seventh periodic report submitted by Ukraine under article 19 of the Convention pursuant to the optional reporting procedure, due in 2018. URL: <https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2fPPRiCAqhKb7yhsr6dyc1r9rfK%2fLBIcuWSsptXmWtJ1ARRBye2Y2PJj5g8d0m5ems%2bR%2bkVLjFwcMeaJEf9hEX%2fRyRgJyWQR1gY6o42U%2bVGsaDMagTgXbXDo2QZ5> (дата звернення: 01.10.23)
4. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права: Пакт ООН від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 11.09.23)
5. Журавська З.В. Міжнародні стандарти реалізації прав засуджених до позбавлення волі на гуманне ставлення та повагу їхньої людської гідності. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2019. Вип.14. С. 117-125. (дата звернення: 10.09.23)

6. Кримінально-виконавчий кодекс України 11.07.2003 р. № 1129-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#n41> (дата звернення: 12.09.23)
7. Про затвердження Переліку закладів охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України: Наказ Міністерства юстиції України від 21.03.2013 р. № 499/5 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0472-13#Text> (дата звернення: 11.09.23)
8. Про затвердження Порядку взаємодії закладів охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України із закладами охорони здоров'я з питань надання медичної допомоги особам, узятим під варту: Наказ Міністерства юстиції України від 10.02.2012 р. № 239/5/104 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0212-12#Text> (дата звернення: 03.09.23)
9. Про затвердження Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі: Наказ Міністерства юстиції України 15.08.2014 р. № 1348/5/572 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0990-14#Text> (дата звернення: 09.09.23)
10. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями: Правила ООН від 30.08.1955 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text (дата звернення: 11.09.23)
11. Європейська конвенція з питань запобігання катувань та нелюдського чи принижуючого гідність поводження чи покарання: Конвенція Ради Європи від 26.11.1987 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_068#Text (дата звернення: 14.09.23)
12. Положення про програму диференційованого виховного впливу на засуджених «Подолання алкогольної залежності»: наказ Міністерства юстиції України від 16.05.2016 № 1418/5 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0733-16#Text> (дата звернення: 15.09.23)
13. Презентація проєкту корекційної програми для засуджених, які вживають психоактивні речовини. Офіс Ради Європи в Україні. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/presentation-of-rehabilitation-programme-for-the-inmates-with-alcoholic/drug-addiction> (дата звернення: 09.10.23).
14. Шкута О. О. Сучасні проблеми реалізації кримінально-виконавчої політики як засобу запобігання злочинності. Теоретико-прикладний аспект. *Прикарпатський юридичний вісник* : зб. наук. пр. 2017. № 6 (21). Т. 2. С. 154–157. [http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Pjuv_2017_6\(2\)_34](http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Pjuv_2017_6(2)_34)
15. Шкута О. О. Теоретико-правовий аналіз поняття «пенітенціарна система». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету* : зб. наук. пр. 2017. № 30, т. 2. С. 56–59. (Серія «Юриспруденція»). http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc30/part_2/16.pdf
16. Шкута О. О. Правове забезпечення функціонування пенітенціарної системи України. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 3. С. 254–261. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/11-2016/shkuta.pdf>.
17. Шкута О. О. Деякі питання діяльності спостережної комісії як складової соціального партнерства пенітенціарної системи України. *Право і суспільство* : наук. журнал. 2016. № 3. С. 177–182. [http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Pis_2016_3\(1\)_35](http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Pis_2016_3(1)_35)

Денисова А.В.

*доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри
адміністративного права та адміністративного процесу
Одеського державного університету внутрішніх справ*

ЕФЕКТИВНІСТЬ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Постановка проблеми та її актуальність. Забезпечення ефективності надання адміністративних послуг органами місцевого самоврядування є актуальним питанням у контексті модернізації адміністративно-правового регулювання. Відзначається, що в Україні існує різноманіття аспектів, які впливають на якість та результативність адміністративних послуг, і є необхідність у ретельному аналізі цих аспектів. З урахуванням термінової необхідності підвищення якості та ефективності адміністративних послуг для громадян та підприємств, актуальність дослідження полягає у розкритті адміністративно-правового аспекту надання послуг органами місцевого самоврядування. Важливість вивчення цього аспекту полягає у визначенні проблем, що виникають у процесі, та розробці рекомендацій для оптимізації адміністративного обслуговування громадян і підприємств на рівні місцевого самоврядування. Вирішення цих питань сприятиме створенню більш ефективної та громадськості-орієнтованої системи адміністративного обслуговування на місцевому рівні, що відповідає вимогам сучасного суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження з питань сутності адміністративних послуг, механізму їх надання, характерних особливостей та класифікації, а також адміністративно-територіальних перетворень в Україні здійснюють такі науковці, як О. Буханевич, Л. Гамбург, Т. Гладка, В. Гордєєв, А. Гринько, О. Гуненкова, Ю. Даньшина, І. Дмитрук, Т. Добрівський, Н. Добрян-

ська, Д. Записний, С. Клімова, І. Космідайло, М. Кунцевич, О. Курінний, Є. Легеза, А. Лис.

Присвятили свої дослідження теоретико-методологічним засадам та практичним аспектам забезпечення якості надання адміністративних послуг в умовах сучасного розвитку української системи публічного управління такі фахівці, як А. Антонов, В. Беглиця, А. Дайнеко, О. Дацаківська, А. Дешко, Н. Карпеко, М. Лугіна, О. Ольшанський, А. Петрик, П. Шевчук.

Однак, незважаючи на обширний обсяг науково-дослідних робіт та практичних досягнень у сфері надання адміністративних послуг, питання вдосконалення механізму їх надання залишається відкритим в умовах реформування територіальної організації влади. Це обумовлено впливом реалізації державної політики щодо перебудови територіальної організації влади та інтенсивних змін у соціально-політичній сфері нашої держави, що гостро ставить перед владою питання про оптимізацію процесу надання адміністративних послуг, їх наближення до безпосередніх споживачів, спрощення процедур та інші аспекти.

Метою статті є визначення теоретичних аспектів адміністративних послуг та висвітлення практичного виміру діяльності органів місцевого самоврядування у сфері адміністративних послуг, зосереджуючись на оцінці їхньої ефективності та ідентифікації можливих шляхів покращення. Важливою частиною є висвітлення взаємозв'язку між адміністративним та правовим вимірами,

щоб забезпечити гармонійне функціонування системи. Отже, стаття має на меті прискорити розуміння та вирішення питань, пов'язаних із забезпеченням ефективності надання адміністративних послуг органами місцевого самоврядування, враховуючи адміністративно-правовий аспект цього процесу.

Виклад основного матеріалу. У юридичній літературі підкреслюється нематеріальний характер послуги та адміністративні процедури. Однак формальний підхід не завжди вичерпно розкриває сутність явища, тому важливо враховувати не лише юридичні аспекти, але й погляди науки державного управління. Поняття «послуга» розглядається як діяльність із задоволення потреб, де центральним об'єктом є споживач. Влада має за завдання вирішення потреб громади [2, с. 64].

Тому зараз основний акцент розміщується на вирішенні життєвих питань громадян, громадських об'єднань і суспільства загалом, відступаючи від пріоритетів соціально-економічного розвитку. У контексті становлення розвиненого громадянського суспільства це проявляється у створенні відповідних умов на економічному, організаційному, законодавчому рівнях.

Важливою складовою частиною як державних, так і муніципальних послуг є адміністративні послуги [3, с. 59]

Діяльність органів місцевого самоврядування під час реалізації покладених на них чинним законодавством повноважень набуває сервісної спрямованості, а громадянин виступає у відносинах з владою як споживач послуг. При цьому орган місцевого самоврядування орієнтується на потреби споживача, його запити та інтереси [1, с. 116].

В контексті ефективності надання адміністративних і муніципальних послуг органами місцевого самоврядування, адміністративна послуга є конкретною дією або набором дій, які виконуються місцевими органами для задоволення певної потреби чи виконання конкретного запитання громадян, підприємств, чи інших учасників місцевого спів-

товариства. Це включає в себе різноманітні послуги, такі як видача дозволів, реєстрація податкових платників, надання інформації, адміністративні процедури та інші обов'язкові або необов'язкові послуги, які забезпечуються органами місцевого самоврядування для зручності та задоволення потреб громадян та організацій.

В аспекті адміністративно-правового аспекту статті, ефективність надання адміністративних послуг після проведення адміністративної реформи визначається не лише якістю самої послуги, але й відповідністю процедур та дій законодавству. Забезпечення гармонії між нормами та шляхами надання послуг є важливим елементом ефективного функціонування системи місцевого самоврядування та задоволення потреб громадян.

Законом України «Про адміністративні послуги» визначено коло суб'єктів, які можуть надавати адміністративні послуги. Одним із таких суб'єктів є органи місцевого самоврядування [4, п. 3 ст. 1].

Місцеве самоврядування, як форма народовладдя, було закріплено в статті 5 Конституції України. Згідно з цією статтею, народ володіє владою як безпосередньо, так і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування [5]. Важливий аспект статті 5 Конституції - це визнання ролі органів місцевого самоврядування. Органи місцевого самоврядування обираються громадою на місцевому рівні та відповідають за вирішення питань, що стосуються конкретних територій.

В Україні органи місцевого самоврядування визначаються на різних рівнях та об'єднують різні рівні влади (табл. 1).

Загалом, органи місцевого самоврядування в Україні є представницькими та виконавчими органами на різних рівнях влади, що забезпечує взаємодію та вирішення питань на різних територіальних рівнях.

На сьогодні велику роль у наданні адміністративних послуг і муніципальних послуг в Україні відіграють Центри надання адміністративних послуг (далі – ЦНАП), зокрема

Основні складові органів місцевого самоврядування

№	Складава	Характеристика
1	Сільські, селищні та міські ради	Представницькі органи, які обираються мешканцями сіл, селищ і міст.
2	Органи виконавчої влади міських, селищних та сільських рад	Органи виконавчої влади, які діють під керівництвом голови ради та здійснюють різноманітні виконавчі функції.
3	Районні ради та обласні ради	Деякі питання мають регіональний і їх вирішення відбувається через районні та обласні ради.
4	Голови обласних та районних рад	Такі посадовці обираються членами відповідних рад та є керівниками влади на регіональному рівні.
5	Органи виконавчої влади областей	Органи виконавчої влади на рівні областей, які забезпечують реалізацію рішень та політик, прийнятих на обласному рівні.

Джерело: [6]
після адміністративної реформи. Їх функціонування розглядається не лише з позицій якості, законності та виконання термінів, але й у контексті децентралізації. Цей підхід призводить до значного розширення переліку послуг, які надаються через ЦНАП, більша частина з яких є делегованими [7, с. 276].

ЦНАП утворюється та працює відповідно до положень Закону України «Про адміністративні послуги». Згідно зі статтею 12 цього закону, ЦНАП - це сталий функціонуючий орган або відділ місцевої державної адміністрації чи органу місцевого самоврядування, визначений у частині другій цієї статті, де адміністративні послуги надаються через адміністратора взаємодією із суб'єктами надання адміністративних послуг.

Надання адміністративних послуг, зокрема ЦНАП має ряд проблем, які пов'язані з недосконалим законодавством та проблемами самих центрів. Наприклад, до 2018 року отримання популярних адміністративних послуг, таких як отримання паспортів, реєстрація місця проживання, бізнесу у Центрах надання адміністративних послуг (ЦНАП) залишалися недоступними, хоча законодавство це не забороняло. Це пояснювалось тим, що ЦНАП формувалися міськими радами та районними державними адміністраціями, а відповідальність за надання цих популярних послуг була покладена на територіальні підрозділи виконавчої влади, такі як Державна реєстраційна служба України, Державна міграційна служба, Державне земельне агентство [8].

16 травня ухваливши Розпорядження № 523, Кабінет Міністрів України нарешті

затвердив перелік із 52 послуг, які органи виконавчої влади планують надавати через ЦНАП [8]. Цей перелік включає послуги з оформлення паспорта та «закордонного» паспорта, реєстрації місця проживання, реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, реєстрації прав на нерухоме майно, земельних ділянок, отримання витягів із Державного земельного кадастру, реєстрації декларацій у сфері будівництва, а також видачу документів у сфері дозвільної діяльності.

Органи місцевого самоврядування, зокрема ЦНАП, взяли орієнтацію на цифровізацію надання послуг, що мало позитивні наслідки для населення.

Ефективність надання адміністративних послуг органами місцевого самоврядування визначається комплексом аспектів, які охоплюють адміністративно-правовий контекст (табл. 2).

Ефективність надання адміністративних послуг місцевими органами самоврядування обумовлена комплексним підходом, що враховує якісні, законні та інші аспекти цього процесу.

Попри значні переваги надання адміністративних послуг, у сфері розвитку та реформування системи надання адміністративних послуг в Україні, все ще існують певні проблеми, які вимагають уваги. Серед існуючих проблем можна відзначити обмежений перелік послуг через адміністратора, що гальмує розвиток ЦНАП як інтегрованих офісів, недостатньо розвинуті комунікаційні навички працівників, збільшення незадоволених від-

Ефективність надання адміністративних послуг органами місцевого самоврядування і ЦНАП

№	Ознака	Характеристика
1	Дотримання законодавства	Забезпечення відповідності процесів надання адміністративних послуг чинному законодавству.
2	Прозорість та відкритість	Забезпечення доступу до інформації про адміністративні послуги, процедури їх надання.
3	Швидкість та ефективність процесів	Забезпечення оперативного та ефективного надання послуг. Це включає в себе оптимізацію процедур, скорочення термінів та забезпечення зручності для громадян.
4	Якість обслуговування	Забезпечення високого рівня якості адміністративних послуг, що включає в себе якісне взаємодію з громадянами, адекватність відповідей на їх запитання.
5	Залучення технологій	Використання сучасних технологій для автоматизації та оптимізації процесів надання адміністративних послуг, що сприяє підвищенню ефективності та доступності.
6	Зворотний зв'язок	Забезпечення системи зворотного зв'язку для оцінки задоволеності громадян наданими послугами та виявлення можливостей для подальшого удосконалення.

відувачів, порушення законодавства у сфері реєстрації місця проживання, а саме притягнення до адміністративної відповідальності, витрати часу на складання протоколів. Також великим недоліком є співпраця пенсійного фонду тільки за графіком, що призводить до обмеженого доступу до пенсійних послуг через обмежений графік прийому представника ПФУ, а також штучні черги через обмежений обсяг прийомних годин.

Висновки. Органи місцевого самоврядування, зокрема Центри надання адміністративних послуг успішно орієнтуються на цифровізацію надання послуг, що призвело до значних поліпшень для населення. Ефективність надання адміністративних послуг цими органами визначається комплексом аспектів, які включають адміністративно-правовий

контекст, дотримання законодавства, прозорість та відкритість, швидкість та ефективність процесів, якість обслуговування, залучення технологій та зворотний зв'язок.

Незважаючи на значні переваги цифровізації адміністративних послуг, існують певні проблеми, такі як обмежений перелік послуг через адміністратора, недостатньо розвинуті комунікаційні навички працівників, збільшення незадоволених відвідувачів, порушення законодавства у сфері реєстрації місця проживання та обмежений доступ до пенсійних послуг через обмежений графік прийому представника ПФУ. Ці аспекти вимагають уважної уваги та вдосконалення для подальшого успішного розвитку системи надання адміністративних послуг місцевими органами самоврядування.

Анотація

Стаття присвячена дослідженню ефективності надання адміністративних послуг органами місцевого самоврядування. Мета дослідження полягає в оцінці та аналізі рівня ефективності послуг, які забезпечуються органами місцевого самоврядування, зокрема центрами надання адміністративних послуг, та визначенні адміністративно-правових аспектів, що впливають на цей процес. Розглянуто проблеми та підвищення якості обслуговування громадян в рамках місцевого самоврядування на основі адміністративно-правового підходу. У контексті розгляду адміністративних послуг, автор розглядає питання правового регулювання, взаємодії з громадянами та ефективності діяльності місцевих органів управління. У статті розглядаються ключові аспекти надання адміністративних послуг, проводиться їх аналіз. Дослідження спрямоване на визначення можливих шляхів покращення ефективності надання послуг місцевими органами управління. Автор підкреслює, що ефективність надання адміністративних послуг органами місцевого самоврядування є важливою інновацією в контексті сучасного адміністративно-правового законодавства. На жаль, практика реалізації цього підходу в Україні ще вимагає доопрацювання, що пояснюється нестачею інформації серед населення про адміністратив-

но-правові аспекти місцевого самоврядування через лібералізацію уявлень громадян щодо цієї теми. У роботі також розглянуто фактори, що впливають на якість та ефективність адміністративних послуг, які забезпечуються органами місцевого самоврядування.

Ключові слова: органи місцевого самоврядування; адміністративно-правове регулювання, муніципальні послуги; адміністративна реформа; територіальна громада, адміністративні послуги.

Denysova A.V. Efficiency of provision of administrative services by local government bodies: administrative and legal aspect

Article dedicated to studying the efficiency of providing administrative services by local self-government bodies, with a focus on the administrative-legal aspect. The research aims to assess and analyze the level of service efficiency provided by local self-government bodies, and to identify the administrative-legal aspects influencing this process. The author aims to determine ways to optimize processes and improve the quality of citizen services within local self-government based on an administrative-legal approach. In the context of examining administrative services, the author addresses issues of legal regulation, interaction with citizens, and the effectiveness of the activities of local governance bodies. The article explores key aspects of providing administrative services, conducting their analysis from the perspective of administrative and legal regulation. The research is directed towards identifying potential ways to improve the efficiency of services provided by local governance bodies. The author emphasizes that the efficiency of providing administrative services by local self-government bodies is an important innovation in the context of modern administrative-legal legislation. Unfortunately, the practice of implementing this approach in Ukraine has not yet gained widespread use, explaining the lack of information among the population regarding the administrative-legal aspects of local self-government due to the liberalization of citizens' perceptions on this topic. The paper also examines factors influencing the quality and efficiency of administrative services provided by local self-government bodies.

Key words: local self-government bodies; administrative-legal regulation, municipal services; administrative reform; territorial community, administrative services.

Список використаної літератури:

1. Коліушко І.Б. Виконавча влада та проблеми адміністративної реформи в Україні: *монографія*. Київ: Факт, 2002. С. 260.
2. Столар В.М. Поняття «послуга» в теорії державного управління. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Державне управління*. Випуск 1(5). 2016. С. 65-69.
3. Шамрай Н. В. Організація надання публічних послуг у містах з районним поділом: дис.. канд. наук з держ. упр.: 25.00.04. Київ, 2018. С. 279.
4. Закон України «Про адміністративні послуги» від 6 вересня 2012 року № 5203-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 32. Ст. 409.
5. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
6. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.
7. Семикіна М.М. Проблеми створення і функціонування центрів надання адміністративних послуг в умовах реформування системи адміністративних послуг. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави*. Харків, 2018. С. 276-279. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/30_11_2018/pdf/137.pdf
8. Деякі питання надання адміністративних послуг органів виконавчої влади через центри надання адміністративних послуг : розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.05.2014 № 523 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/523-2014-%D1%80>

Биков І.О.

*кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник
Науково-дослідної лабораторії з проблемних питань
кримінального аналізу
Одеського державного університету внутрішніх справ,
адвокат
ORCID ID: 0000-0001-8206-2202*

НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ: ДЕЯКІ АСПЕКТИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Постановка проблеми. Важливою умовою стійкості та функціонування держави в умовах воєнного стану є збереження сталого, своєчасного та якісного надання адміністративних послуг та їх удосконалення задля побудови системи їх надання відповідної викликам воєнного стану. Створення якісної системи надання адміністративних послуг є одним із основних завдань, які мають бути вирішеними державою та органами місцевого самоврядування. Реформа децентралізації дозволила реалізувати децентралізацію повноважень центральних органів виконавчої влади, наслідком чого територіальні громади отримали можливість надання певного набору адміністративних послуг. Проблема ефективного функціонування системи адміністративних послуг відіграє важливу роль у забезпеченні функціонування держави в цілому. Важливим вбачається не лише сама наявність послуг та їх об'єм, але й організація їх надання та ефективність даного процесу в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти досліджуваної проблематики за загальнотеоретичному рівні досліджувалися такими вітчизняними науковцями як: В. Авер'янов, К. Афанасьєв, О. Буханевич, А. Васильєв, Р. Калюжний, Т. Коломієць, А. Комзюк, Р. Мельник, А. Серенок. Разом із тим, проблематику впровадження цифрових

технологій у публічній сфері досліджували такі науковці як: Н. Грицяк, В. Бакуленко, І. Клименко, А. Семенченко та інші. Дослідження наукових праць вищевказаних та інших авторів дає підстави стверджувати, що теоретичні та практичні проблеми, пов'язані зі створенням та подальшим реформуванням центрів надання адміністративних послуг в Україні, у тому числі у період воєнного стану відображено в невеликій кількості вітчизняних публікацій, констатуємо, що наявні дослідження не надають комплексного розуміння єдиної концепції надання адміністративних послуг органами місцевого самоврядування у період воєнного стану. Разом із тим, попри наявність значної кількості різноаспектних наукових досліджень проблематика надання адміністративних послуг в Україні залишається актуальною та малодослідженою.

Метою статті є комплексне дослідження проблематики надання адміністративних послуг органами місцевого самоврядування в умовах воєнного стану, що виникає в контексті перерозподілу повноважень надання адміністративних послуг відповідно до наслідків реформи децентралізації в Україні.

Виклад основного матеріалу. Реформа децентралізації посилала тенденції долучення органів місцевого самоврядування до забезпечення ними якісного надання громадянам адміністративних послуг. Основним

завданням держави у даному процесі є формування якісних правових засад реалізації прав, свобод та законних інтересів фізичних та юридичних осіб у сфері надання адміністративних послуг.

Закон України «Про адміністративні послуги» визначає адміністративні послуги як результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або здійснення обов'язків такої особи відповідно до закону [1]. Як зазначає Л. Полішкевич, адміністративні послуги є засобом регулювання відносин між владою та громадськістю, а їх якість надання таких послуг свідчить про рівень беззаперечності прав та свобод людини [2]. Погоджуючись із наведеним вище, очевидним вбачається необхідність посилення якості надання не лише адміністративних послуг, а і публічних послуг в умовах воєнного стану, адже зазначене є запорукою дотримання прав та свобод людини, що вбачається позитивним з точки зору функціонування публічної адміністрації.

Місцеве самоврядування реалізується територіальними громадами сіл, селищ, міст як безпосередньо, так і через сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, а також через районні та обласні ради, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст. [3]. У загальному випадку констатуємо, що надання адміністративних послуг здійснюється відповідно до Закону України «Про адміністративну процедуру» [4] та у відповідності до Закону України «Про адміністративні послуги» відповідними суб'єктами до яких належать сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, а також районні та обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальної громади сіл, селищ та міст.

Окремої уваги заслуговує той аспект, що центр надання адміністративних послуг, який створюється відповідним суб'єктом як постійно діючий орган в аспектах матері-

ально – технічного забезпечення та організаційних питань функціонує в системі та на ресурси відповідної ради. Разом із тим, в силу викладеного вище перелік адміністративних послуг, які надаються через центр надання адміністративних послуг, визначається тим органом, що створив відповідний центр надання послуг. Сьогодні лівова частина адміністративних послуг надаються центральними органами виконавчої влади через їх територіальні підрозділи.

Водночас, доцільного виокремлювати мінімально гарантовані послуги, за якими громадянин може звернутися до центру надання адміністративних послуг. Тобто, на нашу думку, доцільного говорити про політику формування та відкриття центрів надання адміністративних послуг, які за єдиним форматом змогли надавати єдино встановлений для всіх регіонів країни мінімально визначений пакет послуг.

М. Ющенко зазначає про необхідність делегування надання певних послуг органам місцевого самоврядування з метою максимального наближення таких послуг до кінцевого споживача. Разом із тим, М. Ющенко наводить чіткий перелік таких послуг, які пропонує передати адмініструвати органам місцевого самоврядування, такі послуги як: реєстрація народження, шлюбу, смерті та інші акти цивільного стану; оформлення і видача паспортів; реєстрація місця проживання; призначення різних видів соціальної допомоги та субсидій; реєстрація права власності на нерухоме майно; реєстрація транспортних засобів і видача посвідчень водія; реєстрація та оформлення підприємницької діяльності та інші [5].

Концептуально ідея створення центрів надання адміністративних послуг має спростити отримання таких послуг та виключити або принаймні мінімізувати корупційні ризики та бюрократію. Маючи певну історію функціонування центрів надання адміністративних послуг та певний об'єм діючого законодавства у даній сфері маємо можливість зробити певні висновки на підставі їх аналізу.

Таким чином, на нашу думку, основною проблемою функціонування центрів надання адміністративних послуг є неоднозначність переліку послуг, які такі центри можуть надавати. Очевидно, що більш потужні територіальні громади можуть іти шляхом максимізації об'єму послуг що можуть надаватися, менші ж громади, маючи менші ресурси, як правило йдуть шляхом мінімального пакету послуг, які можуть надавати. У такому випадку фактично відсутні альтернативи державної підтримки у підходах до побудови системи адміністрування таких центрів, а фінансова спроможність територіальних громад є різною.

Наступним аспектом у даному контексті є проблематика відновлення функціонування та ефективної роботи таких центрів на звільнених від окупації територіях, на територіях контрольованих прикордонних районах та прифронтових територіях, приміром органи місцевого самоврядування не завжди можуть мати наявні ресурси для збереження функціонування центрів надання адміністративних послуг або їх запуску чи перезапуску та забезпечення їх безперебійної роботи.

Разом із тим, вважаємо за доцільне використовувати підхід за яким в основу створення центру надання адміністративних послуг та визначення переліку його послуг визначати кінцевого замовника таких послуг, зазначене дозволить взяти до уваги демографію населення певної територіальної громади, що якісно сформулює розуміння до формулювання необхідних таких громаді послуг та фахівців, що позитивно вплине на ефективне використання ресурсів такої громади при організації роботи відповідного центру.

Крім того, досі актуальним є питання професійного кадрового забезпечення роботи центрів надання адміністративних послуг, адже питання не лише в їх наявності, а й компетентності, адже на разі національне законодавство має тенденцію до ускладнення, інколи розпорошеності норм права, які регулюють ті ж або споріднені правовідносини. Разом із тим, саме законодавство про надання адміні-

стративних послуг та щодо кожної адміністративної послуги не є консолідованим й інколи спеціалісти які безпосередньо надають ті чи інші адміністративні послуги не завжди встигають опанувати відповідні нормативні документи. Питання плинності кадрів також є фактором який негативно впливає на якість надання таких послуг кінцевому споживачу. У такому випадку актуальним проведення заходів навчання персоналу та обміну досвідом між територіальними громадами щодо надання адміністративних послуг.

Від якості роботи та експертності працівника центру надання адміністративних послуг залежить в тому числі й швидкість роботи такого спеціаліста та самого факту отримання послуги зацікавленою особою. Центри надання адміністративних послуг мають якісно перевіряти документи, що подаються заявниками та бути компетентними у цих питаннях, а не перетворюватися на місця які просто приймають документи передаючи їх до роботи компетентним органам.

Введення в Україні воєнного стану [6] зумовило появу нових викликів у забезпеченні якісного надання адміністративних послуг. Одним із найбільших масивів питань пов'язаний із обліком внутрішньо-переміщених осіб, адже не всі центри надання адміністративних послуг мають можливість брати на облік таких осіб [7]. Аналізуючи досвід надання адміністративних послуг в умовах повномасштабної війни очевидно вбачається проблематика відновлення особами втрачених ними документів. Очевидно, що частина центрів надання адміністративних послуг знищені або знаходяться на тимчасово окупованих територіях, що відповідно актуалізує питання збереження персональних даних громадян та питання збереження даних або їх резервного копіювання із забезпеченням відповідного рівня безпеки таких даних.

З прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації мережі та функціонування центрів надання адміністративних

послуг та удосконалення доступу до адміністративних послуг, які надаються в електронній формі» [8] та з ухваленням розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.08.2021 № 969-р «Про внесення змін до розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 травня 2014 р. № 523» [9] було конкретизовано переліки адміністративних послуг органів виконавчої влади та адміністративних послуг, які надаються органами місцевого самоврядування у порядку виконання делегованих повноважень, які є обов'язковими для надання через центри надання адміністративних послуг.

Висновки. Основні виклики сучасності у функціонуванні центрів адміністративних послуг виникають у зв'язку з неоднозначністю переліку послуг які такі центри спро-

можні надавати, що пов'язано із можливостями територіальних громад, які створюють дані центри. Визначення переліку послуг центрів надання послуг та акцент на якості їх надання можуть бути основними напрямками в розвитку роботи центрів надання адміністративних послуг. Важливим аспектом зазначеної проблематики є і питання професійного кадрового забезпечення та підготовки, що напряму визначає якість надання адміністративних послуг. Проаналізовано перспективи вирішення проблем збереження та обробки персональних даних та роботи центрів надання адміністративних послуг в умовах воєнного стану. Загальним висновком є необхідність адаптації центрів до умов війни та забезпечення ефективності їхньої роботи в ускладнених обставинах.

Анотація

Ця стаття присвячена динамічному та багатогранному процесу організації та надання адміністративних послуг органами місцевого самоврядування в умовах воєнного стану. Проаналізовано поняття адміністративних послуг та суб'єкти, що можуть створювати центри надання адміністративних послуг. Надання адміністративних послуг органами місцевого самоврядування реалізується шляхом створення відповідних центрів надання адміністративних послуг. Досліджено основні адміністративно – юрисдикційні аспекти створення та функціонування центрів надання адміністративних послуг органами місцевого самоврядування, у тому числі й умовах воєнного стану.

Проаналізовано діяльність центрів надання адміністративних послуг органами місцевого самоврядування з точки зору реалізації делегованих повноважень центральних органів виконавчої влади та проблематику функціонування таких центрів у сучасних умовах. Виокремлено проблемні сфери діяльності центрів надання адміністративних послуг та запропоновано напрямки вдосконалення роботи центрів надання адміністративних послуг.

Досліджено аспекти стандартизації послуг, які надаються центрами надання адміністративних послуг, цифровізації таких послуг та процесу їх надання, розвиток аспектів безпеки та конфіденційності даних та співпраці й координації роботи і обміну досвідом між місцевими адміністраціями у питаннях надання адміністративних послуг. Додатково, акцентується увага на різниці у підходах територіальних громад до надання послуг залежно від їхніх ресурсів. Пропонується вирішувати цю проблему шляхом визначення переліку послуг та врахування реальних потреб замовників таких послуг.

Проаналізовано питання гнучкості та адаптивності центрів надання адміністративних послуг у відповідь на сучасні виклики та умови роботи. Проаналізовано проблематику функціонування центрів надання адміністративних послуг та запропоновані підходи для покращення функціонування таких центрів. Розглянуто підходи до покращення якості та доступності адміністративних послуг для громадян, включаючи період воєнного стану та підвищену потребу у якості та оперативності надання адміністративних послуг.

Ключові слова: органи місцевого самоврядування; адміністративно-правове регулювання, муніципальні послуги; адміністративна реформа; центр надання адміністративних послуг; територіальна громада.

Bykov I.O. Administrative services provided by local authorities: some aspects of administrative and legal regulation in the context of martial law of martial law

This article is focused on the dynamic and multifaceted process of organization and provision of administrative services by local self-government bodies under martial law. The author analyses the concept of administrative services and the entities which may establish administrative service centres. The provision of administrative services by local self-government bodies is implemented through the establishment of appropriate administrative service centres. The author examines the main administrative and jurisdictional aspects of establishment and operation of administrative service centres by local self-government bodies, including under martial law.

The author analyses the activities of local self-government centres for administrative services in terms of exercising the delegated powers of central executive authorities and the problems of functioning of such centres in modern conditions. The author highlights the problematic areas of activity of administrative service centres and suggests the ways to improve the work of administrative service centres.

The article examines the aspects of standardisation of services provided by administrative service centres, digitalisation of such services and the process of their provision, development of data security and confidentiality aspects, and cooperation and coordination of work and exchange of experience between local administrations in the provision of administrative services. In addition, attention is focused on the differences in the approaches of territorial communities to service delivery depending on their resources. It is proposed to solve this problem by determining the list of services and taking into account the real needs of customers of such services.

The article analyses the issues of flexibility and adaptability of administrative service centres in response to current challenges and working conditions. The problems of functioning of administrative service centres are analysed and approaches to improving the functioning of such centres are proposed. Approaches to improving the quality and accessibility of administrative services for citizens, including the period of martial law and the increased need for quality and efficiency of administrative services, are considered.

Key words: local self-government bodies; administrative and legal regulation, municipal services; administrative reform; administrative service centre; territorial community.

Список використаної літератури:

1. Про адміністративні послуги. Закон України від 06.09.2012 р. № 5203-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text>
2. Полішкевич Л.Д. Адміністративні послуги органів місцевого самоврядування: теоретичні аспекти. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2018. № 3. Том 29 (68). С. 113 – 118.
3. Про місцеве самоврядування в Україні. Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Про адміністративну процедуру. Закон України від 17.02.2022 р. № 2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text>
5. Ющенко М. Проблемні питання правового регулювання адміністративних послуг в Україні. *Актуальні проблеми державного управління*. 2019. Том 3. № 79. С. 92–97.

6. Про введення воєнного стану в Україні. Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
7. Тимошук В. Вплив війни на сферу адміністративних послуг та рекомендації на майбутнє. UPLAN: веб-сайт. URL: <https://uplan.org.ua/analytics/vplyv-viiny-na-sferu-administratyvnykh-poslulh-ta-rekomendatsii-na-maibutnie/>
8. Про внесення змін до розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 травня 2014 р. № 523. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.08.2021 № 969-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/969-2021-%D1%80#Text>
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації мережі та функціонування центрів надання адміністративних послуг та удосконалення доступу до адміністративних послуг, які надаються в електронній формі. Закон України від 03.11.2020 р. № 943-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/943-20#Text>

УДК 343.985

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.22>

Волошанівська Т.В.

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики
Одеського державного університету внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0002-1060-5412*

СЛІДЧІ ВЕРСІЇ ТА НЕГАТИВНІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ, ЯКІ ВИНИКАЮТЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ ДІТЬМИ

Постановка проблеми. Слідчі версії та слідчі ситуації є підґрунтям, на якому будується досудове розслідування кримінальних правопорушень. Фактично, вказані феномени мають теоретико-прикладний характер, уявляючи собою тактико-методологічне забезпечення кримінального процесу. Розслідування кримінальних правопорушень привілейованих суб'єктів кримінальної відповідальності, якими серед інших є діти (частіше за все – неповнолітні особи) ускладнено низкою об'єктивних та суб'єктивних факторів, серед яких відсутність налагодженого та сучасного кримінального процесуального механізму та прогалини у ювенальній кримінальній та кримінальній процесуальній політиці. Традиційно, будь-яка методика досудового розслідування передбачає наявність як позитивних, так і негативних слідчих ситуацій. Якщо перші прискорюють дізнання та доказування, то другі утворюють перепони для своєчасного встановлення обставин, які мають значення для кримінального провадження та мають враховуватись на першому етапі досудового розслідування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Особливості та порядок визначення слідчих версій та типових слідчих ситуацій взагалі та тих, що виникають в процесі розслідування кримінальних правопорушень, вчинених дітьми є предметом наукових праць таких учених як В.М. Шевчук, В.В. Тищенко, В.А. Журавель, Т.В. Романенко, С.С. Чернявський та ін. Проте, окремі проблеми залиши-

лись невирішеними, що і зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Метою статті є розгляд сутності та змісту слідчих версій та негативних слідчих ситуацій, які виникають під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених дітьми.

Викладення основного матеріалу. Слідчі версії, фактично, відтворюють процес розслідування кримінальних правопорушень надаючи слідчому змогу на першопочатковому етапі досудового розслідування як оцінити його результативність, так і передбачити потенційні перешкоди та спроби зацікавлених суб'єктів протидіяти процесу доказування. Особливого значення вказане набуває у випадках, коли кримінальне правопорушення вчинено особою, яка має сталий кримінальний досвід або вчиняє суспільно небезпечні діяння у співучасті із такими особами. Ще більш складним є розслідування протиправних діянь, вчинених у складі організованої групи чи злочинної організації, що зумовлено непоодинокими випадками набуття такими діяннями транснаціонального характеру. Таким чином, будь-які слідчі версії мають ураховувати наявність та зміст як типових позитивних, так і типових негативних слідчих ситуацій.

А.А. Мацола також вказує, що типові слідчі ситуації та слідчі версії дозволяють спланувати процес розслідування, який починається з конкретизації і визначення цілей. Цілком зрозуміло, що процес визначення мети різний за своїм змістом залежно від слідчої ситуації

початкового етапу розслідування. Усі кримінальні правопорушення можна поділити на дві групи: вчинені в умовах очевидності та ін. Правопорушення першої групи відбуваються у присутності очевидців. Тому вже на початковому етапі слідчому відомі основні обставини перешкоджання, зокрема й особа, яка його вчинила. Конкретизація цілей розслідування здійснюється без особливих ускладнень. Більш складно протікає процес визначення мотиву перешкоджання у випадках, коли фактичних даних недостатньо. Процес пізнання здійснюється з використанням слідчих версій. Побудова слідчих версій – засіб для визначення цілей розслідування. Логічні наслідки, виведені з кожної слідчої версії, є ні що інше, як обставини, що підлягають встановленню і доказуванню у кожному кримінальному провадженні. Встановлення цих обставин – мета слідчих (розшукових) та інших дій. Перелік цих цілей повинен бути вичерпним [1]. Кримінальні правопорушення, вчинені в умовах очевидності складають незначний відсоток із загальної кількості суспільно небезпечних діянь та у більшості пов'язані із типовими позитивними слідчими ситуаціями, коли слідчий не має необхідності у встановленні особи суб'єкта кримінального правопорушення та обставин його вчинення. Проте, негативні типові слідчі ситуації можуть бути пов'язані не тільки із відсутністю необхідної інформації, а і зі спробами фальсифікувати наявну доказову базу.

Р.С. Довбаш вважає, що для кожного етапу розслідування характерні свої слідчі ситуації, які є динамічними та можуть неодноразово змінюватися впродовж досудового розслідування. Тому їх врахування дозволяє прокуророві, слідчому редагувати свою лінію поведінки згідно з нововиявленими обставинами та реальними потребами. У кінцевому результаті це призведе до економії часу, сил і засобів на фоні ефективного здійснення кримінального провадження. Вказані обставини безпосередньо вказують на значення ситуативної зумовленості розслідування кримінальних

правопорушень та місця типових слідчих ситуацій у відповідній окремій криміналістичній методиці. Знання типових слідчих ситуацій у кримінальних провадженнях сприятиме обґрунтованому висуненню слідчих версій та виділенню на їх основі системи обставин, що підлягають доказуванню. Слідчі ситуації, що складаються на момент внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР), можна позначити як вихідні слідчі ситуації. Вони характеризують хід та стан розслідування на початковому етапі [2]. Отже, слідчі версії та слідчі ситуації мають диференціюватись в залежності від етапу досудового розслідування та тієї інформації, яка вже була отримана на попередніх етапах, оскільки саме від неї залежить подальше планування діяльності органів досудового розслідування.

К. Латиш вказує, що побудова типових слідчих версій має важливе значення на початковому етапі розслідування, оскільки забезпечує слідчого інструментарієм на тернистому шляху «пошуку істини» в кримінальному провадженні. Розслідування відбувається в певній обстановці, яка характеризується системою фактичних та інших даних, відбиває хід та стан як провадження окремих слідчих, оперативно-розшукових та інших організаційно-технічних дій, так і розслідування в цілому, тобто в певній слідчій ситуації. Слідчі ситуації мають істотний вплив на процес висунення та перевірки версій, адже формування версій обумовлено вихідною ситуацією, визначається рівнем її інформативності, та й сама динаміка версії суворо відповідає розвитку ситуації. В основу типізації слідчих ситуацій на початковому етапі розслідування можуть бути покладені різноманітні критерії: 1) обсяг і зміст даних, які відомі на момент внесення кримінального провадження до Єдиного реєстру досудових розслідувань; 2) визнання особою, що вчинила злочин, своєї вини й бажання співпрацювати з органами слідства; 3) кількість можливих співучасників злочину; 4) стосунки, що склалися між учасниками розслідування; 5) джерело отриманої

інформації про вчинений акт; б) викрадення предмету злочинного посягання, його частин із метою подальшої реалізації чи осквернення його та залишення на місці події; 7) характер мотиву: корисливий, хуліганський, політичний, ідеологічний чи екстремістський. Проте в контексті розбудови системи слідчих версій вчені диференціюють слідчі ситуації на дві групи: 1) слідча ситуація, за якої відомі дані про вчинення правопорушення та особу, яка його вчинила; 2) слідча ситуація, що характеризується наявністю даних про вчинення протиправного діяння та недостатньою кількістю відомостей про можливого злочинця (*уточнено нами – Т.В.*) [3]. Отже, наведені особливості слідчих ситуацій, які можуть виникнути в процесі досудового розслідування свідчать про те, що вони можуть бути скорельовані із відповідними слідчими версіями. У цьому контексті також відтворюється і слідчі засоби, які мають бути проведені слідчими з метою встановлення обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Більшого значення це також має, якщо виникають підстави для проведення негласних слідчих (розшукових) дій, або розслідування злочинів проти основ національної безпеки, що може бути пояснено суб'єктивною стороною таких протиправних діянь, яка передбачає наявність ідеологічного та політичного мотиву.

О.Б. Яковіна, розглядаючи особливості розслідування розбоїв вчинених неповнолітніми особами зазначає, що аналіз наукових джерел та практики розслідування розбоїв, учинених неповнолітніми, дозволив визначити перелік типових окремих версій, висуненню та перевірці яких слідчим, на думку вченої, необхідно приділити особливу увагу: 1. Версії щодо кількості злочинців та їх співучасників: а) злочин учинено одним неповнолітнім; б) злочин скоєно за безпосередньої участі декількох неповнолітніх; в) злочин учинено за участю дорослого організатора, підбурювача або пособника. 2. Версії щодо особи невстановленого злочинця: а) особа раніше притягувалася до кримінальної від-

повідальності за вчинення корисливо-на-сильницьких злочинів; б) особа без постійного місця проживання та джерела доходів; в) особа – злочинець-гастролер; г) особа, яка страждає на психічне захворювання, наркотичну або алкогольну залежність. 3. Версії щодо повторюваності злочинної діяльності: а) учинений розбій є однопізодним злочином; б) розбій є одним з епізодів злочинної діяльності, що охоплює не лише корисливо-насильницькі злочини, а й злочини іншої спрямованості; в) розбій є повторним, перед яким злочинцем уже вчинялися подібні злочини корисливо-насильницької спрямованості. 4. Версії щодо мотиву розбою: а) злочин учинено з корисливих мотивів; б) хуліганський мотив злочину переріс у корисливий; в) злочин скоєно з мотиву помсти. 5. Версії щодо характеру взаємовідносин потерпілого і злочинців: а) потерпілий та злочинець (злочинці) були знайомі до вчинення розбою; б) потерпілий та злочинець (злочинці) не були знайомі до вчинення розбою; в) потерпілий та злочинець (злочинці) особисто не були знайомі один з одним до вчинення розбою, однак навчаються (працюють) в одному закладі (підприємстві, установі, організації) чи проживають неподалік. 6. Версії щодо місцезнаходження викраденого майна: а) майно перебуває в користуванні в злочинця; б) майно продане або обміняне на інші речі; в) майно приховане; г) майно знищене. 7. Версії щодо підготовки до вчинення розбою: а) злочин скоєно без попередньої підготовки; б) вчинення злочину готувалося заздалегідь. 8. Версії щодо достовірності отриманих доказів: а) зібрані докази є достовірними; б) зібрані докази не відповідають дійсності внаслідок дачі потерпілим, підозрюваним або свідками завідомо неправдивих показань, фальсифікації доказів, протидії розслідуванню, інсценування злочину; в) наявні докази частково відображають об'єктивну істину [4]. Отже, із урахуванням наведеного, *типові слідчі версії у кримінальних провадженнях за фактом вчинення кримінального правопорушення дітьми*

можуть бути диференційовані таким чином:

1) версії, пов'язані із суб'єктивним складом кримінального правопорушення, визначенням ймовірності вчинення діяння у співучасті, а також втягнення неповнолітніх у кримінально протиправну діяльність; 2) версії щодо потенційно ймовірної повторності, сукупності та рецидиву кримінально протиправної діяльності, а також наявності у неповнолітнього внутрішніх кореляцій із такими особами; 3) версії, пов'язані із суб'єктивною стороною кримінального правопорушення, зокрема видом вини, мотивом та метою суспільно небезпечного діяння; 4) версії щодо особи потерпілого та виду інтеракції із неповнолітніми кримінальним правопорушником або його співучасниками (за умови вчинення протиправного діяння у співучасті); 5) версії, пов'язані із факультативними ознаками об'єктивної сторони кримінального правопорушення, зокрема: способі, в його вчинення, знарядь, часу, наявності у неповнолітнього навичок та вмінь, які надають можливість вчинити діяння у конкретний спосіб за наявності такого; 6) версії, пов'язані із потенційною ймовірністю спроб протидіяти досудовому розслідуванню сторонами кримінального провадження.

Виходячи із запропонованих вище слідчих версій, доцільним є визначення таких типових негативних слідчих ситуацій:

Слідча ситуація № 1. Наявна інформація щодо можливого інсценування події кримінального правопорушення, вчиненого неповнолітнім. Стосовно такого роду ситуацій необхідно зауважити, що у випадках, коли суб'єктом є неповнолітні особи, інсценування трапляється достатньо рідко, оскільки у дітей часто відсутня мотивація для вчинення таких дій. Проте, неповнолітні можуть брати участь у інсценуванні суспільно небезпечного діяння разом із іншими співучасниками, якщо останні мають таку потребу. Якщо слідчими встановлено факт інсценування, увага має бути зосереджена на причинах вчинення таких дій. Зокрема, факторами можуть бути

прагнення приховати інше суспільно небезпечне діяння або отримати певні блага тощо.

Слідча ситуація № 2. Затриманий неповнолітній та його законні представники відмовляються співпрацювати зі слідством або заперечують причетність до вчинення кримінального правопорушення. Така ситуація є достатньо розповсюдженою, особливо, якщо дитина вже має сформований кримінальний досвід. З метою вирішення такого роду проблеми слідчий має більш ретельно вивчати доказову інформацію, а також проводити необхідні слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії. Особлива увага має приділятися співставленню інформації, отриманої в ході допиту неповнолітнього, його співучасників (за наявності), а також свідків та потерпілих від кримінально протиправної події.

Слідча ситуація № 3. Кримінальне правопорушення вчинено неповнолітнім у співучасті, проте він не надає інформацію щодо своїх співучасників або наполягає на тому, що суспільно небезпечне діяння він вчинив самотійно. У такому випадку слідчий має звертати увагу на спосіб вчинення кримінального правопорушення, а також на наявність у неповнолітньої особи мотиву та мети. Якщо спосіб вчинення протиправного діяння виключає ймовірність участі лише однієї особи, слідчий має шляхом опитування свідків, потерпілого (за наявності), а також шляхом проведення слідчого експерименту встановити спробу надання дитиною неправдивих показань. Необхідно зауважити, що це найбільш складна ситуація як з точки зору побудови подальших слідчих версій, так і з точки зору планування подальших етапів досудового розслідування.

Так, вчені вказують, що план розслідування злочинів, що вчиняють організовані злочинні групи має включати у себе наступні розділи. Перший розділ, що містить завдання, вирішення яких необхідне для розслідування даного злочину, вчиненого організованою злочинною групою, незалежно від тих версій, що висувуються в провадженні. Другий розділ містить завдання, вирішення яких є необ-

хідним відповідно до системи виведених з кожної із сформульованих версій, необхідних і можливих наслідків, і спосіб вирішення таких завдань. Третій розділ містить необхідні слідчі (розшукові) дії і негласні слідчі (розшукові) дії. При розслідуванні злочинів, що вчиняють організовані злочинні групи, письмовий план доцільно складати за епізодами. При проведенні розслідування групою слідчих або слідчо-оперативною групою може бути застосовано груповий метод розслідування. Існує ціла низка умов, за наявності яких доцільно застосовувати груповий метод розслідування: 1) велика кількість епізодів злочинної діяльності, які необхідно розслідувати в межах одного кримінального провадження; 2) значна кількість версій про обставини вчинення злочину, які необхідно перевірити; 3) значна кількість осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності за одним провадженням; 4) необхідність здійснення розслідування одночасно в різних місцях; 5) необхідність провадження значної кількості слідчих (розшукових) дій протягом короткого проміжку часу; 6) проведення розслідування різними мовами). Процес планування при такій формі розслідування набуває деякої специфіки. Складають декілька планів: загальний план розслідування, на основі якого розробляють індивідуальні плани роботи кожного слідчого, який входить до групи, а іноді й плани проведення негласних слідчих (розшукових) дій). У криміналістичній літературі пропонується використовувати також метод сіткового планування розслідування. Суть цього методу полягає в побудові графіка, що містить перелік дій слідчого (у заданій послідовності) з урахуванням часу, приблизно необхідного для їх проведення [5, с. 455]. *Метод сіткового планування у розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми у складі організованих груп та злочинних організацій надає можливість вирішити такі проблемні питання як:* 1) шляхом розбудови версій від загальної до спеціальної встановити особи всіх співчас-

ників, ступінь їх стійкості та ієрархічності, а також роль неповнолітньої особи у кримінально протиправних схемах, які були реалізовані співучасниками; 2) визначити всі епізоди кримінально протиправної діяльності, а також встановити факти залучення осіб, які проживають на непідконтрольних територіях (наприклад, тимчасово окупованих), а також за межами України; 3) надати графічної форми плану розслідування, що надасть можливість зробити його більш логічним, лаконічним та недосяжним для розуміння стороннім особам, що підвищить рівень конфіденційності досудового розслідування; 4) сіткове планування може застосовуватись під час удосконалення інформаційного забезпечення досудового розслідування, що надає можливість інтенсифікувати кримінальне провадження шляхом застосування технологій штучного інтелекту.

М. І. Скригонюк виділяє ще письмову та умовно письмову (комп'ютерний набір) форми плану. При цьому поділяє письмове планування на сіткове і концентроване календарне. Сіткове планування має місце у складних, багатоепізодних кримінальних справах. Концентрованим календарним плануванням є метод планування, що дозволяє узгодити проведення всіх слідчих (розшукових) дій і заходів у кримінальних справах шляхом чіткого їх провадження з урахуванням строків та запобіжних заходів [6, с. 229]. Іноді його ще йменують зведеним календарним плануванням, що дозволяє планувати проведення всіх запланованих слідчих (розшукових), оперативно-розшукових та інших дій (із визначенням часу їх проведення) в усіх справах, які перебувають у провадженні слідчого (на тиждень, місяць) [7, с. 263]. Саме таке розуміння календарного планування у криміналістиці є загальноприйнятим та дозволяє виділяти його в якості окремого виду або рівня криміналістичного планування, зокрема, поряд із плануванням розслідування злочину та плануванням провадження окремих слідчих (розшукових) дій [8, с. 96]. Таким чином, правильне обрання способу планування та форми

плану розслідування кримінального правопорушення, особливо, якщо його вчинила неповнолітня особа надає можливість слідчому своєчасно реагувати на будь-які незаплановані зміни в передбаченому алгоритмі.

У свою чергу О.О. Хань вважає підхід М. І. Скригонюка необґрунтованим. Уявляється, що, по-перше, у такому разі порушується логічна структура рівнів криміналістичного планування і, як наслідок, втрачаються існуючі взаємозв'язки. По-друге, на практиці це може призвести до плутанини у розумінні поняття та співвідношення календарного плану й плану розслідування злочину, наслідком чого стане неправильне їх застосування, а це, в свою чергу, призведе до серйозних помилок і прогалин під час кримінального провадження. Слід також зазначити, що з поля зору вченого випадає уявна форма плану розслідування злочинів, що, як видається, є не зовсім справедливим. Як відомо, планування за своєю природою являє собою саме розумову діяльність слідчого, результатом якої є уявний план. Тому й первинною формою плану має бути форма уявна. Тільки після побудови плану у вигляді уявної моделі слідчий матеріалізує цю модель, надаючи їй різноманітні форми, як-от: письмові, графічні, умовно письмові тощо. Побудова уявного плану є необхідною початковою стадією складання будь-якого письмового плану, адже здійсненню будь-яких дій завжди передують створення їх уявних образів. Тому не можна

погодитися з тими вченими, які стверджують, що лише інколи планування може бути уявним [8, с. 97]. Отже, під час розслідування кримінальних правопорушень неповнолітніх осіб, актуальними для застосування є уявна та сіткова форма планування досудового розслідування, що надасть можливість шляхом абстрагування визначити ймовірні сценарії розвитку процесу доказування. Результат такої абстрактної моделі має бути реалізований у графічний спосіб шляхом сіткового планування подальших етапів досудового розслідування.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження дозволило підсумувати, що на сьогоднішній день типові слідчі ситуації (як позитивні, так і негативні) у чіткій кореляції зі слідчими версіями надають можливість визначити правильну та актуальну для кожного виду кримінального правопорушення форму планування досудового розслідування. У більшості випадків, кримінальні правопорушення неповнолітніх осіб не передбачають наявності негативних слідчих ситуацій, що зумовлено відсутністю у дітей досвіду кримінально протиправної діяльності та здатності до протидії досудовому розслідуванню. Проте, у протилежних випадках проблеми побудови слідчих версій мають вирішуватись шляхом вивчення первинної доказової інформації та співставлення її із обстановкою кримінального правопорушення, яка була сприйнята під час первинного огляду місця події.

Анотація

У статті розглядаються слідчі версії та негативні слідчі ситуації, які виникають під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених дітьми. Вказується, що слідчі версії, фактично, відтворюють процес розслідування кримінальних правопорушень, надаючи слідчому змогу на першопочатковому етапі досудового розслідування як оцінити його результативність, так і передбачити потенційні перешкоди та спроби зацікавлених суб'єктів протидіяти процесу доказування. Особливого значення вказане набуває у випадках, коли кримінальне правопорушення вчинено особою, яка має сталий кримінальний досвід або вчиняє суспільно небезпечні діяння у співучасті із такими особами. Ще більш складним є розслідування протиправних діянь, вчинених у складі організованої групи чи злочинної організації, що зумовлено непоодинокими випадками набуття такими діяннями транснаціонального характеру. Таким чином, будь-які слідчі версії мають урахувувати наявність та зміст як типових позитивних, так і типових негативних слідчих ситуацій. Зазначається, що під час розслідування кримінальних

правопорушень неповнолітніх осіб, актуальними для застосування є уявна та сіткова форма планування досудового розслідування, що надасть можливість шляхом абстрагування визначити ймовірні сценарії розвитку процесу доказування. Результат такої абстрактної моделі має бути реалізований у графічний спосіб шляхом сіткового планування подальших етапів досудового розслідування. Підсумовується, що на сьогоднішній день типові слідчі ситуації (як позитивні, так і негативні) у чіткій кореляції зі слідчими версіями надають можливість визначити правильну та актуальну для кожного виду кримінального правопорушення форму планування досудового розслідування. У більшості випадків, кримінальні правопорушення неповнолітніх осіб не передбачають наявності негативних слідчих ситуацій, що зумовлено відсутністю у дітей досвіду кримінально протиправної діяльності та здатності до протидії досудовому розслідуванню. Проте, у протилежних випадках проблеми побудови слідчих версій мають вирішуватись шляхом вивчення первинної доказової інформації та співставлення її із обстановкою кримінального правопорушення, яка була сприйнята під час первинного огляду місця події.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, неповнолітні, слідчі версії, слідчі ситуації, досудове розслідування, планування, кримінальне провадження, діти.

Voloshanivska T.V. Investigative leads and negative investigative situations arising during the investigation of juvenile criminal offenses

The article examines investigative versions and negative investigative situations that arise during the investigation of criminal offenses committed by children. It is indicated that investigative versions, in fact, reproduce the process of investigation of criminal offenses, giving the investigator the opportunity at the initial stage of the pre-trial investigation to both assess its effectiveness and predict potential obstacles and attempts by interested parties to oppose the process of proof. This becomes especially important in cases where the criminal offense is committed by a person who has a permanent criminal record or commits socially dangerous acts in complicity with such persons. Even more difficult is the investigation of illegal acts committed as part of an organized group or criminal organization, which is due to the rare cases of acquisition of such acts of a transnational nature. Thus, any investigative versions must take into account the presence and content of both typical positive and typical negative investigative situations. It is noted that during the investigation of criminal offenses of minors, the imaginary and grid form of pre-trial investigation planning is relevant for application, which will make it possible to determine probable scenarios of the development of the evidence process through abstraction. The result of such an abstract model should be implemented graphically by grid planning of further stages of the pre-trial investigation. It is concluded that today typical investigative situations (both positive and negative) in clear correlation with investigative versions provide an opportunity to determine the correct and relevant form of pre-trial investigation planning for each type of criminal offense. In most cases, the criminal offenses of minors do not involve the presence of negative investigative situations, which is caused by the lack of experience of criminally illegal activities in children and the ability to resist pre-trial investigation. However, in opposite cases, the problems of constructing investigative versions should be solved by studying the primary evidentiary information and comparing it with the circumstances of the criminal offense, which was perceived during the initial inspection of the scene.

Key words: criminal offense, minors, investigative versions, investigative situations, pre-trial investigation, planning, criminal proceedings, children.

Список використаної літератури:

1. Мацола А.А. Побудова слідчих версій на початковому етапі розслідування перешкоджання законній професійній діяльності журналістів. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/>

bitstream/lib/33340/1/%D0%9F%D0%9E%D0%91%D0%A3%D0%94%D0%9E%D0%92%D0%90%20%D0%A1%D0%9B%D0%86%D0%94%D0%A7%D0%98%D0%A5%20%D0%92%D0%95%D0%A0%D0%A1%D0%86%D0%99%20%D0%9D%D0%90%20%D0%9F%D0%9E%D0%A7%D0%90%D0%A2%D0%9A%D0%9E%D0%92%D0%9E%D0%9C%D0%A3%20%D0%95%D0%A2%D0%90%D0%9F%D0%86.pdf

2. Довбаш Р.С. Типові слідчі ситуації та версії при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері банківського кредитування. URL: http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/1_2023/31.pdf
3. Латиш К. Типові слідчі версії під час розслідування вандалізму. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v6_2014/63.pdf
4. Яковіна О.Б. Побудова слідчих версій та планування розслідування розбоїв, учинених неповнолітніми. URL: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2019/tom_1/19.pdf
5. Сорочан А.В. Організація і планування розслідування шахрайства, що вчиняється на первинному ринку нерухомості. *Юридична наука*. № 2(104). 2020. С. 454-461.
6. Скригонюк М.І. Криміналістика : підручник. Київ : Атіка, 2007. 496 с.
7. Варфоломєєва Т. В. Криміналістика. Академічний курс : підручник / Т. В. Варфоломєєва, В. Г. Гончаренко та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 504 с.
8. Хань О. О. Теоретичні основи планування та програмування провадження слідчих (розшукових) дій : монографія / за заг. ред. В. А. Журавля. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 198 с.

ВІЙНА ЯК КАТАЛІЗАТОР ФОРМУВАННЯ НОВИХ СКЛАДОВИХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Актуальність. Одним з головних на сьогоднішні пріоритетів України є прагнення побудувати орієнтоване на інтереси людей, відкрите для всіх і спрямоване на розвиток інформаційне суспільство, в якому кожен міг би створювати і накопичувати інформацію та знання, мати до них вільний доступ, користуватися і обмінюватися ними, щоб надати можливість кожній людині повною мірою реалізувати свій потенціал, сприяючи суспільному і особистому розвитку та підвищуючи якість життя.

Одночасно, маємо сьогодні таку виключну історичну ситуацію, коли процес формування та розвитку інформаційного суспільства відбувається в умовах війни. При чому, війни гібридної, де інформаційне насильство однієї держави над іншою є просто безпрецедентним, і як протидія – запровадження нових заходів зі сторони держави для подолання негативних наслідків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями в сфері особливостей інформаційного суспільства у різні етапи незалежної України займалися такі відомі науковці як І. Арістова [1], В.О. Данильян [2], В.О. Ільгнаєва [3], В.А. Ліпкан, В.А. Залізняк [4] та ін.

Метою статті є виявлення унікальних рис становлення і розвитку інформаційного суспільства в Україні в період воєнного стану на окремих правничих прикладах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Україна має власну історію розвитку базових засад інформаційного суспільства: діяльність всесвітньо відомої школи кібернетики; формування на початку 90-х років

минулого століття концепції та програми інформатизації; створення різноманітних інформаційно-комунікаційних технологій і загальнодержавних інформаційно-аналітичних систем різного рівня та призначення.

За більш ніж тридцять років сформовано відповідні правові засади побудови інформаційного суспільства: прийнято ряд нормативно-правових актів, які, зокрема, регулюють суспільні відносини щодо створення інформаційних електронних ресурсів, захисту прав інтелектуальної власності на ці ресурси, впровадження електронного документообігу, захисту інформації, е-паспортів та інших е-документів.

Україна готує і має значну кількість висококваліфікованих фахівців з інформаційно-комунікаційних технологій, математики, кібербезпеки; у країні постійно зростає та поновлюється парк комп'ютерної техніки, сучасних систем та засобів телекомунікації, зв'язку; високою є ступінь інформатизації банківської сфери, розвивається проєкт «Держава в смартфоні», впроваджуються хмарні технології, інноваційні технології на основі блокчейн та регулювання криптовалютного обороту.

Ці та інші передумови дають підстави вважати, що національний ринок інформаційно-комунікаційних технологій перебуває у стані активного становлення та за певних умов може стати фундаментом розвитку інформаційного суспільства в Україні.

Разом з тим ступінь розбудови інформаційного суспільства в Україні порівняно із світовими тенденціями є недостатнім і не від-

повідас потенціалу та можливостям України, і нажаль перераховані нижче пункти не нові, вони актуальні вже з десятків років, але все ж такі потребують вирішення, оскільки:

- відсутня координація зусиль державного і приватного секторів економіки з метою ефективного використання наявних ресурсів;

- ефективність використання фінансових, матеріальних, кадрових ресурсів, спрямованих на інформатизацію, впровадження ІКТ у соціально-економічну сферу, зокрема в сільське господарство, є низькою;

- наявне відставання у впровадженні технологій електронного бізнесу, електронних бірж та аукціонів, електронних депозитаріїв, використанні безготівкових розрахунків за товари і послуги тощо;

- рівень інформатизації окремих галузей економіки, деяких регіонів держави є низьким;

- створення інфраструктури для надання органами державної влади та органами місцевого самоврядування юридичним і фізичним особам інформаційних послуг з використанням мережі Інтернет відбувається повільно;

- рівень інформаційної представленості України в Інтернет-просторі є низьким, а присутність україномовних інформаційних ресурсів – недостатньою;

- рівень державної підтримки виробництва засобів інформатизації, програмних засобів та впровадження ІКТ є недостатнім, що не забезпечує всіх потреб економіки і суспільного життя;

- спостерігаються нерівномірність забезпечення можливості доступу населення до комп'ютерних і телекомунікаційних засобів, поглиблення "інформаційної нерівності" між окремими регіонами, галузями економіки та різними верствами населення;

- не вирішуються у повному обсязі питання захисту авторських прав на комп'ютерні програми, відсутні системні державні рішення, спрямовані на створення національних інноваційних структур (центрів, технополісів і технопарків) з розробки конкурентоспроможного програмного забезпечення [6].

Водночас склалися такі передумови, які вимагають прискореного розвитку інформаційного суспільства в Україні. Насамперед це пов'язано із соціально-економічною нерівністю, яка виникає між розвинутими країнами і країнами, що розвиваються, внаслідок суттєвої різниці в темпах зростання обсягів та номенклатури товарів і послуг, які виробляються та надаються за допомогою ІКТ. Така нерівність негативно впливає на конкурентоспроможність країн і життєвий рівень людей.

Сучасне суспільство характеризується якісно новими тенденціями розвитку в інформаційній сфері, насамперед стрімким формуванням глобального інформаційного простору та глобальним інформаційним протиборством, розробкою і використанням новітніх інформаційно-комунікаційних технологій, виникненням принципово нових суспільних відносин за різноманітними напрямками інформаційної діяльності, зокрема, електронне урядування, доступ до публічної інформації, функціонування засобів масової інформації, державна статистика і документообіг, інформаційна діяльність у галузях освіти і науки, культури і мистецтва, в економічній, фінансовій, банківській, правоохоронній, законотворчій та інших сферах, які потребують всебічного дослідження і належного правового забезпечення. Поряд з цим вагомою складовою інформаційної сфери залишається інформаційна інфраструктура, розвиток якої є складним і наукоємним процесом.

У контексті євроінтеграції України актуалізується проблема вивчення досвіду становлення інформаційного суспільства у країнах – членах Європейського Союзу, а також імплементації норм правових актів ЄС в інформаційне законодавство України.

У переліку пріоритетів стратегічного розвитку України особливе місце повинні займати захист прав, свобод і безпеки громадян в інформаційній сфері, відмова від ідей тотального інформаційного контролю та розвиток інноваційних галузей економіки, зокрема вітчизняної індустрії інформаційних

технологій, надання послуг та виробництво програмної продукції.

За часів незалежності України галузь інформаційних технологій розвивалася практично без підтримки з боку держави, роль якої переважно зводилася до збору статистичних відомостей, які часто не відображали реального стану справ. Водночас в Україні сформувалися досить потужний інтелектуальний потенціал та високі темпи зростання у сфері програмної продукції.

Відсутність державної підтримки національної індустрії програмної продукції в умовах, коли вона перебуває на етапі становлення, може призвести до негативних наслідків, зокрема стагнації і втрати конкурентоспроможності вітчизняних компаній на світовому ринку.

Всебічної громадської і державної підтримки також потребує виробництво вітчизняної інформаційно-аналітичної, кіно- та медіа-продукції, насамперед в умовах інформаційної агресії проти України. Вкрай актуальною за цих умов є проблема розробки дієвої інформаційної політики та системи забезпечення інформаційної безпеки України [7].

Саме війна росії проти України підштовхнула деякі процеси, що в результаті призвели до виникнення новітніх векторів розвитку інформаційного суспільства. А саме, наприклад, йдеться про Декларацію про співпрацю та взаємну підтримку, укладена у Варшаві, Польща, 4 жовтня 2023 року між такими медіарегуляторними органами Центральної та Східної Європи та країн Балтії, далі – Підписанти:

- Національна рада з питань електронних медіа, Латвійська Республіка,
- Комісія з питань радіо і телебачення Литви, Литовська Республіка,
- Національна рада з питань радіомовлення, Республіка Польща,
- Національна аудіовізуальна рада, Румунія,
- Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення, Україна.

Війна росії проти України та імперські амбіції росії сприяли зміні геополітичної ситуації в Європі, особливо у Центральній та Східній Європі та країнах Балтії. Динамічний розвиток технологій у сфері цифрових засобів комунікації відкрив для медіаринків широкі можливості у плані доступу до інформації, як у процесі створення контенту, так і в процесі його отримання.

У результаті створено простір для необмеженого поширення неперевіраних повідомлень, які створюють хибний образ світу, диференціюють та антагонізують соціальні групи і, як наслідок, породжують недовіру як до державних інституцій, так і до самого суспільства. Запущені механізми, які становлять реальну загрозу інформаційній безпеці, інформаційному суспільству, стратегічній безпеці та суверенітету Держав Підписантів.

Зважаючи на вищезазначені загрози, представники регуляторних органів медіаринку таких країн, як Латвія, Литва, Польща, Румунія та Україна, заявляють, що вони ініціюватимуть та впроваджуватимуть у межах своєї компетенції спільні програмні заходи з метою просвіти та захисту своїх громадян від поширення дезінформації [8] та багатомірної пропаганди.

З метою:

- захисту суверенітету і доброго ім'я Держав та недоторканності їхніх кордонів;
- захисту свободи слова, підтримки відповідальності за інформування громадськості, захисту журналістів і медіа відповідно до територіальної юрисдикції та європейської правової бази;
- забезпечення права громадян на точну та достовірну інформацію як невід'ємну складову свободи вираження поглядів;
- забезпечення незалежності медіарегуляторних органів;
- просвіти громадян щодо дезінформації та пропаганди шляхом підтримки включення медіаграмотності як обов'язкової дисципліни у школах;
- дотримання Директиви (ЄС) 2018/1808 Європейського Парламенту і Ради від 14

листопада 2018 року, що внесла зміни у Директиву 2010/13/ЕС, щодо узгодження певних положень, визначених законами, нормативно-правовими або адміністративними актами у Державах Членах, стосовно надання аудіовізуальних медіапослуг (Директива про аудіовізуальні медіапослуги).

Підписанти заявляють про їх взаємну підтримку заходів у сфері діяльності з аналізу та стримування поширення багатомірної дезінформації, зокрема, але не лише російської пропаганди, на національному, регіональному та міжнародному рівнях. Крім того, Підписанти цієї Декларації зобов'язуються співпрацювати з метою отримання спільних відповідей на основі обґрунтованих рішень, а також інформування європейських партнерів. Кінцевою метою є зміцнення потенціалу протидії дезінформації та інформаційній боротьбі не лише у Центральній і Східній Європі та країнах Балтії. Наші спільні дії мають бути корисними для всієї Європи, мати прямий вплив на підтримку достовірної інформації, захисту журналістів і свободи вираження поглядів, без їх недобросовісного використання для підризу наших демократій.

Підтримуючи права громадян своїх країн на достовірну інформацію та свободу вираження поглядів і думок, підтверджені Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, підписаною у Римі 4 листопада 1950 року, з подальшими змінами, внесеними Протоколами №№ 3, 5 і 8 та доповненої Протоколом № 2, заявляють, що вони ініціюватимуть заходи з протидії поширенню багатомірної дезінформації на національному, регіональному та міжнародному рівнях [9]. Підписанти заявляють, що вони будуть ініціювати заходи щодо спільної просвіти громадян стосовно виявлення, реагування та запобігання дезінформації, а також налагоджувати співпрацю між існуючими європейськими та національними платформами з перевірки фактів, якщо це можливо, як елементу реагування на загрози не лише з боку російської пропаганди і багатомір-

ної дезінформації та дезінформації, яка завдає шкоди державним інтересам Підписантів, а також щодо обміну та перевірки інформації, що поширюється всередині цих країн.

Підписанти також докладатимуть спільних зусиль з метою розвитку уніфікованих механізмів медіа регулювання у країнах Підписантів, які сприятимуть підготовці та впровадженню спільних оцінок і позицій щодо протидії дезінформації та розробці нових правових демократичних підходів та ініціатив у рамках національного та міжнародного права в умовах реальних загроз і викликів безпеці в інформаційній сфері європейських країн.

Підписанти зобов'язуються підтримувати дії проти дезінформації у будь-якому вигляді, але насамперед тієї, що може загрожувати нашим демократіям та європейському шляху. Підписанти створять секретаріат для імplementації Декларації з метою обміну інформацією та координації домовленостей.

Підписанти шляхом взаємних консультацій попередньо узгодять спільні заходи, що впливають з цієї Декларації. Декларація укладається на невизначений термін з можливістю виходу з неї в будь-який час за умови попереднього повідомлення всіх Підписантів. Декларація вступає в силу з дати підписання [10].

Традиційно в національному законодавстві України сформувався законодавчо закріплена практика, коли військовий стан, або надзвичайний стан, що проголошуються в усій державі, або її частині закономірно призводить до обмежень населення у деяких правах і свободах. Так, ст. 64 Конституції України встановлює положення, коли Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України.

В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції [11].

Як бачимо у переліку статей, що закріплюють права, які не можуть бути обмеженими в умовах воєнного або надзвичайного стану не має ст. 34, що закріплює право на інформацію. Відтак, влада у цій війні отримує повну законну можливість обмежувати нас в інформаційній свободі і тим самим стримувати розвиток інформаційного суспільства. Однак, в реаліях ми стикаємося з унікальнішою в світі ситуацією, коли саме воєнний стан стає каталізатором розвитку новітніх інституцій інформаційного суспільства.

Серед інших таких процесів доцільно звернути на те, щ воєнні злочини росії в Україні розслідують Національна поліція, СБУ, ДБР, НАБУ. Процесуальне керівництво здійснює Офіс Генпрокурора. Органи прокуратури представляють сторону обвинувачення у судах та слідкують за дотриманням законів, міжнародних норм та практик під час документування воєнних злочинів. Таким чином ці докази можуть бути представлені як в українських, так і в міжнародних судах.

У березні 2023-го генпрокурор Андрій Костін заявив, що в Україні створять спеціальні слідчі групи для збору доказової бази у справах про злочини росії. Потім її мають передати до Міжнародного кримінального суду (МКС) [12].

Докази воєнних злочинів рф також збирають, зокрема, європейські країни. Йдеться про свідчення українських біженців, а координує цей процес Європол. «Країни ЄС на даний момент опитують людей, збирають їхні свідчення, фото, відео. Європол допомагає їх аналізувати, а Євроюст організував спеціальну слідчу групу для розслідування воєнних злочинів», – говорить Ілва Йоганссон, єврокомісарка з питань внутрішніх справ [13].

23 березня 2023 року у будівлі Міжнародного кримінального суду підписали угоду про відкриття польового Офісу прокурора МКС в Україні. Крім того, у липні у Гаазі розпочав роботу Міжнародний центр з розслідування вторгнення Росії в Україну. До складу центру входять прокурори з України, ЄС, США

та Міжнародного кримінального суду. Одне з головних завдань центру – об'єднати вже наявні докази воєнних злочинів рф. «Ми їх проаналізуємо, а також за допомогою експертів, які працюють у Євроюсті виявимо можливі прогалини в них. Ми також перекладемо докази та відповідні документи українською та англійською мовами, щоб забезпечити їхнє використання в різних національних юрисдикціях, а також у національних судах», – говорить голова Євроюсту Ладислав Хамран [14].

34 правозахисних організацій України започаткували Коаліцію документування воєнних злочинів "Україна. П'ята ранку/Ukraine. Five AM Coalition". До неї, зокрема, увійшли Українська Гельсінська спілка з прав людини, Ukrainian Legal Advisory Group, Регіональний центр прав людини, Медійна ініціатива за права людини, Харківський інститут соціальних досліджень, фундація DEJURE [15].

Ці організації здебільшого виїжджають у польові місії на деокуповані території та збирають свідчення людей, які постраждали від дій російських військових або стали свідками воєнних злочинів росіян. Зібрані свідчення вносяться до бази даних I-DOC.

організацію «Трибунал для Путіна» заснувала Українська Гельсінська спілка з прав людини, Харківська правозахисна група та Центр громадянських свобод. Згодом до неї доєдналися майже два десятки громадських організацій. Вона співпрацює з українськими правоохоронними органами, які займаються розслідуванням воєнних злочинів рф, збирає дані про них через опитування свідків та постраждалих, документує руйнування, використовує інформацію з відкритих джерел. У фокусі організації – події, що мають ознаки злочинів згідно з Римським статутом. Йдеться про злочини проти людяності, геноцид, воєнні злочини [16].

Документація ведеться в усіх регіонах України. Для систематизації російських злочинів «Трибунал для Путіна» використовує власну базу даних.

Громадська організація Truth Hounds – це команда фахівців із прав людини, що з 2014 року

документують воєнні злочини та злочини проти людства. Фахівці організації виїжджають у деокуповані міста та беруть інтерв'ю у постраждалих, чи свідків злочинів.

Від 2014 року організація провела 220 таких місій та понад 40 розслідувань воєнних злочинів. Зібрані свідчення вносяться до бази даних I-DOC. За даними організації, фахівці ідентифікували 3308 постраждалих від воєнних злочинів. Після збору свідчень, організація передає дані правоохоронним органам. Крім того, допомагає розслідуванням Міжнародного кримінального суду, українським та іноземним слідчим. В Truth Hounds зазначають, що підготували п'ять подань до МКС. Організація має зв'язки з іноземними прокурорами та слідчими щодо справ, які можуть бути відкриті на основі одного з принципів екстериторіальної юрисдикції.

Документування воєнних злочинів Центр прав людини ZMINA проводить декількома способами. Виїзні польові місії на деокупованих територіях, інтерв'ювання потерпілих та свідків дистанційно, робота з відкритими джерелами, збір даних, верифікація.

Щоб повідомити організації про воєнний злочин, можна звернутися на їх електронну пошту, або зателефонувати на номери на сайті. Фахівці вже задокументували понад 100 злочинів в ході польових місій, 65 людей опитали дистанційно, за відкритими джерелами задокументували 1117 воєнних злочинів. Зібрані свідчення вносяться до бази даних I-DOC.

«Особливу увагу ми приділяємо насильницьким зникненням громадян, тортурам, випадкам депортації. Збираємо фото відео докази», – говорить керівниця Центру прав людини ZMINA Тетяна Печончик [17].

Організація співпрацює як з українськими правоохоронними органами, так і з міжнародними. «Ми співпрацюємо з Офісом генпрокурора і ряд свідчень вже їм передали. Так само взаємодіємо з Офісом генпрокурора в Гаазі, надаємо їм матеріали на їхні запити, або самі ініціюємо передання певних матеріалів. Ця співпраця є конфіденційною», – пояснює Печончик [17].

Фіксувати воєнні злочини також здійснює громадська організація «Антикорупційний Штаб». Для того, щоб документувати зруйновану інфраструктуру, ГО використовує мобільний додаток Project Providence для зйомки та опису завданих руйнувань. Пілотний проєкт організації поки охоплює документування зруйнованих культурних об'єктів у п'яти областях – Чернігівщина, Київщина, Миколаївщина, Сумщина та Харківщина. Результати документування відображаються на «Карті Відновлення та Руйнувань» [18].

Заступниця голови правління організації, Євгенія Вірлич говорить, що зібрані дані передають в Офіс генпрокурора: "Ми використовуємо інформацію з офіційних джерел про їхнє руйнування. Співпрацюємо з Офісом генпрокурора, щоб вони вже надавали оцінку даних, які ми збирали".

Також, Офіс генпрокурора разом з Міністерством цифрової трансформації та Київської школи економіки розробили окремих мобільний додаток з документування воєнних злочинів Росії в Україні. У нього можна надіслати фото та відео матеріали злочину, а також заповнити анкету з детальним описом часу, місця, типом злочину та його обставинами [19].

Висновки. Іншими словами, всі вище згадані інституції з розслідування військових злочинів і злочинів агресії проти України і українців у вигляді різноманітних даних формують у спеціальні інформаційні бази даних, можуть і будуть використані національним і міжнародним судочинством задля покарання агресора за військові злочини, агресію і геноцид. Це також складова інформаційного суспільства породжена війною.

Різнманітні громадські та міждержавні організації сьогодні на території України здійснюють документування воєнних злочинів що організовується декількома способами. Виїзні польові місії на деокупованих територіях; інтерв'ювання потерпілих та свідків, у тому числі дистанційно; пошук, аналіз та зберігання інформації з відкритих джерел.

Таким чином, сучасна специфіка чергового витку розвитку і становлення інформацій-

ного суспільства в Україні, в умовах воєнного стану, виокремлюється тим, що не зважаючи на законодавчо і логічно обумовлену потребу у цілій низці обмежень інформаційних прав і свобод задля збереження життя людей і збереження матеріальних ресурсів зберігається тенденція еволюційного розвитку самого інформаційного суспільства. Більш того, формуються новітні вектори розвитку інформаційного суспільства, як складові його удосконаленого зростання.

Саме війна росії проти України підштовхнула деякі процеси, що в результаті призвели до виникнення новітніх векторів розвитку інформаційного суспільства. А саме, напри-

клад, йдеться про Декларацію про співпрацю та взаємну підтримку, укладена у Варшаві 04 жовтня 2023 року між такими медіарегуляторними органами Центральної та Східної Європи та країн Балтії.

Ще однією з тенденцій є створення в Україні різноманітних інституції з розслідування військових злочинів і злочинів агресії проти України і українців у вигляді різноманітних даних формують у спеціальні інформаційні бази даних, можуть і будуть використані національним і міжнародним судочинством задля покарання агресора за військові злочини, агресію і геноцид. Це також складова інформаційного суспільства породжена війною.

Анотація

Стаття присвячена унікальній ситуації, що утворилася в сфері становлення і еволюції інформаційного суспільства в Україні в сучасний період. Йдеться про специфічну тенденцію саморозвитку інформаційного суспільства під впливом умов воєнного стану.

Сучасна специфіка чергового витку розвитку і становлення інформаційного суспільства в Україні, в умовах воєнного стану, виокремлюється тим, що не зважаючи на законодавчо і логічно обумовлену потребу у цілій низці обмежень інформаційних прав і свобод задля збереження життя людей і збереження матеріальних ресурсів зберігається тенденція еволюційного розвитку самого інформаційного суспільства. Більш того, формуються новітні вектори розвитку інформаційного суспільства, як складові його удосконаленого зростання. На прикладі таких тенденцій сьогодення, як міжнародна кооперація держав у питаннях протидії та боротьби з дезінформацією, організованою російською федерацією проти України і всього цивілізованого світу; кооперації правозахисних інституцій у питаннях накопичення інформації про військові злочини проти України і створенні відповідних електронних баз даних, сформульовано висновок про унікальність української ситуації з розвитком інформаційного суспільства. Саме війна росії проти України підштовхнула деякі процеси, що в результаті призвели до виникнення новітніх векторів розвитку інформаційного суспільства. А саме, наприклад, йдеться про Декларацію про співпрацю та взаємну підтримку, укладена у Варшаві 04 жовтня 2023 року між такими медіарегуляторними органами Центральної та Східної Європи та країн Балтії.

Ще однією з тенденцій є створення в Україні різноманітних інституції з розслідування військових злочинів і злочинів агресії проти України і українців у вигляді різноманітних даних формують у спеціальні інформаційні бази даних, можуть і будуть використані національним і міжнародним судочинством задля покарання агресора за військові злочини, агресію і геноцид. Що безперечно є також складовою інформаційного суспільства, яка породжена війною.

Ключові слова: інформаційне суспільство; війна як каталізатор розвитку інформаційного суспільства.

Zhelnovach Ye.H. War as a catalyst for shaping new components of the information society in Ukraine

War as a catalyst for the formation of new components of the information society in Ukraine. The article is devoted to the unique situation that has arisen in the field of formation and evolution of the information society in Ukraine in the modern period. It is about a specific trend of self-development of the information society under the influence of martial law conditions.

The modern specificity of the next round of development and formation of the information society in Ukraine, in the conditions of martial law, is distinguished by the fact that, despite the legislatively and logically determined need for a whole series of restrictions on informational rights and freedoms in order to preserve people's lives and preserve material resources, the trend of evolutionary development of the same information society. Moreover, the newest vectors of information society development are being formed as components of its improved growth.

On the example of such current trends as the international cooperation of states in countering and combating disinformation organized by the Russian Federation against Ukraine and the entire civilized world; cooperation of human rights institutions in matters of accumulating information about war crimes against Ukraine and creating relevant electronic databases, a conclusion was formulated about the uniqueness of the Ukrainian situation with the development of the information society. It was Russia's war against Ukraine that spurred some processes that ultimately led to the emergence of the newest vectors of information society development.

Namely, for example, we are talking about the Declaration on cooperation and mutual support concluded in Warsaw, Poland, on October 4, 2023 between such media regulatory bodies of Central and Eastern Europe and the Baltic countries.

Another trend is the creation of various institutions in Ukraine for the investigation of war crimes and crimes of aggression against Ukraine and Ukrainians in the form of various data being formed into special information databases, which can and will be used by national and international justice to punish the aggressor for war crimes, aggression and genocide. It is also a component of the information society created by the war.

Key words: information society; war as a catalyst for the development of the information society.

Список використаної літератури:

1. Арістова І.В. Наука «інформаційне право» на новому етапі розвитку інформаційного суспільства. *Правова інформатика*. 1(29)/2011. С. 3-10.
2. Данильян О.Г., Дзьобань О.П. Інформаційне суспільство: морально-етичний дискурс. *Інформація і право*. 1(10)/2014. С. 16-25.
3. Соціальні комунікації (теорія, методологія, діяльність): словник-довідник / укл. В.А. Ільга-наєва. Харків: КП «Міська тип.», 2009. 392 с.
4. Lipkan V.A. Principios de desarrollo de la delictologia informatica. URL: <https://goal-int.org/principios-de-desarrollo-de-la-delitologia-informatica>
5. Систематизація інформаційного законодавства України: монографія. Ліпкан В.А., Залізник В.А. К.: ФОП. О.С. Ліпкан, 2012. 304 с.
6. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки. Закон України від 09.01.2007 № 537-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16#Text>
7. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Законодавче забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні». Верховна Рада України; Рекомендації від 03.07.2014 № 1565-VII // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 33, ст. 1163.

8. Варшавська декларація з протидії дезінформації. URL: <https://webportal.nrada.gov.ua/varshavska-deklaratsiya-z-protydiyi-dezinformatsiyi>
9. Про захист прав людини і основоположних свобод. Конвенція від 04.11.1950. ратифіковано законом України від 17.07.1997 № 475/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
10. Варшавська декларація з протидії дезінформації. URL: <https://webportal.nrada.gov.ua/varshavska-deklaratsiya-z-protydiyi-dezinformatsiyi/20.10.2023>
11. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
12. Прізова В. Воєнні злочини рф в Україні: громадські організації, що документують їх та збирають свідчення для трибуналу. Суспільне новини від 07 липня 2023 р. URL: <https://suspilne.media/523271-voenni-zlocini-rf-v-ukraini-gromadski-organizacii-so-dokumentuut-ih-ta-zbiraut-svidcenna-dla-tribunalu>
13. Єврокомісарка Йоганссон – про 450 тисяч українських школярів у ЄС та підтримку біженців. URL: <https://suspilne.media/498445-evrokomisarka-jogansson-pro-450-tisac-ukrainskih-skolariv-u-es-ta-pidtrimku-bizenciv>
14. «Не хочемо чекати закінчення війни»: У Гаазі відкрився Міжнародний центр дослідження агресії рф. URL: <https://suspilne.media/520353-u-gaazi-vidkrivsa-miznarodnij-centr-doslidzenna-vijni-v-ukraini>
15. Коаліція «Україна.5 ранку». URL: <https://www.helsinki.org.ua/activities/koalitsiia-ukraina-5-ranku>
16. Документування воєнних злочинів в Україні. URL: <https://t4pua.org>
17. Печончик Т. Виклики для свободи слова та журналістів в умовах війни: соціологічне дослідження. *Зміна* від 03.05.2023. URL: <https://zmina.ua/publication/vyklyky-dlya-svobody-slova-ta-zhurnalistiv-v-umovah-vijny-socziologichne-doslidzhennya>
18. Карта відновлення. 2023. Проєкт «Антикорупційного штабу». Проєкт зроблений за підтримки Міжнародного фонду «Відродження». URL: <https://reukraine.shtab.net>
19. Прізова В. Воєнні злочини рф в Україні: громадські організації, що документують їх та збирають свідчення для трибуналу. Суспільне. Новини від 07.07.2023. URL: <https://suspilne.media/523271-voenni-zlocini-rf-v-ukraini-gromadski-organizacii-so-dokumentuut-ih-ta-zbiraut-svidcenna-dla-tribunalu/7.07.2023>

УДК 343.163:343.132(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.24>

Іллящук Д.Г.

*здобувач Приватного вищого навчального закладу
«Міжнародний університет бізнесу і права»*

Бруско К.М.

*кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
з проблемних питань правоохоронної діяльності
Криворізького навчально-наукового інституту
Донецького державного університету внутрішніх справ,*

РЕАЛІЗАЦІЯ ФУНКЦІЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КЕРІВНИЦТВА ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ОСОБИ ПРИ ПРОВЕДЕННІ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Євроінтеграційний курс України зумовив впровадження дієвих реформ, імплементацію міжнародних стандартів, необхідність повноцінної та дієвої трансформації системи кримінальної юстиції, в контексті правових й організаційних засад. У такому реформуванні окремою складовою є й кримінальне процесуальне законодавство, яке ґрунтується на міжнародних стандартах прав людини. Тому, оновлення кримінальної процесуальної парадигми кримінального провадження та її праксеологічне впровадження, пов'язане із прийняттям чинного нині Кримінального процесуального кодексу (КПК) України у 2012 році [1] та Закону України «Про прокуратуру» у 2014 році [2].

На сучасному етапі розвитку кримінального процесуального законодавства можна з упевненістю наголосити на відповідності правового статусу прокуратури України міжнародним стандартам та європейським рекомендаціям в частині здійснення таким суб'єктом сторони обвинувачення нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва (ч. 2 ст. 36 КПК України) [1].

Однак, запровадження прогресивної моделі кримінального судочинства не характеризується стабільністю та єдністю підхо-

дів в частині забезпечення прав учасників кримінального провадження. Однією із причин тому є недосконалість та нестабільність правового регулювання кримінальної процесуальної діяльності, яке постійно зазнає змін і доповнень, а новелізація й вдосконалення правового регулювання кримінальної процесуальної діяльності прокурора не завжди є обґрунтованою і такою, що спрямована на вирішення завдань кримінального судочинства, що підтверджується такими статистичними даними: у 2023 р. із 7884 звернень, що надійшли до Уповноваженого з прав людини в частині порушення прав і свобод людини у ході досудового розслідування, 954 – скарги на порушення права на захист, 512 – на дії, бездіяльність слідчого, прокурора, 412 – скарги на незаконне затримання, 254 – необґрунтоване пред'явлення підозри тощо [3]. Тому й не дивно, що рівень довіри до органів прокуратури складає всього 59,3 % [4].

Особливо гостро проблематика діяльності суб'єктів кримінального провадження постає в умовах сучасних викликів, а такі тенденції негативно позначаються на ефективності та дієвості кримінальної процесуальної діяльності прокурора у досудовому розслідуванні, захисті особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охороні

прав, свобод та законних інтересів учасників, забезпеченні верховенства права і законності у кримінальному провадженні, а враховуючи його визначальне значення для формування та підтримання майбутнього публічного обвинувачення в суді, то й на ефективності всієї його діяльності в кримінальному процесі й можливості здійснення правосуддя.

Негласні слідчі (розшукові) дії (НСРД) – це різновид СРД, відомості про факт і методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених КПК України [1]. Їх негласність означає неочевидність, таємничість СРД, що проводяться, від осіб, які в них не беруть участь, у тому числі й від співробітників слідчих і оперативних підрозділів, але передусім від «об'єктів», відносно яких вони проводяться [5].

У науковому визначенні, НСРД – заходи, що складаються з сукупності пошуково-розшукових, пізнавальних, та посвідчувальних прийомів, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, проводяться уповноваженим кримінальним процесуальним законом суб'єктом з метою виявлення й закріплення фактичних даних та їх джерел для отримання доказів у кримінальному провадженні (Д. Б. Сергєєва) [6, с. 62]; НСРД – це різновид СРД, які проводяться слідчим по кримінальному провадженню, або за його дорученням – уповноваженими оперативними підрозділами, та спрямовані на отримання або перевірку доказів у конкретному кримінальному провадженні і здійснюються у разі, якщо відомості про злочин і особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб; відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених КПК України (О. В. Ігнатюк) [7]; НСРД – дії суб'єктів досудового розслідування на визначених законом підставах із застосуванням спеціальних засобів та методів, відомості про які становлять державну таємницю, що полягають у негласному спостереженні та (або) контролі за діями й поведінкою окремих осіб, річчю

або місцем, здобутті зразків для порівняльного дослідження з метою отримання (збирання) доказів або перевірки вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні, встановлення місцезнаходження осіб, котрі переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді чи суду та оголошені в розшук; Такі дії є невід'ємною складовою системи слідчих дій, проведення яких спрямовується на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні (ч. 1 ст. 223 КПК України), встановлення місцезнаходження осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді и суду та оголошені в розшук. Найбільш суттєвою ознакою НСРД потрібно вважати те, що вони здійснюються в негласній формі; під час їх провадження можуть використовуватись спеціальні технічні засоби та відносини конфіденційного співробітництва [8, с. 69]. З такою позицією вченого варто погодитися.

З прийняттям КПК України, науковці намагалися дослідити підстави проведення НСРД через призму оперативно-розшукового законодавства та виходячи з практики їх проведення. С. І. Ніколаюк виокремлює дві групи підстав проведення НСРД – формальні та документальні. Так, до формальних науковець відносить наявність інформації про злочини, що готуються або вчинені нестановленими особами; осіб, які готують або вчинили злочини; – осіб, які переховуються від органів досудового розслідування або ухиляються від відбування покарання, до документальних – наявність заяви чи повідомлення, зареєстрованого в установленому законом порядку; наявність запису у ЄРДР; наявність факту фіксації у ЄРДР дати внесення інформації та присвоєння номера кримінального провадження; повідомлення прокурора слідчим у письмовій формі про початок розслідування, підставу початку розслідування [9, с. 6-9, 11–12]. Такої ж думки притримується й Л. І. Аркуша [10, с. 142]. Усі інші формальні підстави для здійснення

оперативно-розшукових заходів, визначені Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» [11] не відповідають вимогам КПК України, тому за їх наявності проведення НСРД забороняється.

Наявність низки, як загальних, так і спеціальних проблемних питань, пов'язаних із неналежним правовим регулюванням інституту НСРД негативно позначається на дієвості кримінальної процесуальної діяльності прокурора у досудовому розслідуванні, ефективності використання результатів НСРД у кримінальному провадженні, а також на формуванні однозначної слідчо-прокурорської практики. Очевидно, що впровадження положень стосовно проведення «таємних слідчих дій» до постановлення ухвали суду у вітчизняне законодавство надало прогалин і колізій у забезпеченні оперативності проведення НСРД, їх результативність, а найголовніше – звело до максимуму порушення прав та свобод громадян. Тому, у цьому аспекті правове забезпечення та процесуальний порядок здійснення прокурорської діяльності відіграють важливу роль у дотриманні конституційних положень щодо захисту прав особи у кримінальному судочинстві.

У КПК України закріплено конституційні норми захисту прав громадян, що, своєю чергою, створює умови для уникнення порушень прав і свобод особи, закріплених міжнародними актами. Так, право на «приватність» є комплексним правом особи, яке означає територіальну, комунікаційну, інформаційну, фізичну «приватність». Кримінальним процесуальним законом регламентовано підстави та порядок втручання у приватне спілкування, встановлено загальні засади провадження НСРД, пов'язаних із обмеженням права особи на «приватність», зокрема з метою правильного тлумачення зазначених вище норм КПК України, в положеннях якого закріплено визначення приватного спілкування та негласних слідчих (розшукових) дій, що є різновидами втручання в нього [12, с. 16]. Поряд з цим, детальна правова регламентація кожної

з визначених законом НСРД, регламентація здійснення процесуального керівництва досудовим розслідуванням, забезпечення повноцінного судового контролю за організацією інтрузивних дій, процесуальні гарантії ознайомлення зацікавлених сторін з результатами їх провадження є беззаперечними аргументами на користь того, що НСРД не можуть бути інструментом безпідставного кримінального переслідування. Слід зазначити, що норми кримінального процесуального закону, які регламентують порядок втручання у приватне спілкування на підставі ухвали слідчого судді, ґрунтуються на високих морально-етичних принципах, оскільки містять заборону на втручання у приватне спілкування захисника, священнослужителя з підозрюваним, обвинуваченим, засудженим, виправданим [12, с. 16; 13, с. 77].

Вивчення матеріалів кримінальних проваджень та опитування прокурорів в частині забезпечення прав особи при проведенні НСРД підтвердило наявність практичних проблем, а саме:

недостатність обґрунтування прокурором необхідності (підстав) проведення НСРД (ст. 246 КПК України) (37 %). Діяльність органів прокуратури спрямована на всебічне утвердження верховенства закону, зміцнення правопорядку і має своїм завданням захист від неправомірних посягань гарантованих Конституцією, іншими законами України та міжнародними правовими актами соціально-економічних, політичних, особистих прав і свобод людини та громадянина тощо. Прокурор в сучасних умовах є гарантом дотримання прав та свобод особи, а разом зі слідчим, який здійснює досудове розслідування, також є найбільш обізнаними в матеріалах кримінального провадження, і як ніхто інший можуть дати оцінку можливості повідомлення осіб щодо проведення відносно них НСРД аби не поставити під загрозу головну мету своєї діяльності – проведення досудового розслідування. У цьому значенні основними критеріями оцінки ефективності прокурор-

ської роботи за додержанням законів при проведенні «негласної діяльності» є: додержання прав людини і громадянина, у тому числі щодо недоторканості особистого життя, житла і таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, невідкладного вжиття заходів до поновлення порушених прав та притягнення винних осіб до встановленої законом відповідальності. У той же час, як вірно відмічає Н. Стефанів, право на конфіденційність листування та телефонних розмов не є абсолютним. Зокрема, Європейський суд з прав людини у своєму рішенні по справі «Клас та інші проти Федеративної Республіки Німеччини» наголошував, що існування законодавства, яке дає повноваження на здійснення спостереження за листуванням, поштовими відправленнями і телефонними розмовами, є у виняткових випадках необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки та/або для запобігання безладдю або вчиненню злочинів. При цьому, в правовій системі держави повинні існувати адекватні та ефективні гарантії уникнення зловживань з боку органів державної влади, уповноважених на здійснення такого спостереження [14, с. 33], зокрема у КПК України наявна чітка система гарантій забезпечення прав громадян, а саме НСРД можуть проводитись лише в рамках кримінальних проваджень, розпочатих за ознаками тяжких чи особливо тяжких злочинів, за виключенням двох видів НСРД, які можуть проводитись незалежно від тяжкості злочину (зняття інформації з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем чи не пов'язаний із подоланням системи логічного захисту (ч. 2 ст. 264 КПК України), установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України). Проведення НСРД щодо тяжких та особливо тяжких злочинів, а в окремих випадках злочинів незалежно від тяжкості є ще однією гарантією забезпечення прав громадян, хоча й це не виключає зловживань.

Отже, прокурорський нагляд у формі процесуального керівництва при проведенні НСРД полягає у: перевірці підстав проведення НСРД; перевірці неможливості отримання відомостей в інший спосіб; забороні проведення дій, пов'язаних із обмеженням конституційних прав і свобод, у зв'язку з відсутністю підстав їх здійснення; ознайомленні з матеріалами кримінального провадження, по якому ініціюється питання про проведення НСРД; визначенні підстав використання здобутих результатів проведення НСРД у кримінальному провадженні;

порушення процесуального порядку й недотримання вимог передбачених ч. 2 ст. 248 КПК України під час складання, розгляду та подання клопотань про надання дозволу на проведення НСРД до слідчого судді (33 %). У практичній діяльності прокурору доводиться приймати рішення, чи можливо зібрати докази завдяки гласним процесуальним діям, а отже питання про їх ініціювання є суто суб'єктивним, що не завжди сприяє захисту прав та свобод учасників кримінального провадження [15, с. 568]. У такому випадку, варто наголосити, що гарантією законності проведення НСРД вважається законодавчо визначене вичерпне коло учасників кримінального процесу, які мають право вносити клопотання про їх провадження, перелік суб'єктів, що можуть дати дозвіл на їх здійснення та місце прокурора в організації їх проведення. Важливою гарантією забезпечення дотримання прав і свобод громадян є положення, відповідно до якого прокурор, у випадку виявлення порушень законності при організації і проведенні НСРД, уповноважений заборонити або припинити подальше їх проведення (ч. 3 ст. 246) [1]. Також, типове порушення процесуального порядку проведення НСРД – їх проведення неналежним суб'єктом, що здебільшого пов'язано з неправильним визначенням підслідності розслідуваних кримінальних правопорушень. Так не можуть бути визнані допустимими докази, зібрані під час НСРД слідчими підрозділами органів безпеки, якщо

ст. 216 КПК України відносить вчинене кримінальне правопорушення до підслідності Національної поліції або ж Національного антикорупційного бюро України тощо;

неможливість отримання достатніх та обґрунтованих доказів, що свідчать про необхідність проведення НСРД (29 %). Досить часто на досудовому розслідуванні корупційних злочинів, пов'язаних із підкупом, представники сторони обвинувачення свідомо роблять помилку в об'єкті негласної слідчої (розшукової) дії. Наприклад, в окремих випадках правоохоронці вдаються до явно незаконних дій, які стосуються підміни об'єкта НСРД. Так, ухвалу слідчого судді про проведення НСРД (аудіо-, відеоконтроль особи; зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та візуальне спостереження за особою) одержують стосовно однієї особи (як правило, конфідента правоохоронних органів), а фактично ці дії провадять стосовно іншої – піддослідного. На рівні Верховного Суду ще не було надано правової оцінки таких дій, оскільки їх визнають незаконними суди першої та апеляційної інстанцій, а сторона обвинувачення не оскаржує їх рішення у касаційному порядку [16].

Водночас маємо зазначити, що Верховний Суд у Постанові від 21 березня 2018 р. у справі № 751/7177/14 (провадження № 51-1285км18) висловив позицію, відповідно до якої отримання доказів винуватості обвинуваченого внаслідок проведення НСРД стосовно інших осіб зумовлює недопустимість їх результатів як доказів, якщо в матеріалах кримінального провадження відсутня відповідна ухвала слідчого судді про використання результатів зазначених НСРД в іншому кримінальному провадженні, винесена в порядку та на підставах, передбачених ст. 257 КПК України. У цій справі як докази вини обвинувачених використовувалися результати НСРД в іншому кримінальному провадженні, де розслідувались кримінальні правопорушення, вчинені іншими особами. У разі коли правоохоронці навмисно підмінюють об'єкт НСРД, усе здійс-

нюється у межах одного провадження. Але результати цих дій не можуть бути визнані допустимими доказами, оскільки: по-перше, стосовно особи, щодо якої винесено ухвалу, не проводилося НСРД взагалі, адже ці дії не були для неї негласними, їй було повідомлено про факт та метод їх проведення; по-друге, щодо піддослідного мале місце втручання у приватне спілкування без ухвали слідчого судді, оскільки він мав достатні підстави вважати, що спілкування є приватним [16];

визначення допустимості доказів, отриманих у результаті проведення НСРД у разі зміни кваліфікації злочину на менш тяжкий (21 %);

непослідовність діяльності прокурорів у проведенні НСРД до постановлення ухвали слідчого судді (ст. 250 КПК України) (7 %).

З метою дотримання прав і свобод особи розробники КПК України передбачили норму, якою визначено порядок знищення матеріалів, які містять про приватне (особисте чи сімейне) життя особи. Зокрема, як відмічає Є. Д. Скулиш, метою забезпечення дотримання прав людини у досудовому провадженні та нерозголошення відомостей щодо приватного життя окремих осіб кримінальним процесуальним законом встановлено певні гарантії – умови, що забезпечують нерозповсюдження інформації приватного характеру, отриманої за результатами проведення негласних слідчих (розшукових) дій [12, с. 16]. Ці умови закріплено п. 2 ст. 254 (Заходи щодо захисту інформації, отриманої в результаті проведення НСРД) КПК України, якою передбачено, що якщо протоколи про проведення НСРД містять інформацію щодо приватного (особистого чи сімейного) життя інших осіб, захисник, а також інші особи, які мають право на ознайомлення з протоколами, попереджаються про кримінальну відповідальність за розголошення отриманої інформації щодо інших осіб.

Наведене відображає закріплені положення у ст. 32 Конституції України, а саме, кожному гарантується судовий захист права спростову-

вати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації [17].

У свою чергу, прокурор як процесуальний керівник досудового розслідування кримінального провадження, відповідно до покладених на нього функцій, забезпечує дотримання прав і свобод особи щодо нерозголошення інформації приватного життя особи.

Однак, потрібно звернути увагу на положення ч. 3 ст. 250 КПК України, яка передбачає знищення результатів НСРД, зокрема, інформацію, отриману на підставі постанови прокурора до постановлення ухвали слідчого судді, якщо судом не надано дозвіл на її проведення. Натомість, ч. 5 ст. 255 КПК України зобов'язує прокурора повідомити особу, відносно якої проводили НСРД, щодо проведення відносно неї таких дій. Втім, незрозуміло, яким чином особа, відносно якої проводилися НСРД, здійснюватиме поновлення своїх прав відповідно до ст. 32 Конституції України та ст. 13 Європейської конвенції про захист прав та основних свобод. Оскільки, правоохоронним органом знищуються всі відомості, які спростовують або підверджують законність проведення НСРД.

Отже, кримінальне процесуальне законодавство засноване на міжнародних стандартах, які передбачають дотримання прав людини під час проведення НСРД. Дотримання таких прав покладено на процесуального керівника – прокурора. Так, можна стверджувати, що положення, якими передбачено дотримання прав особи під час втру-

чання у приватне спілкування, складаються з двох рівнів: до першого відносяться міжнародні акти та Конституція України – загальні; до другого – КПК України, Закон України «Про прокуратуру» та інші законодавчі акти.

Роль прокурора у забезпеченні прав і свобод людини при проведенні НСРД полягає в обов'язку виявляти факти незаконного обмеження конституційних прав особи, вживати заходів щодо відновлення таких прав і приймати рішення щодо повідомлення особи про проведення відносно неї НСРД, ініціювати, приймати рішення та доручати проведення НСРД, які обмежують конституційні права й свободи у виняткових випадках, забезпечувати законність дотримання конституційних прав особи при втручаннях у приватне спілкування.

Таким чином, варто наголосити, що безумовною гарантією законності, а головне дотримання прав і свобод людини під час проведення НСРД слугують вимоги, передбачені ст. 248, 251 КПК України, якими закріплено вимоги до ухвали слідчого судді та постанови слідчого, прокурора про проведення НСРД, які повинні містити ряд обов'язкових реквізитів, передбачених КПК України. Однак, обмеження конституційних прав і свобод особи при проведенні НСРД носять тимчасовий і винятковий характер, лише на підставі вмотивованої ухвали слідчого судді, в порядку, визначеному ст. 248 КПК України, тобто за клопотанням прокурора або слідчого, погодженого з прокурором. При цьому, прокурор забезпечує дотримання прав особи на всіх етапах проведення НСРД (підготовчому – звернення до слідчого судді, основному – безпосереднє проведення НСРД, завершальному – використання здобутих результатів у доказуванні).

Анотація

У статті наголошено, що наявність низки, як загальних, так і спеціальних проблемних питань, пов'язаних із неналежним правовим регулюванням інституту негласних слідчих (розшукових) дій негативно позначається на дієвості кримінальної процесуальної діяльності прокурора у досудовому розслідуванні, ефективності використання їх результатів у кримінальному провадженні,

а також на формуванні однозначної слідчо-прокурорської практики. Очевидно, що впровадження положень стосовно проведення «таємних слідчих дій» до постановлення ухвали суду у вітчизняне законодавство надало прогалин і колізій у забезпеченні оперативності проведення негласних слідчих (розшукових) дій, їх результативність, а найголовніше – звело до максимуму порушення прав та свобод громадян. Тому, у цьому аспекті правове забезпечення та процесуальний порядок здійснення прокурорської діяльності відіграють важливу роль у дотриманні конституційних положень щодо захисту прав особи у кримінальному судочинстві.

Основне завдання прокурора як процесуального керівника при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій – забезпечення прав осіб при ініціюванні проведення НСРД за ухвалою слідчого судді (втручання у приватне спілкування) в частині законності при погодженні клопотання слідчого (детектива) на їх проведення (прокурор перевіряє наявність підстав для проведення негласних слідчих (розшукових) дій, викладених у клопотанні, обставин, які свідчать про неможливість отримання відомостей злочинної діяльності в інший спосіб).

Вивчення матеріалів кримінальних проваджень та опитування прокурорів в частині забезпечення прав особи при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій підтвердило наявність практичних проблем, а саме: недостатність обґрунтування прокурором необхідності (підстав) проведення негласних слідчих (розшукових) дій; порушення процесуального порядку й недотримання вимог складання, розгляду та подання клопотань про надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій до слідчого судді; неможливість отримання достатніх та обґрунтованих доказів, що свідчать про необхідність проведення негласних слідчих (розшукових) дій; визначення допустимості доказів, отриманих у результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій у разі зміни кваліфікації злочину на менш тяжкий; непослідовність діяльності прокурорів у проведенні НСРД до постановлення ухвали слідчого судді.

Ключові слова: прокурор, кримінальна процесуальна діяльність, процесуальне керівництво, прокурорський нагляд, права особи, кримінальне провадження, негласні слідчі (розшукові) дії.

Illiashchuk D.H., Brusso K.M. Implementation of the function of procedural management in ensuring the rights of a person when conducting secret investigative (search) actions

The article emphasizes that the presence of a number of both general and special problematic issues related to the improper legal regulation of the institution of covert investigative (search) actions negatively affects the effectiveness of the prosecutor's criminal procedural activities in the pre-trial investigation, the effectiveness of using their results in criminal proceedings, as well as on the formation of unambiguous investigative and prosecutorial practice. It is obvious that the implementation of the provisions regarding the conduct of "secret investigative actions" prior to the issuance of a court decision in domestic legislation created gaps and conflicts in ensuring the effectiveness of secret investigative (search) actions, their effectiveness, and most importantly - led to the maximum violation of the rights and freedoms of citizens. Therefore, in this aspect, the legal provision and procedural order of the prosecutor's activity play an important role in compliance with the constitutional provisions on the protection of individual rights in criminal proceedings.

The main task of the prosecutor as a procedural manager when conducting secret investigative (search) actions is to ensure the rights of individuals when initiating the conduct of the NSRD by the decision of the investigating judge (interference in private communication) in terms of legality when approving the request of the investigator (detective) to conduct them (the prosecutor checks the existence of grounds to carry out secret investigative (research) actions, set out in the petition, circumstances that indicate the impossibility of obtaining information on criminal activity in another way).

Studying the materials of criminal proceedings and interviewing prosecutors in terms of ensuring the rights of individuals when conducting secret investigative (search) actions confirmed the existence

of practical problems, namely: insufficient justification by the prosecutor of the need (grounds) for conducting secret investigative (search) actions; violation of the procedural order and non-compliance with the requirements for drafting, considering and submitting requests for permission to conduct secret investigative (search) actions to the investigating judge; impossibility of obtaining sufficient and substantiated evidence indicating the need for secret investigative (search) actions; determining the admissibility of evidence obtained as a result of secret investigative (research) actions in the event of a change in the qualification of the crime to a less serious one; inconsistency of the activities of the prosecutors in conducting the NSRD before the resolution of the investigating judge.

Key words: prosecutor, criminal procedural activity, procedural management, prosecutorial supervision, individual rights, criminal proceedings, undercover investigative (search) actions.

Список використаної літератури:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
2. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1697-VII. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>
3. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні. 2023. URL: www.ombudsman.gov.ua/files/Dopovidi/Report-2023-1.pdf
4. Довіра до інститутів суспільства та політиків, електоральні орієнтації громадян України (липень–серпень 2023 р.). *Центр Разумкова*. URL: <https://is.gd/fmmkr8>
5. Яковенко М. О. Актуальні питання організації проведення негласних слідчих (розшукових) дій. URL: <http://www.corp-iguvd.lg.ua/d130204.html>
6. Сергєєва Д. Б. Правові та фактичні підстави провадження негласних слідчих (розшукових) дій. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 4. С. 62–63.
7. Ігнатюк О. В. Сутність та значення використання результатів проведення оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій в процесі доказування. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: збірник наукових праць*. 2016. № 4 (84). С. 204–213
8. Білічак О. А. Щодо поняття «негласні слідчі (розшукові) дії». *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія Юридичні науки. 2015. Вип. 3. Т. 3. С. 69.
9. Никифорчук Д. Й., Николаюк С. І., Поливода В. В. Негласні слідчі (розшукові) дії: курс лекцій. Київ: НАВС, 2012. 176 с
10. Аркуша Л. І. Поняття, система та підстави проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2013. № 3. С. 141-144.
11. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-XII. *Верховна Рада України*. URL: zakon.rada.gov.ua/go/2135-12
12. Скулиш Є. Негласні слідчі (розшукові) дії за кримінально-процесуальним законодавством України. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2012. № 2 (26). С. 15-23.
13. Гагач В. А. Дотримання прав особи при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій. *Правові засоби захисту прав людини в контексті трансформації українського суспільства: міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 10–12 груд. 2015 р.)*. Київ, 2015. С. 75–78.
14. Стефанів Н. Дотримання прав особи при наданні дозволу на втручання в приватне спілкування: практика Європейського суду з прав людини. *Слово Національної школи суддів України*. 2013. № 1. С. 32-38.
15. Левендаренко О. О., Іващенко Д. В. Негласні слідчі дії в контексті захисту конституційних прав і свобод учасників кримінального провадження. *Форум права*. 2012. № 4. С. 567-571.
16. Грібов М. Л. Забезпечення законності контролю за вчиненням корупційних злочинів, пов'язаних із підкупом : метод. рек. Київ : Національна акад. внутр. справ, 2022. 46 с.
17. Конституція України: Закон від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

УДК 342.9(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.25>

Ковальчук А.Ю.

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри міжнародного права та інших галузевих правових дисциплін
Київський університет права НАН України, м. Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0003-4807-2436*

ДОСВІД ЕСТОНІЇ ТА ЛАТВІЇ В ОРГАНІЗАЦІЇ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ ТА ЙОГО ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Євроінтеграційний напрямок політики України укорінився в державотворчому процесі, що є не лише законним процесом розвитку держави, а і її історичним етапом становлення з розвинутим громадянським суспільством та його інститутами. Функціонування органів публічного управління в країнах ЄС, як і в деяких інших іноземних країнах, спрямоване на розбудову сервісної держави, концепція якої, серед іншого, зводиться до формування відносин між державними інститутами, як надавачами адміністративних послуг та їх споживачами. Дослідження іноземного досвіду організації надання адміністративних послуг може бути корисним для подальшої розбудови системи надання адміністративних послуг в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На загальнотеоретичному рівні проблематика імплементації досвіду іноземних країн з організації надання адміністративних послуг досліджувалася такими науковцями як: В. Авер'янов, О. Буханевич, О. Гуненкова, Н. Добрянська, Р. Калюжний, Т. Коломієць, А. Серенок та інші. Водночас дослідженням практичних аспектів впровадження іноземного досвіду надання адміністративних послуг займалися такі вчені як: О. Дацаківська, Н. Карпеко, А. Петриків, А. Слівак та інші. Дослідження наукових праць ряду науковців надає можливість стверджувати, що сучасний стан організації надання адміністративних послуг в Україні є таким, що може якісно сприйняти та реалізувати досвід іно-

земних країн. Сфера надання адміністративних послуг в Україні може бути покращена шляхом імплементації найкращого досвіду іноземних країн.

Метою статті є комплексне дослідження досвіду Естонії та Латвії з організації та надання адміністративних послуг та аспекти його впровадження в Україні.

Виклад основного матеріалу. Якість надання адміністративних послуг характеризують рівнем вдовolenості споживача таких послуг та громадську думку стосовно їх якості. Спільна політика урядів країн ЄС у сфері якості адміністративних послуг характеризується спрямуванням на підвищення ефективності публічного управління загалом та на встановлення взаємозв'язків з населенням. Особлива увага приділяється захисту споживачів послуг та їхній інформованості. Досвід розвинених країн свідчить, що систематичний моніторинг якості надання адміністративних послуг дозволяє ідентифікувати потреби споживачів та подальше поліпшення доступу до цих послуг. Зокрема, проблема рівня задоволеності споживачів адміністративних послуг часто акцентується на місцевому рівні. Посилення уваги до оцінки задоволеності населення сприяє більш ефективному вирішенню проблем та адаптації адміністративних процесів до конкретних потреб громадян. Такий підхід дозволяє урядам адаптувати свої стратегії до реальних очікувань і вимог громадян, сприяючи підвищенню якості та ефективності надання адміністративних послуг [1].

У країнах ЄС використання терміну «адміністративна послуга» не є загальнопоширеним, як у випадку України. У широкому розумінні використовується термін «публічні послуги», що охоплює всі послуги, за надання яких відповідають органи публічного управління та які надаються публічним сектором. Це включає в себе різноманітні послуги, такі як освітні, соціальні, побутові та комунальні [7]. Важливо відзначити, що термін «послуги» акцентує увагу на реалізації обов'язків владних структур перед громадянами [9]. Головною метою цих послуг є створення умов для юридичного забезпечення відповідної реалізації громадянами їх власних прав та законних інтересів. Такий підхід спрямований на забезпечення ефективного виконання обов'язків урядових органів та покращення умов для громадян у реалізації їхніх правових статусів та потреб [2]. У ЄС проблема розвитку механізму надання адміністративних послуг громадянам отримала визнання та важливість у нормативно-правовій базі Європейського Союзу. Зокрема, принципи надання послуг знаходять відображення в Консолідованій версії Договору про функціонування Європейського Союзу [3]. Ці фундаментальні документи стали основою для створення відповідного нормативного підґрунтя в країнах ЄС, що визначає концепції діяльності органів публічного управління з надання адміністративних послуг громадянам. Вони також встановлюють стандарти та критерії якості, які повинні бути враховані при наданні таких послуг.

Прикладом сучасної системи надання адміністративних послуг може бути Естонія, в якій реалізовано проект «Електронна Естонія», одним з аспектів якого, було оптимізовано перелік державних послуг та створено централізовані бази даних для їх надання та було впроваджено концепцію центрів надання послуг, орієнтованих на принцип «єдиного вікна», що дозволило автоматизувати обслуговування як фізичних, так і юридичних осіб. Це призвело до виникнення ефективного

інструменту електронного обслуговування громадян, а процедури стали більш швидкими. Основним елементом проекту «Електронна Естонія» стала електронна ID-карта, яка дозволила отримати доступ до процесу надання адміністративних послуг в електронному вигляді [4].

Водночас в Естонії існує розвинута система послуг орієнтованих на широке коло громадян. Так, до таких послуг, серед інших, належать: е-поліція (отримання квитанцій на сплату штрафів за порушення правил дорожнього руху через електронну пошту), е-школа (використання електронного щоденника для зв'язку між шкільною адміністрацією та батьками учнів, включаючи розклад занять, оцінки та домашні завдання), е-депозитарій (централізований реєстр усіх акціонерних товариств та цінних паперів в країні), е-пенсія (електронна система обслуговування фізичних осіб щодо отримання пенсій, вибору пенсійних фондів та обміну звітністю), id-білет (сервіс продажу квитків на муніципальний транспорт, відвідування закладів культури та інше через ідентифікаційні білети) [5].

Загальний аналіз естонського досвіду свідчить про численні переваги впровадження електронного формату надання адміністративних послуг. Зокрема, важливо відзначити доступність послуг для споживачів у будь-який час та з будь-якого місця, де доступ до Інтернету. Це особливо корисно для тих, хто не може особисто відвідати відповідний орган через об'єктивні обставини.

Естонський досвід використання новітніх технологій для модернізації механізму надання адміністративних послуг виявився результативним та відносно економічним. Його більш докладний аналіз стане корисним для використання та адаптації в українських умовах, сприяючи позитивному іміджу органів публічного управління та покращенню їхнього взаємодії з громадськістю.

Реформування адміністративно-територіального устрою у Латвії взяло свій початок практично з моменту отримання країною незалеж-

ності. Серед основних напрямків цього процесу були визначені наступні аспекти: децентралізація влади та її демократизація, спрямовані на передачу більшого об'єму повноважень та відповідальності на рівень місцевого самоврядування; підвищення якості надання адміністративних послуг, зокрема тих, які обслуговуються органами місцевого самоврядування зі зверненням уваги на покращенні якості та доступності цих послуг для громадян; залучення громадськості до владно-управлінської діяльності, сприяючи активній участі громадян у прийнятті рішень та формуванні політики [6, с. 274]. Усі ці напрямки визначають основні принципи та завдання, що визначають сучасний адміністративно-територіальний устрій у Латвії, спрямований на покращення демократії та якості надання адміністративних послуг.

Організація надання адміністративних послуг у Латвії є схожою на естонську модель, яка активно використовує новітні технології для ефективного обслуговування громадян. В Латвійській Республіці реалізовано технологію електронного підпису (e-Paraksts), яка відрізняється своєю простотою і не потребує спеціального обладнання чи програмного забезпечення. E-Paraksts дозволяє здійснювати цифрове підписання документів, ідентифікувати особу під час взаємодії з органами влади, фінансовими установами та різними приватними організаціями. Процедура підписання займає лише кілька хвилин, передбачає віддалену взаємодію і відкриває широкі можливості для надання адміністративних послуг та здійснення бізнесу. Водночас для отримання адміністративних послуг в Латвії присутні механізми ідентифікації особи та підпису нею документів на підставі ID-картки, аналогом якої є мобільний додаток e-Paraksts mobile, який надає можливість проводити ідентифікацію особи у мережі Інтернет та підписувати електронні документи [8].

Висновки. Запозичення практик розширення електронних адміністративних послуг та впровадження електронного документообігу та дистанційної взаємодії через Інтернет з Естонії

та Латвії може бути цікавим для України з точки зору розширення переліку адміністративних послуг, які надаються в Україні дистанційно за допомогою Інтернет. Стратегічно доцільним кроком було б проведення аналізу наявних адміністративних послуг та їх максимальне переведення у формат електронного обслуговування. Розширення електронного документообігу та повноцінне його впровадження спростило би ряд процедур, сприяючи ефективній комунікації та обміну інформацією між органами влади, громадами та замовниками адміністративних послуг. Зазначене особливо корисно, оскільки отримання адміністративної послуги у відповідній інституції вже не вимагатиме від громадян додаткових документів в інших установах. Таким чином, актуальним для впровадження в Україні вважаємо впровадження системи надання адміністративних послуг в Україні без подання особами паперових документів та їх отримання і подальше використання в електронному форматі. Такий підхід в Україні виявився б не лише стратегічно важливим, але й практично корисним. Аналіз та переведення адміністративних послуг у формат електронного обслуговування сприятиме покращенню доступності та зручності для громадян. Крім того, розширення електронного документообігу полегшить взаємодію між різними органами влади, сприяючи ефективнішому обміну необхідною інформацією. Важливим аспектом є інтеграція цих електронних послуг у широкий спектр сфер. Впровадження подібних електронних рішень в управлінських процесах може також сприяти підвищенню рівня довіри до державних інституцій, зменшенню корупції та створенню ефективного та сучасного адміністративного середовища в Україні. Крім того, ефективне впровадження електронних адміністративних послуг в Україні може допомогти зменшити бюрократичні бар'єри та оптимізувати роботу державних структур. Автоматизовані процеси та електронний документообіг дозволять значно прискорити обробку інформації, що в свою чергу призведе до скорочення строків надання послуг та покращення їх якості.

Анотація

У статті досліджено досвід організації адміністративних послуг в Естонії та Латвії, зокрема проаналізовано використанням електронних та цифрових технологій та електронного документообігу в контексті надання адміністративних послуг. Розкрито ключові аспекти організації процесу надання адміністративних послуг в Естонській Республіці та Латвійській Республіці та проаналізовано практичну цінність для України досвіду зазначених країн.

Проаналізовано перспективи запозичення досвіду Естонії та Латвії для впровадження подібних ініціатив в Україні. Досліджено можливості оптимізації адміністративних процесів, створення єдиної електронної платформи та покращення взаємодії громадян із державними інституціями. Досліджено окремі аспекти організації та надання адміністративних послуг в окремих країнах ЄС з точки зору використання їх для поліпшення рівня довіри громадськості до владних інституцій в Україні, зменшення бюрократичних процедур й підвищення якості адміністративного обслуговування в цілому.

Досліджено окремі аспекти електронного документообігу та дистанційної взаємодії держави та органів місцевого самоврядування через мережу Інтернет, які можуть сприяти прискоренню обробки інформації та спростити процедури для громадян в контексті задоволення потреб зацікавлених суб'єктів в отриманні таких послуг шляхом організації оптимального процесу їх надання. Зазначено, що впровадження електронних адміністративних послуг може також стати ключовим кроком у подальшому розвитку системи електронного урядування та сприяти розвитку інновацій та конкурентоспроможності країни.

Підкреслено важливість інформаційної безпеки та захисту персональних даних у процесі впровадження електронних сервісів та надання адміністративних послуг. Викладено ідею про те, що модернізація системи надання адміністративних послуг може сприяти створенню відкритого та прозорого надання адміністративних послуг широкому колу заінтересованих осіб. Проаналізовано стратегічні та практичні кроки для впровадження електронних адміністративних послуг в Україні, акцентуючи на можливостях оптимізації, ефективності та покращенні якості обслуговування громадян аналізованих країн - членів ЄС.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання; адміністративні послуги в країнах-членах ЄС; адміністративні послуги в Латвії; адміністративні послуги в Естонії; адміністративні послуги; адміністративна реформа; адміністративно – територіальна реформа; центр надання адміністративних послуг; територіальна громада.

Kovalchuk A.Yu. Experience of Estonia and Latvia in organizing administrative service delivery and its implementation in Ukraine

The article examines the experience of organizing administrative services in Estonia and Latvia, in particular, the use of electronic and digital technologies and electronic document management in the context of administrative services provision. The key aspects of the organization of administrative service delivery in the Republic of Estonia and the Republic of Latvia are revealed, and the practical value of the experience of these countries for Ukraine is analyzed.

The author analyzes the prospects of borrowing the experience of Estonia and Latvia for the implementation of similar initiatives in Ukraine. The possibilities of optimizing administrative processes, creating a single electronic platform and improving the interaction of citizens with state institutions are explored. Certain aspects of the organization and provision of administrative services in certain EU countries are studied in terms of their use to improve the level of public trust in government institutions in Ukraine, reduce bureaucratic procedures and improve the quality of administrative services in general.

The article examines certain aspects of electronic document management and remote interaction between the State and local self-government bodies via the Internet, which can help speed up information processing and simplify procedures for citizens in the context of meeting the needs of stakeholders in obtaining such services by organizing an optimal process of their provision. It is noted that the introduction of electronic administrative services can also be a key step in the further development of the e-government system and contribute to the development of innovation and competitiveness of the country.

The importance of information security and protection of personal data in the process of introducing electronic services and providing administrative services is emphasized. The author presents the idea that modernization of the administrative service delivery system can contribute to the creation of open and transparent provision of administrative services to a wide range of stakeholders. The author analyses strategic and practical steps for the introduction of electronic administrative services in Ukraine, focusing on the possibilities of optimizing, improving efficiency and improving the quality of service for citizens of the analyzed EU member states.

Key words: administrative and legal regulation; administrative services in EU member states; administrative services in Latvia; administrative services in Estonia; administrative services; administrative reform; administrative and territorial reform; administrative service center; territorial community.

Список використаної літератури:

1. Даньшина Ю. В. Зарубіжний досвід оцінювання якості надання адміністративних послуг. *Теорія та практика державного управління*. 2011. № 4. С. 467-475.
2. Буханевич О.М. Особливості правового регулювання адміністративних послуг в країнах Європейського Союзу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція»*. 2014. № 12. Т. 1. С. 120-122.
3. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями Європейський Союз. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text
4. Васильєва Н. В. Досвід Естонії у наданні електронних послуг населенню. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2013. № 11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2013_11_5.
5. Туркова О. К. Надання електронних послуг в Естонії: адміністративно-правовий аспект. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2016. Вип. 20. С. 60-62.
6. Місцева влада в країнах пострадянського простору: Монографія. П. В. Ворона, В. А. Гошовська, І. П. Лопушинський, Т. О. Шаравара [та ін.] / За заг. ред. д. держ. упр. П. В. Ворони. Полтава: ПП Шевченко, 2016. 528 с.
7. Тихонова Д. С. Зарубіжний досвід надання адміністративних послуг органами публічної влади та можливості його використання в Україні. *Право і Безпека*. 2014. № 4. С. 70-75.
8. Портал eParaksts. URL: <https://www.eparaksts.lv>
9. Столар В.М. Поняття «послуга» в теорії державного управління. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Державне управління*. Випуск 1(5). 2016. С. 65-69.

УДК 343

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.26>

Лемеха Р.І.

доктор юридичних наук, доцент,

доцент кафедри права

*Львівського національного університету ветеринарної медицини
та біотехнологій імені С.З. Гжицького*

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА УЧАСТЬ НАЙМАНЦЯ У ЗБРОЙНОМУ КОНФЛІКТІ

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення на територію України, яке мало місце у 2022 році, породило немислимі виклики перед нашою державою та всією світовою спільнотою. Грубі порушення норм гуманітарного права військовими РФ (масові вбивства, катування українських військовополонених та цивільного населення, бомбардування об'єктів критичної та цивільної інфраструктури) були здійснені також із залученням найманців з різних держав світу, які, з метою одержання будь-якої особистої вигоди, вчиняють безчинства на території України.

Щоправда, доводиться констатувати, що наша держава зіткнулася з проблемою протидії найманству ще з 2014 року, коли було анексовано Крим та проголошено так звані Донецьку та Луганську народні республіки. Результати опитування військовослужбовців, які пережили ситуацію військового полону на Сході України, засвідчили, що під час їх допиту бойовики залучали найманців, з причини зняття відповідальності з себе та свого підрозділу за скоєння військових злочинів. Допит професійними найманцями характеризувався тортурами та вбивствами військовополонених з метою демонстрації сили. Характерною особливістю такого допиту була нажива, а для прискорення викупу або обміну полоненого до нього найманцями застосовувалися знущання та шантаж [1, с. 316-317].

Загальновідомо, що найманці готові боротися на будь-якій стороні і за будь-яку справу

і можуть найматися урядами, опозиційними групами, національними рухами опору чи злочинними організаціями. Вони виявляються в усе більшій мірі зв'язаними з групами, що займаються торгівлею наркотиками, зброєю, корисними копалинами і людьми. Найманці пропонують свої послуги головним чином як фахівці з ведення бойових операцій, які мають більшу ефективність з військової точки зору в порівнянні з регулярними військами і, крім того, не зв'язаних чи не обмежених нормами міжнародного права. Держави та інші особи наймають найманців для того, щоб не наражати на небезпеку життя свого власного персоналу, використовувати їхній військовий професіоналізм, ефективність, досвід і відсутність стримуючих факторів, а також для того, щоб сховати свою власну участь у конфліктах [2, с. 7]. Випадків участі найманців у збройних конфліктах і терористичних актах у сучасному світі безліч. Більше того, саме найманці стають сьогодні невід'ємним елементом і головною силою агресії, ще одного кримінального правопорушення, який карається у міжнародному праві та визнається злочином проти миру та безпеки людства [3, с. 227]. В той же час, факт участі особи як найманця у збройному конфлікті, воєнних чи насильницьких діях, у практичній діяльності нерідко складно довести, оскільки їх «діяльність» за зовнішніми ознаками співпадає з ознаками інших складів кримінальних правопорушень, зокрема, тих, що передбачені ст.258, ст.260, ст.113 КК України.

Аналіз останніх досліджень. Питанню кримінальної відповідальності за найманство присвячено не так багато наукових праць, оскільки до недавнього часу воно не вважалась актуальним. Втім у зв'язку з веденням агресивної війни РФ проти України інтерес науковців до вказаної проблематики істотно зріс. Це питання розглядалося такими вченими як Н.В. Акулова, В.П. Базов, А.О. Купріянов, С.С. Мартянов, О.В. Наден, В.О. Поповичук, Л.І. Скрекля, К.В. Юртаєва та інші.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз питань кримінальної відповідальності за участь найманця у збройному конфлікті.

Виклад основного матеріалу. Найманство є одним з найбільш небезпечних соціально-правових явищ, тісно пов'язаних зі злочинами терористичного й екстремістського характеру, які становлять реальну загрозу безпеці держав. У сучасних умовах організація протидії найманству перестала бути внутрішньою справою окремих держав і вимагає об'єднання зусиль міжнародного співтовариства. Розуміння необхідності координації зусиль світового співтовариства у сфері боротьби з найманством знайшло відображення в ряді міжнародно-правових документів [4, с. 5]. До таких слід відносити Міжнародну конвенцію про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців від 14 грудня 1989 р., Декларацію про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй від 24 жовтня 1970 р., Резолюцію Генеральної Асамблеї і Ради Безпеки Організації Об'єднаних від 24 листопада 1977 р., Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 8 червня 1977 р., Конвенцію про права і обов'язки нейтральних держав та осіб у разі сухопутної війни від 18 жовтня 1907 р. тощо.

У Резолюціях Генеральної Асамблеї і Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй вказується, що засилання державою або від імені

держави озброєних банд чи найманців, які здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави слід розглядати як прояв агресії (ст.3 Резолюція №3314 від 14 грудня 1974 р.). Практика використання найманців проти рухів за національне визволення і незалежність є кримінально-карним діянням, а самі найманці оголошуються злочинцями та перебувають поза законом (Резолюція №2465 від 20 грудня 1968 р.).

Відповідальність найманця за участь у збройному конфлікті, воєнних або насильницьких діях передбачена у ч.4 ст.447 КК України. У кримінально-правовій літературі вказується, що участь найманця у збройному конфлікті або воєнних діях може виражатися у безпосередньому виконанні бойових завдань; в особистій участі в проведенні, підготовці, плануванні воєнних операцій; у виконанні ним покладених обов'язків у військових конфліктах тощо [4, с. 164]. При цьому участь найманця у збройному конфлікті може бути як триваючим злочином (особа може брати участь у збройному конфлікті тривалий час), так і однократним (наприклад, особа може бути завербована для проведення однієї розвідувальної або диверсійно-терористичної операції). Тривалість кримінально протиправних дій не впливає на кваліфікацію за ч. 4 ст. 447 КК України [5, с. 193].

За даними військової контррозвідки Служби Безпеки України з початку 2023 року засуджено 10 найманців, які брали участь у війні РФ проти України. Суд призначив їм покарання від 8 до 15 років ув'язнення. Серед засуджених – співробітник білоруського КДБ, який воював проти Сил оборони України на Харківському і Краматорському напрямках. Він намагався видати себе за «рядового» солдата і тим самим хотів приховати свою приналежність до спецслужби Білорусі [6]. Ця інформація безпосередньо вказана у вироку Шевченківського районного суду міста Києва від 18 січня 2023 р. Так, П., будучи громадянином республіки Білорусь, діючи умисно, усвідомлюючи суспільно-не-

безпечний характер свого діяння, вчинив дії спрямовані на участь найманця у воєнних діях. З метою реалізації злочинного умислу, достеменно знаючи що Україна є незалежною, самостійною, суверенною державою, а територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою, 19 липня 2022 року автобусом прибув з республіки Білорусь до м. Тамбов РФ, де його зустріли та відвезли на полігон. Цього ж дня, П. добровільно підписав контракт на проходження військової служби із ПВК «Редут» на посаді кулеметника-ретранслятора. Відповідно до умов контракту ПВК «Редут» зобов'язувалось виплачувати: грошове забезпечення у розмірі 3600 доларів США за місяць, страхування життя на суму 60 000 доларів США. Зазначені грошові кошти у разі настання страхового випадку може отримати будь-яка особа, яку вкаже підписант у контракті, 7000 доларів США за отримання інвалідності, і від 50 000 рублів до 7 000 000 рублів в разі отримання поранення (сума вираховувалась в залежності від тяжкості поранення). В свою чергу, П. зобов'язався брати участь як найманець на посаді кулеметника-ретранслятора в складі ПВК «Редут» на стороні РФ у воєнних діях на території України.

21 липня 2022 року П. у складі підрозділу «Ветерани» ПВК «Редут» прибув до м. Ізюм Харківської області, де отримав зброю, та як найманець брав участь у воєнних діях на території України. Реалізуючи свій злочинний умисел, у період з 21 липня по 25 серпня 2022 року, утримував бойові позиції сил РФ в окупованому останніми м. Ізюм Харківської області. До його безпосередніх обов'язків входили оборона пункту зв'язку та допомога зв'язківцям. Продовжуючи свої злочинні дії, П., з 22 липня 2022 року також приймав участь як найманець у воєнних діях біля населеного пункту Краснопілля Донецької області, після чого отримав поранення та до 24 серпня 2022 року перебував у розташуванні за постійним місцем дислокації ПВК «Редут» у м. Ізюм Харківської області.

Незважаючи на отримані поранення, продовжуючи свої злочинні дії, 15 серпня 2022 року П. був передислокований до с. Сватове Луганської області, а в подальшому - до с. Коровій Яр Лиманського району Донецької області, де продовжував утримання позицій окупаційних військ РФ. Злочинну діяльність П. припинено 19 вересня 2022 року військовослужбовцями Збройних Сил України. Таким чином, П. приймав участь найманцем у збройному конфлікті, воєнних діях, тобто вчинив кримінальне правопорушення, передбачене ч. 4 ст.447 КК України [7].

Аналіз даних отриманих з Єдиного державного реєстру судових рішень України засвідчує лише про поодинокі випадки притягнення до кримінальної відповідальності за участь найманця у збройному конфлікті, воєнних або насильницьких діях. Такий стан речей зумовлений складністю встановлення суб'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ч.4 ст.447 КК України.

У червні 2014 року у громадянина Бразилії виник злочинний умисел, направлений на вступ до незаконного збройного формування терористичної організації самопроголошеної «ЛНР», з метою виконання обов'язків відповідно до плану спільних злочинних дій покладених на учасників силового блоку зазначеної терористичної організації. В подальшому у вересні вступив до лав батальйону козаків, пізніше до «1-го Семенівського мотострілкового батальйону 1-ї Окремої Слов'янської Мотострілкової Бригади, Батальйон «Вікінг» («1-й СМБ 1-ї ОСМБ Батальйон «Вікінг»)), що дислокувались на території Донецької області, після чого уклав контракт на проходження служби в лавах регулярної армії «ДНР».

Продовжуючи свою протиправну діяльність, у період з вересня 2014 року по жовтень 2015 року, винний, здійснюючи свої умисні протиправні дії у складі не передбачених законом України збройних формуваннях по забезпеченню діяльності вказаних незаконних збройних формувань, з метою порушення

громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, протидії діяльності осіб, задіяних у ході проведення антитерористичної операції та забезпечення власної злочинної діяльності, систематично виконував накази своїх безпосередніх командирів по здійсненню визначених йому обов'язків як учасника силового блоку терористичних організацій самопроголошених «ДНР» та «ЛНР», серед яких прийняття участі у бойових діях на боці вказаних терористичних організацій у районі населених пунктів Вергулівка, Первомайське, Горлівка, Старобешеве, Дебальцеве, боях під Донецьким аеропортом з метою захоплення населених пунктів, будівель, військових частин та інших об'єктів на території Донецької та Луганської областей.

В судовому засіданні обвинувачений свою вину у вчиненні інкримінованих йому злочинів визнав повністю та щиро розкався, викладені в обвинувальному акті фактичні обставини не оспорював та підтвердив. Зокрема вказав, що в 2014 році від свого знайомого отримав відеоповідомлення про те, що народу України потрібна допомога, та будучи введеним на той час в оману засобами масової інформації, у 14.09.2014 прибув до м. Алчевськ, Луганської області, де вступив до злочинного батальйону.

Анотація

Повномасштабне вторгнення на територію України, яке мало місце у 2022 році, породило немислимі виклики перед нашою державою та всією світовою спільнотою. Грубі порушення норм гуманітарного права військовими РФ (масові вбивства, катування українських військовополонених та цивільного населення, бомбардування об'єктів критичної та цивільної інфраструктури) були здійсненні також із залученням найманців з різних держав світу, які, з метою одержання будь-якої особистої вигоди, вчиняють безчинства на території України. Україна має справу з правовими викликами щодо кваліфікації та притягнення до кримінальної відповідальності за найманство. На національному рівні постає питання кримінально-правової охорони миру та безпеки людства, протидії численним безчинствам найманців, які нехтують правами та свободами людини.

Щоправда, доводиться констатувати, що наша держава зіткнулася з проблемою протидії найманству ще з 2014 року, коли було анексовано Крим та проголошено так звані Донецьку та Луганську народні республіки. Загальновідомо, що найманці готові боротися на будь-якій стороні і за будь-яку справу і можуть найматися урядами, опозиційними групами, національними рухами опору чи злочинними організаціями.

Вказав, що усвідомив наслідки своїх дій, щиро кається та просить вибачення за скоєне. Вироком суду громадянина Бразилії було визнано винуватим у вчиненні злочинів, передбачених ч. 1 ст. 258-3, ч. 2 ст. 260 КК України та за сукупністю злочинів призначено покарання у виді позбавлення волі на строк 13 років із конфіскацією майна [8].

З аналізу ст.447 КК України випливає, що однією з ознак яка характеризує особу найманця є те, що він бере участь у воєнних або насильницьких діях з метою одержання будь-якої особистої вигоди. Як бачимо, у вирокі суду не вказано, що громадянин Бразилії брав участь у воєнних діях з корисливих спонукань. А тому підстав для застосування норми про найманство немає. Втім, якщо б був доведений відповідний факт, то його дії повинні отримати кримінально-правову оцінку за ч.4 ст.447 КК України.

Висновки. Отож, Україна має справу з правовими викликами щодо кваліфікації та притягнення до кримінальної відповідальності за найманство. На національному рівні постає питання кримінально-правової охорони миру та безпеки людства, протидії численним безчинствам найманців, які нехтують правами та свободами людини.

Аналіз даних отриманих з Єдиного державного реєстру судових рішень України засвідчує лише про поодинокі випадки притягнення до кримінальної відповідальності за участь найманця у збройному конфлікті, воєнних або насильницьких діях. Такий стан речей зумовлений складністю встановлення суб'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ч.4 ст.447 КК України. Окрім того, факт участі особи як найманця у збройному конфлікті, воєнних чи насильницьких діях, у практичній діяльності нерідко складно довести, оскільки їх «діяльність» за зовнішніми ознаками співпадає з ознаками інших складів кримінальних правопорушень, зокрема, тих, що передбачені ст.258, ст.260, ст.113 КК України.

Ключові слова: найманство, найманець, кримінальна відповідальність, суб'єкт злочину, міжнародний досвід.

Lemekha R.I. Criminal liability for mercenary participation in an armed conflict

In the present paper the author thoroughly considers and analyses the present international legal standards of criminal liability for infringement of a state's territorial integrity. In accordance with universal sources of international public law the author determines a wide political and legal problematic sense of the issue under consideration. Legal nature of mercenarism encompasses relationship in political, international and legal, criminal and legal spheres. At the present moment International Convention against the recruitment, use, financing and training of mercenaries adopted in 1989 is the basic international document, which criminalizes mercenarism. Although its ratification list is not very big, any countries provide severe punishments for mercenarism and related practices.

An objective of the article is to determine the notion of mercenarism within criminal law of Ukraine. Legal nature of mercenarism encompasses relationship in political, international and legal, criminal and legal spheres. That is why specialists in different spheres conduct research of this phenomenon, and their studies often bear interdisciplinary character. Contemporary comprehension of mercenarism within international law is changing, so there is evaluation of mercenarism in domestic law.

Criminal liability for mercenarism is provided in the Art. 447 of the Criminal Code of Ukraine. Critical analysis of this norm reveals, that it criminalizes two basic forms of mercenary activity provided in the related Convention: military mercenarism connected with the use of mercenaries in armed conflicts on the territory of a foreign state, and mercenarism in its broad concept encompassing the usage of mercenaries for overthrowing a government or otherwise undermining the constitutional order of a foreign state or for undermining the territorial integrity of such a state. The author of the article also proves that mercenarism as it is envisaged in the Art. 447 of the Criminal Code of Ukraine encompasses participation in warfare or other hostilities of a foreigner or a person who is not a resident of the state on Ukrainian territory as well as Ukrainian citizen on the territory of a foreign state.

Key words: mercenarism, mercenary, criminal responsibility, subject of the crime, international experience.

Список використаної літератури:

1. Широбоков Ю.М. Стадії військового полону та особливості їх впливу на психіку військовослужбовців. Проблеми екстремальної та кризової психології. Вип. 20. 2016 р. С.313-322.
2. Вплив діяльності найманців на здійснення права народів на самовизначення. «Харківська правозахисна група». Харків, 2020. 44 с.
3. Мохончук С. Юридичний склад найманства та його особливості в системі злочинів проти миру та безпеки людства. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 2 (69). С. 227–236
4. Наден О.В. Найманство як соціальне та кримінально-правове явище: сутність, новітні тенденції розвитку та проблеми протидії. Монографія - К.: Атіка, 2005. 264 с.

5. Купріянов А.О. Особливості складу злочину, передбаченого ст.447 КК України. *Національний університет «Одеська юридична академія»*. Випуск 32. 2007 р. С.189-196
6. СБУ: з початку року засуджено 10 найманців, які брали участь у війні РФ проти України. Суспільне новини. 22 березня 2023, <https://suspihne.media/421914-sbu-z-pocatku-roku-zasudzeno-10-najmanciv-aki-brali-ucast-u-vijni-rf-proti-ukraini/>
7. Вирок Шевченківського районного суду міста Києва від 18 січня 2023 р. Справа № 761/26317/22. URL: <https://reustr.court.gov.ua/>
8. Вирок Печерського районного суду м. Києва від 25 січня 2017 р. Справа № 757/2179/17-к. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/6430012>

УДК 343.13 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.27>

Гунченко Д.І.

*аспірантка кафедри кримінального процесу та криміналістики
Одеського державного університету внутрішніх справ,
адвокат*

ТИМЧАСОВИЙ ДОСТУП ДО РЕЧЕЙ ТА ДОКУМЕНТІВ ЯК ПРОЦЕСУАЛЬНА ФОРМА ІНІЦІАТИВНОСТІ СТОРОНИ ЗАХИСТУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Постановка проблеми. Конституцією України передбачена можливість законного обмеження деяких конституційних прав людини. Інститут тимчасового доступу до речей та документів (далі - ТДРД) є одним із процесуальних засобів, за допомогою якого на практиці можуть бути обмежені такі права як право на повагу до приватного та сімейного життя та право приватної власності. Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) надає сторонам кримінального провадження рівні за обсягом можливості у реалізації цього правового механізму отримання доказів на підтвердження обраної правової позиції. Такий захід забезпечення кримінального провадження (далі - ЗЗКП) може бути реалізований лише на підставі законного судового рішення. При аналізі судової практики та змісту Інформаційного листа № 223-559/0/4-13 від 5 квітня 2013 р., вбачається проблема нерівності у частоті використання цього ЗЗКП між стороною захисту та стороною обвинувачення. Тобто, ці матеріали вказують на те, що у доказовій діяльності сторони обвинувачення суттєво переважає за кількістю застосування ТДРД, на відміну від діяльності щодо збору доказів сторони захисту. Незважаючи на відсутність будь-яких обмежень в КПК України для сторони захисту під час використання такого ЗЗКП, він також не містить вичерпної нормативної регламентації самої процедури реалізації ТДРД стороною захисту та документального закріплення його результатів. Саме у зв'язку з проблемою

подальшого використання у кримінальному провадженні доказів, отриманих стороною захисту шляхом застосування процедури ТДРД, така ініціатива з боку сторони захисту є рідкою та поодинокую [1].

Проблематику застосування ТДРД вивчали такі науковці як О.Г. Шило, А.М. Бущенко, В.І. Фаринник, І.В. Гловюк, С.В. Андрусенко, Є.І. Лисаченко, Ю.М. Грошевий, Д.В. Лісниченко, С.М. Смоков, Л.Д. Удалова, А.В. Дуда, та інші.

Незважаючи на високий ступінь досліджуваності цього ЗЗКП, кримінальна процесуальна наука через свою динамічність постійно перебуває у русі, та передбачає виникнення нових практичних проблем реалізації тих чи інших положень кодексу. Також недостатньо дослідженим у науковій доктрині вбачається питання ТДРД з точки зору процесуальної реалізації ініціативності сторони захисту на застосування такого ЗЗКП. Тому досі залишились питання під час застосування ТДРД, які потребують додаткового аналізу, підвищеного ступеню наукового пізнання та нових актуальних для сьогодення пропозицій їх вирішення.

Метою статті є аналіз проблемних питань, які виникають у ході прояву ініціативи сторони захисту під час обрання та застосування такого ЗЗКП як ТДРД, а також напрацювання пропозицій із вдосконалення законодавства.

Виклад основного матеріалу. Якщо сторона кримінального провадження під час збору доказів вважає за неможливе отримати певний доказ у добровільному порядку, який

знаходиться конкретної відомої для сторони провадження особи, вона може звернутися до слідчого судді, суду з клопотанням про ТДРД. Вимоги до змісту такого клопотання однакові для обох сторін кримінального провадження та містяться у ст. 160 КПК України. Надання сторонам провадження ідентичного права звертатись з подібним клопотанням обумовлене «...впровадженням механізму реалізації змагальності сторін і свободи в поданні ними до суду своїх доказів та в доведенні перед судом їх переконливості» [4, с.66].

Наукове дослідження процедури реалізації стороною захисту, наданої їй КПК України, права ініціативи неможливе без аналізу визначення поняття «кримінальна процесуальна форма». Власова Г.Н. вказує, що кримінальна процесуальна форма містить гарантії реалізації прав і свобод учасників процесу, забезпечує здійснення демократичних принципів, створює умови, які сприяють всебічному і об'єктивному розгляду та вирішенню питань кримінального провадження по суті [6, с.154]. Грошевий Ю.М. справедливо зазначає, що кримінально-процесуальна форма являє собою правовий режим кримінально-процесуальної діяльності, що включає виконання певних процесуальних умов, дотримання юридичних процедур і забезпечення гарантій під час провадження в кримінальній справі [7, с.12]. У більш загальному за змістом розумінні розкриває дане поняття Капліна О. В., Карпенко М. О., Маринів В. І. та ін. у навчальному посібнику, де кримінальна процесуальна форма розкривається як сукупність закріплених законом юридичних процедур, умов і гарантій, які утворюють порядок кримінального провадження та забезпечують вирішення його завдань [8, с.5].

Таким чином, проаналізувавши доктринальні джерела, вважаємо за необхідне визначити, що процесуальна форма в контексті загальної діяльності сторони захисту являє собою певну правову конструкцію, яка регламентує порядок, умови та підстави реалізації того чи іншого законного права особи

або застосування певної процедури. Тобто, для реалізації права сторони захисту на прояв ініціативи шляхом вчинення активних дій або утримання від їх вчинення, визначальну роль має наявність передбаченої в КПК України відповідної процесуальної форми.

В свою чергу, досліджуючи термін ініціативності сторони захисту, вважаємо що він охоплює комплекс методів, засобів, способів реагування сторони захисту на правову дійсність у конкретному кримінальному провадженні в динаміці кримінальної процесуальної діяльності, з метою досягнення найбільш сприятливого та бажаного для клієнта результату, шляхом використання наданих стороні захисту КПК України правомочностей, що проявляються у активних та пасивних формах взаємодії зі слідчим суддею, судом, будь-якими учасниками кримінального провадження.

Тобто, як бачимо із запропонованого авторського поняття, сформованого на підставі аналізу доктринальних джерел, прояв ініціативи на реалізацію певного права особи має здійснюватися у відповідній процесуальній формі, яка у даному контексті являє собою нормативно закріплену процедуру практичної реалізації прав та обов'язків особи та сукупність процедурних та змістовних вимог до складання відповідних процесуальних документів.

Так, на етапі ініціювання ТДРД сторони захисту та обвинувачення знаходяться на рівних процесуальних позиціях, з рівним набором прав та однаковою процесуальною формою їх реалізації. Проте, для більш глибокого розуміння проблематики використання у подальшому стороною захисту отриманих, шляхом застосування аналізованого ЗЗКП, доказів, варто акцентувати увагу на відсутності подальшого правового регулювання питань фіксації процедури та результатів проведеного стороною захисту ТДРД. Тобто, з точки зору нормативного регулювання таких процесуальних відносин має місце ситуація, при якій з одного боку - стороні захисту процесуальним законом надане право звернутись до суду для отримання дозволу на застосування ТДРД,

це право реалізується шляхом застосування процесуальної форми, передбаченої ст. 160, 163 КПК України. Проте, з іншого боку – стороні захисту надано право проводити такий ЗЗКП, але відсутня в КПК України конкретна процесуальна форма закріплення процедури проведення ТДРД стороною захисту, міститься лише ст. 165 КПК України, яка передбачає виконання ухвали слідчого судді, суду про тимчасовий доступ до речей і документів, але вичерпно не регламентує всі питання, які виникають при практичному виконанні такої ухвали стороною захисту, проте її змісту достатньо для сторони обвинувачення а аналогічній ситуації. Це обумовлено тим, що сторона обвинувачення має можливість для таких випадків застосовувати ст. 104 КПК України, відповідно якої хід і результати проведення процесуальної дії фіксуються у протоколі [2]. Однак, як само документально фіксувати процесуальні дії вчинювані стороною захисту законодавство не роз'яснює. З цього питання справедливо зауважує Т.М. Мирошниченко, який вказує, що «...процесуальне забезпечення права сторони захисту на ТДРД є недостатнім. Очікуваним є таке врегулювання цього ЗЗКП, за якого об'єкти, що можуть бути отримані під час такої процесуальної дії, були б належно оформлені та зберегли свої доказові ознаки для подальшого кримінального провадження» [3, с.112].

У правовій доктрині зустрічається наукова думка з приводу необхідності визначення на законодавчому рівні, що отримання доказів за результатами проведення будь-якого правового засобу, у тому числі ТДРД має бути зафіксоване будь-якою зі сторін кримінального провадження винятково у протоколі. Зокрема, Малахова О.В. у своєму дослідженні вказує, що одержання копій документів стороною захисту повинно супроводжуватися складанням протоколу, в якому би зазначалося: час і місце прийняття документа; дані про особу, яка їх надає; реквізити документа, а також підпис володільця документа.

Вважаємо, що імперативний обов'язок фіксації аналізованої процесуальної дії саме у протоколі не сприятиме реалізації прин-

ципу рівності сторін. За змістом ст. 3 КПК України до сторони захисту відносяться підозрюваний, особа, стосовно якої зібрано достатньо доказів для повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, але не повідомлено про підозру у зв'язку з її смертю, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники [2]. Так, вбачаємо, що не кожний учасник кримінального провадження з боку захисту, якому надано право ініціювати ТДРД, володіє професійними знаннями у сфері права, на відміну від сторони обвинувачення, крім потерпілого. Тобто, протокол як процесуальна форма закріплення ходу та результатів такої дії як ТДРД має чітко встановлені законом вимоги не лише до змісту, а й до його форми. На думку Т. О. Кузубової, О. О. Юхно підготовка клопотання про ТДРД захисником за наявності у нього всіх документів або їх копій, якими обґрунтовується клопотання, займає в середньому від 1 до 2 робочих днів, що значно менше, ніж середній строк підготовки клопотання стороною обвинувачення. Щодо інших осіб зі сторони захисту, які не мають юридичної освіти, то взагалі викликає сумнів, що вони зможуть самостійно підготувати клопотання про ТДРД, яке б відповідало вимогам положень ст. 160 КПК України [5, с.189]. Не погоджуємося з такою категоричною тезою, що інші особи зі сторони захисту взагалі однозначно не зможуть підготувати самостійно відповідне клопотання. Проте, на нашу думку, дійсно буде несправедливим покладати на особу, яка може не володіти відповідними знаннями, обов'язку дотримуватись чітко встановленої форми процесуального документу. Оскільки випадкове порушення будь-яким із представників сторони захисту передбачених законом вимог до протоколу матиме наслідком визнання отриманих доказів недо-

пустимими. Таке законодавче регулювання не вирішить проблематику нечастого використання стороною захисту механізму ТДРД. Пропонуємо для сторони захисту передбачити в законі такий різновид процесуальної форми закріплення ходу та результатів проведення досліджуваного ЗЗКП як складання акту про проведення ТДРД.

На практиці деякі захисники під час проведення даного ЗЗКП за власним розсудом складають акт про передачу певних отриманих від власника в такий спосіб речей та документів. Однак, на нашу думку, надання законом обов'язкового характеру для складання стороною захисту акту про проведення ТДРД матиме позитивне значення для подальшого використання його результатів у доказовій діяльності сторони захисту.

Тому ч.5 ст. 165 КПК України доцільно доповнити: «Під час виконання ухвали слідчого судді, суду про тимчасовий доступ до речей і документів стороною обвинувачення складається протокол, стороною захисту - акт. В акті зазначається прізвище, ім'я, по батькові особи, яка його склала; назва заходу забезпечення кримінального провадження, що проводиться; дата його проведення; список осіб, які присутні під час тимчасового доступу до речей та документів; перелік речей та документів, з якими була ознайомлена та які скопіювала особа, яка виконує ухвалу слідчого судді, суду про тимчасовий доступ до речей і документів; перелік речей та документів, які підлягають вилученню; підпис особи, яка виконала ухвалу слідчого судді, суду про тимчасовий доступ до речей і документів та підпис особи, яка надала тимчасовий доступ до зазначених в ухвалі речей і документів та ознайомила з змістом акту».

Передбачення обов'язкових елементів змісту такого акту вважаємо важливим саме для наступної легалізації у процесуальному розумінні отриманих доказів. А надання так званої «пільги», яка виражена у можливості для сторони захисту обрати довільну форму

складання такого акту, повністю відповідає концепції сприяння захисту та навпаки урівнює правове становище сторін кримінального провадження, оскільки логічно, що сторона обвинувачення рідше допустить помилок в оформленні процесуального документа у порівнянні з підозрюваним або обвинуваченим. Справедливо додати, що таку дію може провести захисник, який є професійним адвокатом та володіє необхідними знаннями та навичками, проте його участь за законом не в кожному випадку є обов'язковою, а ігнорувати надане законом підозрюваному та обвинуваченому право ініціативи та проведення такої процесуальної дії та створювати нерівні для таких осіб умови та перешкоди є несправедливим.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, доцільно зазначити, що кримінальне процесуальне законодавство серед іншого має на меті захист прав та законних інтересів учасників провадження, дотримання належної, законної процедури щодо кожного. Реалізація даного твердження передбачає дотримання засад кримінального провадження, створення такої процедури реалізації наданих особам-учасникам провадження прав, при якій вони зможуть максимально ефективно та у найкоротший строк досягти поставленої перед собою мети. Тобто, наявність в КПК України передбаченої можливості застосування ТДРД за ініціативою сторони захисту є важливим кроком для забезпечення виконання завдань кримінального провадження, передбачених у ст. 3 КПК України. Проте, вважаємо, закріплений механізм реалізації стороною захисту ініціативності при застосуванні ТДРД ще не досконалим, що має наслідком відсутність «популярності» використання захистом такої ініціативи. На даний час сторона захисту фактично позбавлена правової регламентації належного процесуального оформлення процедури ТДРД. Доцільним є передбачити в КПК України дієвий механізм покрокової регламентації проведення досліджуваного ЗЗКП стороною захисту.

Анотація

Статтю присвячено аналізу стану практичного використання стороною захисту інституту тимчасового доступу до речей та документів в процесі доказової діяльності, дослідженню можливих шляхів удосконалення на законодавчому рівні процедури практичного проведення учасниками з боку сторони захисту зазначеного заходу забезпечення кримінального провадження. Проаналізовано статус сторони захисту під час ініціювання такої процесуальної дії, можливість використання її результатів в конкретному кримінальному провадженні, з метою подальшого досягнення бажаного для підозрюваного, обвинуваченого результату. Вивчено вказаний захід під кутом механізму реалізації ініціативності сторони захисту у кримінальному провадженні, розглянуто як елемент інституту сприяння захисту.

Шляхом вивчення наукового доробку, законодавчих джерел та емпіричних знань встановлено, що сторона захисту рідко використовує тимчасовий доступ до речей та документів як правовий інструмент для отримання доказів на підтвердження обраної позиції. Процесуальні правомочності підозрюваного, обвинуваченого, їх захисника щодо самостійного отримання доказів під час кримінального провадження є нерівними у порівнянні з можливостями сторони обвинувачення. Така нормативна регламентація доказової діяльності сторін провадження не сприяє дотриманню засади їх рівності та змагальності. Доказова діяльність сторони захисту має свою специфіку та особливості, тому недоцільним буде створення однакового правового механізму для обох сторін.

Особливий науковий інтерес представляє інститут тимчасового доступу до речей та документів, з точки зору механізму правого закріплення його результатів у випадку проведення такого заходу стороною захисту. Так, незважаючи на той факт, що КПК України надає стороні захисту право ініціювати перед слідчим суддею, судом проведення тимчасового доступу до речей та документів та самостійно проводити такий захід, закон не містить регламентації процесуального порядку оформлення стороною захисту його результатів. Таким чином, автором сформовано визначення процесуальної форми в контексті загальної діяльності сторони захисту, ініціативності сторони захисту, запропонований правовий механізм усунення наявної прогалини у праві шляхом внесення змін та доповнень до ч.5 ст. 165 КПК України.

Ключові слова: заходи забезпечення кримінального провадження, тимчасовий доступ до речей і документів, сторони кримінального провадження, ініціативність, процесуальна форма, досудове розслідування.

Hunchenko D.I. Temporary access to things and documents as a procedural form of the defense initiative in criminal proceedings

The article is devoted to the analysis of the practical use of the institution of temporary access to things and documents in the process of evidentiary activity by the defense party, the study of possible ways to improve at the legislative level the procedure for practical implementation of the specified measure of ensuring criminal proceedings by participants on the part of the defense. The status of the defense party when initiating such a procedural action, the possibility of using its results in specific criminal proceedings in order to further achieve the result desired for the suspect or accused have been analyzed. This measure has been studied in the context of the mechanism for implementing the initiative of the defense party in criminal proceedings, and considered as an element of the institution of defense facilitating.

By studying scientific background, legislative sources and empirical knowledge, it is established that the defense party rarely uses temporary access to things and documents as a legal tool to obtain evidence in support of the chosen position. The procedural powers of a suspect, accused, or

their defense lawyer to independently obtain evidence during criminal proceedings are unequal in comparison with the capabilities of the prosecution. Such regulation of the evidentiary activity of the parties to the proceedings does not contribute to compliance with the principles of their equality and adversarial nature. The evidentiary activity of the defense party has its own specifics and features, so it is impractical to create the same legal mechanism for both parties.

Of particular scientific interest is the institute of temporary access to things and documents, from the point of view of the mechanism of legal consolidation of its results in case of holding such an event by the defense party. Thus, despite the fact that the Criminal Procedure Code of Ukraine grants the defense party the right to initiate temporary access to things and documents before the investigating judge or court, and independently conduct such an event, the law does not regulate the procedural arrangements for registration of its results by the defense party. Thus, the author has formed a definition of the procedural form in the context of the general activity of the defense party, the initiative of the defense party, and proposed a legal mechanism for eliminating the existing gap in law by making amendments and additions to part 5 of Article 165 of the Criminal Procedure Code of Ukraine.

Key words: measures to ensure criminal proceedings, temporary access to things and documents, parties to criminal proceedings, initiative, procedural form, pre-trial investigation.

Список використаної літератури:

1. Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження: Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 5 квітня 2013 р. №223-559/0/4-13, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001740-14#Text>
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 №4651-VI, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
3. Мирошниченко Т.М. Реалізація засади диспозитивності під час кримінального процесуального доказування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія Право*. Ужгород, 2017. Випуск 46. Том 2. С. 109-113.
4. Маланчук П. М. Практичні аспекти застосування тимчасового доступу до речей і документів як заходу забезпечення кримінального провадження: *Правовий вісник Української академії банківської справи*. Суми, 2014. № 2 (11). С. 65-68.
5. Тимчасовий доступ до речей і документів: теоретичні і прикладні проблеми: монографія, за заг. ред. О. О. Юхна. Харків : ФОП Панов А.М., 2019. 348 с.
6. Власова Г.П. Співвідношення кримінальних процесуальних проваджень та диференціації кримінальних процесуальних форм. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету імені короля Данила Галицького. Серія Право*. Івано-Франківськ, 2015. Вип. 11. С. 153-158.
7. Кримінальний процес: підручник, за ред. Ю.М. Грошевого та О.В. Капліної. Х. : Право, 2010. 608 с.
8. Кримінальний процес: навч. посіб. для підгот. до іспиту, О. В. Капліна, М. О. Карпенко, В. І. Маринів та ін. Харків: Право, 2020. 290 с.

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.28>

Сівак В.М.

*аспірант кафедри загальної теорії права та держави
(Національний університет «Одеська юридична академія»)*

СИСТЕМНИЙ ВИМІР ФОРМИ ПРАВЛІННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Вступ. Війна проти Української держави зумовила необхідність по-новому розглядати та вивчати політичну систему суспільства, а також базові правові категорії, що її описують. До однієї з таких належить „форма правління”.

Незважаючи на ведення проти нашої держави агресивної війни, ключові наукові дослідження та їхні автори зосереджують увагу на бінарній парадигмі чи то парламентсько-президентської, чи то президентсько-парламентської республіки, не лишаючи місця науковому плюралізму, не розглядаючи позитивний досвід конституційних монархій із виборним монархом. Обмаль досліджень, присвячено меритократії, евристичним можливостям її застосування в умовах асиметричної війни. Адже роль особистості, наявність і здатність стратегічних еліт до ухвалення надскладних рішень в умовах обмеження / відсутності адекватних ресурсів – визначальні риси тих, кому ми завдячуємо існуванню Української держави після початку повномасштабної війни.

Війна зумовлює наново дивитись та підходити до старих екзистенційних проблем, чітко вбачаючи в республіканській формі правління значний потенціал до вдосконалення. Як це не парадоксально, але збільшення країн у світі із республіканською формою правління спричинило мілітаризацію та агресивність авторитарних режимів. Республіканська форма правління виступає наслідком балансу всередині держави, але вона навряд чи зможе бути балансом авторитарному режиму і здатною до існування з ним на паритетних засадах. Тож іманентний конфлікт республіканської

форми правління та авторитарних режимів впливає на прагматичне усвідомлення даного факту як невід’ємної частини об’єктивної дійсності, що зумовлює необхідність дослідження напрямів удосконалення форм правління з його урахуванням.

Адже **нинішня війна – це передусім і війна форм правління**: українського варіанту республіканської форми правління, державності і соборності проти авторитарного політичного режиму, тоталітаризму, та агресивного месіанства.

Мілітаризація суспільних відносин дедалі стає нормою, а норми, певною мірою, – віджилими правилами, якими здебільшого послуговуються ті, хто не завжди може реалізувати свою політику за допомогою сили.

Непослідовна державна політика, відсутність ефективної функціонуючої політичної системи суспільства, несистемний розвиток стратегічної правотворчості, відсутність механізмів поєднання елементів республіканської форми правління із жорсткою централізацією стратегічного управління під час війни є актуальним науковим шаром для дослідження. Саме в рамках даних та інших актуальних явищ унаочнюється потреба в переосмисленні причинно-наслідкових зв’язків формування сучасної форми правління для післявоєнної Української держави. *Актуальність* теми полягає в необхідності визначення системного виміру форми правління сучасної Української держави.

Проблематика форм правління завжди перебувала в центрі уваги вчених-правників. Тому кількість авторів, які займаються

вивченням даної проблеми, доволі значна. Суспільно-політичні трансформації зумовлювали необхідність переосмислення сутності та складових, чинників політичного явища, яке воно описує. Особливою актуальністю розгляду форм правління є зараз, оскільки існує потреба як у завершенні конституційного дизайну, так і будові нової архітектури інституційної системи, здатної ефективно управляти державою як єдиним організмом, в тому числі і з урахуванням необхідності адаптації до мінливого політичного середовища.

Зі значної кількості авторів, ми виділили роботи тих, хто ґрунтовно досліджував питання саме форм правління на монографічному рівні. Це, такі автори, як: Я. О. Бариська, С. К. Бостан, П. В. Мироненко, С. Г. Серьогіна. Звичайно, існує чималий пласт досліджень інших авторів, але наше завдання у цій статті полягає в іншому: виділити серед значного масиву напрацювань конкретного сегмента теми форм правління ті пробіли, які існують і запропонувати науково обґрунтовані варіанти їх вирішення.

Визначальною рисою переважної більшості публікацій виступає занурення у теоретико-правові аспекти проблеми, аналіз різних недоліків та позитивів у різних видах форм правління, співставлення функцій різних гілок влади, констатації наявності варіативних проблем порівняно зі модернізацією конструкцій республіканської моделі розвитку, проведення компаративних досліджень. Утім, на наш погляд, наявне недостатнє врахування сучасних реалій і тенденцій глобалізації, національного характеру, національної ідентичності та культури, традицій право- і державотворення, а головне – мілітаризації міжнародних відносин. Більшість досліджень, якщо говорити математичною мовою, не розглядають екстремум функції, за якого світ може опинитися за Т. Гоббсом у стані війни всіх проти всіх, і тоді постає дуже риторичне питання: *яка форма правління є найбільш життєздатною в умовах тотальної війни.*

У даній статті нами буде сформульовано модель системних вимірів форми правління.

На підставі аналізу кожного запропонованого нами компонента в подальшому можна буде аналізувати із системних позицій форму правління, відходячи від монополярного дослідження республіканської форми правління як єдиної найбільш ефективної форми правління на сучасному етапі.

Постановка завдання. *Метою статті* є формулювання системних вимірів форми правління сучасної Української держави. Відповідно, ключовим завданням виступає формулювання на підставі компонентів системного виміру засад до формування сучасної форми правління з урахуванням сформульованих автором субстанційних характеристик.

Результати дослідження. Основне призначення держави полягає у спроможності самостійного визначення та реалізації основних засад державної політики, спрямованої на реалізацію стратегічних національних інтересів і гарантування в Українській державі безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх, реальних та потенційних загроз будь-якого характеру і походження в найбільш важливих сферах життєдіяльності.

Це положення є відправним для розуміння детермінації форми правління сучасними трансформативними процесами. Адже гарантування безпеки є основою державної політики, її онтологічною сутністю. Для нашого дослідження важливим є сучасне розуміння еволюційності та динамічності форми правління, вірного трактування значення та інтерпретації ключових концептів [1-3].

На даному етапі наукового розвитку більшість теоретико-правових розвідок щодо форм правління фокусують свою увагу на описі різноманітних моделей відтворення республіканської форми правління, при цьому, певним чином постає потреба у коректнішому і повнішому врахуванні тенденцій об'єктивної реальності:

- зменшення ролі міжнародного права і відповідних міжнародних інституцій;
- зміна структури архітектури безпекового ландшафту;

- перманентні війни країн із різними формами правління;
- неспроможність міжнародних інституцій конструктивно і своєчасно впливати на руйнівні та глобально деструктивні процеси;
- презумпція сили та ескалація мілітарного дискурсу.

Тож нами в статті акцент робиться на екстраполяції іманентних ознак форми правління на сучасні трансформаційні процеси. Вивчення міжнародного досвіду, урахування стратегічного потенціалу нашої держави, а також ресурсного забезпечення реалізації державної політики, сучасних підходів щодо будови стратегічної правотворчості на загал утворюють повнішу картину щодо розуміння векторів трансформації форми правління в сучасній Українській державі.

Також нами було здійснено аналіз значного масиву наукових публікацій щодо форм правління і виявлено певні напрями удосконалення щодо застосування та коректного опису відповідної методології.

Так, наприклад у своїй монографії П. В. Мироненко репрезентував основні напрями політологічного аналізу сутності форм правління, проаналізував їх трансформації, особливості перехідних моделей державної влади на постсоціалістичному просторі, розкрив динаміку становлення республіканської форми правління в сучасній Україні [4], однак, на нашу думку, не приділив достатньої уваги питанням методології. Певним чином, осторонь лишилися питання ідентифікації справжніх та актуальних причин впливу на форму правління, причому як на внутрішню, так і на зовнішню.

С. К. Бостан у своїй монографії приділяє значну увагу питанням методології, використовуючи прийнятий підхід до її структурного опису, аналізуючи філософські, загальнонаукові і спеціально наукові методи [5]. Відтак, даним дослідником справедливо наголошується на розглядові *гносеологічного виміру*. На наш погляд, в якості наукової дискусії, вважаємо також доцільним розглядати і такі

компоненти системного виміру форми правління як: онтологічний, аксіологічний, феноменологічний, ідеологічний, екзистенційний, антропологічний, кібернетичний, мілітарний.

Окремо слід акцентувати і на тому, що за сучасних умов більший акцент корисно робити на аналізові *українських* реалій, потреб розвитку *української* держави, реалізації інтересів *українців* та утвердженні *української* національної ідентичності.

Так, якщо звернутись до монографії С. Г. Серьогіної від 2011 року, то в ній вона відзначає: «Українські науковці, так само як і переважна більшість дослідників з пострадянських республік, украї рідко долучають до кола своїх досліджень оригінальні праці сучасних західноєвропейських і північноамериканських учених, обмежуючись посиланнями на російськомовні переклади найбільш відомих представників повоєнного західного конституціоналізму – Ф. Ардана, М. Дюверже, Ж.-П. Жакке, Дж. Сарторі та ін.» [6, с. 6]. Тож пропонується ретельніше вивчати праці зарубіжних дослідників, в органічному поєднанні із ґрунтовними національними дослідженнями.

Тож вдосконалення форми правління має відбуватись не лише в рамках конституційної модернізації, а й сучасного інституційного дизайну, необхідного для реалізації українських національних інтересів. Мають враховуватись глобалізація, змінюваність політичного середовища, превалювання фактору сили у відносинах, що певним чином впливає на форму правління та детермінує її зміст.

Окрема увага має бути приділена до методологічних основ дослідження форм правління, адже воно є необхідним через постійно змінюване середовище функціонування держави, перманентні системні виклики безпосередньо інституту держави та інституціоналізму з боку транснаціональних корпорацій та таких міжнародних організацій.

Наприклад, представники ВЕФ відкрито заперечують національний суверенітет та спрямовують світову спільноту в русло формування однієї наднаціональної системи гло-

бального управління. В рамках таких підходів передбачається знищення національної ідентичності, національних мов, національної культури, що є підставою для серйозних занепокоєнь і викликом до існуючих республіканських форм правління.

Щодо Української держави, це знаходило яскравий віковичний вияв з боку РФ (СРСР, московських царів), коли впродовж століть відбувалися цілеспрямовані акції та руйнація стійкого усвідомлення особою належності до української нації як самобутньої спільноти, об'єднаної назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, самобутністю, історичною пам'яттю, ментальністю, комплексом духовно-культурних цінностей, зокрема українською мовою і народними традиціями.

Тобто дані «наднаціональні» проекти спрямовані на знищення держави, як найбільш ефективного інституту захисту прав і свобод людини і громадянина, ефективного інституту зі стратегічними спроможностями щодо реалізації стратегічних національних інтересів.

Тож дані *чинники* не лише опосередковано, а прямо впливають на сучасну форму правління.

Відтак, на наш погляд, важливим є врахування сучасного не лише *стану*, а й передусім *тенденцій*, які впливають на форму правління. Ми прагнемо застосувати альтернативний підхід і відійти від лінійної парадигми визнання форми правління в якості сталої константи. Навпаки – переконані в її динамічності та адаптивності, можливості зміни своїх окремих елементів *форми* для збереження *змісту* і внутрішньої будови держави, як найбільш ефективної політичної організації громадянського суспільства.

Проблематика форм правління у сучасних умовах державотворення носить здебільшого міждисциплінарний характер, відповідно зумовлює застосування міждисциплінарної методології: зокрема філософії права та правової політології. Це уможливить більш широко дослідити форми правління через

глибше розуміння корінь державної політики та напрямів її реалізації на сучасному етапі.

Через це навіть порушення наукового питання про формування системного виміру форм правління через з'ясування гносеологічного, онтологічного, феноменологічного, аксіологічного, антропологічного, ідеологічного, кібернетичного та мілітарного його компонентів є новаторським за своєю суттю. Бо саме комплексний підхід уможливило виділити реальні чинники впливу на форму правління, що стане передумовою розуміння дальших векторів її розвитку та напрямів трансформації інституційної системи.

Важливим в цьому випадку є акцентування в Указі Президента України на сучасних викликах для Української держави з боку Росії [8], яка впродовж століть систематично вчиняла і продовжує вчиняти дії, спрямовані на:

- 1) знищення національної ідентичності;
- 2) пригноблення українців;
- 3) порушення їхніх прав і свобод.

Причому йдеться не лише про територію України в межах визнаних державних кордонів, а й прямо зазначається на новий геостратегічний простір: *історично населені українцями землі* на:

- 1) Кубані;
- 2) Стародубщині;
- 3) Північній та Східній Слобожанщині в межах сучасних Краснодарського краю;
- 4) Білгородській;
- 5) Брянській;
- 6) Воронезькій;
- 7) Курській;
- 8) Ростовській областях, які перебувають у складі Російської Федерації.

У даному документі відзначається на необхідності забезпечення таких прав етнічних українців, що проживають на території РФ (*внутрішній зміст форми правління*):

- право на отримання освіти українською мовою та її вільне використання;
- громадянські права;
- соціальні права;
- культурні права;

- релігійні права;
- право доступу до україномовних засобів масової інформації;
- право на мирне зібрання.

При цьому відмітимо, що дані вимоги і подальша активна діяльність із реалізації прав етнічних українців на території РФ ґрунтується виключно на положеннях міжнародного права, а також національного законодавства, більше того, зумовлена еволюційними та динамічними характеристиками **республіканської форми правління Української держави**, яка формалізує організацію верховної державної влади, передбачає порядок її утворення і ефективної діяльності з метою реалізації стратегічних національних інтересів, компетенцію та взаємозв'язок її органів, а також взаємовідносини з громадянським суспільством і українством в цілому (громадяни України, етнічні українці, закордонні українці, особи, усвідомлюють себе належними до української національності).

Дана діяльність не є проявом експансіоністської політики, не має на меті ведення загарбницьких війн, втручання у внутрішні справи іншої держави, анексії територій компактного проживання етнічних українців, а стосується безпосередньо прав і свобод етнічних українців, як частини українства, і ґрунтується на наступних міжнародних актах:

- 1) Міжнародний пакт про громадянські і політичні права;
- 2) Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права;
- 3) Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації;
- 4) Європейська хартія регіональних мов або мов меншин;
- 5) Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин.

Також даний указ повністю відповідає системному духу актів стратегічної правотворчості (ці питання ґрунтовно розглянуто в працях І. М. Берназюка, В. А. Ліпкана, Н. П. Харченко) [9-16] щодо реалізації стра-

тегічних національних інтересів, а також безпосередньо положенням Закону України „Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності”, в якому чітко визначено *мету* відповідної *державної політики*: утвердження української національної та громадянської ідентичності через досягнення єдності в українському суспільстві шляхом подолання суперечностей соціокультурного, мовного, регіонального характеру на основі європейського та євроатлантичного курсу, забезпечення дотримання конституційних гарантій прав і свобод людини і громадянина [17].

Одним із наріжних завдань у даному аспекті виступає відповідно до п. 2 ст. 4 цього закону формування та збереження української національної ідентичності у громадян України, які усвідомлюють свою належність до української національності, а також у закордонних українців.

У даному ракурсі, з метою усвідомлення перспектив розвитку форми правління в Українській державі, формуємо **нові субстанційні її характеристики**:

- **розширення сфери реалізації державної політики за межі державного кордону**: прояв *онтологічного виміру* форми правління, за якого уможливорюється виявлення еволюційних зв'язків між формою правління та її сутністю, змістом та історичним типом залежно від трансформацій стратегічного ландшафту. Відтак, внутрішня форма, будучи органічно пов'язаною зі своїм змістом, безпосередньо виражає та втілює у собі сутність явищ. Отже внутрішня форма чинить вплив і на зовнішню форму правління;

- **формування і уведення в геостратегічний ландшафт окрім громадян України, етнічних українців, які населяють територію РФ** (чітко визначені регіони компактного проживання та історичного заселення українцями території РФ);

- **підвищення ролі і значення у необхідності розроблення теоретико-методо-**

логічних і правових засад нового геоправового простору, а також геостратегічного ландшафту: гносеологічний та аксіологічний виміри форми правління, за яких постає потреба у застосуванні міждисциплінарної методології, а також формується нова цінність – життя людини, права українців, які не лише проживають на території України, а й етнічних українців як частини українства в цілому;

- **формування нових цивілізаційний парадигм, що зумовлюють переосмислення форми правління сучасної держави:** феноменологічний вимір, відповідно до якого форма правління є наслідком розвитку соціальних систем, виражає потребу в ефективному функціонуванні інституційної системи в умовах глобальних трансформацій. Форма правління виокремлюється у новітній екзистенційний феномен, в рамках якого розробляються засади коеволюційного безконфліктного розвитку соціальних систем із різними формами правління. В рамках даних парадигм дедалі більшої уваги набувають ті дослідження, в яких відбувається вивчення спроможностей різних форм монархій, а також меритократії;

- **кардинальна зміна ролі стратегічної інфраструктурної політики, в тому числі яка чинить суттєвий вплив на стратифікацію суспільства:** інфраструктурний вимір: визначальним за даного виміру виступає здатність до задоволення життєво важливих потреб і реалізації життєво важливих функцій;

- **зміна характеру людської праці:** антропологічний вимір, відповідно до якого, дедалі більша частина людства в найближчій перспективі може опинитися без роботи і як наслідок без засобів до існування через масштабне впровадження роботів-гуманоїдів та штучного інтелекту. За даного випадку форма правління має стати тією захисною та адаптивною оболонкою, яка вбереже людство від вимирання як виду (за умови недопущення до виконання будь-яких функцій держави штучним інтелектом);

- **поява нового віртуального та симулятивного середовища:** кібернетичний вимір, в рамках якого пропонується переходити до електронного голосування, електронної демократії, а потім і взагалі до делегування окремих функцій держави штучному інтелекту, через що потреба у тій чи іншій формі правління значне зменшиться, адже штучний інтелект матиме універсальні принципи управління і буде позбавлений суб'єктивізму, симпатій, корупції та інших вад людського виду;

- **мілітаризація суспільних відносин:** мілітарний вимір: відповідно до якого ефективність форми правління має корелювати зі стратегічною здатністю протистояти реальним та потенційним загрозам, забезпечити стійкість функціонування не лише інституційної системи, а й державності, убезпечити національну ідентичність.

Висновки. Узвичаєно форма правління описується наступними ознаками:

- характеризує порядок формування вищих органів державної влади, їх структуру і термін повноважень;

- визначає зміст принципу розподілу влади між вищими органами держави;

- характеризує компетенцію вищих державних органів у процесі здійснення ними владних повноважень та їхню взаємодію, у тому числі з іншими центральними і місцевими органами влади, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями.

Для нашої статті акцент робимо само на третій ознаці, адже відповідно до даного Указу „Про історично населені українцями території Російської Федерації” [8], президентом закладено підвалини для:

- **формування нової компетенції вищих органів державної влади** у процесі здійснення ними владних повноважень щодо збереження національної ідентичності українців в Російській Федерації, у тому числі на історично населених ними землях (на Кубані, Стародубщині, Північній та Східній Слобожанщині

в межах сучасних Краснодарського краю, Білгородської, Брянської, Воронежської, Курської, Ростовської областей Російської Федерації). Зокрема, напрям діяльності має бути спрямовано на збір та вивчення фактів і свідчень про:

1) злочини, вчинені проти українців, що проживають (проживали) на територіях Росії, історично населених етнічними українцями;

2) політику примусової русифікації;

3) політичні репресії та депортації щодо українців;

4) відновлення та збереження історичної пам'яті;

5) у тому числі щодо утворення центру із зазначених питань;

• визначення засад взаємодії з іншими центральними і місцевими органами влади, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями:

1) розвиток взаємодії між українцями;

2) розвиток взаємодії між центральними органами виконавчої влади і міжнародними експертами, представниками Світового конгресу українців, вченими, громадськістю;

3) забезпечення спільно з Національною академією наук України підготовки й поши-

рення в Україні та світі матеріалів про понад тисячолітню історію українського державотворення, історичні зв'язки земель, населених етнічними українцями, з українськими національними державними утвореннями у різні історичні періоди;

• реалізація просвітницької функції через висвітлення у навчальних програмах і підручниках для закладів освіти правдивої історії етнічних українців на історично населених ними землях у межах Російської Федерації. Таким чином, у статті було продемонстровано необхідність дослідження компонентів системного виміру форм правління сучасної Української держави. Встановлено вплив на кожний компонент низки чинників, на підставі аналізу відповідного Указу Президента України „Про історично населені українцями території Російської Федерації”, проведено кореляцію між компетенцією центральних органів державної влади при здійсненні ними владних повноважень і трансформації форми правління.

Сформульовано субстанційні характеристики форми правління, на підставі яких здійснено конкретну практичну прив'язку до кожного компонента системного виміру.

Анотація

Зміни форми правління в Україні є об'єктивною необхідністю в умовах глобальних трансформацій, передусім агресивної війни проти нашої держави. Роль міжнародних інституцій, міжнародного права і взагалі цінності демократії опинились під реальною загрозою: світові політичні еліти виявилися безвідповідальними і нездатними до стратегічного прогнозування; не володіючи стратегічною культурою, було сформовано умови для демонтажу української державності. Багаторічна державна політика протягом останніх тридцяти років виявилася невідповідною стратегічним національним інтересам, призвела до актуалізації фактично екзистенційного питання щодо подальшого існування Української держави. Існуюча форма правління не змогла гарантувати сталий розвиток країни, інституційна дезорганізація влади призвела до дисбалансу і відсутності взаємодії у реалізації стратегічної політики.

На цьому тлі актуальність дослідження форм правління є значною, адже від цього залежить не лише перемога Української держави у війні, а й становлення і розвиток сильної, процвітаючої та ефективної держави у післявоєнний час.

Баланс повноважень всередині держави є теоретичною підвалиною багатьох теоретичних досліджень, однак на практиці він виявився не реалізованим і складно досяжним. Теорія виявилася відірваною від практики та політичної стратегії в якості політико-безпекової практики. Більше того, такий баланс ми визнаємо лише в якості ідеальної мети, який уможливується

лише за умови рівноправного розвитку всіх складових та визначальних суб'єктів інституційної системи, включно із інститутами громадянського суспільства.

У статті запропоновано модель системного виміру форми правління на практичних прикладах та пропозиціях подано детальний аналіз кожного із компонентів. Проаналізовано Указ Президента „Про історично населені українцями території Російської Федерації”, виділено ключові тенденції та чинники, які впливають на форму правління, причому на її внутрішню та зовнішню будову. Акцентовано увагу на слабкій плюралістичній репрезентації даного питання, запропоновано матричний підхід до врахування сильних сторін монархій та меритократії. Доведено необхідність активізації наукових досліджень у практичному напрямі державотворення.

Внаслідок проведеного дослідження, в якості наукової новизни подано субстанційні характеристики форми правління та розкрито їх зміст відповідно до сформульованих компонентів системного виміру: розширення сфери реалізації державної політики за межі державного кордону; формування і уведення в геостратегічний ландшафт окрім громадян України, етнічних українців, які населяють територію РФ (чітко визначені регіони компактного проживання та історичного заселення українцями території РФ); підвищення ролі і значення у необхідності розроблення теоретико-методологічних і правових засад нового геоправового простору, а також геостратегічного ландшафту; формування нових цивілізаційних парадигм, що зумовлюють переосмислення форми правління сучасної держави; кардинальна зміна ролі стратегічної інфраструктурної політики, в тому числі яка чинить суттєвий вплив на стратифікацію суспільства; зміна характеру людської праці; поява нового віртуального та симулятивного середовища.

Ключові слова: форма правління, форма держави, функції держави, Українська держава, меритократія, стратегічні національні інтереси, геостратегічний ландшафт, геоправовий простір, правове регулювання, державна політика.

Sivak V.M. The systemic dimension of the government of the modern Ukrainian state

Changes in the governmental form in Ukraine are an objective necessity amidst global transformations, particularly due to the aggressive war against our country. The role of international institutions, international law, and the values of democracy were under existential threat: political elites proved irresponsible and incapable of strategic forecasting; lacking a strategic culture, it was laid the groundwork for dismantling Ukrainian statehood and the genocide of Ukrainians. State policy appeared to be inconsistent with strategic national interests, and the form of government led to the actualization of the further existence of the Ukrainian state. The existing form of government failed to guarantee stable and democratic development of the country, and the institutional disorganization of government led to imbalance and poor interaction in the implementation of strategic policy.

Against that background, the relevance of the study of governmental forms is significant as it affects not only the victory of the Ukrainian state in the war but also the establishment and development of a strong, prosperous, and effective state in the post-war period.

The balance of powers within the state is the theoretical ground for numerous theoretical studies but, in practice, it has proven to be unrealized and difficult to achieve. Theory was disconnected from practice and political strategy as a political and security practice. Moreover, such a balance is recognized as an ideal goal, which is possible only if all components and determinants of the institutional system develop equally, including civil society institutions and the controlled use of artificial intelligence.

For the first time, the article puts forward a model of the systemic dimension of the form of government and provides a detailed analysis of each component using practical examples and proposals.

The author analyzes the Presidential Decree “On the Territories of the Russian Federation Historically Inhabited by Ukrainians» and identifies key trends and factors affecting the form of government, both its internal and external structure. It is emphasized the weak pluralistic representation of the relevant issue; therefore, it is proposed a matrix approach to considering the strengths of monarchies and meritocracy. The need to intensify research on the practical state-building is justified.

The research novelty of the present paper is substantive characteristics of the form of government and coverage of their content following the formulated components of the systemic dimension: expanding the scope of state policy beyond the state border; formation and introduction into the geostrategic landscape, in addition to citizens of Ukraine, ethnic Ukrainians inhabiting the territory of the Russian Federation (well-defined regions of compact residence and historical settlement of Ukrainians in the territory of the Russian Federation); enhancement of role and importance to elaborate theoretical-methodological and legal fundamentals of a new geo-legal space, as well as the geostrategic landscape; formulation of new civilizational paradigms that lead to reinterpreting the form of government of the modern state; a sweeping change in the role of strategic infrastructure policy, including one that has a significant impact on the stratification of society; changing the nature of human labor; the emergence of a new virtual and simulation environment.

Key words: form of government, form of state, functions of state, Ukrainian state, meritocracy, strategic national interests, geostrategic landscape, geo-legal space, legal regulation, public policy.

Список використаної літератури:

1. Теорія держави і права (опорні конспекти) : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Авт.-упоряд. М. В. Кравчук. Київ : Атіка, 2003. 288 с.
2. Теорія держави і права : навчальний посібник / упоряд. Л.М. Шестопалова. Київ : Прецедент, 2004. 224 с.
3. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
4. Мироненко П. В. Форма правління: політичні трансформації на зламі століть : монографія. Київ : ВЦ «Академія», 2014. 220 с. (Серія «Монограф»).
5. Бостан С. К. Форма правління сучасної держави: проблеми історії, теорії, практики : монографія. Запоріжжя: Юридичний ін-т, 2005. 540 с.
6. Серьогіна С. Г. Форма правління: питання конституційно-правової теорії та практики : монографія. Харків : Право, 2011. 768 с.
7. Lipkan, V. & Artymyshyn, P. (2022). The Concept of “Denazification” in the Context of the Information Component of the Modern Russian-Ukrainian War. *Skhidnoievropeiskiy Istorychny Visnyk [East European Historical Bulletin]*, 25, 227–236. doi: 10.24919/2519-058X.25.269561.
8. Про історично населені українцями території Російської Федерації : Указ Президента України № 17/2024 від 22 січня 2024 року // <https://www.president.gov.ua/documents/172024-49513>.
9. Берназюк І. М. Концептуальні підходи до визначення стратегічної правотворчості. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2016. № 23. С. 8–10.
10. Берназюк І. М. Конституційно-правовий статус та механізми реалізації стратегічних (програмних) актів: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02. Ужгород, 2017. 39 с.
11. Ліпкан В. А. Теоретико-методологічні засади управління у сфері національної безпеки України : монографія. Київ : Текст, 2005. 350 с.
12. Ліпкан В. А. Теоретичні основи та елементи національної безпеки України : монографія. Київ : Текст, 2003. 600 с.

13. Ліпкан В. А. Національна безпека України: нормативно-правові аспекти забезпечення : монографія. Київ: Текст, 2003. 180 с.
14. Харченко Н. П. Доктрина как вид нормативно-правового акта. *Legea Se Viata*. 2019. № 7 (331). С. 89–94.
15. Харченко Н. П. Особливості стратегії як нормативно-правового акта України. *Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 24–25 січ. 2020 р.). Львів, 2020. С. 111–114.
16. Харченко Н. П. Стратегічні акти в законодавстві України. *Держава і право в Умовах глобалізації: реалії та перспективи* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпро, 31 січ. – 1 лют. 2020 р.). Дніпро, 2020. С. 121–124.
17. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності : *Закон України від 13 грудня 2022 року № 2834-IX*.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.29>

Легеца Є.О.

*доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного та приватного права
Університету митної справи та фінансів*

Легеца Ю.О.

*доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного, господарського
та екологічного права, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»*

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД АДМІНІСТРАТИВНОЇ ТА КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПЕРЕШКОДЖАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЖУРНАЛІСТІВ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Постановка проблеми. На теперішній час більшість держав світу основним конституційним правом людини та громадянина вважають право на свободу слова, вільне вираження своїх переконань і поглядів, безперешкодне збирання, використання, зберігання і розповсюдження інформації в усний, письмовий або інший спосіб. У той же час, проголошення і визнання зазначеного права ще не гарантує реального забезпечення свободи слова та діяльності засобів масової інформації в державі. Для цього потрібен цілий комплекс правових, організаційних, інформаційних заходів та їх фінансово-економічне забезпечення. Хоча наявність природних невід'ємних прав притаманне кожній особистості, демократичний спосіб життя не може бути визнаний природним, властивим людському суспільству в цілому. «Закон найсильнішого» часто визнається природним обмеженням свободи особи. Підтвердженням сказаного є ситуація, що складається в окремих державах світу зі свободою слова і державним захистом засобів масової інформації. Відповідно до звіту організації «Репортери без кордонів» за 2021 рік у світі загинуло 46 журналістів, 30 з яких стали жертвами навмисного вбивства, 16 загинули при виконанні своїх службових обов'язків. У заручниках перебувають 65 журналістів: 44 у Сирії, 11 в Іраку, 9 у Ємені та один у Малі. Кількість журналістів заарешто-

ваних по всьому світу за виконання професійної діяльності зросла до пікових показників. У щорічному звіті вказано, що за ґратами зараз перебувають 488 співробітників ЗМІ, що на 20 % більше ніж минулого року [109]. Таким чином, проголошення свободи слова та закріплення зазначеного права в Конституції не гарантує абсолютного захисту від правопорушень у діяльності засобів масової інформації. У цьому контексті актуальною є проблема кримінально-правової охорони діяльності засобів масової інформації і способи її вирішення в Україні та інших державах світу.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Кримінально-правовий захист (охорону) професійної діяльності журналістів, їхніх прав та свобод в Україні досліджували у своїх працях такі науковці, як Я. С. Безпала, П. С. Берзін, К. М. Буряк, Л. Є. Василик, Р. В. Вереша, І. С. Заєць, А. П. Закалюк, О. О. Костенко, Г. М. Красноступ, І. П. Лановенко, В. К. Матвійчук, Д. А. Морквін, В. А. Новіков, В. І. Павликівський, І. В. Пилипенко, Є. О. Письменський, П. С. Різаненко, В. В. Шаблистий, А. А. Шелест та інші.

Однак, досі дискусійними є багато питань щодо ознак складів кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 171, 345¹, 347¹, 348¹, 349¹, та ч. 2 ст. 163 КК України (попри значну наукову і практичну цінність праць

вказаних науковців). Водночас залишається чимало запитань, які недостатньо висвітлені у доктрині права (зокрема, описані лише у коментарях до Кримінального кодексу України, навчальній літературі з кримінального права, наукових статтях тощо), або взагалі не досліджені. Проте розкриття зарубіжного досвіду адміністративної та кримінальної відповідальності за перешкодження професійної діяльності журналістів як елемент захисту прав людини не було досліджено.

Метою статті є висвітлення зарубіжного досвіду адміністративної та кримінальної відповідальності за перешкодження професійної діяльності журналістів як елемент захисту прав людини.

Виклад основного матеріалу. Удосконалювати чинне законодавство в частині покращення кримінально-правового захисту професійної діяльності журналістів необхідно здійснювати з урахуванням найкращих зразків урегулювання зазначених суспільних відносин у кримінальному законодавстві зарубіжних країн [1, с. 23]. Саме тому, варто проаналізувати норми що містяться у кодексах інших держав та запобігають перешкодженню законній професійній журналістській діяльності, а також охороняють журналістів від різного роду посягань. Варто нагадати, що у кримінальному кодексі України відповідальність за порушення свободи слова і діяльності засобів масової інформації передбачена ст. 171 «Перешкодження законній професійній діяльності журналістів», а також декількома спеціальними статтями, зокрема йдеться про ст. 345¹ «Погроза або насильство щодо журналіста», ст. 347¹ «Умисне знищення чи пошкодження майна журналіста», ст. 348¹ «Посягання на життя журналіста», ст. 349¹ «Захоплення журналіста як заручника» КК України. Водночас ст. 163 КК України, якою передбачене «Порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер» у ч. 2 також містить вказівку на вчинення вказаних дій стосовно журналіста [13].

Закони про кримінальну відповідальність за порушення свободи слова і діяльності ЗМІ наведених вище зарубіжних держав не містять аналогічних норм що містяться в українському законодавстві. Проте стан свободи слова і діяльності ЗМІ в цих країнах є показовим, у багатьох випадках еталонним для усіх пострадянських держав. Такий стан багато в чому обумовлений тривалою і успішною історією розвитку засобів масової інформації в цих державах, чіткого закріплення і найголовніше, безперечного виконання, конституційних вимог про захист і реалізації права громадян на свободу слова. Регулювання і контроль діяльності засобів масової інформації здійснюється через систему національного законодавства, а також шляхом розробки і впровадження спеціальних урядових програм сприяння засобам масової інформації [2, с. 112].

Утім, кримінальне законодавство деяких держав все ж містить заборони щодо здійснення окремих видів незаконного впливу на діяльність журналістів, що може бути розтлумачено як спосіб вчинення перешкодження законній професійній діяльності журналістів у розумінні вітчизняного законодавства. Зокрема, у ст. 538 КК Іспанії, яка міститься у Відділі 3 «Про злочини, вчинені державними службовцями проти інших особистих прав» Глави У «Про злочини, вчинені державними службовцями проти конституційних гарантій» Розділу XXI «Злочини проти Конституції», передбачено заборону щодо встановлення попередньої цензури, окрім випадків, встановлених Конституцією та законами, конфіскації випуску книг чи періодичних видань, зупинення виходу в світ чи поширення радіо- і телепередач [3, с. 165]. Зазначена норма, є по суті виключенням із широкого загалу «відсутності» кримінальної відповідальності за посягання на журналістів та їхню законну професійну діяльність [12].

Відповідальність за перешкодження законній професійній діяльності журналіста та посягання на журналіста як таке, передбачена

КК країн Співдружності незалежних держав (далі СНД), зокрема: КК Азербайджанської Республіки (ст. 163), КК Республіки Вірменія (ст. 164), КК Республіки Казахстан (ст. 158), КК Республіки Молдова (ст. 180-1), КК Республіки Таджикистан (ст. 162) та інші, а також кримінальним законодавством Грузії (ст. 154) та Республіки Сербії (ст. 138). У Кримінальних кодексах вказаних країн СНД, Кримінальному кодексі Грузії та Кримінальному кодексі Сербії наявні майже подібні статті про відповідальність за вчинення посягання на професійну діяльність журналістів, їхні права та свободи [4, с. 160]. Водночас законодавство деяких країн зовсім не передбачає відповідальності за порушення свободи слова і діяльності журналістів. Зокрема, не передбачено кримінальної відповідальності за порушення свободи слова та діяльності ЗМІ у законодавстві таких країн, як Латвія, Литва, Естонія, Туркменістан, Узбекистан [2, с. 106-107].

З огляду на вищезазначене, пропонується розглянути більш детально норми, якими охороняється діяльність журналістів за законодавством окремих зарубіжних держав, зокрема країн СНД:

Так, у ч. 1 ст. 163 КК Азербайджанської Республіки, яка розміщена у Главі 21 «Злочини проти конституційних прав і свобод людини і громадянина» Розділу VIII «Злочини проти особи», встановлено відповідальність за перешкодження законній професійній діяльності журналістів, вчинене шляхом примусу до розповсюдження чи до відмови у розповсюдженні інформації, поєданого з насильством або погрозою застосування такого [5, с. 183]. Як видно з вказаної норми, законодавець передбачив конкретні способи вчинення перешкодження законній професійній діяльності журналістів: 1) шляхом примусу до розповсюдження інформації; 2) шляхом примусу до відмови у розповсюдженні інформації. При цьому вказане діяння обов'язково має супроводжуватися насильством або погрозою його застосування. Проте, як слушно зауважує Без-

пала Я. С., така надмірна деталізація кримінально-правової заборони, як видається, не сприяє поліпшенню стану правового захисту свободи слова і прав журналістів, а навпаки дає можливість для здійснення зловживань іншими, не передбаченими кримінальним законом способами [1, с. 26].

Стаття 180-1 КК Республіки Молдова передбачає кримінальну відповідальність і за перешкодження діяльності журналістів, і за такі самі діяння щодо ЗМІ загалом. Також у ст. 180-2 КК Республіки Молдова регламентовано відповідальність за необґрунтоване «спотворення журналістського матеріалу» або безпідставну заборону поширення будь-якої інформації керівництвом публічного ЗМІ [6].

Передбачено кримінальну відповідальність за перешкодження діяльності журналістів і у кримінальному законі Республіки Казахстан, зокрема у ст. 158, що розміщена у Главі 3 «Злочини проти конституційних та інших прав і свобод людини і громадянина» [5] встановлено кримінальну відповідальність за перешкодження законній професійній діяльності журналістів, вчинене шляхом примусу до розповсюдження чи до відмови у розповсюдженні інформації. При цьому вчинення особою діяння, передбаченого ч. 1 ст. 158 КК Республіки Казахстан, з використанням службового становища є кваліфікованим видом досліджуваного складу кримінального правопорушення. До 2019 року аналогічна норма містилась і у кримінальному кодексі Киргизької Республіки, однак її було виключено [11].

Варто розглянути норми що містяться у кримінальних законах інших країн, зокрема йдеться про Грузію та Республіку Сербію. Відтак, грузинське законодавство містить дуже схожий спосіб законодавчої конструкції як у КК Азербайджанської Республіки. Зокрема у ч. 1 ст. 154 КК Грузії, яка розміщена в Главі XXIII «Злочини проти прав і свобод людини» Розділу 7 «Злочини проти людини» зазначено, що відповідно до даної норми кримінально караним є незаконне перешкодження журналіс-

там у здійсненні ними професійної діяльності, тобто змушування їх до поширення або утримання від поширення інформації [1, с. 196]. При цьому застосування насильства виступає кваліфікуючою ознакою вказаного вище суспільно небезпечного діяння, що є цілком виправданим, логічним та може бути застосоване вітчизняним законодавцем у якості позитивного зарубіжного досвіду правового регулювання досліджуваних суспільних відносин. Водночас КК Грузії у ст. 153 передбачає кримінальну відповідальність і за посягання на свободу слова. Зокрема, незаконне перешкоджання свободі слова або реалізації права на отримання чи поширення інформації, що завдало значної шкоди або вчинене з використанням службового становища є кримінально караним [10].

На підставі аналізу законодавства та судової практики Грузії можна дійти висновку, що відповідно до ст. 154 КК Грузії, доволі широким, зокрема таким, що спрямований на створення перешкод для журналістської діяльності є розуміння терміну «перешкоджання» саме як примушування журналіста до поширення або утримання від поширення інформації. Однак, як видається, влада Грузії на практиці здебільшого послуговується вузьким розумінням зазначеного кримінального правопорушення, а відтак часто застосовує інші статті КК з метою переслідування за кримінальні правопорушення, вчинені стосовно журналістів, а також такі, що очевидно пов'язані з їхньою журналістською діяльністю, зокрема це побиття, погрози чи зловживання службовою особою своїм становищем. Водночас ця норма є текстуально обмеженою. До прикладу, у разі буквального тлумачення цього поняття, можна зробити висновок, що цим поняттям охоплюється тільки поширення (або утримання від поширення) інформації, відтак інші види діяльності, які мають головне значення для діяльності журналістів (наприклад, збирання, оброблення інформації або первинних даних) не охоплюються цим поняттям [14]. Окрім того, немає і статистичних даних про всі кримінальні правопору-

шення, скоєні стосовно журналістів, а також про хід розслідування таких правопорушень. Попри неодноразові заклики омбудсмена Грузії до правоохоронних органів щодо систематичного збору таких статистичних даних, зазначена інформація не збирається [7], відтак виникають складнощі щодо оцінювання ефективності розслідування справ, у яких потерпілими є журналісти. Зокрема, під час розслідування таких справ виникають проблеми, до прикладу слідство в справі щодо словесних образ і погроз, які відбулися у 2012 році, ще не було завершено наприкінці 2014 року [7]. Однак у інших провадженнях вони видаються доволі ефективними. Приміром, успішно завершилося притягненням до відповідальності відповідно до ч. 2 ст. 154 у виді ув'язнення до одного року розслідування нападу на фотокореспондента, який в 2015 році висвітлював демонстрацію політичної партії [7].

Досвід Грузії вкотре засвідчив доцільність збереження у законодавстві України певних правопорушень, що охоплюють різні види перешкоджання діяльності журналістів. У практичному значенні це може полегшити генерування статистики та сприятиме ефективності контролю за розслідуванням таких правопорушень [9].

В той же час діяльність журналістів має відповідати основним традиціям і нормам журналістської етики, яка базується на принципах професіоналізму та соціальної відповідальності. Тому практично у всіх розглянутих законодавчих актах встановлено кримінальну відповідальність осіб за порушення, пов'язані зі збором, зберіганням і розповсюдженням інформації. Насамперед переслідується кримінальним законом порушення таємниці листування, телефонних переговорів, поштових, телеграфних або інших повідомлень (ст. 166 КК Литовської Республіки, ст. 163 КК України), незаконне збирання, розголошення або використання відомостей про приватне життя особи (ст. 167, 168 КК Литовської Республіки, ст. 182 КК України), розголошення комерційної або державної таємниці (ст. ст. 231, 232,

328 КК України) і т. д. Таким чином, свобода слова передбачає наявність не тільки прав, а й певних обов'язків [8, с. 38-39].

Висновки. Отже, проведений аналіз кримінального законодавства окремих зарубіжних країн щодо встановлення відповідальності за перешкодження законній професійній діяльності журналістів дає підстави вказати на такі головні риси: 1) по-перше, в усіх кримінальних законах зарубіжних держав у диспозиціях статей виділено обов'язкову ознаку об'єктивної сторони кримінального правопорушення, а саме предмет кримінального правопорушення, яким є інформація; 2) по-друге, особливістю кваліфікованих видів перешкодження законній професійній діяльності журналістів є наявність такої ознаки, як вчинення кримінального правопорушення особою з використанням свого службового становища; 3) по-третє, у досліджених КК норми щодо перешкодження журналістській діяль-

ності містять положення, що посилюють відповідальність за вчинення діяння, поєданого з: насильством чи погрозою застосування такого; погрозою поширення інформації, яку потерпіла особа хоче зберегти в таємниці; погрозою обмеження прав; знищенням або пошкодженням майна чи погрозою його здійснення. Водночас, з легкістю можна простежити, що у кримінальному законодавстві проаналізованих зарубіжних держав немає так багато спеціальних норм стосовно захисту життя та здоров'я журналіста, його прав та свобод, як у законодавстві України, а у кримінальному законодавстві країн Європи (наприклад Австрії, Італії, Франції, Польщі) та кримінальному законодавстві США взагалі немає жодної згадки про перешкодження законній професійній діяльності журналіста чи посягання на журналіста у зв'язку з його родом діяльності, попри те, що значно вищим є ступінь забезпечення таких прав та свобод.

Анотація

Метою дослідження є особливості розкриття зарубіжного досвіду адміністративної та кримінальної відповідальності за перешкодження професійної діяльності журналістів як елемент захисту прав людини. Основний зміст. Аналіз законодавства інших держав засвідчує, що не у всіх країнах законна, професійна діяльність журналіста перебуває під охороною кримінального закону, відтак жодної згадки про перешкодження законній професійній діяльності журналіста чи посягання на журналіста у зв'язку з його діяльністю немає у Кримінальному кодексі Австрії, Кримінальному кодексі Данії, Пенітенціарному кодексі Естонської Республіки, Кримінальному кодексі Іспанії, Кримінальному кодексі Королівства Норвегія, Кримінальному кодексі Латвійської Республіки, Кримінальному кодексі Литовської Республіки, Кримінальному кодексі Нідерландів, Кримінальному кодексі Польщі, Кримінальному кодексі Республіки Болгарія, Кримінальному кодексі Франції, Кримінальному кодексі ФРН, Кримінальному кодексі Швеції, кримінальному законодавстві США, Італії.

Зроблено висновок, що проведений аналіз кримінального законодавства окремих зарубіжних країн щодо встановлення відповідальності за перешкодження законній професійній діяльності журналістів дає підстави вказати на такі головні риси: 1) по-перше, в усіх кримінальних законах зарубіжних держав у диспозиціях статей виділено обов'язкову ознаку об'єктивної сторони кримінального правопорушення, а саме предмет кримінального правопорушення, яким є інформація; 2) по-друге, особливістю кваліфікованих видів перешкодження законній професійній діяльності журналістів є наявність такої ознаки, як вчинення кримінального правопорушення особою з використанням свого службового становища; 3) по-третє, у досліджених КК норми щодо перешкодження журналістській діяльності містять положення, що посилюють відповідальність за вчинення діяння, поєданого з: насильством чи погрозою застосування такого; погрозою поширення інформації, яку потерпіла особа хоче зберегти в таємниці; погро-

зою обмеження прав; знищенням або пошкодженням майна чи погрозою його здійснення. Водночас, з легкістю можна простежити, що у кримінальному законодавстві проаналізованих зарубіжних держав немає так багато спеціальних норм стосовно захисту життя та здоров'я журналіста, його прав та свобод, як у законодавстві України, а у кримінальному законодавстві країн Європи (наприклад Австрії, Італії, Франції, Польщі) та кримінальному законодавстві США взагалі немає жодної згадки про перешкоджання законній професійній діяльності журналіста чи посягання на журналіста у зв'язку з його родом діяльності, попри те, що значно вищим є ступінь забезпечення таких прав та свобод.

Ключові слова: виборчі права, правове регулювання, адміністративна відповідальність, кримінальна відповідальність, професійна діяльність журналістів, перешкоджання.

Leheza Ye.O., Leheza Yu.O. Foreign experience of administrative and criminal liability for interference with the professional activities of journalists as an element of human rights protection

The purpose of the study is to reveal the peculiarities of the foreign experience of administrative and criminal liability for obstructing the professional activity of journalists as an element of human rights protection. Basic content. An analysis of the legislation of other countries shows that not all countries have the legal, professional activity of a journalist under the protection of criminal law, so there is no mention of obstructing the legal professional activity of a journalist or assaulting a journalist in connection with his activity in the Criminal Code of Austria, the Criminal Code Denmark, Penitentiary Code of the Republic of Estonia, Criminal Code of Spain, Criminal Code of the Kingdom of Norway, Criminal Code of the Republic of Latvia, Criminal Code of the Republic of Lithuania, Criminal Code of the Netherlands, Criminal Code of Poland, Criminal Code of the Republic of Bulgaria, Criminal Code of France, Criminal Code of Germany, Criminal Code of Sweden, criminal legislation of the USA, Italy.

It was concluded that the analysis of the criminal legislation of certain foreign countries regarding the establishment of responsibility for obstructing the legal professional activity of journalists gives reasons to point out the following main features: 1) first, in all criminal laws of foreign countries, in the dispositions of the articles, a mandatory feature of the objective side of the criminal offense, namely the subject of the criminal offense, which is information; 2) secondly, a feature of qualified types of obstruction to the legitimate professional activity of journalists is the presence of such a feature as the commission of a criminal offense by a person using his official position; 3) thirdly, in the studied Criminal Code, the norms regarding the obstruction of journalistic activities contain provisions that strengthen responsibility for committing an act combined with: violence or the threat of such use; the threat of disseminating information that the victim wants to keep secret; the threat of restriction of rights; destroying or damaging property or threatening to do so. At the same time, it is easy to see that in the criminal legislation of the analyzed foreign countries there are not so many special norms regarding the protection of the life and health of a journalist, his rights and freedoms, as in the legislation of Ukraine, and in the criminal legislation of European countries (for example, Austria, Italy, France, Poland) and the criminal legislation of the USA, there is no mention at all of obstructing the legitimate professional activity of a journalist or assaulting a journalist in connection with his type of activity, despite the fact that the degree of ensuring such rights and freedoms is much higher.

Key words: electoral rights, legal regulation, administrative responsibility, criminal responsibility, professional activities of journalists, obstruction.

Список використаної літератури:

1. Безпала Я. С. Кримінальна відповідальність за перешкодження законній професійній діяльності журналістів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Х.: Харків. нац. ун-т внутр. справ., 2014. 211 с.
2. Павликівський В. І. Кримінально-правове забезпечення свободи слова та професійної діяльності журналістів в Україні: монографія. Х., 2016. 488 с.
3. Кримінальний кодекс Королівства Іспанія / Під ред. В. Л. Менчинського. Переклад на українську мову О. В. Лішевської. К. : ОВК, 2016. 284 с
4. Бабаніна В. В., Бондарчук А. С. Кримінально-правовий захист журналістів за законодавством зарубіжних країн. Європейські перспективи. 2019. № 2. С. 154-160.
5. Вусал Алігісмаг огли Ахмедов. Протидія злочинам проти правосуддя за кримінальним законодавством Азербайджанської Республіки та України. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України; Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, Київ, 2021.
6. Кримінальний кодекс Республіки Молдова від 18 квітня 2002 року № 985-XV. Дата оновлення: 23.04.2021. URL: http://continent-online.com/Document/?doc_id=30394923 (дата звернення: 07.07.2023)
7. Парламентський звіт про становище в галузі прав і свобод людини в Грузії за 2015 рік Народного захисника Грузії. 413 с. URL: <http://www.ombudsman.ge/uploads/other/3/3892.pdf>
8. Павликівський В. І. Особливості кваліфікації перешкодження законній професійній діяльності журналістів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2015. Вип. 15 (2). С. 109-112.
9. Halaburda, Nadiia. Leheza, Yevhen, Chalavan, Viktor. Yefimov, Volodymyr. Yefimova, Inna. 2021. Compliance with the principle of the rule of law in guarantees of ensuring the legality of providing public services in Ukraine. *Journal of law and political sciences*. Vol. 29, Issue 4, 100-121.
10. Kobrusieva, Yevheniia. Leheza, Yevhen. Rudoi, Kateryna. Shamara, Oleksandr. Chalavan, Viktor. 2021. International standards of social protection of internally displaced persons: administrative and criminal aspects. *Jurnal cita hukum indonesian law journal*. Vol 9, No 3, 461-484. DOI: <https://doi.org/10.15408/jch.v9i3.23752>
11. Leheza, Yevhen. Pisotska, Karina. Dubenko, Oleksandr. DAKHNO, Oleksandr. Sotskyi, Artur 2022. The Essence of the Principles of Ukrainian Law in Modern Jurisprudence. *Revista Juridica Portucalense*, December, 342-363. DOI: [https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705\(32\)2022.ic-15](https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705(32)2022.ic-15)
12. Matviichuk, Anatolii. Shcherbak, Viktor. Sirko, Viktoria. Malieieva, Hanna. Leheza, Yevhen. 2022. Human principles of law as a universal normative framework: Principios humanos del derecho como marco normativo universal. *Cuestiones Políticas*, 40(75), 221-231. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4075.14>
13. Tylchyk, Vyacheslav. Matselyk, Tetiana. Hryshchuk, Viktor. Lomakina, Olena. Sydor, Markiiian. Leheza, Yevhen. 2022. Administrative and legal regulation of public financial activity: Regulación administrativa y legal de la actividad financiera pública. *Cuestiones Políticas*, 40(72), 573-581. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4072.33>
14. Villasmil Espinoza, Jorge; Leheza, Yevhen; Holovii, Liudmyla. 2022. “Reflections for the interdisciplinary study of the Russian Federation’s invasion of Ukraine in 2022”/ “Reflexiones para el estudio interdisciplinario de la invasión de Ucrania por parte de la Federación Rusa en 2022” In: *Cuestiones Políticas*. Vol. 40, No. 73, pp. 16-24.

УДК 342.5 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.30>

Корнієнко М.В.

доктор юридичних наук, професор,

проректор

Одеського державного університету внутрішніх справ

ORCID ID: 0000-0002-6420-6169

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ РЕАЛІЙ СУЧАСНОСТІ

Постановка проблеми та її актуальність.

Стаття 17 Конституції України захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки визначає найважливішими функціями держави та справою всього Українського народу. Серед органів державної влади чільним серед таких органів є Служба Безпеки України (надалі - СБУ), на що безпосередньо вказує Закон України «Про Службу Безпеки України», ст. 1 якого визнає її державним органом спеціального призначення з правоохоронними функціями, який забезпечує державну безпеку України.

За період незалежного буття української державності були розроблено та впроваджено чотири Стратегії національної безпеки України у відповідних редакціях, які трансформували діяльність органів державної влади, що забезпечують національну безпеку. Кожна редакція наведеного стратегічного документу у даній сфері є відповідним відображенням реакції державного механізму на відповідні геополітичні обставини внутрішнього та зовнішнього походження. Безумовно наведене безпосередньо торкнулося й адміністративно-правового статусу СБУ, як сукупності повноважень, функціональної спрямованості відповідної діяльності, місця та ролі в структурі органів публічної влади, кола прав та обов'язків, що структурують правосуб'єктність такого органу від моменту її виникнення до припинення [1, с. 429].

Обрання Україною євроінтеграційного курсу та курсу на входження до складу Орга-

нізації Північноатлантичного договору поставило перед СБУ нові завдання. Події геополітичного характеру, коли України опинилася на межі зіткнення інтересів цивілізованого та ідеологічного світу, результатом чого стала агресія проти державності нашої країни та незалежності нашого народу з подальшою її інтенсифікацією, справили відповідний вплив на діяльність СБУ, на складові її адміністративно-правового статусу.

Саме тому постало питання дослідження проблем, пов'язаних з окресленням адміністративно-правових засад діяльності СБУ в умовах геополітичних реалій сучасності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Адміністративно-правовий статус та адміністративно-правові засади діяльності СБУ були предметом дослідження низки дослідників під кутом загальної чи спеціальної правосуб'єктності цього органу державної влади. Зокрема, в числі робіт, як присвячені характеристиці загальної правосуб'єктності СБУ необхідно відзначити дослідження: теорії та практики правового регулювання адміністративно-юрисдикційної діяльності органів СБУ (А.М. Благодарний, М.С. Романов, М.П. Стрельбицький, Л.М. Стрельбицька, С.В. Суслін) [2], адміністративної діяльності даного органу у контексті розгляду її в якості основи для забезпечення критичної інфраструктури держави (І.І. Осипчук) [3], місця адміністративно-правових юридичних фактів в діяльності СБУ (С.Л. Саржан) [4], характерних рис адміністративної діяльно-

сті Служби Безпеки України та напрямків її покращення (В.Ф. Пузирний) [5], принципів та характерних ознак адміністративної діяльності підрозділів цього державного органу (М.М. Карпенко) [6], методів адміністративної діяльності СБУ (М.В. Грек) [7].

Серед дослідників адміністративно-правових засад спеціальної правосуб'єктності Служби Безпеки України, зокрема у розрізі предмету даного дослідження, може бути виокремлено такі роботи: В.В. Аброськіна щодо взаємодії з Національною поліцією України в умовах антитерористичної операції [8], О.М. Рєзнік, Н.С. Андрійченко стосовно особливостей адміністративно-правового статусу СБУ як суб'єкта захисту фінансової системи держави [9], О.І. Безпалової, К.О. Чишко, А.С. Бахаєва, В.С. Макаренко в частині співпраці з Національною поліцією України в умовах воєнного стану [10], М.В. Корнієнко, О.В. Ковальнової, Ю.В. Павлютіна з приводу взаємодії з громадськими організаціями у площині забезпечення національної безпеки України [11], М.М. Швайки та М.В. Корнієнко щодо забезпечення прав і свобод людини в умовах воєнного стану [12], [13].

Безумовно, такий масив наукових праць у сфері дослідження адміністративно-правового статусу СБУ та адміністративно-правових засад діяльності цього органу державної влади з огляду на геополітичні реалії сучасного буття українського суспільства свідчить про звернення уваги наукової спільноти на відповідні проблеми, однак залишає поле для подальшого наукового пошуку, що опосередковує викладення наступних міркувань з цього приводу.

Метою даної статті є вивчення сутності адміністративно-правових засад діяльності СБУ в умовах геополітичних реалій сучасності, в яких знаходиться держава Україна та її народ.

Виклад основного матеріалу. З урахуванням висловленої дефініції щодо сприйняття СБУ в якості державного органу спеціального призначення з правоохоронними функціями,

який забезпечує державну безпеку України, необхідно визначити визначальну мету її діяльності – забезпечення державної безпеки.

Усталеним підходом, який цілком підтриманий у даному дослідженні, є характеристика адміністративно-правових засад діяльності того чи іншого суб'єкта публічної влади як сукупності теоретико-методологічних, нормативно-правових та практичних аспектів їх діяльності, що включає, зокрема, також і висвітлення сутності та змісту їх адміністративно-правового статусу [14].

До правової бази, що формує нормативно-правову основу діяльності зазначеного органу необхідно віднести, окрім Конституції України та Закону України «Про Службу Безпеки України» необхідно віднести Закони України «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», «Про боротьбу з тероризмом», «Про контррозвідувальну діяльність», «Про розвідку», «Про національну безпеку України», «Про державну таємницю», Кодекс України про адміністративні правопорушення, Кримінальний процесуальний кодекс України та деякі інші.

Оскільки згідно ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» до сил безпеки належать відповідні правоохоронні та інші органи, на які покладено функції із забезпечення національної безпеки України, то СБУ за своїм функціоналом, окресленим вище відноситься саме до цієї групи сектору безпеки і оборони.

У контексті визначеної головної мети діяльності цього державного органу спеціального призначення з правоохоронними функціями значущим нормативно-правовим актом, який окреслює основні напрями його функціоналу є Стратегія національної безпеки України. Стратегія національної безпеки України є фактично документом стратегічного планування заходів, які є реакцією механізму державного управління на актуальні загрози національній безпеці України, визначає цілі

завдання та інструменти з реалізації таких заходів.

Еволюція наведеного механізму захисту національних інтересів від виниклих загроз може бути простеженою за наслідками аналізу змісту чотирьох Стратегій національної безпеки України, які були затверджені на теренах України. Стратегія національної безпеки України 2007 року започаткувала поступальний рух українського суспільства на шляху до інтеграції у міжнародну спільноту у даній сфері і містить чотири розділи, найбільш змістовними з яких є «Принципи забезпечення національної єдності та захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз», «Стратегічні цілі, пріоритети та завдання політики національної безпеки» та «Механізми реалізації державної політики національної безпеки». В межах даної стратегії реалізовані заходи з формування механізму із забезпечення прав та свобод людини, розвитку громадянського суспільства через доручення його інституцій до контролю за правоохоронними органами, забезпечення економічної безпеки, релевантного реформування сектора безпеки.

Стратегія національної безпеки України 2015 року стала відповіддю на гібридну агресію та тиск РФ проти конституційних основ нашої держави і включила вже п'ять розділів, серед яких найбільш значимими є «Цілі Стратегії національної безпеки України», «Актуальні загрози національній безпеці України», «Основні напрями державної політики національної безпеки України». Визначальними цілями цієї стратегії є: 1) мінімізація загроз державному суверенітету та створення умов для відновлення територіальної цілісності України у межах міжнародно-визнаного державного кордону України, гарантування мирного майбутнього України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави; 2) утвердження прав і свобод людини і громадянина, забезпечення нової якості економічного, соціального і гуманітар-

ного розвитку, забезпечення інтеграції України до Європейського Союзу та формування умов для вступу в НАТО. Це сприяло серед напрямів реалізації стратегії виділення: відновлення територіальної цілісності; оптимізація та реформування сектору безпеки і оборони, у тому числі підрозділів СБУ; оновлення антикорупційної політики; забезпечення економічної, енергетичної, екологічної, інформаційної безпеки та безпеки критичної інфраструктури.

Стратегія національної безпеки України 2020 року стала відповіддю на потреби міжнародної спільноти та безпосередньо українського суспільства у реалізації міжнародних стандартів щодо захисту прав та свобод людини, а також на захисті інтересів держави Україна щодо існування в якості незалежної суверенної країни, що наділена відповідними атрибутами державності, серед яких народ та територія є визначальними. Дана стратегія включила шість розділів, які були доволі деталізованими, зокрема «Пріоритети національних інтересів України та забезпечення національної безпеки, цілі та основні напрями державної політики у сфері національної безпеки», «Поточні та прогнозовані загрози національній безпеці та національним інтересам України з урахуванням зовнішньополітичних та внутрішніх умов», «Основні напрями зовнішньополітичної та внутрішньополітичної діяльності держави для забезпечення її національних інтересів і безпеки», «Напрями та завдання реформування й розвитку сектору безпеки і оборони», «Ресурси, необхідні для реалізації Стратегії». Серед напрямів забезпечення національної безпеки стратегією пропонуються заходи в межах сфери зовнішньополітичної та внутрішньополітичної діяльності держави. Зокрема, у межах першої Україна бере на себе зобов'язання приймати участь у зміцненні міжнародного порядку у низці сфер (проти дія тероризму, розповсюдженні зброї масового ураження, міжнародній злочинності, наркоторгівлі, торгівлі людьми, політичному та релігійному

екстремізму, нелегальній міграції, кіберзагрозам, негативним наслідкам зміни клімату, а також попередження та подолання наслідків надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру), а також в глобалізаційних процесах у площині існування Європейського Союзу та Організації Північноатлантичного договору, здійснювати попередження проявів сепаратизму, тероризму, екстремізму, протидіяти розвідувально-підривній діяльності тощо. У внутрішньополітичній діяльності пропонуються заходи з утвердження конституційного принципу верховенства права, рівності усіх перед законом, формування національної системи стійкості для забезпечення високого рівня готовності суспільства і держави до реагування на широкий спектр загроз, створення ефективної системи безпеки та стійкості критичної інфраструктури, заснованої на чіткому розподілі відповідальності її суб'єктів та державно-приватному партнерстві, реалізації цифрової трансформації та заходів із кібербезпеки, забезпечення економічної та екологічної безпеки.

І, нарешті, Стратегія національної безпеки України 2021 року, яка була затверджена Президентом України безпосередньо перед широкомасштабною агресією РФ 16 лютого 2022 року стала більш визначним документом саме зі стратегічного планування відповідних заходів до 2025 року. Серед завдань, визначених даною стратегією у контексті предмету цього дослідження необхідно відзначити: формування системи протидії зовнішнім та внутрішнім загрозам різного генезу; забезпечення державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, оборонного, економічного і науково-технічного потенціалу, економічної безпеки, об'єктів критичної інфраструктури від впливу суб'єктів розвідувально-підривної діяльності; забезпечення дієвості контррозвідувального режиму в державі, усунення або локалізація причин та умов, що призводять до розвідувальної, терористичної, диверсійної та іншої діяльності суб'єктів розвідувально-підривної діяльності;

системна протидія економічному тероризму як суспільно небезпечній діяльності, спрямованій на дестабілізацію та/або завдання іншої шкоди економіці з метою досягнення політичних цілей, економічної вигоди; інтенсифікація боротьби з тероризмом та організованою злочинністю, протидія руйнуванню державного апарату та місцевого самоврядування у зв'язку з поширенням системної корупції в державних органах; завершення створення, подальший розвиток і посилення спроможності національної системи кібербезпеки, оптимізація координації її суб'єктів з метою ефективної протидії кіберзагрозам у сучасному безпековому середовищі; активізація протидії спеціальним інформаційним операціям, спрямованим на повалення (зміну) конституційного ладу, порушення суверенітету і територіальної цілісності України, загострення суспільно-політичної ситуації в державі, підрив обороноздатності, та іншим проявам протиправної діяльності на шкоду інтересам України; попередження, виявлення та припинення злочинів проти основ національної безпеки, миру і безпеки людства, розповсюдження зброї масового ураження й інших злочинів, які становлять загрозу державній безпеці України, а також забезпечення безпеки державної таємниці та службової інформації; упровадження гармонізованих зі стандартами безпеки НАТО та ЄС механізмів функціонування системи забезпечення безпеки; удосконалення нормативно-правового забезпечення функціонування системи забезпечення державної безпеки, організаційних засад діяльності суб'єктів забезпечення державної безпеки, їх координації та взаємодії; упровадження дієвих механізмів взаємодії суб'єктів забезпечення державної безпеки із громадянським суспільством, зміцнення демократичного цивільного контролю і нагляду за діяльністю суб'єктів забезпечення державної безпеки. Тобто остання редакція стратегії проектує сукупність заходів стратегічного характеру на, перш за все, площину назрілих загроз існуванню української державності з огляду

на гібридний характер дії країни-сусіда через зовнішньополітичні та внутрішньополітичні конструкції деструктивного соціального та соціально-економічного генезу.

У наукових дослідженнях генезу наявних редакцій Стратегії національної безпеки України виокремлено такі позитивні риси цього процесу: 1) спрямованість на основні атрибути цивілізованого суспільства (забезпечення прав та свобод людини в рамках впровадження відповідних міжнародних стандартів, утвердження державного суверенітету та територіальної цілісності, національної єдності на основі демократичного поступу суспільства і держави); 2) формування сектору безпеки і оборони у взаємозв'язку з інститути громадянського суспільства; 3) позитивну динаміку з формування ефективної у всіх аспектах системи управління національною безпекою [15, с. 158]. При цьому слушним висновком є думка автора, за якою спрямованість наведених заходів у сучасному суспільстві опосередковується визначальних фактором – забезпеченням економічної безпеки, що є передумовою до формування національного добробуту та добробуту пересічного українця.

Звідси випливає попередній висновок, що в умовах тривалої гібридної, яка з кожним роком насичувалася ознаками відкритої, агресії заходи забезпечення національної безпеки України в проспективному аспекті отримали забарвлення корелятивних змін, де на перше місце вийшли інтереси української державності поряд зі створенням системи повноцінного захисту прав та свобод людини з огляду на міжнародні стандарти правотворчої та правозастосовної діяльності. Безумовно викладені тенденції безпосередньо відобразилися й на адміністративно-правовому статусі СБУ та відповідних адміністративно-правових засадах діяльності цього правоохоронного органу.

Вивчення адміністративно-правових засад діяльності СБУ в сучасних умовах, особливо обтяжених введенням правового режиму воєнного стану, свідчить про наступне. Пропонується, зокрема, удосконалення правового

регулювання цих питань в наведених умовах аж до відповідної кодифікації норм у сфері забезпечення національної безпеки і оборони шляхом вилучення відповідних нормативних приписів із викладених вище нормативно-правових актів [16, с. 301]. З такою позицією важко погодитись з огляду на спеціально функціональний зміст відповідних нормативно-правових актів, що містять норми із забезпечення національної безпеки у світлі відповідної діяльності відповідних органів, зокрема СБУ.

Такою, що заслуговує на підтримку, є точка зору, за якою серед завдань СБУ у сучасних умовах вирізняються заходи із протидії, перш за все, загрозам терористичного характеру публічним та приватним інтересам у складі національних інтересів, з превалюванням факторів зовнішньополітичного походження [17, с. 73].

Безумовно, червоною лінією у функціоналі СБУ в умовах всевітньої економічної та фінансової глобалізації, а також формування фундаменту всієї національної безпеки через створення ресурсної бази функціонування відповідних гілок державної влади є проведення заходів із захисту фінансової системи держави в числі яких: діяльність в межах загального функціоналу цього органу; здійснення контррозвідувальної діяльності з метою виявлення певного роду загроз у фінансовій сфері; розслідування фінансових правопорушень; проведення оперативно-розшукових заходів у цій сфері; реалізація спеціального функціоналу через відповідні спеціальні підрозділи [9, с. 159-160].

Продовженням вказаного напрямку роботи СБУ в умовах сьогодення є діяльність з протидії функціонуванню транснаціональних організованих злочинних угруповань, що завдає шкоди економічним інтересам держави. З наведених обставин раціональною є думка щодо впровадження застосування ризико-орієнтованого підходу у реалізації подібних заходів, що опосередковано створить умови для економії та раціональної рекогносци-

ровки сил і засобів відповідних підрозділів, напрацюванню методів з протидії зазначеним протиправним діям, оперуванню значними масивами інформації різного роду, раціоналізації відповідного нормативно-правового підґрунтя у цій сфері правосуб'єктності СБУ [18, с. 221-222].

В межах взаємодії з іншими суб'єктами сектору безпеки і оборони в умовах стану слушним є виділення таких заходів як: 1) здійснення управлінської діяльності шляхом координації відповідних дій в змісті реалізації правоохоронної функції держави із запобігання, реагування та припинення терористичних актів й їх наслідків; 2) диференціація подібної взаємодії у функціональній та територіальній площині; 3) реалізація змісту подібної взаємодії через створені координаційні центри у поєднанні з діяльністю відповідних спеціальних структурних підрозділів вказаних правоохоронних органів [10, с. 75-76].

В умовах запровадження міжнародних стандартів із захисту прав та свобод людини значимою є діяльність СБУ із реалізації адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод громадян через здійснення адміністративно-запобіжних та попереджувальних заходів, заходів адміністративного припинення, реалізацію адміністративно-юрисдикційної практики у взаємодії із інститутами громадянського суспільства, що отримало відповідне теоретичне підґрунтя [12, с. 285-286].

Останнє безпосередньо кореспондується зі змістом Стратегії національної безпеки України, де визначальною засадою адміністративно-правового забезпечення діяльності СБУ є реформування відповідного нормативно-правового підґрунтя, зокрема через його уніфікацію, оптимізацію з урахуванням імплементації найкращих здобутків у цій сфері інших країн, передусім Європейського союзу та Організації Північноатлантичного договору, а також відповідної систематизації вказаних норм, що також підтримано у літературі [19, с. 78]. Причому пріоритетною сфе-

рою у змісті правосуб'єктності даного органу, з урахуванням наявних нормативно-правових приписів в умовах правового режиму воєнного стану є безпосередньо протидія протиправним проявам терористичного характеру, що посягають на державний суверенітет та територіальну цілісність.

З урахуванням викладених положень Стратегії національної безпеки України пріоритетним напрямком адміністративно-правового забезпечення діяльності СБУ в сучасних умовах є розвиток кадрового потенціалу через формування особистісного компоненту адміністративно-правової концепції воєнного стану, що забезпечується формування комплексу прав та обов'язків посадових осіб СБУ, у тому числі конструкції юридичної відповідальності [20, с. 202-203]. Водночас, у розрізі наведеного, висловлюються пропозиції щодо удосконалення адміністративно-правового статусу працівника правоохоронного органу в умовах воєнного стану шляхом оптимізації його особливих повноважень задля забезпечення особистої безпеки, використання технічних засобів та інформаційних, телекомунікаційних систем та деяких інших повноважень [21, с. 94-95]. Така позиція може бути підтримана із внесенням відповідних змін до Закону України «Про Національну поліцію», що кореспондується зі ст. 26 Закону України «Про Службу безпеки України». До того ж у контексті висловленого вагомою є соціально-правова підтримка зазначеної категорії осіб, що створює передумови до формування авторитету відповідної професії та стимулювання до належного виконання службових обов'язків [22, с. 60].

Витребуваним часом інформаційного суспільства є пропозиція максимальної цифровізації низки процесів в діяльності СБУ [23, с. 127], зокрема діловодства, організаційно-аналітичного супроводження, що викликає потребу в оптимізації процесів внутрішньої та зовнішньої інформаційної взаємодії, зокрема через впровадження єдиного інтерфейсу, який поєднував би всі платформи в межах діджиталі-

лізації відповідних складових правосуб'єктності даного органу державної влади.

Вочевидь, з позиції формування громадянського суспільства не можна оминати таку складову організаційного та адміністративно-правового підґрунтя діяльності СБУ, як органу державної влади спеціального призначення з правоохоронними функціями у сфері забезпечення державної безпеки, як взаємодія з інститутами громадянського суспільства, що свідчить про впровадження демократичних інститутів у всі сфери життя держави, що підтримано у наукових напрацюваннях [11, с. 154-155].

Висновки. Підводячи підсумки викладеному необхідно висловити такі міркування. Дослідження адміністративно-правових засад діяльності СБУ в умовах геополітичних реалій сучасності було проведено у площині комплексного підходу до цього поняття, що уособлює в собі цілий ряд аспектів правосуб'єктності даного органу державної влади, серед яких мета, функціонал, повноваження та інші складові його адміністративно-правового статусу.

Оскільки метою діяльності СБУ є забезпечення національної безпеки, то зміст роботи в певній мірі спроектовано через нормативно-правову базу її функціонування на еволюцію Стратегії національної безпеки України у її формальному та змістовному наповненні. Це надало можливість виділити основні параметри формування механізму забезпечення національної безпеки на системному рівні, серед яких зміст, направленість, кількісні та якісні показники загрози зовнішнього та внутрішнього характеру, а також геополітична спрямованість глобального розвитку українського суспільства у короткостроковій та довгостроковій перспективі. Серед визначальних рис такого генезу стратегічного планування забезпечення національної безпеки підтримано: спрямованість на основні атрибути цивілізованого суспільства; формування сектору безпеки і оборони у взаємозв'язку з інститутами громадянського суспільства; позитивну динаміку з формування ефективної у всіх аспектах системи управління національною безпекою.

Серед тенденцій, які простежуються у розвитку забезпечення національної безпеки в Україні відзначено корелятивні наявним ознакам агресії гібридного, останнім часом відкритого, характеру зміни, де на перше місце вийшли інтереси української державності поряд зі створенням системи повноцінного захисту прав та свобод людини з огляду на міжнародні стандарти правотворчої та правозастосовної діяльності.

Зазначене сприяє формуванню адміністративно-правових засад діяльності СБУ у подібних умовах, що передбачають: 1) формування спеціально-нормативного підґрунтя для реалізації функціоналу цього органу, у тому числі в межах дії правового режиму воєнного стану, зокрема шляхом імплементації найкращих здобутків у цій сфері інших країн, передусім Європейського союзу та Організації Північноатлантичного договору; 2) вжиття заходів з протидії загрозам терористичного характеру публічним та приватним інтересам у складі національних інтересів, з превалюванням факторів зовнішньополітичного походження; 3) позиціонування діяльності СБУ серед органів із забезпечення фінансової та економічної безпеки в межах загроз зовнішнього походження; 4) формування ефективної структури та якісного кадрового забезпечення; 5) створення механізму взаємодії з іншими суб'єктами сектору безпеки і оборони; 6) впровадження інноваційних методів реалізації адміністративно-правової правосуб'єктності на прикладі ризико-орієнтованого підходу; 7) реалізацію адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод громадян через здійснення відповідних заходів; 8) діджиталізацію діловодства, організаційно-аналітичного супроводження та інших складових правосуб'єктності; 9) взаємодію з інститутами громадянського суспільства, що свідчить про впровадження демократичних інститутів у сферу забезпечення національної безпеки.

Наведене ніяким чином не спростовує перспективність дослідження адміністративно-правових засад діяльності Служби безпеки України в умовах геополітичних реалій сучасності, а навпаки підсилює теоретичне підґрунтя для подальших наукових розвідок.

Анотація

Метою даної статті є визначення адміністративно-правових засад діяльності Служби безпеки України в умовах геополітичних реалій сьогодення у площині подолання наявних загроз внутрішнього та зовнішнього характеру.

Досліджено еволюцію Стратегії національної безпеки України у її формальному та змістовному наповненні в якості передумови до відповідної діяльності СБУ. Виділено основні параметри формування механізму забезпечення національної безпеки на системному рівні, серед яких зміст, направленість, кількісні та якісні показники загрози зовнішнього та внутрішнього характеру, а також геополітична спрямованість глобального розвитку українського суспільства у короткостроковій та довгостроковій перспективі.

Серед визначальних рис такого генезу стратегічного планування забезпечення національної безпеки підтримано: спрямованість на основні атрибути цивілізованого суспільства; формування сектору безпеки і оборони у взаємозв'язку з інститутами громадянського суспільства; позитивну динаміку з формування ефективної у всіх аспектах системи управління національною безпекою.

Серед тенденцій, які простежуються у розвитку забезпечення національної безпеки в Україні відзначено корелятивні наявним ознакам агресії гібридного, останнім часом відкритого, характеру зміни, де на перше місце вийшли інтереси української державності поряд зі створенням системи повноцінного захисту прав та свобод людини з огляду на міжнародні стандарти правотворчої та правозастосовної діяльності.

В числі адміністративно-правових засад діяльності СБУ в сучасних умовах відзначено заходи, що передбачають: формування спеціально-нормативного підґрунтя для реалізації функціоналу цього органу, у тому числі в межах дії правового режиму воєнного стану, зокрема шляхом імплементації найкращих здобутків у цій сфері інших країн, передусім Європейського союзу та Організації Північноатлантичного договору; вжиття заходів з протидії загрозам терористичного характеру публічним та приватним інтересам у складі національних інтересів, з превалюванням факторів зовнішньополітичного походження; позиціонування діяльності СБУ серед органів із забезпечення фінансової та економічної безпеки в межах загроз зовнішнього походження; формування ефективної структури та якісного кадрового забезпечення; створення механізму взаємодії з іншими суб'єктами сектору безпеки і оборони; впровадження інноваційних методів реалізації адміністративно-правової правосуб'єктності на прикладі ризико-орієнтованого підходу; реалізацію адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод громадян через здійснення відповідних заходів; діджиталізацію діловодства, організаційно-аналітичного супроводження та інших складових правосуб'єктності; взаємодію з інститутами громадянського суспільства, що свідчить про впровадження демократичних інститутів у сферу забезпечення національної безпеки.

Ключові слова: національна безпека, державний суверенітет, територіальна цілісність, адміністративно-правові засади, Служба безпеки України, адміністративне право, завдання, функції, повноваження, відповідальність, взаємодія.

Korniienko M.V. Administrative and legal principles of the security service of Ukraine in the context of geopolitical realities

The purpose of this article is to define the administrative and legal framework for the activities of the Security Service of Ukraine in the current geopolitical realities in terms of overcoming existing internal and external threats.

The author examines the evolution of the National Security Strategy of Ukraine in its formal and substantive content as a prerequisite for the relevant activities of the SSU. The main parameters of the formation of the mechanism for ensuring national security at the systemic level are highlighted,

including the content, focus, quantitative and qualitative indicators of external and internal threats, as well as the geopolitical orientation of the global development of Ukrainian society in the short and long term.

Among the defining features of such a genesis of strategic planning of national security are: focus on the basic attributes of a civilised society; formation of the security and defence sector in conjunction with civil society institutions; positive dynamics in the formation of an effective national security management system in all aspects.

Among the trends observed in the development of national security in Ukraine are changes correlated with the existing signs of hybrid, recently open, aggression, where the interests of Ukrainian statehood have come to the fore, along with the creation of a system of full protection of human rights and freedoms in accordance with international standards of law-making and law enforcement.

Among the administrative and legal ambushes of the activities of the SSU, current minds include the following steps: the formation of a special regulatory framework for the implementation of the functions of this body, including within the framework of the legal regime in the military camp, with the aim of implementing the greatest incomes in this sphere of other countries, transfer of the European Union and Organization to the Atlantic-Atlantic Treaty; approaching counteracting threats of a terrorist nature to public and private interests in the context of national interests, with the prevailing factors of foreign political action; positioning of SSU activities among bodies for ensuring financial and economic security within the limits of threats of external origin; formation of an effective structure and high-quality personnel support; creation of a mechanism of interaction with other subjects of the security and defense sector; implementation of innovative methods of implementation of administrative and legal legal personality based on the example of a risk-oriented approach; implementation of the administrative-legal mechanism for ensuring the rights and freedoms of citizens through the implementation of appropriate measures; digitalization of record keeping, organizational and analytical support and other components of legal personality; interaction with institutions of civil society, which indicates the introduction of democratic institutions into the sphere of ensuring national security.

Key words: national security, state sovereignty, territorial integrity, administrative and legal framework, the Security Service of Ukraine, administrative law, tasks, functions, powers, responsibility, interaction.

Список використаної літератури:

1. Руденко М.М. Адміністративно-правовий статус Міністерства внутрішніх справ України в системі забезпечення організації та діяльності Міністерства внутрішніх справ України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 5. С. 428-430.
2. Благодарний А.М., Романов М.С., Стрельбицький М.П., Стрельбицька Л.М., Суслін С.В. Адміністративно-юрисдикційна діяльність органів Служби безпеки України : навчальний посібник. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2021. 180 с.
3. Осипчук І.І. Адміністративна діяльність Служби безпеки України як основа забезпечення критичної інфраструктури. *Право і безпека*. 2020. № 3(78). С. 32-37.
4. Саржан С.Л. Адміністративно-правові юридичні факти в діяльності СБУ. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2014. № 1. С. 234-244.
5. Пузирний В.Ф. Адміністративна діяльність Служби безпеки України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 5. С. 121-123.
6. Карпенко М.М. Адміністративна діяльність підрозділів Служби безпеки України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2014. № 1(64). С. 111-121.

7. Грек М.В. Методи адміністративної діяльності Служби безпеки України. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2012. № 25. С. 233-241.
8. Аброськін В.В. Адміністративно-правові засади забезпечення Національною поліцією України публічної безпеки в умовах антитерористичної операції. Автореф. дис. ... канд. юр. наук. Харків, 2018. 27 с.
9. Рєзнік О.М., Андрійченко Н.С. Специфіка адміністративно-правового статусу СБУ як суб'єкта захисту фінансової системи держави. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 3. С. 156-160.
10. Безпалова О.І., Чишко К.О., Бахаєва А.С., Макаренко В.С. Адміністративна діяльність поліції в умовах воєнного стану. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2022. 105 с.
11. Korniienko M.V., Kovalova O.V., Pavliutin Y.V. The role of public organizations in ensuring national security of Ukraine. *Cuestiones Políticas Esta revista fue editada en formato digital por el Fondo Editorial Serbiluz, Universidad del Zulia*. Maracaibo-Venezuela Vol. 37, № 65 (julio-diciembre) 2020, 136–155.
12. Швайка М.М. Місце і значення Служби безпеки України в реалізації адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод громадян. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 4. С. 282-286.
13. Корнієнко М.В. Права людини в умовах воєнного стану: загальноправовий дискурс. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1-2. С. 27–31.
14. Кириченко Ю.М. Адміністративно-правові засади діяльності органів місцевого самоврядування в Україні. Автореф. дис. ... докт. юр. наук. Харків, 2019. 44 с.
15. Шевченко О.А. Еволюція стратегій національної безпеки України протягом років незалежності крізь призму забезпечення економічної безпеки держави. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2021. Серія Право. Випуск 65. С. 152-159.
16. Степановський В.С. Діяльність Служби безпеки України як суб'єкта забезпечення національної безпеки в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 298-302.
17. Каглинський О.Є. Правові засади діяльності Служби безпеки України як суб'єкта сфери безпеки і оборони. *Нове українське право*. 2022. Вип. 3. С. 68-74.
18. Хороновський О.І. Модель застосування ризик-орієнтованого підходу у протидії Службою безпеки України діяльності транснаціональних організованих злочинних угруповань на шкоду економічним інтересам держави. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. Випуск 3. С. 217-224.
19. Бережной С.М. Особливості правових засад діяльності Служби безпеки України із захисту державного суверенітету та територіальної цілісності. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. Випуск 3. С. 73-80.
20. Коваль В.П. Адміністративно-правовий статус військовослужбовців в Україні в умовах правового режиму воєнного стану. Дис. ... докт. філ. у зі спец. 081 Право. Харків, 2021. 225 с.
21. Гудима О.О. Деякі особливості адміністративно-правового регулювання статусу працівника правоохоронного органу в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 5. С. 91-95.
22. Колотік А.С. Особливості соціального забезпечення поліцейських як важливої гарантії їх службово-трудової діяльності. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. Випуск 3. С. 51-61.
23. Горб В.В. Актуальні питання інформаційної взаємодії Служби безпеки України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. Випуск 3. С. 123-128.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.31>

Ісаєнко І.В.

здобувач

Приватного вищого навчального закладу «Міжнародний університет бізнесу і права»

ОХОРОНА ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ НА МІСЦІ РАКЕТНОГО ОБСТРІЛУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Актуальність. Діяльність публічної адміністрації в умовах воєнного стану зводиться до сприяння уповноваженим суб'єктам, на яких покладено забезпечення режиму воєнного стану під час безпосереднього виконання завдань з оборони держави.

На місці ракетного обстрілу працюють слідчо-оперативні групи, вибухотехніки, кінологи, парамедики та служби екстреної медичної допомоги, патрульні поліцейські, державна служба України з надзвичайних ситуацій, гвардія, служби міської ради, волонтерські організації та інші утворення та підрозділи.

Національна поліція України на місці ракетного обстрілу, перш за все, надає допомогу в різних формах, будь то перша медична допомога потерпілому, охорона громадського порядку на місці події або уражених будинках і квартирах. Документує також наслідки акту російської агресії та збирає докази воєнного злочину окупаційних військ. Поруч із місцем ракетного обстрілу постійно працює пункт зв'язку громадян, де кожен може звернутися за допомогою чи зареєструвати злочин чи звернутися за консультацією на лінію «102».

Національна поліція, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження положення про Національну поліцію» [3], сприяє забезпеченню правопорядку, відповідно до Законів України «Про правовий режим воєнного стану» [2], «Про правовий режим надзвичайного стану» [4], «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» [5] в разі їх оголошення на усій території України або в окремій місцевості. Від ефективності

роботи Національної поліції залежить дуже багато, адже на визначеній території головним її завданням є забезпечення внутрішньої безпеки держави, а на місцях ракетних обстрілів – охорона публічного порядку, а також забезпечення прав і свобод людини і громадянина.

З огляду на це, актуальним є питання уточнення компетенції Національної поліції України при введенні режиму воєнного стану, адже уточнення цих повноважень є гарантією законності в реалізації її посадовими особами своїх повноважень, що сприяє ефективності діяльності відповідних служб та підрозділів, особистого життя та життя інших громадян.

Особливості діяльності Національної поліції в умовах режиму воєнного стану визначені чинним законодавством, насамперед Законом України «Про правовий режим воєнного стану» [2]. Згідно з цим законом, органи Національної поліції під час введення режиму воєнного стану сприяють діяльності військової адміністрації, суду, органів прокуратури, юстиції тощо; перед військовою адміністрацією звітують про стан законності, боротьби зі злочинністю, охорони громадського порядку та результати діяльності на відповідній території [2].

Для того щоб органи Національної поліції могли ефективно забезпечувати публічний порядок та безпеку в умовах воєнного стану, необхідно, щоб ця діяльність була належно організована [3]. Для цього, з урахуванням оперативної обстановки, соціальних, політичних та економічних умов, що виникли, необхідно вжити заходів щодо розстановки осо-

бового складу поліцейських, забезпечення їх необхідними матеріально-технічними ресурсами, відпрацювати алгоритм дій поліцейських у надзвичайних ситуаціях, які можуть трапитися (захоплення будівель органів влади, особливо важливих об'єктів, заручників тощо). З огляду на це, потребує уваги здійснення ретельного планування дій поліцейських у відповідних ситуаціях [6].

У таких планах визначаються наявні сили та засоби, склад зведеного загону, додаткові сили та засоби, резерви, варіанти посиленого несення служби, підвищена готовність особового складу, бойова готовність, схеми зв'язку, конкретні виконавці й їх обов'язки, календарний графік виконання заходів на той чи інший варіант розвитку особливих подій. До плану додаються оперативні карти, схеми збору особового складу по тривозі, основні та запасні місця дислокації, порядок взаємодії з іншими правоохоронними органами. У плані вказуються також підстави і порядок введення його в дію. Заздалегідь розроблені планові заходи, випробувані на практичних заняттях з особовим складом, максимально наближені до реальної оперативної обстановки, є запорукою ефективної діяльності органів Національної поліції в умовах воєнного стану. Типові плани багаторазового використання дають можливість економити час під час розроблення управлінських рішень, виборі оптимальних варіантів і порядку дій, попередніх розрахунків сил і засобів, підготувати особовий склад до діяльності в умовах воєнного стану.

Зокрема, як складовій системи державного правління в умовах режиму воєнного стану, органам Національної поліції надаються не лише повноваження щодо захисту прав і свобод прописаних в Конституції України [1], а й додаткові повноваження для проведення заходів, необхідних для швидкої нормалізації обстановки, поновлення порядку.

Організація органів поліції в умовах воєнного стану потребує організаційного виділення спеціальних підрозділів, груп чи окремих працівників, які мають підвищену

професійну, фізичну чи спеціальну підготовку і здатні успішно виконувати окремі види адміністративної діяльності. До них належать підрозділи патрульної поліції, спеціальної поліції, групи застосування спеціальних хімічних речовин, снайпери, спеціалісти з фото- і відео-фіксації тощо.

Успішне виконання цих завдань вимагає того, щоб відповідна діяльність органів Національної поліції ґрунтувалася на єдиних принципах: 1) законність: усіх дій органів Національної поліції в умовах воєнного стану мають здійснюватися у межах повноважень, відповідати законам та підзаконним актам; у правовому відношенні повинні регулюватися завдання органів, їх обов'язки та права під час діяльності в період введення режиму воєнного стану; 2) під час дій поліції в умовах воєнного стану припускає здійснення цілого комплексу заходів, що охоплюють: завчасну розробку планів дій, створення нових структурних утворень (оперативних штабів, спеціальних підрозділів), нової системи управління та зв'язку; 3) єдиноначальність управління силами і засобами при таких умовах має зосереджуватися в одних руках - старшого оперативного начальника; 4) превентивність - пріоритет в управлінні повинен віддаватися заходам попереджувального характеру; 5) встановлення пріоритетності завдань, що покладаються на органи Національної поліції в умовах ускладнення оперативної обстановки, а саме - рятування людей та збереження матеріальних цінностей; 6) комплексне використання сил та засобів Національної поліції, Міністерства внутрішніх справ України, інших міністерств та відомств. До дій по стабілізації оперативної обстановки залучаються сили Служби безпеки, Збройних Сил України, інших міністерств; 7) концентрація сил та засобів на вирішальних напрямках діяльності органів Національної поліції - для успіху дій необхідно зосередити основні зусилля на вирішенні тих завдань, які в той чи інший момент набувають головного значення. Концентрація сил і засобів досягається внас-

лідок їх маневру, перегрупування. Показником концентрації сил і засобів є їх щільність на головних напрямках (в районі дій); 8) раціональне використання сил та засобів - дозволить визначити необхідну кількість сил та засобів, здійснювати вибір більш доцільних тактичних прийомів і способів дій, вирішувати завдання, що виникають, у мінімально стислі терміни [3].

У кожній конкретній ситуації зазначені принципи можуть модифікуватися та доповнюватися. Загалом можна констатувати, що основною метою діяльності Національної поліції в умовах воєнного стану є підтримання публічного порядку та публічної безпеки в умовах введення цього режиму, а також попередження та припинення правопорушень.

Наступним важливим органом, який діє на місці ракетного обстрілу є рятувальники Державної служби України з надзвичайних ситуацій. ДСНС України прибувають на місце події одні з перших та проводять оперативні заходи з пошуку потенційних постраждалих, розбору завалів, психологи ДСНС надають допомогу громадянам, якщо потрібно надається допомога медиків без подальшої госпіталізації чи з госпіталізацією [7]. Слід зауважити, що кожен повинен обережно поводитися при загрозі ракетних ударів, знати куди можна і не можна ховатися і що взяти з собою. Якщо поблизу немає безпечного укриття, то сховатися можна удома. При цьому потрібно пам'ятати про правило двох стін.

Якщо говорити про служби міських рад, то на місцях події працюють екстрені, спеціальні та комунальні служби міста, які фіксують наслідки атаки і проводять аварійні роботи. Міські служби беруть активну участь у розборі завалів після «прильотів» у середмісті, це проводиться для того, аби на місце події змогла під'їхати спецтехніка та виконувати свою роботу. А потім здійснюється

вивіз сміття з місць потрапляння російських ракет [8]. Активним підтвердженням цьому, є публічна інформація в соціальних мережах, у волонтерських організаціях, де їхня взаємодія чітко показується і без якої не можливо прибрати всі наслідки ракетного удару чи подібної ситуації під час різних обстрілів в умовах повномасштабного вторгнення на території України.

Важливого значення для досягнення ефективного результату при нанесенні ракетного удару російською федерацією, на теперішній час набуває психологічна підготовка особового складу, спеціальна фізична та професійна натренованість і загартованість особового складу кожного із підрозділів, які допомагають ліквідувати усі наслідки надзвичайної ситуації.

Отже. Підводячи підсумок важливому питанню сьогодення, хочемо наголосити на тому, що під час ракетного удару всі служби максимально ефективно та швидко задіюються для усунення наслідків удару та надання допомоги різного типу постражданим та громадянам. Поліцейські, які виконують обов'язки з охорони публічного порядку в умовах воєнного стану, мають знати організацію і тактику діяльності правоохоронних відомств у таких умовах, завдання, функції, форми і методи діяльності поліції, рішення місцевих органів влади з питань охорони публічного порядку, чинне законодавство, зокрема те, яке регламентує дії поліції та інших правоохоронних структур в умовах режиму воєнного стану.

Складність забезпечення публічного порядку в умовах воєнного стану вимагає високої професійної підготовки працівників поліції. Дії поліцейських в умовах воєнного стану мають бути юридично грамотними, сприйматися громадянами, чий права та свободи обмежуються, як справедливі та законні.

Анотація

24 лютого 2022 року Україна перегорнула нову сторінку своєї історії у зв'язку початком збройної агресії, спрямованої на окупацію нашої країни та знищення її державності. Вказана

подія поставила весь державний механізм та його інститути перед новими викликами та загрозами, з якими вони не стикалися раніше. Забезпечення державної безпеки та збереження держави в цілому постало не тільки перед силовими структурами, органами державної влади та місцевого самоврядування, а й перед кожним громадянином окремо. Розуміння кожним громадянином своєї ролі та значимості на своєму місці, відповідальне ставлення до свого громадянського обов'язку, особиста відповідальність, готовність до самопожертви заради спільної мети – захисту батьківщини, можливо стали фундаментом нового громадянського суспільства, яке змогло стримати та відкинути ворога.

Концептуально важливою для країни, яка перебуває в умовах війни та воєнного стану, є організація оборони та виконання завдань на місцях для додержання громадського порядку та громадської безпеки. З метою запобігання загрози громадському порядку та захисту державного кордону, а 22 також охорони важливих об'єктів і комунікацій від посягань ворога, у кожній державі, яка перебуває в умовах збройного конфлікту, повинні бути створені чіткі плани та схеми захисту Національною поліцією України громадян на місцях. Україна, як і будь-яка інша держава світу має у своєму розпорядженні заздалегідь розроблені комплекси дій, закріплені у відповідних нормативно-правових актах на випадок протиправного застосування збройної сили з боку іншої країни чи країн проти суверенітету, політичної незалежності чи територіальної цілісності і недоторканності України в межах міжнародно-визнаного державного кордону.

Ключові слова: безпека, громадська безпека, порядок, війна, воєнний стан, збройний конфлікт, ракетний обстріл.

Isaienko I.V. Public order protection at the site of a rocket attack under martial law

On February 24, 2022, Ukraine turned a new page in its history with the outbreak of armed aggression aimed at occupying our country and destroying its statehood. This event has put the entire state mechanism and its institutions in front of new challenges and threats that they have never faced before. Ensuring state security and preserving the state as a whole has become a challenge not only for law enforcement agencies, state authorities and local governments, but also for every citizen. Each citizen's understanding of their role and importance in their place, responsible attitude to their civic duty, personal responsibility, and willingness to sacrifice for the common goal of protecting the homeland may have become the foundation of a new civil society that was able to deter and repel the enemy.

Conceptually important for a country in war and martial law is the organization of defense and the performance of tasks on the ground to maintain public order and public security. In order to prevent threats to public order and protect the state border, as well as to protect important facilities and communications from enemy attacks, each state in armed conflict must create clear plans and schemes for the protection of citizens on the ground by the National Police of Ukraine. Ukraine, like any other country in the world, has at its disposal pre-developed sets of actions enshrined in the relevant legal acts in the event of the unlawful use of armed force by another country or countries against the sovereignty, political independence or territorial integrity and inviolability of Ukraine within the internationally recognized state border.

Key words: security, public safety, order, war, martial law, armed conflict, missile attack.

Список використаної літератури:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 09.11.2023).
2. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 09.11.2023).

3. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 09.11.2023).
4. Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 16.03.2000 р. № 1550-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text> (дата звернення: 09.11.2023).
5. Про зону надзвичайної екологічної ситуації : Закон України від 13.07.2000 р. № 1908-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1908-14#Text> (дата звернення: 16.11.2023).
6. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 16.11.2023).
7. Ковалів М. В., Іваха В. О. Діяльність органів внутрішніх справ в умовах воєнного стану. 2016. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journalpaper/2017/jun/4948/vnulpurn201683712.pdf>.
8. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/280/97-%D0%B2%D1%80/conv>. (дата звернення: 16.11.2023).

УДК 341.1

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.32>

Єщенко О.В.

суддя,

П'ятий апеляційний адміністративний суд

ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ: РЕТРОСПЕКТИВА ФІЛОСОФСЬКОГО ОБГРУНТУВАННЯ

Актуальність дослідження. Рівень захищеності особистості з боку судової влади визначає ступінь гуманності, терпимості і самосвідомості суспільства. Проголошені в країні реформи покликані закріпити ключові доміанти доступу до правосуддя, оскільки становлення правової держави і громадянського суспільства неможливе без ефективного і справедливого правосуддя. Саме можливість звертатися до суду за захистом від будь-яких незаконних зазіхань на права і свободи громадян – найважливіша умова розвитку сучасного демократичного суспільства. Доступ до правосуддя передбачає можливість будь-якої особи безперешкодно звертатися до судових та інших механізмів здійснення правосуддя і взяти участь в процесі розгляду спору на всіх його стадіях. Вищеназвані обставини актуалізують обрану для дослідження тему, оскільки історико-правовий аналіз концептуальних засад доступу до правосуддя в Україні може внести позитивні корективи в процес реформування сучасної судової системи. Від дозволить не допустити помилок, допущених в минулому та врахувати накопичений досвід для регулювання вітчизняних суспільних відносин у сфері судочинства на сучасному етапі.

Аналіз останніх досліджень. Теоретичну основу дослідження становлять праці провідних вітчизняних та зарубіжних учених, зокрема, Ю. Битяка, І. Бойка, М. Булкат, А. Верещагіної, В. Гончаренка, Є. Дурнова, В. Єрмолаєва, В. Єршова, О. Зайчука, О. Кістяківського, О. Копиленка, М. Коротких, Р. Куйбіди, Т. Курас, О. Овчаренко, Л. Остафійчук, П. Музиченка, О. Нестерцової-Соба-

карь, В. Сирих, В. Смородинського, І. Усенка, О. Ярмиша та інших. Проте, питання ретроспективи філософського тлумачення доступу до правосуддя не в повній мірі розкрито, що обмовило потребу цього наукового дослідження.

Виклад основного змісту. Впродовж тисячоліть людство намагалося створити оптимальний суспільний регулятор для розв'язання конфліктів в окремих соціальних групах і між конкретними індивідами. Цей регулятор був необхідний для впорядкування суспільних відносин, підтримки престижу соціальних норм – моралі, звичаїв, традицій. Крім бажання врегулювання конфлікту, ще на ранніх етапах формування мислення і творчої активності, людина з власного природного розуміння справедливості виношує ідею засудження собі подібних, покарання своїх одноплемінників: спочатку на основі сакральних уявлень, а пізніше – закону. Так в різних культурах, формується ідея правосуддя. З цього часу по теперішній не припиняється дискусія стосовно поняття «правосуддя».

У різних народів і цивілізацій простежується ідея божественного походження правосуддя. В античній Греції починається філософське осмислення природи правосуддя, де моральність і благородство ставляться вище закону, а в Римі з моменту його становлення суспільне життя регулювалася сакральним правом і правосуддям. І, хоча пізніше римське право розділилося на божественне і людське, правосуддя могутнього Риму залишалось під впливом сакрального права. Ульпіан вважав, що правосуддя є пізнання божествен-

них і людських справ, наука про справедливе і несправедливе [1], а Цицерон стверджував, що Боги потрібні для збереження суспільної системи; без них суспільство перетвориться в хаос, а віра, правосуддя, спільноти роду людського – все розвалиться [2, с. 124]. Античне правосуддя виступало критерієм чесноти, справедливості і знаходилося під заступництвом богів: Феміда і Діке в Греції, Юстиція – в Римі. Вимога справедливості вперше відображена античними авторами в оповіданні про героїв, які кинули виклик долі і які вступили в суперечку з богами, від яких були народжені. Про справедливість міркують і античні філософи: зокрема, Аристотель стверджує, що вона досягається не тільки через можливість публічної влади, але також за допомогою правосудності всієї полісної життя. Окремі ідеї про «справедливий суд» досить чітко були сформульовані також у роботах таких мислителів античності, як Демокрит, Платон, Цицерон та ін.

Перші ґрунтовні дослідження сутності правосуддя знаходимо в філософсько-правових працях античних класиків Платона і Аристотеля, які намагалися знайти оптимальну, більш досконалу, ніж полісна, соціально-правову модель. Вони, як зазначив вчений І. Турянський, «заклали наріжні камені у формування основоположних понять справедливості, рівності, автономії та волі» [3, с. 43-44]. Так, за Платоном, метою правосуддя повинні бути правда (істина) і справедливість. У міркуваннях про правосуддя Платон розцінює його як суспільне благо, підкреслює його соціальну цінність і роль в досягненні правди. Правда, за Платоном, і є мета правосуддя. Для правосуддя, вважає філософ, важлива не тільки кара, а й примирення сторін. За значущістю призначення суддів Платон ставить в один ряд з призначенням правителів [3, с. 166]. Філософ, обґрунтовує ідею народного суду і вважає, що правосуддя повинно бути справою усіх [4, с. 244].

Аристотель продовжив дослідження правосуддя як «справи всіх», стверджуючи, що

вважати громадянами слід тільки тих, хто бере участь в суді і народних зборах. Сутність правосуддя він розкриває через поняття «правосудність» і «неправосудність», відповідні поняттям «справедливість» і «несправедливість». За Аристотелем, суб'єкт, який порушує закон, надходив неправосудно, тобто несправедливо. Несправедливість він пояснює як привласнення «чужого» блага і відмова від «свого» зла. Філософ вважав, що «вступаючи несправедливо, людина навмисно переступає закон, бажаючи заподіяти шкоду» [5, с. 99].

Обґрунтуванню принципів справедливого і неупередженого правосуддя чимало робіт присвятили також мислителі Риму – Цицерон, Ульпіан, Цельс, Марк Аврелій та ін. Про справедливе правосуддя римляни говорили, що правосуддя повинно бути вільним, бо немає нічого більш несправедливого, ніж продажне правосуддя; повним, бо правосуддя не повинно зупинятися на півдорозі; швидким, бо зволікання є різновидом відмови. Цицерон розумів правосуддя як діяльність, що випливає із природи, в основі якої справедливе і неупереджене виконання обов'язків. У трактаті «Про державу» він зазначає, що право, правосуддя, вірність, справедливість «виходить від людей, які підтвердили одне звичаями, а інше зміцнили законами» [6, с. 8].

Важливо зауважити, що правосуддя античного періоду розглядалося індивідами, незалежно від їх статусу і незалежно від результату процесу. Тема правосуддя в античних і давньосхідних державах викликала науковий інтерес не стільки у юристів, скільки у філософів, які намагалися обґрунтувати феномен правосуддя. Так, старокитайській філософії було властиво розуміти правосуддя не як спосіб досягнення справедливості, а як засіб досягнення суспільної гармонії шляхом врівноваження протилежних інтересів. При цьому, на переконання китайських мислителів, правосуддя здатні вершити лише високоморальні і мудрі особистості. На переконання давньоіндійських мислителів неупереджене правосуддя повинно за допомогою законів

охороняти державні підвалини і служити утвердженню правди.

Важливе значення для досягнення сутності правосуддя мало прийняття християнства. Важливу роль для нового праворозуміння зіграло християнське положення про два порядки – «граду Божого» і «граду земного», тобто існування людини в двох вимірах: у сфері метафізично належного і в сфері створених людиною приписів. Право і правопорядок, створені людиною («град земний»), не розглядалося самодостатнім, оскільки, відповідно до християнського вчення, людина «всередині» і «зовні» всякого людського правопорядку, а норми позитивного права не в змозі забезпечити належний правопорядок. Для «граду земного» необхідно інше, метафізична основа забезпечення правопорядку – «град Божий» [7, с. 79].

Християнство розглядало будь-який текст в римському праві як текст розуму, отже, його можна спростувати, оскільки людські знання відносні. Біблійний же текст неможливо спростувати, його можна прийняти в акті містичної віри. У зв'язку з цим, канонічне право стало проникати в усі сфери людських відносин, причому, не тільки духовні, але і в повсякденні – без уваги церкви не залишалося жодної сфери життя. Новими ідеями наповнюється філософія середньовічного правосуддя, де домінують, перш за все, патристика і схоластика. У працях Августина Блаженного, Іоанна Дамаскіна, Ісаака Сирина, Макарія Великого, Фоми Аквінського та інших середньовічних філософів ми знаходимо їх розуміння правосуддя, в основі якого покаяння і відплата, милосердя і співчуття, а суддя – провідник релігійно-правових норм, підживлених християнською мораллю.

У Середньовіччі правосуддя стає основою монархічної ідеології, що підкреслювала священну природу правителя, поступово трансформувалася в юридичні нововведення і сакральні концепти. Фундаментальні постулати Святого Письма обґрунтовували сакральний характер правосуддя і особливу місію

монарха-судді, що творить на землі правосуддя за образом Бога і виступає посередником між небесним і мирським. В християнську середньовічну епоху в теології та філософії одним з найважливіших стає питання про добро і зло, рішення якого багато в чому пов'язується з правосуддям. Але, оскільки правосуддя діє на основі законів, то в церковній і світській освіті панувала ідея перевірки людських законів законами божественними, щоб державна законність не виключала милосердя і співчуття. Ця ідея протягом століть втілювалася у зводах законів, що мали християнсько-світський сенс і «дух».

У Середньовіччі уявлення про правосуддя пов'язувалося з ідеєю про вселенською «світ», надісланий творцем, «передбачалося, що світ охороняє життя, здоров'я і майно всіх повноправних членів суспільства і таким чином втілює в собі панування непорушного права ... Злочинець, який зазіхнув на чужі права, є в той же час порушником миру і ставить себе як би поза ним, що виключає недоторканність його особистості» [7].

Аврелій Августин виклав концепцію божественного закону, з яким мислитель пов'язує справедливість – *justitia*, що ототожнюється їм з чеснотою, не присутню в позитивному праві. *Justitia* розуміється Августином трохи інакше, її трактує офіційне римське право, хоча витоки її сприйняття Августином криються в Цицеронових визначеннях права. Августин додає справедливості релігійно-етичне наповнення, вона визначається філософом як праведність. Справедливість твориться у правосудді божественних судів, але особливо, в Останньому суді. Божественне правосуддя завжди справедливо, так як воно ведеться по божественним законам, але людині не дано досягнути справедливості божественного суду в земному існуванні [8].

Поступово, в пізні середньовіччя, з появою «вільних міст» і незалежних від церкви сільських громад, зазнавала змін і сама ідея правосуддя. Перед судом поставав не тільки підвладний церкві віруючий, але і особа

певної соціальної групи (місто, громада) з характерною в цій групі його репутацією. У народну свідомість впроваджувалася ідея не тільки про божественний, а й земний інквізиційний суд.

Фома Аквінський в «Трактаті про закон» визначає правосудність в залежності від різних приписів її реалізації – судових, моральних, обрядових. Правосудність для мислителя – це чеснота, а виконання правосудності є виправдання. Справжня правосудність, на думку філософа, є благодать Бога. Він продовжує традицію з'єднання права і справедливості: в понятті права він об'єднує аристотелеву концепцію правосудності з римською, а приватна справедливість притаманна відносинам між людьми. Правосудність, на його думку, підкоряється закону і спрямовується останнім, а правосудність Бога є «дотримання Вічного Закону в Його справах» [8]. На його переконання, закон формально виражає сутність світопорядку, прообраз світоустрою, існуючого спочатку в божественному. Закон – це не саме право, а його основа, образ.

У середньовічній Європі, коли віра у вищу справедливість ще не втратила своїх позицій, Божий суд здійснювався випробуванням вогнем і кривавим поєдинком. З позиції сучасної правосвідомості ордалії не мають ніякого відношення до правосуддя але в правосвідомості людини Середньовіччя вони цілком відповідали поняттям правосуддя, справедливості і несправедливості. У людини тієї епохи не було різниці між матеріальним і ідеальним; для її світогляді світ природи представлявся надприродною силою, життя в якому протікала за тими ж законами, за якими живе і людина. Тому результат ордалій сприймався як справжня справедливість, що виходить від вищих сил, і як відплата від Бога [6, с. 45].

Серед поглядів на сутність правосуддя стрижневе місце займала ідея справедливості. Згодом ідея справедливості виступила також одним з головних світоглядних постулатів практично у всіх світових релігіях і, крім того, стала головним індикатором при

оцінці різних державних і правових встановлень [9, с. 25].

В Новий час правосуддя стало звільнятися від релігійного впливу. Виходячи з переважання в правосудді ідеї етатизму, держава криміналізує багато суспільних відносин і діянь, одночасно ускладнюючи судовий процес і посилюючи санкції. До XVI–XVII століть ідея правосуддя зазнає змін, поступово відриваючись від своїх релігійно-моральних коренів і духу сакральності [9, с. 47].

Очевидно що визначальними в цьому процесі можна умовно вважати два фактори – Реформацію і науковий прорив Нового часу. Так, в результаті Реформації з-під контролю церкви починає виходити державно-владна сфера, в тому числі право і правосуддя. Новий час прискорює процес секуляризації ідеї правосуддя, в яке впроваджується раціональне осмислення юридичних фактів і подій на основі «освіченого розуму», а сакральне тлумачення того, що сталося і оцінка скоєного сприймається як виключно суб'єктивна позиція індивіда. У цьому сприйнятті світу витісняються трансцендентні сутності, а «мірою всіх речей» стає людина. Так, голландський мислитель Гуго Гроцій бачить основу права не в Бога, а в людині, стверджуючи при цьому, що право існувало б навіть за умови, що Бога немає [10, с. 16]. Іншими словами, людина сама покладає на себе місію задавати вектор соціально-правового розвитку, використовуючи знання і наукові досягнення, не спираючись вже на духовні основи, які багато в чому стають перешкодою прогресу.

Концептуальні передумови сучасного розуміння правосуддя, його місця і ролі в соціумі багато в чому були закладені в Новий час в контексті раціонального обґрунтування «природних прав», теорії «суспільного договору» і поділу влади [11, с. 7]. Відзначимо, що в Новий час і просвітницьку епоху, оформляються ідеї, властиві і сучасному правосуддю – гуманізму, презумпції невинуватості, незалежності і змагальності. Авторами цих ідей виступають, перш за все, Г. Гроцій,

Т. Гоббс, Дж. Локк, Б. Спіноза, Ш. Монтеск'є, Ж-Ж. Руссо, Ч. Беккарія, вбачаючи в правосудді не тільки інструмент правопорядку, але і гарантію соціальної гармонії.

Гуго Гроцій правосуддям називав діяльність, «відповідно до якої загальні вирази закону тлумачаться в сенсі ближчому до наміру законодавця» [10]. Тобто Г. Гроцій підтверджував, що вірна справа завжди буде мати більш надійну перспективу, якщо її буде розглядати суддя, який перебуває в певних рамках законних вимог, які він не має права порушувати. Мислитель зауважив важливу роль правосуддя в тому, що воно не тільки покладає відповідальність на правопорушника, але, перш за все те, що суперечка вирішується за допомогою права, а не зброї. Згідно вчень Т. Гоббса, суперечка має права відбуватися тільки судді, самі ж судді повинні розуміти суть справедливості, нейтрально відноситися до багатства і чинів, а також бути в своїх судженнях незалежними від ненависті, любові і співчуття. На рівні природних законів набувають обґрунтування основні правові категорії (право, закон, обов'язок, примус, договірні відносини, правомірний інтерес, правова поведінка, правовий делікт, правосуддя тощо), які згодом кладуться в основу системи позитивного законодавства [12, с. 196].

Ідеї Просвітництва привнесли новий погляд на сутність держави, права, соціальний прогрес і розуміння загального блага. Просвітницькі ідеї сприяли утвердженню оптимістичної віри в людський розум, справедливу державу з рівними для всіх законами і правосуддям. Родоначальники просвітницької думки подальший розвиток суспільства безпосередньо пов'язували з ідеєю правової держави, в якому повинно бути незалежне і неупереджене правосуддя.

У філософії Дж. Локка і Ш. Монтеск'є щодо сутності і значення правосуддя, місця і ролі людини у відстоюванні справедливості за допомогою судової влади, знаходимо цінні, основоположні ідеї, що залишаються

актуальними і в наші дні. Дж. Локк продовжує розвивати ідею правосуддя у своїй роботі «Два трактати про правління», де він стверджує, що інститут правосуддя необхідний суспільству для неупередженого вирішення конфліктів. На його переконання, судова влада зобов'язана відправляти правосуддя і визначати права підданого допомогою проголошених постійних законів і відомих, уповноважених на те суддів.

Але реальне правосуддя, на його думку, в тому суспільстві, де люди мають загальний встановлений закон і судову установу, куди можна звертатися і яка наділена владою вирішувати спори між ними і карати злочинців, які знаходяться в громадянському суспільстві. Характерно, що у роботах Дж. Локка відображені важливі ідеї правосуддя, що полягають у тому, що неупередженим правосуддя може бути тільки в разі розгляду спору (конфлікту) незацікавленим суб'єктом, що не має відношення до жодної зі сторін спору; судити має право тільки кваліфікований і неупереджений суддя, що наділений владою вирішувати всі труднощі відповідно до встановленого закону [13].

Класиком ідеї незалежного правосуддя та судової влади як самостійної сили в системі державної влади і управління суспільством вважається Ш. Монтеск'є. Категоричність затвердження цієї ідеї простежується в його праці «Про дух законів». Він послідовно відстоював ідею незалежності правосуддя від законодавчої і виконавчої влади. Філософ стверджував, що «дух законів» різних народів об'єктивно зумовлений територією, ґрунтом, кліматом, релігією, кількістю населення, формами господарювання та ін. Він обґрунтував необхідність відокремлення судової влади. Відзначимо, що в епоху Просвітництва посилювалися позиції світського правосуддя, головною метою якого стала захист як особистих прав громадян, так і публічних інтересів. Ш. Монтеск'є вважав вельми важливою проблемою визначення суб'єкта, уповноваженого здійснювати правосуддя [14]. Відкидаючи ідею одноосібного судді, в тому числі

монарха і державного чиновника, він висловлює ідею народного суду: суддів відповідно до закону потрібно залучати з народу для утворення суду, тривалість дії якого визначається вимогами необхідності, а також законом дозволити їм в сумнівних (спірних) випадках радитися з духовною владою [15].

Основоположник філософії утилітаризму Ієремія Бентам вплинув на погляди багатьох європейських політиків. Деякі ідеї І. Бентама були актуальні як для середини ХІХ століття, так і для сучасного розвитку правосуддя. Так, досліджуючи сутність злочину, він підкреслює його ознаки: протиправність, суспільна небезпека, караність, а при дослідженні складу злочину особливе значення надає вивченню суб'єктивної сторони, формам провини. При здійсненні правосуддя він рекомендує всім учасникам процесу враховувати психофізіологічну характеристику підсудного, гендерні, вікові особливості, матеріальне становище, вплив соціального середовища на протиправність поведінки, закликаючи тим самим до індивідуалізації відповідальності. І. Бентам вважав, що правосуддя повинно здійснюватися швидко. Для забезпечення цього він виступав за проведення судових засідань вечорами і у вихідні дні [16].

Новий імпульс у розвитку ідеї правосуддя надає німецька класична філософія. На переконання І. Канта, суд в обох своїх іпостасях повинен виносити винному законне покарання, яке, безумовно, має співвідноситися з нашою совістю. У роботі «Метафізичні основи вчення про право» філософ призначення правосуддя визначає як присудження кожному свого згідно із законом [17]. В іншій своїй роботі «Метафізика звичаїв» він, наголошуючи на важливості демократичних принципів в правосудді, формулює ідею здійснення правосуддя народом – судом обраних ним же присяжних засідателів. В такому демократичному правосудді, на його думку, судові рішення буде являти собою акт суспільної справедливості [17].

Правосуддя, згідно вчення Г. Гегеля, являє собою право в формі правового за своєю суттю

акту, тоді як якщо б правосуддя не містило б у собі правових принципів, то воно б зводилося виключно до права на покарання злочинця. Здійснення правосуддя Гегель пов'язує з існуванням громадянського суспільства [9, с. 43; 18, с. 68]. На думку мислителя, правосуддя – єдиний спосіб визнання і реалізації права члена громадянського суспільства під час виникнення конфлікту інтересів в процесі суспільних відносин. Підтримуючи ідею суду присяжних, що додає суду легітимності, Г. Гегель вважає, що одночасно суд присяжних, виносячи вердикт, робить легальним і вирок судді, тобто, філософ бачить значення присяжних в тому, що вони надають правосуддю і легітимність і легальність.

В «Основах філософії права» Г. Гегель пише про феномен суду совісті, який ґрунтується на інтересі, присутньому в окремому випадку, не керуючись необхідністю винести загальне законне рішення. Правосуддя слід вважати «як обов'язком, так і правом державної влади, яке аж ніяк не пов'язане з бажанням індивідів передавати або не передавати ці повноваження особливій владі» [19]. У той же час він зауважує, що правосуддя має приймати об'єктивні поняття протиправності і законності, а не послуговуватись суб'єктивним сприйняттям добра і зла. Найголовнішими етичними принципами правосуддя, що забезпечують справедливе рішення і довіру людей, Г. Гегель називав гласність і публічність. А привілей судді полягає в тому, що він єдиний із суб'єктів процесу, совість якого має правове значення і юридичну силу.

Таким чином, ідеї правосуддя, що містяться в працях Г. Гроція, Т. Гоббса, Дж. Локка і Ш. Монтеск'є, І. Бентама, І. Канта, Г. Гегеля вписувалися в загальний контекст філософії Нового часу і Просвітництва, стали важливими підвалинами для подальшого наповнення філософії правосуддя. В подальшому їх ідеї втілювалися в практичній діяльності видатних правників, суддів і присяжних повірених, вони не втратили своєї актуальності у сфері правосуддя і в наші дні.

Українська юридична наука до проголошення незалежності України розвивалася як складова частина загальноросійської, певної міри австрійської, згодом радянської юридичної науки. Для кожного етапу розвитку наукових пошуків були характерні свої пріоритети і методологічні підходи. Значною мірою вони були зумовлені загальним політико-правовим статусом України у складі Російської імперії, а згодом – Радянського Союзу [20, с. 5].

Висновки. Таким чином, ідеї доступу до правосуддя засновано на положеннях, яких зроблено ще в період античних часів. Вони були обґрунтовані й розвинені видатними мислителями і вченими у різні історичні

епохи. У процесі осягнення концептуальних основ доступу до правосуддя викристалізувалися ідеї, які передбачали такі основоположні засади: незалежності від законодавчої і виконавчої влади, захисту прав особистості і публічних інтересів; гуманізму та етатизму; правової держави; презумпції невинуватості; процесуальної змагальності тощо. Надбання вітчизняної наукової юридичної думки, котра, спираючись на зарубіжний досвід, паралельно активно розвивала власні ідеї та підходи щодо усвідомлення поняття правосуддя має важливе значення для уявлень про правосуддя в контексті процесів державотворення і правотворення, що відбуваються в сучасних умовах.

Анотація

У статті досліджено ретроспективу філософських поглядів щодо трактування поняття «правосуддя». Виявлено передумови обґрунтування правосуддя як бажання врегулювання конфлікту. Зазначено, що ще на ранніх етапах формування мислення і творчої активності, людина з власного природного розуміння справедливості виношує ідею засудження собі подібних, покарання своїх одноплемінників: спочатку на основі сакральних уявлень, а пізніше – закону. Зроблено висновок про те, що в різних культурах, по-різному формується ідея правосуддя. У різних народів і цивілізацій простежується ідея божественного походження правосуддя.

Проаналізовано погляди та праці вчених різних історичних періодів, які стосуються доступу до правосуддя та є основою загального контексту філософії Нового часу і Просвітництва. Вони стали важливими підвалинами для подальшого наповнення філософії правосуддя та втілювалися в практичній діяльності видатних правників, суддів і присяжних повірених, вони не втратили своєї актуальності у сфері правосуддя на теперішньому етапі розвитку суспільних відносин.

Встановлено, що ідеї доступу до правосуддя засновано на положеннях, яких зроблено ще в період античних часів. Вони були обґрунтовані й розвинені видатними мислителями і вченими у різні історичні епохи. У процесі осягнення концептуальних основ доступу до правосуддя викристалізувалися ідеї, які передбачали такі основоположні засади: незалежності від законодавчої і виконавчої влади, захисту прав особистості і публічних інтересів; гуманізму та етатизму; правової держави; презумпції невинуватості; процесуальної змагальності тощо. Надбання вітчизняної наукової юридичної думки, котра, спираючись на зарубіжний досвід, паралельно активно розвивала власні ідеї та підходи щодо усвідомлення поняття правосуддя має важливе значення для уявлень про правосуддя в контексті процесів державотворення і правотворення, що відбуваються в сучасних умовах.

Ключові слова: правосуддя, доступ до правосуддя, філософія права, просвітництво, гуманізм.

Yeshchenko O.V. Access to justice: a retrospective of philosophical justification

The article examines the retrospective of philosophical views on the interpretation of the concept of «justice». The prerequisites for the justification of justice as a desire for conflict resolution have been revealed. It is noted that even at the early stages of the formation of thinking and creative activity, a person from his own natural understanding of justice conceives the idea of condemning his

own kind, punishing his fellow tribesmen: first on the basis of sacred ideas, and later - on the basis of the law. It was concluded that the idea of justice is formed differently in different cultures. Different peoples and civilizations trace the idea of the divine origin of justice.

The views and works of scientists of different historical periods are analyzed, which relate to access to justice and are the basis of the general context of the philosophy of the New Age and the Enlightenment. They became important foundations for the further filling of the philosophy of justice and were embodied in the practical activities of prominent lawyers, judges and sworn attorneys, they have not lost their relevance in the field of justice at the current stage of the development of social relations.

It has been established that the idea of access to justice is based on provisions made in ancient times. They were substantiated and developed by outstanding thinkers and scientists in different historical eras. In the process of understanding the conceptual foundations of access to justice, ideas were crystallized that provided for the following basic principles: independence from the legislative and executive authorities, protection of individual rights and public interests; humanism and statism; rule of law; presumption of innocence; procedural competitiveness, etc. The acquisition of domestic scientific legal opinion, which, based on foreign experience, actively developed its own ideas and approaches to understanding the concept of justice in parallel is of great importance for ideas about justice in the context of state-building and law-making processes taking place in modern conditions.

Key words: justice, access to justice, philosophy of law, enlightenment, humanism.

Список використаної літератури:

1. Дигести Юстиніана. Переклад 1-го титулу 1-ї книги дигест «Про правосуддя і право». URL: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Byzanz/VI/520-540/Digestae_Just_II/text1.htm
2. Марк Туллій Ціцерон. Про закони. Про державу. Про природу богів. *Апріорі*. 392 с.
3. Турянський Ю.І. Становлення та розвиток прав людини в античні часи. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2019. Вип. 23. С. 39-44.
4. Платон. Зібрання творів у 4-х томах. Том 2. «Книжкова Майстерня». 1993. 529 с.
5. *Арістотель*. Політика. К., 2000. С. 99-128.
6. Ясинок М.М. Доступ до правосуддя як важлива гарантія демократичного суспільства. *Університетські наукові записки*. 2013. № 1. С. 79-85.
7. Tatyana Erifanova, Aleksandr Bureev (2015) Divine law in Saint Augustine's DE CIVITATE DEI (354-430). DOI: 10.12737/16835
8. Аквінський Фома. Сума теології. Част. II–I. Київ, 2006. 576 с.
9. Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення: колективна монографія. Відп. ред. В. С. Бігун. К., 2009. 316 с.
10. Заєць А.П. Ідеї природного право у творчості Гуго Гроція. *Наукові записки НАУКМА*. 2017. Том. 200. С. 16-20.
11. Андрущенко О.Ю. Аналіз розвитку філософських поглядів на конфлікт інтересів як проблеми влади та правосуддя зокрема. *Юридичний бюлетень*. 2018. Вип. 7. Ч. 1. С. 7–14. URL: <http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/7-1>
12. Подковенко Т.О. Індивід, суспільство і держава: грані співвідношення у концепції Томаса Гоббса. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2014. Випуск 24. Том 4. С. 194-198.
13. Клокун А. Джон Лок: про свободу, приватну власність і розподіл влади. URL: <https://plomin.club/john-locke-about-freedom-private-property-and-distribution-of-power/>
14. Монтеск'є Ш.Л. Про дух законів : хрестоматія. Київ, 2008. URL: <http://pid.atwebpages.com/geopolitika-hrestomatiya-burlakov.html>.

15. Хвойницька Х. Особливості трактування природно-правових ідей у творчості просвітників (Вольтер, Ж-Ж. Руссо, Ш.-Л. Монтеск'є). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Філософські науки». 2014. № 780. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/handle/ntb/26212>.
16. Шульженко Ф. П. Історія політичних і правових вчень / Ф. П. Шульженко, Т. Г. Андрусак. URL: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/693/24/>
17. Камнєва В.О. Філософське обґрунтування ідей миру за І. Кантом Матеріали наук.-практ. семінару. 2023. URL: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u381/zbirnik_kantivski_chitannya.pdf
18. Бігун В. С. Філософія правосуддя: ідея та здійснення : монографія. К., 2011. 303 с.
19. Гегель Г. Основи філософії права, або природне право і державознавство. Переклад з нім. О. Остапчука та М. Кушніра. К. Юніверс. 2000. 334 с.
20. Антологія української юридичної думки в 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Том 1: Загальна теорія держави і права, філософія та енциклопедія права / Упорядники: В. Д. Бабкін, І. Б. Усенко, Н. М. Пархоменко; відп. редактори В. Д. Бабкін, І. Б. Усенко. К.: Видавничий Дім «Юридична книга», 2002. 568 с.

Кирилюк А.В.

к.ю.н., доцент,

*доцент кафедри права інтелектуальної власності та патентної юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Галупова Л.І.

к.ю.н.,

*доцент кафедри права інтелектуальної власності та патентної юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»*

СУДОВА ЮРИСДИКЦІЯ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ: МІЖНАРОДНИЙ АСПЕКТ

Ефективною системою охорони прав інтелектуальної власності може бути, тільки у випадку, коли держава забезпечує належний захист результатів інтелектуальної, творчої діяльності. На сьогоднішній день, розвиток механізмів охорони та захисту прав інтелектуальної власності є необхідною умовою розвитку сфери інтелектуальної власності. З розвитком нових сучасних інформаційних технологій, з'явилися нові можливості для порушень прав інтелектуальної власності у значних обсягах.

Сучасне законодавство та дієві механізми реалізації правових норм є одними із необхідних умов розвитку системи правової охорони інтелектуальної власності. Використання об'єктів права інтелектуальної власності дає можливість підприємствам підвищити конкурентоспроможність своїх товарів чи послуг та здобути значні переваги на ринку. Однак, створення нових об'єктів права інтелектуальної власності, їх рекламування, тощо потребують певних фінансових вкладень. В свою чергу, використання об'єктів права інтелектуальної власності дає можливість примножити свої доходи. Через це результати інтелектуальної, творчої діяльності стають цікаві, в тому числі, для недобросовісних користувачів. При порушеннях прав інтелектуальної власності шкода завдається не тільки правовласникам, але

і державі, через тіньові використання коштів та несплату податків в державний бюджет. Тому, одним із завдань, які ставляться перед державою є забезпечення належного рівня охорони та захисту прав інтелектуальної власності. Забезпечення належного рівня охорони та захисту спрямоване не тільки відновлення прав, попередження правопорушення, але й здатне стимулювати до створення нових, оригінальних та конкурентоспроможних об'єктів права інтелектуальної власності.

Належний рівень захисту прав інтелектуальної власності є однією з умов співробітництва у сферах пов'язаних із інтелектуальною власністю [1, с. 228]. Зобов'язання України щодо належного рівня захисту прав інтелектуальної власності впливають із міжнародних договорів, до яких Україна приєдналась або виявила намір приєднатись.

Одним із результатів реформування судової системи України є створення Вищого суду з питань інтелектуальної власності з метою кваліфікованого вирішення широкого спектру спорів щодо права інтелектуальної власності та недобросовісної конкуренції. В світі, створення спеціалізованих судів є не тільки модною тенденцією, але й необхідністю, викликаною розвитком технічних можливостей для порушення прав інтелектуальної власності, а також рівнем правосвідомості громадян, які мають намір

отримувати прибутки від незаконної реалізації результатів інтелектуальної, творчої діяльності добросовісних правовласників.

В науковій доктрині, не склалось єдиної позиції щодо визначення поняття «юрисдикція». Так, О. Рябченко, розглядає юрисдикцію як встановлену законом або іншим нормативним правовим актом сукупність повноважень відповідних державних органів щодо вирішення правових спорів та вирішення справ про правопорушення [3]. Інші науковці, такі як М. Ясинка та А. Яновицька розуміють даний термін як можливість з боку суду вирішувати спір та застосовувати до правопорушників юридичні санкції [3, с.254; 4, с.72]. Розуміючи юрисдикцію як компетенцію щодо вирішення конфлікту, О. Єфімов вважає, що юрисдикція як державно-владної діяльності повноважного органу полягає у застосуванні закону до юридичних конфліктів та прийняття за ними правових індивідуальних актів (актів юрисдикції) [5, с.105]. Ю. Червоний ототожнює цивільну юрисдикцію із підвідомчістю, під якою він розуміє повноваження або компетенцію щодо розгляду та вирішення юридичних справ судами, іншими державними органами, третейським судом, а також змішаними органами [6]. Отже, вищезазначені науковці схильні вважати, що юрисдикція – це повноваження державних органів на вирішення спору.

Розглядаючи даний термін, дещо ширше, звернемось до його етимології та визначення, що дається словниками. Так, термін «юрисдикція» походить від латинських слів «jus» - «право» і «disco» - «говорю» [7, с.710]. Різнemu визначенню поняття «юрисдикція» сприяв переклад цього терміну з латинської мови («jurisdiction» - «судочинство»), хоча цією мовою даному поняттю відповідає слово «justitio», а також тлумачення слів «jus», «disere» як вирішення конфлікту або застосування владою встановлених правил [8, с.203]. Таким чином, вважаємо, юрисдикція – це повноваження, які надаються законом або договором щодо вирішення спору (врегулю-

вання конфлікту) державним органом, судом або іншим суб'єктом, що не є представником держави.

Так, зважаючи на розмежування даного терміну, судова юрисдикція щодо прав інтелектуальної власності - це компетенція органу судової влади здійснювати захист прав на результати інтелектуальної, творчої діяльності.

Одним із основних критеріїв для назви суду є його юрисдикція. Сьогодні науковці та юристи – практики, вказують про доречність поділу юрисдикції судів на: інстанційну; предметну; суб'єктну; та територіальну.

Інстанційна юрисдикція вказує на суд, який повинен розглядати справу як суд першої, другої (апеляційної) чи третьої (касаційної) інстанції. Такі науковці, як Н.О. Риженко та О.А. Корольова зазначають, що «інстанційна юрисдикція визначає обсяг повноважень кожної ланки судової системи України» [9, с.357].

Предметна юрисдикція вказує на конкретний спір чи характер спірних правовідносин. Так, до предметної юрисдикції Вищого суду з питань інтелектуальної власності належить розгляд усіх справ, що виникають з прав інтелектуальної власності.

Розгляд спорів за участю Антимонопольного комітету України та його територіальних підрозділів здебільшого здійснюється господарськими судами. Виняток становлять справи щодо спорів про захист від недобросовісної конкуренції. Якщо у недобросовісній конкуренції використано права на об'єкти інтелектуальної власності, то таку суперечку має розглядати Вищий суд з питань інтелектуальної власності.

Суб'єктна юрисдикція залежить від сторін спору. Спори у сфері права інтелектуальної власності можуть бути за участю фізичних осіб, юридичних осіб, суб'єктів господарювання та органів державної влади.

Територіальна юрисдикція передбачає створення судових округів, у межах яких і працюватимуть суди першої та другої інстанцій. За загальним правилом, позов подається до суду за місцем проживання/міс-

цезнаходження відповідача або за місцем, де відбулось правопорушення. Територіальна юрисдикція Вищого спеціалізованого суду з питань інтелектуальної власності поширюється на всю територію України.

Як зазначає К. Сопова, створення Вищого суду з питань інтелектуальної власності не вирішило питання щодо чіткого розмежування юрисдикції (підвідомчості) спорів, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності. Так, предметна юрисдикція господарських судів визначена п. 1 ст. 20 ГПК України. В даній нормі міститься перелік справ у спорах, що виникають у зв'язку зі здійсненням господарської діяльності за виключенням справ, передбачених п. 2 ст. 20 ГПК України, а саме справ щодо прав інтелектуальної власності, розгляд яких віднесено до компетенції Вищого суду з питань інтелектуальної власності. Погоджуємось із К. Соповою, яка зазначає, що справи щодо прав інтелектуальної власності, займають особливе місце у класифікації всіх справ у спорах, що виникають у зв'язку зі здійсненням господарської діяльності. Розгляд таких справ має здійснюватись спеціалізованим судом саме за правилами господарського судочинства, незалежно від суб'єктної ознаки. Однак, окремі види спорів не входять у перелік наведених категорій справ, віднесених до юрисдикції спеціалізованого суду, наприклад податкові та митні спори. Це, в свою чергу, дає підстави стверджувати, що після створення вищого спеціалізованого суду, окремі види спорів виходять за межі судочинства у сфері інтелектуальної власності.

Юрисдикція спеціалізованих судів зарубіжних країн також не є чіткою, що спонукає науковців в дослідженні проблемних питань пов'язаних із розмежуванням судових справ.

Загалом, захист прав інтелектуальної власності є необхідним елементом розвитку інтелектуальної власності та інтелектуального потенціалу країни. Кожна розвинена країна світу вчиняє необхідні заходи щодо розвитку належних та актуальних механізмів захист

прав інтелектуальної власності. Впевненість в тому, що держава забезпечує належний рівень охорони на захисту прав інтелектуальної власності, стимулює авторів, винахідників, творців до створення нових об'єктів права інтелектуальної власності.

Одним із найбільш поширених способів захисту прав інтелектуальної власності є судовий захист. Через специфіку прав інтелектуальної власності, в світі існує тенденція до створення спеціалізованих судів з питань інтелектуальної власності. Моделі створення спеціалізованих судів у світі різняться. В основі різноманітності моделей лежить судова юрисдикція щодо захисту прав інтелектуальної власності на окремі види об'єктів права інтелектуальної власності.

Судова юрисдикція – це інститут права, направлений на розмежування компетенції як різних ланок судової системи, так і видів судочинства – цивільного, кримінального, господарського та адміністративного [11]. Поняття юрисдикції пов'язане із питанням про форми та способи захисту прав, свобод та інтересів різних суб'єктів. Судова форма залишається пріоритетною, а не універсальною з-поміж всіх інших форм захисту, яка дозволяє захищати не будь-яке порушене, невизнане чи оспорюване право, свободу чи інтерес, а лише «будь-який юридичний спір» та «інші справи» (ст. 124 Конституції України).

Судова юрисдикція у сфері захисту прав інтелектуальної власності – це повноваження або компетенція суду щодо розгляду та вирішення спорів щодо прав на результати інтелектуальної, творчої діяльності. На сьогоднішній день, Указом Президента України від 29 вересня 2017 «Про утворення Вищого суду з питань інтелектуальної власності» [12] із системи судів було виокремлено самостійний спеціалізований суд, який уповноважений на вирішення спорів у сфері права інтелектуальної власності. Проте, в 2019 році розпочалися процедури відбору і створення Вищого суду з питань інтелектуальної власності, але після ліквідації Вищої кваліфікаційної комі-

сії суддів ці процеси були зупинені, і на сьогоднішній день суд не розпочав виконувати свої повноваження. Отже, наразі є актуальними наукові висновки, ґрунтовані на позитивному міжнародному досвіді, створення та роботи спеціалізованих судів з питань інтелектуальної власності.

На основі наявного досвіду можна доречно буде зробити висновок, що у країнах, де вже належно створені спеціалізовані суди, палати чи відділи, до повноважень яких входить вирішення спорів у сфері інтелектуальної власності, спостерігається підвищення інвестиційної привабливості країни. Такий підхід сприяє уніфікації судової практики, що в свою чергу допомагає передбачити поточні та майбутні судові рішення у схожих справах.

Спеціалізовані органи, які здійснюють судовий розгляд справ з питань інтелектуальної власності, функціонують у ряді країн, включаючи Швейцарію, Німеччину, Японію, Австрію, Францію, Мексику, Португалію, Корею, Таїланд, Великобританію та інші. Отже, досвід роботи таких інституцій виявляється дуже цінним для України, особливо у контексті утворення в нашій державі Вищого суду з питань інтелектуальної власності.

На сьогоднішній день, у світі створено близько 90 таких спеціалізованих судів [13]. Більшість країн, які створили спеціалізовані суди – це країни-учасниці ТРІПС. Такі суди мають різні назви – «Спеціалізований суд з інтелектуальних прав», «Суд з інтелектуальної власності та міжнародної торгівлі», «Суд інтелектуальної власності», «Патентний суд», «Суд з інтелектуальних прав». Створюються дані суди задля кваліфікованого захисту прав інтелектуальної власності та відносин, які витікають із цієї сфери. Суди, що створюються для захисту прав інтелектуальної власності, існують у формі спеціалізованих судів загальної юрисдикції, комерційних судів, апеляційних судів з особливою юрисдикцією (як у системі загальних, так і комерційних/арбітражних), адміністративних судів та окремих судів, що спеціалізуються на певній категорії справ.

Судова юрисдикція є критерієм для розподілу судів на дві категорії. До першої категорії відносяться суди, які уповноважені вирішувати спори щодо реєстрації прав на об'єкти інтелектуальної власності. Такі суди розглядають спори між органами державної влади, що здійснюють реєстрації прав інтелектуальної власності та заявниками. Друга категорія судів уповноважені вирішувати спори між правовласниками та особами, які порушили права інтелектуальної власності або на думку правовласника таке порушення мало місце.

Також в світі існує й інша практика – в судах загальної юрисдикції, створюються палати, які розглядають виключно спори щодо прав інтелектуальної власності. У той же час в деяких країнах розгляд справ щодо прав інтелектуальної власності розподілений між декількома юрисдикційними органами. Так, наприклад, у Великобританії, спори пов'язані з порушенням прав на об'єкти авторського права, в тому числі спори щодо авторських договорів вирішуються Трибуналом з авторських прав (Copyright Tribunal) [14]. Крім Трибуналу, у Великобританії працюють ще два спеціалізованих суду - Патентний суд, який структурно входить до Канцелярської палати Високого суду; і Патентний суд округу, перейменований в Суд інтелектуальної власності в підприємницькій діяльності [15]. До складу обох судів входять судді, які мають і юридичну, і технічну освіту, завдяки чому відбувається кваліфіковане вирішення спору [16]. Патентний суд розглядає справи щодо патентів, промислових зразків, сортів рослин. Суд з питань інтелектуальної власності в підприємницькій діяльності має ширшу юрисдикцію та розглядає справи щодо патентних прав, щодо торговельних марок, а також авторських прав. Крім того, якщо ціна позову більше £ 500 000, вона розглядається даним судом, а якщо менше £ 500 000 – Патентним судом [17].

Розмежування розгляду спорів щодо авторських прав та інших прав інтелектуальної власності відбувається і в Південно-Африкан-

ській Республіці. Так, Трибунал з авторських прав розглядають справи за участю організацій колективного авторськими правами, щодо порушень авторських прав та щодо авторських договорів, в той час як усі інші категорії справ у сфері інтелектуальної власності підпадають під юрисдикцію загальних судів країни [18].

В Сполучених Штатах Америки патентні спори розглядаються та вирішуються Апеляційним судом США по федеральному округу [19, с.27]. Важливо зазначити, що конфлікти у сфері права інтелектуальної власності у США не завжди доходять до суду, так як в даній країні розвинений інститут альтернативного вирішення спорів.

В Японії функціонує Вищий суд з інтелектуальної власності, який вирішує всі спори щодо захисту прав інтелектуальної власності. Даний суд є судом касаційної інстанції а також судом першої інстанції у спорах щодо рішень Японського патентного агентства і в спорах, ціна позову яких (незалежно від предмета спору) перевищує 1,4 мільйона ієн [20].

Отже, зважаючи на практику спеціалізованих судів зарубіжних країн, очікується, що судова реформа в Україні суттєво прискорить терміни розгляду справ та сформується більш єдина практика щодо специфічних спорів.

Однак, для застосування досвіду зарубіжних країн, необхідне належне дослідження українського підґрунтя. Таке підґрунтя має складатись із певних напрямків дослідження. Для ефективного функціонування спеціалізованого суду в Україні, необхідно дослідити: групи об'єктів права інтелектуальної власності, які є найбільш порушуваними; кількісні співвідношення порушень щодо різних об'єктів права інтелектуальної власності; в яких регіонах частіше відбуваються порушення прав інтелектуальної власності; зміст порушуваних прав; можливість забезпечення суду експертами з технічною освітою або освітою у сфері інтелектуальної власності та інші.

Тому, спори між конфліктуючими сторонами ефективніше буде вирішувати в спеціалізованому суді, що дасть змогу напрацювати

однорідну судову практику, що буде неможливо, якщо різні суди будуть здійснювати захист порушених прав.

Висновки. Відносини у сфері інтелектуальної власності характеризуються комплексністю, оскільки регулюються нормами різних галузей права: цивільного, господарського, митного, податкового, адміністративного, кримінального, тощо.

Вивчення досвіду зарубіжних країн щодо запровадження захисту прав інтелектуальної власності спеціалізованим судом дає можливість визначити переваги та недоліки кожної окремої моделі спеціалізованого суду.

Через велику кількість порушень прав інтелектуальної власності, доречним та актуальним є створення та функціонування спеціалізованого суду, який уповноважений на вирішення спорів щодо прав інтелектуальної власності.

Надмірна, тривалість процесу формування кадрового складу спеціалізованого суду наштовхує на думку, що вигоди від діяльності цього судового органу ще недостатньо усвідомило влада та суспільство. Водночас слід пам'ятати, що захист інтелектуальної власності є надзвичайно важливим для економічного розвитку держави та залучення іноземних інвестицій.

Досвід зарубіжних країн щодо захисту прав інтелектуальної власності спеціалізованим судом дає підстави стверджувати, що кваліфіковане вирішення спору в даній (специфічній сфері) здатне швидко вирішити спір, розвантажити загальні, господарські та адміністративні суду, повернути довіру до судової влади.

Дане наукове дослідження не вичерпує всю сферу вивчення судової юрисдикції у сфері захисту прав інтелектуальної власності, а може стати підґрунтям для подальших наукових доробок щодо судового захисту прав інтелектуальної власності; порівняльного аналізу моделей запровадження спеціалізованого судового захисту прав інтелектуальної власності; визначення ефективних способів захисту прав інтелектуальної власності; юрисдикції судових та позасудових органів щодо захисту прав інтелектуальної власності.

Анотація

Актуальність теми науково – дослідної роботи визначається необхідністю удосконалення системи захисту прав інтелектуальної власності шляхом функціонування спеціалізованого суду з питань інтелектуальної власності та позасудових способів вирішення спорів у зазначеній сфері. Метою статті є визначення повноважень суду у сфері захисту прав інтелектуальної власності в окремих країнах світу. Дослідження зосереджене на проблемі судової юрисдикції у контексті захисту прав інтелектуальної власності, з особливим акцентом на міжнародний аспект. У статті вивчаються механізми співпраці між національними та міжнародними судовими органами, враховуючи вплив міжнародних правових інструментів. Також висвітлюються проблеми, пов'язані з невизначеністю та розмежуванням компетенцій у міжнародних справах інтелектуальної власності. Важливий аспект дослідження полягає в аналізі взаємодії міжнародних судових органів та розгляді практичних аспектів судового захисту прав інтелектуальної власності. Основою методологічного підходу в даній науковій роботі є якісне поєднання загальнонаукових та спеціальних методів пізнання емпіричного та теоретичного рівнів дослідження. Головними результатами наукового дослідження слід вважати висновки, основані на досвіді зарубіжних країн, які дають підстави стверджувати, що кваліфікований розгляд судової справи здатне швидко вичерпати конфлікт, розвантажити загальні, господарські та адміністративні суди, повернути довіру до судової влади. Крім того, висновки, зроблені в ході наукового дослідження, можуть бути корисними для вчених, сфера наукового інтересу яких зосереджена на питаннях захисту прав інтелектуальної власності, юрисдикції судових та позасудових органів у сфері захисту прав інтелектуальної власності. Практична цінність даної наукової статті обумовлена аналізом міжнародного досвіду щодо захисту прав інтелектуальної власності спеціалізованим судом або іншим юрисдикційним органом, що може забезпечити вдосконалення вітчизняної системи захисту прав інтелектуальної власності.

Ключові слова: судова юрисдикція, юрисдикційний орган у сфері інтелектуальної власності, захист прав інтелектуальної власності, спеціалізований суд.

Kyryliuk A.V., Halupova L.I. Court jurisdiction in the field of intellectual property rights protection: international aspect

The relevance of the topic of scientific and research work is determined by the need to improve the system of protection of intellectual property rights through the functioning of a specialized court on intellectual property issues and extrajudicial methods of resolving disputes in the specified area. The purpose of the article is to determine the powers of the court in the field of protection of intellectual property rights in certain countries of the world. The research focuses on the issue of judicial jurisdiction in the context of intellectual property rights protection, with a special emphasis on the international aspect. The article studies the mechanisms of cooperation between national and international judicial bodies, taking into account the influence of international legal instruments. Problems related to uncertainty and delimitation of competences in international intellectual property cases are also highlighted. An important aspect of the research is the analysis of the interaction of international judicial bodies and consideration of practical aspects of judicial protection of intellectual property rights. The basis of the methodological approach in this scientific work is a qualitative combination of general scientific and special methods of knowledge at the empirical and theoretical levels of research. The main results of the scientific research should be considered conclusions based on the experience of foreign countries, which give grounds for asserting that a qualified consideration of a court case can quickly exhaust the conflict, relieve the general, economic and administrative courts, and restore trust in the judiciary. In addition, the conclusions made in the course of scientific

research can be useful for scientists whose field of scientific interest is focused on issues of protection of intellectual property rights, jurisdiction of judicial and extrajudicial bodies in the field of protection of intellectual property rights. The practical value of this scientific article is determined by the analysis of international experience in the protection of intellectual property rights by a specialized court or other jurisdictional body, which can ensure the improvement of the domestic system of protection of intellectual property rights.

Key words: judicial jurisdiction, jurisdictional body in the field of intellectual property, protection of intellectual property rights, specialized court.

Список використаної літератури:

1. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Page/210> (дата звернення: 12.12.2023).
2. Рябченко О.П. Юрисдикція як процесуальний інститут забезпечення законності у сфері державної митної справи: загальна характеристика. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 4. С. 147-150. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2016/41.pdf (дата звернення: 12.12.2023).
3. Цивільний процес України : підручник / за заг. ред. М.М. Ясинки. Київ : Алерта, 2014. 744 с.
4. Яновицька А.В. Юрисдикція суду за Цивільним процесуальним та Господарським процесуальним кодексами України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 4. С. 71–74.
5. Єфімов О. Правові засади цивільної юрисдикції. *Юридична Україна*. 2015. № 4–5. С. 105–108.
6. Федоренко В.В. Реалізація конституційних засад судочинства в статусі й діяльності органів конституційної юрисдикції України та зарубіжних країн. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. № 73. С. 201–207.
7. Риженко Н.О., Корольова О.А. Загальні положення про цивільну юрисдикцію. *Молодий вчений*. 2020. № 10 (86). С. 355-361.
8. Сопова К. Господарсько – правові спори щодо прав на торговельну. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2018. № 1. С. 54-64.
9. Савчук А. Визначення підсудності справ: чи єдина практика судів? URL: <https://uba.ua/ukr/news/7532/print/#:~:text=> (дата звернення: 12.12.2023).
10. Про утворення Вищого суду з питань інтелектуальної власності: Указ Президента України від 29 вересня 2017 року № 299/2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/299/2017#Text> (дата звернення: 12.12.2023).
11. Specialized Courts Map. International Intellectual Property Institute. URL: <http://iipi.org/map/map.htm> (дата звернення: 12.12.2023).
12. Jurisdictions, structure and history of UK Courts. Judiciary of UK. URL: <http://www.judiciary.gov.uk> (дата звернення: 12.12.2023).
13. Chancellor of the High Court, The Intellectual Property Enterprise Court Guide P. 3 / Justice UK. URL: <https://www.justice.gov.uk> (дата звернення: 12.12.2023).
14. Chancellor of the High Court, The Intellectual Property Enterprise Court Guide P. 4-6 /Justice UK. URL: <https://www.justice.gov.uk> (дата звернення: 12.12.2023).
15. Рязанова Н.І. Судовий захист інтелектуальних прав: досвід Великобританії. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=065e3e25-9dbf-4219-8fc5-b8afc55a9fd4> (дата звернення: 12.12.2023).
16. Copyright Act, 1978 (Act No. 98 of 1978, as amended up to Copyright Amendment Act 2002) Article 29 / WIPO. URL: <http://www.wipo.int> (дата звернення: 12.12.2023).
17. Flanders, Steven. The Federal Circuit - a Judicial Innovation : Establishing a U.S. Court of Appeals. New York, NY: Twelve Tables Press, 2010, P. 25-30.
18. Guidebook of Intellectual Property High Court, P.16 Intellectual Property High Court. URL: <http://www.ip.courts.go.jp> (дата звернення: 12.12.2023).
19. Захист прав на торговельну марку. URL: <https://www.inventa.ua/ua/nashi-poslugi/zakhyst-prav-na-torhovelnu-marku/> (дата звернення: 12.12.2023).

УДК [349.2:[349.3:364.3]](477)

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.34>

Яковлєв О.А.

*доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри трудового права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
ORCID ID: 0000-0002-7866-7839
Scopus Author ID: 57209980463*

ПРАВОВІ НЮАНСИ ФОРМУВАННЯ НАЛЕЖНОГО РІВНЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ САМОЗАЙНЯТИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

Слід погодитися із правниками, які наголосують, що стан соціального захисту самозайнятих осіб в Україні перебуває дещо в незадовільному стані. Удосконалення цього захисту повинно починатись, у першу чергу, із політичної волі органів законодавчої та виконавчої влади, а вже теоретично-методологічну основу щодо правового регулювання питань соціального захисту самозайнятих осіб повинні забезпечити науковці. Справедливим є твердження, що «в умовах зростання безробіття та погіршення фінансово-господарських показників в державі саме такі особи, котрі забезпечують себе роботою самостійно, можуть стати поштовхом до загальної стабілізації в суспільно-економічному житті країни». А ось головними напрямками удосконалення правового регулювання соціального захисту самозайнятих осіб повинно стати упровадження таких заходів: (1) чітке та законодавчо закріплене поняття самозайнятих осіб, (2) розширення способів їх соціального захисту нарівні із найманими працівниками, (3) надання пільгових умов для початку власної діяльності, (4) розширення форм обов'язкового соціального страхування [1, с. 106].

Стан опрацювання цієї проблематики. Незважаючи на важливість та нагальність надання соціального захисту самозайнятих осіб більшого акценту та динаміки, все ж питання правового забезпечення соціального захисту самозайнятих осіб наразі є мало-

слідженими, лише на рівні окремих статей та тез доповідей вчені-правники зосереджували увагу на цих питаннях, хоча у глобальному вимірі питання соціального захисту завжди цікавили науковців-правників.

Саме тому **метою цієї статті** є узагальнення тих напрацювань науковців, які вже були проведені у контексті порушеної тематики, виокремлення нагальних напрямків удосконалення правового забезпечення соціального захисту самозайнятих осіб та аналіз деяких проблем соціального захисту самозайнятих, які є на порядку денному, та вироблення пропозицій щодо їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Діяльність самозайнятих осіб як суб'єктів права соціального забезпечення ґрунтується на основних конституційних соціально-економічних правах і свободах людини та регулюється широкою нормативною базою, що зумовлено різноманітністю видів незалежної професійної діяльності як форми самозайнятості [2, с. 80]. Адже самозайняті особи можуть одночасно виступати суб'єктами-отримувачами соціального забезпечення та тими особами, які це забезпечення власне здійснюють (або сприяють шляхом, наприклад, того, що виступають страхувальниками для найманих осіб) [3, с. 51].

У той же час самозайняті особи можуть самостійно приймати рішення про заходи підтримки відповідно до власних побажань та

можливостей, а також щодо наявності певних юридичних обов'язків працівників із соціального забезпечення в процесі роботи. До таких обов'язків можна віднести, зокрема, страхові внески, у тому числі щодо загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, обов'язок надання відповідної інформації (про звільнених працівників; щодо стану охорони праці), тощо [3, с. 52].

У контексті цього, гострою є проблема гідного пенсійного забезпечення самозайнятих осіб, адже ті мізерні страхові внески, які самозайнята особа сплачує періодично, в кінцевому результаті можуть навіть не забезпечити їй достатнього розміру пенсії [1, с. 104-105].

У цьому аспекті, К. В. Гнатенко пропонує досить ґрунтовний підхід до напрямів удосконалення соціального захисту самозайнятих осіб, як-от: 1) переглянути систему відрахувань до Пенсійного фонду України, адже наразі діє така система, при якій самозайнята особа, сплачуючи ЄСВ мінімальними сумами, не в змозі забезпечити собі прийнятну пенсію, а в деяких випадках тільки може розраховувати на соціальну допомогу; 2) закріпити визначення поняття «самозайнята особа» в окремому нормативно-правовому акті або ж шляхом внесення відповідних змін до Податкового кодексу України, визначивши при цьому чіткий та конкретний перелік осіб, які відносяться до такої категорії з метою уникнення в майбутньому неоднозначних трактувань при розгляді спірних моментів в частині захисту прав та свобод самозайнятих осіб; 3) внести зміни до ст. 22 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [4], доповнивши її наступним змістом: «Допомога по тимчасовій непрацездатності внаслідок захворювання або травми, не пов'язаної з нещасним випадком на виробництві та професійним захворюванням, виплачується Фондом застрахованим самозайнятим особам, починаючи з першого дня непрацездатності за весь період до відновлення працездатності або до встановлення медико-соціальною експертною комісією

інвалідності (встановлення іншої групи, підтвердження раніше встановленої групи інвалідності) у порядку та розмірах, встановлених законодавством, без переривання страхового стажу»; 4) внести зміни до ч. 1 ст. 13 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [5], зазначити у наступній редакції: «Участь застрахованих осіб у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування припиняється: у разі якщо застрахованій особі відповідно до цього Закону призначено пенсію, і вона не продовжує працювати, окрім самозайнятої особи, якій за результатами її діяльності не вистачає страхового стажу для отримання пенсії, або якщо застрахована особа відповідно до цього Закону набула права на довічну пенсію чи одноразову виплату» [1, с. 105].

Для вдосконалення системи соціального захисту самозайнятих осіб, як пропонує О. Я. Коваль, необхідно: 1) запровадити системний підхід щодо законодавчого та нормативно-правового забезпечення соціального захисту самозайнятих осіб та передати частину фінансових ресурсів і повноважень у сфері соціального обслуговування та надання соціальних послуг недержавному сектору; 2) запровадити механізм підтримки громадських ініціатив на місцевому рівні; 3) спростити систему пільг і збільшити чисельність самозайнятих осіб, яких вона охоплює, з метою встановлення відповідності системи пільг державним зобов'язанням; 4) ввести функціонування єдиних підходів до механізму визначення вартості соціальних послуг та проведення постійної оцінки, аналізу, індивідуальних потреб у соціальних послугах, планування, розробки та запровадження державних стандартів соціальних послуг та їх якості; 5) забезпечити реальні права самозайнятим особам на пільги від держави з урахуванням їх сукупного доходу, індивідуалізації цих прав, особливо за професійною ознакою, а також з метою створення стимулів до ресурсозбереження та економії бюджетних коштів [6, с. 158].

А ось М. П. Шаварина вважає, що для успішного функціонування соціального страхування з тимчасової втрати працездатності самозайнятих осіб доцільно впровадити такі пропозиції: 1) удосконалити управління фінансовими ресурсами із соціального страхування самозайнятих осіб, ефективно здійснювати контроль за використанням фінансових ресурсів; 2) переглянути порядок нарахування і виплати допомоги з тимчасової непрацездатності самозайнятими особами [7, с. 256].

Ми підтримуємо усі наведені позиції науковців і дійсно вважаємо, що гострою є проблема щодо сплати страхових внесків самозайнятими особами, адже на практиці після сплати таких внесків ці особи не можуть забезпечити себе належного рівня соціальним захистом, хоча й саме самозайняті особи найбільше наразі мають вплив на формування сильної економіки України шляхом розвитку та розширення свого бізнесу, своєї діяльності. Створюючи робочі місця, сплачуючи страхові внески і за себе і за своїх працівників, самозайняті особи із досягненням пенсійного віку отримують часто мінімальний розмір пенсій, або трохи більший ніж мінімальний. Саме тому має бути змінений підхід до сплати ЄСВ самозайнятими особами та їх акумуляції.

Відповідно до ч. 1 ст. 4 Закону України від 08.07.2010 р. №2464-VI «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» із змінами та доповненнями (далі – Закон №2464) [8] платниками єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (далі – єдиний внесок; страховий внесок; ЄСВ) є:

– фізичні особи – підприємці, в тому числі ті, які обрали спрощену систему оподаткування (крім електронних резидентів (е-резидентів) (п. 4 ч. 1 ст. 4 Закону №2464 [8]);

– фізичні особи, які провадять незалежну професійну діяльність, а саме наукову, літературну, артистичну, художню, освітню або викладацьку, а також медичну, юридичну практику, в тому числі адвокатську, нотаріальну

діяльність, або особи, які провадять релігійну (місіонерську) діяльність, іншу подібну діяльність та отримують дохід від цієї діяльності (п. 5 ч. 1 ст. 4 Закону №2464 [8]);

– члени фермерського господарства, якщо вони не належать до осіб, які підлягають страхуванню на інших підставах (п. 5-1 ч. 1 ст. 4 Закону №2464 [8]).

Згідно з абз. 1 п. 2 ч. 1 ст. 7 Закону №2464 [8] єдиний внесок нараховується для платників, зазначених у пунктах 4 (крім фізичних осіб – підприємців, які обрали спрощену систему оподаткування (крім електронних резидентів (е-резидентів)), 5 та 5-1 ч. 1 ст. 4 Закону №2464 [8], – на суму доходу (прибутку), отриманого від їх діяльності, що підлягає обкладенню податком на доходи фізичних осіб. При цьому сума єдиного внеску не може бути меншою за розмір мінімального страхового внеску за місяць, у якому отримано дохід (прибуток).

У разі якщо таким платником не отримано дохід (прибуток) у звітному періоді або окремому місяці звітного періоду, такий платник має право самостійно визначити базу нарахування, але не більше максимальної величини бази нарахування єдиного внеску, встановленої Законом №2464 [8]. При цьому сума єдиного внеску не може бути меншою за розмір мінімального страхового внеску (абз. 2 п. 2 ч. 1 ст. 7 Закону №2464 [8]).

Для платників, зазначених у п. 4 ч. 1 ст. 4 Закону №2464 [8], які обрали спрощену систему оподаткування, єдиний внесок нараховується на суми, що визначаються такими платниками самостійно для себе, але не більше максимальної величини бази нарахування єдиного внеску, встановленої Законом № 2464 [8]. При цьому сума єдиного внеску не може бути меншою за розмір мінімального страхового внеску (п. 3 ч. 1 ст. 7 Закону №2464 [8]).

Законом України від 15.03.2022 р. №2120-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану»

[9] внесено зміни до розд. VIII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону №2464 [8]. Так, згідно з абз. 1 п. 9–19 розд. VIII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону №2464 [8] тимчасово, з 01 березня 2022 року до припинення або скасування воєнного стану в Україні та протягом дванадцяти місяців після припинення або скасування воєнного стану, особи, зазначені у п. 4, 5 та 5-1 ч. 1 ст. 4 Закону №2464 [8], мають право не нараховувати, не обчислювати та не сплачувати єдиний внесок за себе. При цьому положення абз. 2 п. 2 ч. 1 ст. 7 Закону №2464 [8] щодо таких періодів для таких осіб не застосовується.

При цьому такими особами розрахунок єдиного внеску у складі податкової декларації не заповнюється за період, в якому відповідно до абз. 1 п. 9–19 розд. VIII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону №2464 [8] єдиний внесок не нараховувався, не обчислювався та не сплачувався (абз. 2 п. 9–19 розд. VIII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону №2464 [8]).

Крім того, Законом України 26.01.2022 р. №2010-IX «Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей» [10], який набрав чинності 19.11.2022 р., внесено зміни до п. 9–8 розд. VIII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону №2464 [8], абз. 1 якого встановлено, що платники єдиного внеску, визначені ст. 4 Закону №2464, з числа осіб, стосовно яких згідно із Законом України від 26.01.2022 р. №2010-IX [10] встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, якщо вони не є роботодавцями, звільняються за заявою члена сім'ї або платника єдиного внеску, після їх звільнення та/або після закінчення їх лікування (реабілітації) від виконання обов'язків, визначених ч. 2 ст. 6 Закону №2464 [8], сплати недоїмки з єдиного внеску, пені та штрафів за її несплату на весь період позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України та протягом шести місяців після їх

звільнення. Заяву платник єдиного внеску подає протягом 90 днів після його звільнення (абз. другий п. 9-8 розд. VIII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону №2464 [8]).

Якщо платник єдиного внеску перебуває на лікуванні (реабілітації) після звільнення, заява подається протягом 90 днів після закінчення його лікування (реабілітації) (абзац третій п. 9-8 розд. VIII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону №2464 [8]). Термін перебування на лікуванні (реабілітації) підтверджується відповідною довідкою (випискою) установи, в якій проводилося лікування (реабілітація) такої особи (абз. 4 п. 9-8 розд. VIII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону №2464 [8]).

За осіб, визначених абзацом першим п. 9-8 розд. VIII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону №2464 [8], єдиний внесок за весь період позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України та протягом шести місяців після їх звільнення сплачується у розмірі, порядку і строки, визначені Кабінетом Міністрів України, за рахунок коштів державного бюджету. При цьому сума єдиного внеску не може бути меншою за розмір мінімального страхового внеску (абз. 5 п. 9-8 розд. VIII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону №2464 [8]).

Однак, незважаючи на вище проаналізовані надані права самозайнятим особам, у майбутньому проблема буде проявлятися на практиці у тому, що наразі відповідні періоди роботи, за які самозайняті особи не сплачували страхові внески, не будуть зараховані до страхового стажу для призначення пенсії. Адже відповідно до вимог чинного законодавства, до страхового стажу зараховуються тільки ті періоди діяльності, за які повністю сплачені страхові внески. Відтак, якщо самозайнята особа нині не сплачує ЄСВ, то не набуває страхового стажу. Тому, вважаємо, що з часом ці особи зіткнуться із ситуацією, що тривалий період часу не буде зарахований їм до страхового стажу, що матиме негативний вплив на рівень їх соціального захисту.

Окрім цього, так як наразі величезна кількість самозайнятих осіб прийняли рішення щодо несплати страхових внесків, то цей факт матиме негативний вплив на бюджет Пенсійного фонду України. У той же час, навіть якщо передбачити б зарахування періодів несплати страхових внесків самозайнятими особами до страхового стажу, то необхідно було б визначити джерело фінансування надання соціальних послуг та виплати матеріального забезпечення застрахованим особам, адже це безпосередньо залежить від сплати ЄСВ.

Висновки. Таким чином, нині стан соціального захисту самозайнятих осіб в Україні перебуває дещо в незадовільному стані. Гострою є проблема щодо сплати страхових внесків самозайнятими особами, адже на практиці після сплати таких внесків ці особи не можуть забезпечити себе належного рівня соціальним захистом, хоча й саме самозайняті особи найбільше наразі мають вплив шляхом розвитку свого бізнесу, своєї діяльності на формування сильної економіки України. Створюючи робочі місця, сплачуючи страхові внески і за себе, і за своїх працівників, самозайняті особи із досягненням пенсійного віку отримують часто мінімальний розмір пенсій, або трохи більший ніж мінімальний. Саме тому має бути змінений підхід до сплати ЄСВ самозайнятими особами та їх акумуляції.

Анотація

У статті автор підтримує правників, які зауважують, що нині стан соціального захисту самозайнятих осіб в Україні перебуває дещо в незадовільному стані. Відтак, потребує активний кроків щодо удосконалення правового забезпечення формування належного рівня соціального захисту цієї категорії осіб.

Автор наголошує, що гострою є проблема сплати страхових внесків самозайнятими особами, адже на практиці після сплати таких внесків ці особи не можуть забезпечити себе належного рівня соціальним захистом, хоча й саме самозайняті особи найбільше наразі мають вплив шляхом розвитку свого бізнесу, своєї діяльності на формування сильної економіки України. Створюючи робочі місця, сплачуючи страхові внески і за себе, і за своїх працівників, самозайняті особи із досягненням пенсійного віку отримують часто мінімальний розмір пенсій, або трохи більший ніж мінімальний. Саме тому має бути змінений підхід до сплати ЄСВ самозайнятими особами та їх акумуляції.

Увільнення самозайнятих осіб від сплати страхових внесків, у майбутньому буде проявлятися на практиці у тому, що такі періоди роботи, за які самозайняті особи не сплачували страхові внески, не будуть зараховані до страхового стажу для призначення пенсії. Адже відповідно до вимог чинного законодавства, до страхового стажу зараховуються тільки ті періоди діяльності, за які повністю сплачені страхові внески. Відтак, якщо самозайнята особа нині не сплачує ЄСВ, то не набуває страхового стажу. Тому з часом ці особи зіткнуться із ситуацією, що тривалий період часу не буде зарахований їм до страхового стажу, що матиме негативний вплив на рівень їх соціального захисту.

Окрім цього, так як наразі величезна кількість самозайнятих осіб прийняли рішення щодо несплати страхових внесків, то цей факт матиме негативний вплив на бюджет Пенсійного фонду України. У той же час, навіть якщо передбачити б зарахування періодів несплати страхових внесків самозайнятими особами до страхового стажу, то необхідно було б визначити джерело фінансування надання соціальних послуг та виплати матеріального забезпечення застрахованим особам, адже це безпосередньо залежить від сплати ЄСВ. Відтак, слід запровадити сплату хоча б мінімального страхового внеску за періоди воєнного стану, якщо самозайнята особа провадить свою діяльність.

У статті робиться висновок, що увільнення самозайнятих осіб від сплати страхових внесків, у майбутньому буде проявлятися на практиці у тому, що такі періоди роботи, за які самозайняті особи не сплачували страхові внески, не будуть зараховані до страхового стажу для призначення пенсії. Адже відповідно до вимог чинного законодавства, до страхового стажу зараховуються тільки ті періоди діяльності, за які повністю сплачені страхові внески. Відтак, якщо самозайнята особа нині не сплачує ЄСВ, то не набуває страхового стажу. Тому з часом ці особи зіткнуться із ситуацією, що тривалий період часу не буде зарахований їм до страхового стажу, що матиме негативний вплив на рівень їх соціального захисту.

Автор висловлює занепокоєння, що так як наразі величезна кількість самозайнятих осіб прийняли рішення щодо несплати страхових внесків, то цей факт матиме негативний вплив на бюджет Пенсійного фонду України. Відтак, слід запровадити сплату хоча б мінімального страхового внеску за періоди воєнного стану, якщо самозайнята особа провадить свою діяльність.

Ключові слова: самозайнята особа, соціальне страхування, соціальне забезпечення, соціальний захист, суб'єкт права соціального забезпечення, отримувач соціального забезпечення, надавач соціального забезпечення

Yakovlyev O.A. Legal nuances of establishing an appropriate level of social protection for self-employed persons in Ukraine

In the article, the author supports lawyers who note that the current state of social protection of self-employed persons in Ukraine is somewhat unsatisfactory. Therefore, active steps are needed to improve the legal support for the formation of an appropriate level of social protection for this category of persons.

The author emphasizes that the problem of paying insurance contributions by self-employed persons is acute, because in practice, after paying such contributions, these persons cannot provide themselves with an adequate level of social protection, although it is self-employed persons who currently have the greatest influence through the development of their business and their activities on the formation of a strong economy of Ukraine. By creating jobs, and paying insurance contributions for both themselves and their employees, self-employed persons reaching retirement age often receive the minimum amount of pensions, or slightly more than the minimum. That is why the approach to the payment of social security contributions by self-employed persons and their accumulation should be changed.

The article concludes that the exemption of self-employed persons from paying insurance contributions in the future will be manifested in practice in the fact that such periods of work, for which self-employed persons did not pay insurance contributions, will not be included in the insurance experience for the purpose of pension. After all, in accordance with the requirements of the current legislation, only those periods of activity for which the insurance premiums have been fully paid are included in the insurance experience. Therefore, if a self-employed person does not currently pay social insurance, he does not acquire insurance experience. Hence, over time, these persons will face the situation that a long period of time will not be included in their insurance record, which will have a negative impact on the level of their social protection.

The author expresses his concern that since currently, a huge number of self-employed persons have decided not to pay the insurance contributions, this fact will have a negative impact on the budget of the Pension Fund of Ukraine. Therefore, payment of at least the minimum insurance contribution for periods of martial law should be introduced, if a self-employed person carries out his activity.

Key words: self-employed person, social insurance, social security, social protection, subject of social security law, recipient of social security, provider of social security.

Список використаної літератури:

1. Гнатенко К. В. Напрями удосконалення соціального захисту самозайнятих осіб. *Прикарпатський юридичний вісник*. Вип. 1(10), 2016. С. 104-106.
2. Жовнір Т.Л. До питання гарантій самозайнятих осіб у сфері соціального забезпечення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2020. Вип. 60. С. 79–82.
3. Таракан Ю. І. Щодо основних соціальних прав самозайнятих осіб. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 4. С. 50-53.
4. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 23.09.1999 р. № 1105-XIV. *Офіційний вісник України*. 1999. № 42. Ст. 2080.
5. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV. *Офіційний вісник України*. 2003. № 33. Ст. 1770.
6. Коваль О. Я. Тарасенко Л.Л., Яцків Т.Г. Реформування соціальних пільг і привілеїв в Україні – наближення до європейських стандартів. Л. : Галиц. друкар, 2009. 216 с.
7. Шаварина М.П. Проблеми та шляхи вдосконалення соціального страхування з тимчасової втрати працездатності. *Наукові записки. Серія «Економіка»*. 2013. С. 252–256.
8. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 08.07.2010 р. № 2464-VI. *Офіційний вісник України*. 2010. № 61. Ст. 2108.
9. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану: Закон України від 24.03.2022 р. № 2142-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 32. Ст. 1693.
10. Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей: Закон України від 26.01.2022 р. № 2010-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 42. Ст. 2272.

УДК 342.346.32(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.35>

Дубинський О.Ю.

д.ю.н., професор,

професор кафедри морського та господарського права,

проректор з науково-педагогічної роботи, економічних,

юридичних та соціальних питань Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова

Дубинський І.Ю.

к.ю.н.,

доцент кафедри морського та господарського права

Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова

МІСЦЕ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У РОЗВИТКУ БУДІВЕЛЬНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. В умовах сьогодення, коли економіка держави перебуває в критичному стані в силу низки вагомих причин, однією з яких, і чи не найголовнішою, є повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України та нищівне руйнування країною-агресором значної кількості об'єктів різних галузей промисловості та житлового сектору, наукове осмислення ключових питань, що стосуються адміністративно-правового регулювання будівництва відіграє надзвичайно важливе значення. Така вагомість, передусім, зумовлена тим, що адміністративно-правове регулювання надає можливість діяти у правовому полі, розширює сферу діяльності, а також забезпечує запобігання вчиненню правопорушень в цій галузі економіки. Вочевидь, у контексті вказаних аспектів, дослідження галузі будівництва як об'єкта адміністративно-правового регулювання є доречним і актуальним.

Стан дослідження проблеми. Питання, що стосуються адміністративно-правового регулювання будівельної галузі були предметом дослідження відомих вчених-адміністративістів, з-поміж яких варто назвати В. Б. Авер'янова, О. Ф. Андрійко, Н. О. Армаш, Г. В. Атаманчука, Ю. П. Битяка,

В. В. Галуцька, Є. В. Додіна, Т. О. Коломоець, В. К. Колпакова, А. Т. Комзюка, О. В. Кузьменко, В. І. Курила, О. І. Остапенка, С. В. Петкова, О. В. Стукаленко, В. О. Шамрая та ін.

Мета статті полягає у дослідженні значення адміністративно-правового регулювання для розвитку будівельної галузі України.

Виклад основного матеріалу. Будівельна галузь, справедливо, може вважатись ключовою галуззю економіки України. У своїй сукупності будівельна сфера є тим комплексом, від рівня якого багато у чому залежить стан багатьох інших галузей економіки, а також економічний стан нашої держави загалом.

Подібної думки стосовно будівельної галузі дотримується В. А. Ціленко, зазначаючи, що розвиток економіки країни залежить від прогресу в галузевих сферах: промисловості, сільському господарстві, транспорті та зв'язку, будівництві, освіті тощо. Всі галузі економіки пов'язані між собою. Кожна галузь взаємодіє з іншою і вплив однієї галузі на іншу визначає стратегію розвитку як самої галузі, так і економіки в цілому. Залежно від ступеня впливу кожної галузі на іншу розвивається вся економіка. Будівельна галузь виконує роботи з нового будівництва, рекон-

струкції та розширення виробничих потужностей інших галузей. А також будівельна галузь використовує результати виробничої діяльності інших галузей. На сучасному етапі розвитку економіки України все більшого значення набуває стратегічне планування, за допомогою якого розробляється план і коригуються завдання відповідно до тих змін, які вносяться особливостями розвитку та взаємодії різних галузей економіки. Стратегія розробляється на основі довгострокових завдань згідно з прийнятою політикою використання ресурсів і досягнення поставленої мети. При цьому значна увага звертається на розробку і використання інструментів впливу взаємозв'язків між галузями економіки [1, с. 263].

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови знаходимо пояснення, що термін «будівельний» «стосується до спорудження будов, до будівництва (у 1 знач.). *Будівельна механіка*. // Який здійснює будівництво чого-небудь, бере безпосередню участь у будівництві чогось. // Признач. для будівництва; придатний для нього. // Який виготовляє окремі конструктивні елементи будов. *Будівельна індустрія* [2, с. 100].

Натомість, будівництво тлумачиться як: «1. Житлове будівництво. 1 Місце, де здійснюється будівництво, а також споруджувана будівля; установа або організація, яка будує, споруджує що-небудь. 3. чого або з означенням, тільки одн., перен. Створення певних суспільних відносин, суспільного ладу, нових форм управління державою, організації праці і т. ін. 4. тільки одн. Наука про спорудження будов та їх художнє оформлення; архітектура [2, с. 100].

З економічної точки зору тлумачиться будівництво у фінансово-економічному словнику А. Г. Завгороднього та Г. Л. Вознюка. Вчені розкривають цей термін як: 1) процес спорудження будівель і споруд; 2) галузь матеріального виробництва, що полягає у створенні нових підприємств, розширенні, реконструкції і технічному переобладнанні чинних підприємств та інших об'єктів виробничої

сфери, а також об'єктів невиробничої сфери. До продукції будівництва також належить капітальний ремонт будівельних об'єктів.

Особливості будівництва визначаються характером його продукції і полягають у тому, що вона є нерухомою і територіально закріпленою. Для будівництва притаманні відносно велика тривалість виробничого циклу, значна різноманітність споруджуваних будівель за призначенням, істотний вплив на виробничий процес географічних і, зокрема, кліматичних умов.

До будівництва як самостійної галузі економіки держави належать: організації будівництва, що виконують будівельно-монтажні роботи; організації з експлуатаційного і глибинного розвідувального буріння газових і нафтових свердловин; проектно-пошукові, проектно-конструкторські та науково-дослідні організації, що обслуговують будівництво; органи господарського управління будівництвом» [3, с. 83].

Водночас, у словнику знаходимо тлумачення таких понять, які безпосередньо торкаються теми нашого дослідження, а саме: «будівництво капітальне» та «будівництво незавершене». Отже, до будівництва капітального віднесено «створення нових, розширення, реконструкція, технічне переобладнання чинних підприємств та об'єктів виробничого і невиробничого призначення» [3, с. 83].

При цьому, будівництво незавершене становить «обсяг фактично освоєних капітальних вкладень на незакінчених і не введених до експлуатації будовах і об'єктах будівництва станом на певну дату.

До об'єктів, що перебувають на стадії будівництва незавершеного, належать об'єкти, спорудження яких продовжується; об'єкти, спорудження яких припинено тимчасово чи остаточно; законсервовані об'єкти; об'єкти, введені до експлуатації, акти приймання яких ще не затверджено» [3, с. 83].

Розкриваючи теоретичні аспекти визначення дефініцій «будівництво» та «капітальне

будівництво» О. В. Стукаленко зауважує, що у зміст сфери будівництва включаються різні види економічної діяльності, пов'язані з проектуванням, проведенням інженерних вишукувань, зведенням будівель і споруд, а також з іншими видами діяльності, спрямованими на створення об'єктів нерухомості (прикладне тлумачення). Різноманіття видів будівельної діяльності та суб'єктів владних повноважень, які беруть у ній участь, зумовлює специфіку будівельного комплексу. У зміст зазначеного поняття включаються суспільні відносини, що формуються під впливом відповідних управлінських, координаційних, наглядових та інших повноважень органів виконавчої влади (просторове тлумачення) [4, с. 105].

Вчена вважає, що поняття «капітального будівництва», на відміну від «будівництва», здебільшого використовується як економічна категорія, а у правовому полі – з позиції урегулювання договірних взаємовідносин (Цивільний кодекс, Господарський кодекс). Порівнюючи його з відповідною галуззю будівництва, автор зазначає, що воно набуло більшого поширення як в спеціальній літературі, так і в нормативно-правових актах. На думку вченої, ... надалі доцільно оперувати категорією «будівельна галузь» та її нормативно-правовою базою, що зосереджена в межах будівельного права [4, с. 105].

Розглядаючи питання правового регулювання будівельної діяльності через склад будівельних правовідносин, В. А. Ціленко, зауважує, що поглиблення ринкових відносин, поступове і неухильне зміцнення ринку будівельної продукції в загальнонаціональному та регіональному масштабах, ставка на входження до системи світового ринку передбачають взаємозв'язок загальних цілей розвитку будівельного комплексу із заходами конкретного характеру, що забезпечують досягнення цих цілей у певні моменти часу. Звідси стратегічна спрямованість державного регулювання будівельним виробництвом при його зовнішньому поточному прояві.

Аналізуючи результати реформування

будівельного господарства за роки незалежності, В. А. Ціленко, робить висновок про відставання можливостей будівельного комплексу від сучасних вимог ринку практично за всіма параметрами: товарним, господарським, матеріально-технічним, соціальним тощо [5, с. 225].

Водночас, Н. В. Бібік та О. І. Понуровський, розкриваючи аспекти державного регулювання будівельного ринку України, з-поміж пріоритетних напрямів розвитку будівельної сфери виокремлюють такі як:

«1) реформування будівельної галузі у сфері нормативно-правового забезпечення; 2) адаптація будівельного законодавства України до законодавства Європейського Союзу; 3) запровадження інновацій у розвитку сучасної наукової складової у будівельній галузі; 4) запровадження ефективного державного контролю та регулювання у сфері будівництва; 5) створення сприятливих умов для діяльності всіх учасників будівельного ринку; 6) удосконалення державних інструментів контролю та підтримки розвитку будівельного сектору економіки» [6].

Водночас науковці звертають увагу на те, що державна політика у будівельній сфері повинна не просто визначати нормативно-правове поле для регулювання діяльності суб'єктів ринку, а й створювати такі умови для їх функціонування, що містять у собі мінімум ризиків та втрат. Напевно, що для того, щоб державна політика була більш ефективною та відповідала дійсності, перш за все необхідно, щоб держава «працювала у симбіозі з підприємством», тобто при розробці нормативної бази враховувались такі фактори як: потенціал та перспективи розвитку, розмір підприємства, адже чим більше будівельне підприємство тим впливовішим воно є на ринку, що може негативно вплинути на конкуренцію, а в результаті і на якість наданих робіт чи послуг, кон'юнктуру ринку, специфіку будівельної галузі, стратегію будівельного підприємства, матеріально-технічну базу, ресурсний потенціал та ін. [6].

Отож, можемо зауважити, що багато дослідників будівельної галузі звертають увагу на важливість правового регулювання цієї сфери і, особливо, ми вбачаємо вагомість у цьому адміністративно-правового регулювання. Так, В. Ткаченко, підкреслює, що нормативне регулювання будівельного процесу, а саме планування та забудови територій, здійснюється шляхом прийняття нормативно-правових актів, правил, державних та галузевих будівельних норм, національних (державних) стандартів [7, с. 40].

Звертаючись до Закону України «Про будівельні норми» від 5 листопада 2009 року № 1704-VI з'ясовуємо, що законодавцем визначено низку термінів, а саме ст. 1 цього Закону під будівельними нормами розуміє «нормативний акт технічного характеру, що встановлює обов'язкові вимоги до об'єкта нормування у будівництві» [8]. Натомість, нормування у будівництві – це «діяльність із розроблення, погодження, перевірки, затвердження, внесення змін, скасування або визнання такими, що втратили чинність, будівельних норм [8].

Ще одним важливим законодавчим актом, який становить основу адміністративно-правового регулювання будівельної галузі є Закон України «Про основи містобудування» від 16 листопада 1992 року № 2780-XII. У цьому Законі вказано, що «будівельні норми, норми і правила встановлюють комплекс якісних та кількісних показників і вимог, які регламентують розробку і реалізацію містобудівної документації, проектів конкретних об'єктів з урахуванням соціальних, природно-кліматичних, гідрогеологічних, екологічних та інших умов і спрямовані на забезпечення формування повноцінного життєвого середовища та якнайкращих умов життєдіяльності людини.

Будівельні норми, норми і правила щодо планування, забудови та іншого використання територій, проектування і будівництва об'єктів містобудування розробляються і затверджуються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної

політики у сфері містобудування, іншими центральними органами виконавчої влади в порядку, визначеному законом» [9].

Згадуваний нами В. Ткаченко, розглядаючи співвідношення будівельних та правових норм у будівництві в контексті настання відповідальності за їх порушення, звертає увагу й на те, що дотримання усіх норм і правил під час планування будівництва є не лише обов'язковим з точки зору закону, але й запорукою комфортного і спокійного проживання в майбутньому. Виходячи з цього, дуже важливо дотримуватися якості будівельних робіт.

У цьому контексті дослідник цілком слушно вказує на те, що в чинному законодавстві поняття «якість будівельних робіт» не розкривається повною мірою, що призводить до труднощів у кваліфікації дій з неякісного виконання будівельних робіт. У літературі це поняття також відсутнє, хоча окремими авторами сформульовано близькі за значенням поняття «якість будівництва», «якість будівельної продукції». Визначення поняття «якість будівельних робіт» залежить від того, що розуміється під будівельними роботами. При цьому, В. Ткаченко, підкреслює, що оскільки спеціальні правові дослідження з цього питання відсутні, доречно спиратися на результати, викладені у технічній літературі.

Так, будівельні роботи являють собою сукупність будівельних процесів, що здійснюються на будівельному майданчику і які становлять будівельне виробництво. Результатом будівельного виробництва є будівельна продукція, тобто закінчені і здані в експлуатацію будівлі і споруди, до яких відносять нові будинки або споруди, тобто капітальне будівництво, капітальний ремонт, реконструкцію та технічне переозброєння існуючих будівель і споруд.

Основні завдання будівельного виробництва: 1) створення будівельної продукції у суворій відповідності до затверджених проектів; 2) забезпечення високої якості будівельних робіт відповідно до чинних норм; 3) підвищення ефективності капітальних вкладень;

4) зниження рівня трудових та матеріальних витрат [7, с. 40].

Аналізуючи нормативно-правову базу державного управління в галузі будівництва, Ю. Г. Прав, визначає перспективи її розвитку. На його думку такими є:

– адаптація системи законодавчого забезпечення державного управління в галузі будівництва до норм міжнародного права;

– проведення стандартизації норм реалізації будівельних проектів та якості будівельної продукції відповідно до світових стандартів якості;

– трансформація законодавчої бази щодо виведення невластивих для державного управління функцій до громадського контролю та фахових приватних структур, зокрема щодо можливостей забезпечення технічного аудиту, консалтингу, інжинірингу [10, с. 106].

У цьому контексті необхідно звернути увагу на питання здійснення контролю у будівельній сфері, який є одним з дієвих адміністративно-правових засобів дотримання норм чинного законодавства, що регламентує вказану сферу. Так, «процедуру здійснення заходів, спрямованих на дотримання замовниками, проектувальниками, підрядниками, сертифікованими відповідальними виконавцями робіт, підприємствами, що надають технічні умови щодо інженерного забезпечення об'єкта будівництва, та експертними організаціями (далі – суб'єкти містобудування) вимог законодавства у сфері містобудівної діяльності, будівельних норм, стандартів і правил під час виконання підготовчих та будівельних робіт», визначає постанова Кабінету Міністрів України від 23 травня 2011 р. № 553 «Про затвердження Порядку здійснення державного архітектурно-будівельного контролю» [11].

Відповідно до вказаної Постанови, державний архітектурно-будівельний контроль здійснюється за дотриманням: «1) вимог законодавства у сфері містобудівної діяльності,

проектної документації, будівельних норм, стандартів і правил, положень містобудівної документації всіх рівнів, вихідних даних для проектування об'єктів містобудування, технічних умов, інших нормативних документів під час виконання підготовчих і будівельних робіт, архітектурних, інженерно-технічних і конструктивних рішень, застосування будівельної продукції; 2) порядку здійснення авторського і технічного нагляду, ведення загального та (або) спеціальних журналів обліку виконання робіт (далі – загальні та (або) спеціальні журнали), виконавчої документації, складення актів на виконані будівельно-монтажні та пусконаладжувальні роботи; 3) інших вимог, установлених законодавством [11].

Висновки. Підсумовуючи викладене вище можемо констатувати, що адміністративно-правового регулювання займає вагомим місце у розвитку сфери будівництва. Адміністративно-правові акти, що становлять вагомим підґрунтя правового регулювання будівельної галузі регламентують широке коло питань, які стосуються, передусім, будівельних норм, правил, норм та стандартів, що розроблені в державі, відповідних державних і галузевих будівельних норм, а також відповідних планів територій та їх забудови.

Окремо варто виділити нормативно-правові акти, які регламентують процедурні питання здійснення контролю у будівництві та адміністративної відповідальності за правопорушення, що вчиняються у будівельній галузі.

Водночас, сьогодення ставить особливі вимоги до будівельної галузі, як такої, що має максимально забезпечити відновлення зруйнованих країною-агресором міст, селищ та сіл України. У цьому процесі правова основа має бути спрямована на забезпечення створення нових видів діяльності у будівельній галузі, а також залучення інвестицій та розвитку інноваційного потенціалу досліджуваної сфери.

Анотація

У статті досліджуються питання, пов'язані з окремими аспектами адміністративно-правового регулювання будівельної галузі нашої держави. Наголошено на тому, що в умовах сьогодення, коли економіка держави перебуває в критичному стані в силу низки вагомих причин, однією з яких, і чи не найголовнішою, є повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України та нищівне руйнування країною-агресором значної кількості об'єктів різних галузей промисловості та житлового сектору, наукове осмислення ключових питань, що стосуються адміністративно-правового регулювання будівництва відіграє надзвичайно важливе значення. Така вагомість, передусім, зумовлена тим, що адміністративно-правове регулювання надає можливість діяти у правовому полі, розширює сферу діяльності, а також забезпечує запобігання вчиненню правопорушень в цій галузі економіки.

Звернуто увагу на окремі складові адміністративно-правового регулювання будівельної галузі, зокрема ті, що стосуються будівельних норм, правил, норм та стандартів, що розроблені в державі, окремих державних і галузевих будівельних норм, а також відповідних планів територій та їх забудови. Підкреслено вагомість нормативно-правових актів, які регламентують процедурні питання здійснення контролю у будівництві та адміністративної відповідальності за правопорушення, що вчиняються у будівельній галузі. Акцентовано на тому, що сьогодення ставить особливі вимоги до будівельної галузі, як такої, що має максимально забезпечити відновлення зруйнованих країною-агресором міст, селищ та сіл України. У цьому процесі правова основа має бути спрямована на забезпечення створення нових видів діяльності у будівельній галузі, а також залучення інвестицій та розвитку інноваційного потенціалу досліджуваної сфери.

Ключові слова: будівництво, будівельна галузь, будівельна індустрія, адміністративно-правове регулювання, житлове будівництво, капітальне будівництво, будівельні норми, правопорушення в будівництві.

Dubynskyi O.Yu., Dubynskyi I.Yu. Place of administrative and legal regulation in the development of the construction industry of Ukraine

The article examines issues related to certain aspects of the administrative and legal regulation of the construction industry in our country. It was emphasized that in today's conditions, when the state's economy is in a critical state due to a number of good reasons, one of which, and perhaps the most important, is the full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine and the devastating destruction of a significant number of objects by the aggressor country various branches of industry and the housing sector, the scientific understanding of key issues related to the administrative and legal regulation of construction plays an extremely important role. Such importance is primarily due to the fact that administrative and legal regulation provides an opportunity to act in the legal field, expands the scope of activity, and also ensures the prevention of offenses in this area of the economy.

Attention is paid to certain components of the administrative and legal regulation of the construction industry, in particular, those related to construction regulations, rules, norms and standards developed in the state, individual state and industry construction regulations, as well as relevant plans of territories and their development. The importance of legal acts regulating procedural issues of control in construction and administrative responsibility for offenses committed in the construction industry is emphasized. Emphasis is placed on the fact that the present places special requirements on the construction industry, as such, which should maximally ensure the restoration of the cities, towns and villages of Ukraine destroyed by the aggressor country. In this process, the legal basis should be aimed at ensuring the creation of new types of activities in the construction industry, as well as attracting investments and developing the innovative potential of the studied area.

Key words: construction, construction industry, construction industry, administrative and legal regulation, housing construction, capital construction, construction regulations, construction violations.

Список використаної літератури:

1. Ціленко В. А. Будівельна діяльність як об'єкт господарсько-правової політики держави (введення в проблематику). *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2013. № 4 (15). С. 263–270.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII. 1728 с.
3. Загородній А. Г., Вознюк Г. Л. Фінансово-економічний словник. 3-тє вид., доп. та перероб. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2011. 844 с.
4. Стукаленко О. Теоретичні аспекти визначення дефініцій «будівництво» та «капітальне будівництво». *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 3. С. 103–106.
5. Ціленко В. А. Правове регулювання будівельної діяльності: склад будівельних правовідносин. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2014. № 2 (17). С. 225–235.
6. Бібік Н. В., Понуровський О. І. Аспекти державного регулювання будівельного ринку України. *Проблеми та перспективи функціонування будівельного комплексу в контексті забезпечення регіонального розвитку*. Інтернет конференція ХНУМГ ім. О. М. Бекетова. 2014. № 3. URL: <https://ojs.kname.edu.ua/index.php/area/issue/view/4> (дата звернення: 15.12.2023).
7. Ткаченко В. Співвідношення будівельних та правових норм у будівництві в контексті настання відповідальності за їх порушення. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 9. С. 40–44.
8. Про будівельні норми: Закон України від 5 листопада 2009 року № 1704-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 5. Ст. 41.
9. Про основи містобудування: Закон України від 16 листопада 1992 року № 2780-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 52. Ст. 683.
10. Прав Ю. Г. Законодавче забезпечення системи державного регулювання будівельної галузі: аналіз та перспективи розвитку. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2019. № 1 (20). С. 101–109.
11. Про затвердження Порядку здійснення державного архітектурно-будівельного контролю: постанова Кабінету Міністрів України від 23 травня 2011 р. № 553. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/553-2011-%D0%BF/#Text> (дата звернення: 15.12.2023).

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.36>

Ткач А.В.

*кандидат юридичних наук,
прокурор Печерської окружної прокуратури міста Києва,
ORCID ID: 0009-0007-3253-3687*

ПОВНОВАЖЕННЯ ПРОКУРОРА ЩОДО ЗДІЙСНЕННЯ КОНТРОЛЮ ЗА ПЕРЕБІГОМ СТРОКІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ПІД ЧАС ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Постановка проблеми. Після широкомасштабного вторгнення військ агресора на територію нашої держави, безумовно, досить гостро постала проблема збереження процесуальних строків, насамперед у кримінальних провадженнях з підозрюваним (ими), досудове розслідування у яких не було закінчено у розумінні ст.283 КПК України через настання виняткових обставин. Враховуючи положення, запроваджені з 15.03.2022 норми, передбаченої п. 3 ч. 1 ст. 615 КПК України, повноваженнями щодо зупинення строків досудового розслідування наділено прокурора лише у випадку якщо «відсутня об'єктивна можливість подальшого проведення, закінчення досудового розслідування та звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності». Відповідно до норм вказаної ст. 615 КПК – «строк досудового розслідування у кримінальному провадженні зупиняється на підставі вмотивованої постанови прокурора з викладом відповідних обставин та підлягає поновленню, якщо підстави для зупинення перестали існувати. До зупинення досудового розслідування прокурор зобов'язаний вирішити питання про продовження строку тримання під вартою» [1]. Тобто проблема збереження процесуальних строків частково вирішувалось наділенням прокурора винятковими повноваженнями зупиняти перебіг вказаного строку шляхом винесення вмотивованої постанови.

Проте, вказані обставини не поширюються на випадки, коли досудове розслідування на час запровадження воєнного стану уже було зупинено, наприклад у зв'язку із розшуком підозрюваного, а сторона захисту звернулась із скаргами до слідчих суддів щодо скасування постанов органу досудового розслідування про зупинення слідства. Саме під час розгляду таких скарг слідчими суддями виникає проблематика скасування постанов про зупинення досудового розслідування, що тягне за собою вичерпання строків досудового розслідування. Розглянемо правовий інструментарій реагування на вказані рішення.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є визначення повноважень прокурора щодо контролю за перебігом строків досудового розслідування під час дії правового режиму воєнного стану, дослідження актуальної судової практики на зазначену тематику та висловлення пропозицій щодо вирішення проблемних питань, які виникають під час правозастосовної діяльності.

Аналіз наукових публікацій. Питання, пов'язані із дотриманням строків досудового розслідування висвітлювався у працях О.А. Банчука, І.В. Гловюк, І.М. Гуткіна, В.П. Даневського, А.Я. Дубинського, С.О. Заїки, Д.В. Лук'янчикова, В.Т. Маляренка, А.М. Орлеана, О.О. Торбаса, О.Г. Яновської та інших, проте зазначена проблематика потребує подальшого дослідження та аналізу з точки зору актуальної слідчої та судової практики.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до змін, внесених Законом України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо посилення самостійності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури», стаття 219 КПК України зазнала суттєвих змін та з неї було виключено норми про обрахунок строків досудового розслідування з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, які суттєво ускладнювали збереження строків досудового розслідування у так званих «фактових» кримінальних провадженнях, у яких жодній особі не було повідомлено про підозру. За новою редакцією ст. 219 КПК України – «строк досудового розслідування обчислюється з моменту повідомлення особі про підозру до дня звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності, клопотанням про закриття кримінального провадження або до дня ухвалення рішення про закриття кримінального провадження» [1].

Проте вказані зміни не стосуються кримінальних проваджень, у яких досудове розслідування зупинено у зв'язку із розшуком підозрюваного, де досить часто сторона захисту, використовуючи надані чинним КПК України повноваження, вдається до оскарження у слідчого судді місцевого суду в межах територіальної юрисдикції постанови слідчого про зупинення досудового розслідування. У подальшому, у випадку задоволення такого клопотання сторони захисту, вказана обставина призводить до автоматичного вичерпання строків слідства і закриття кримінального провадження, що створює певну правову колізію для слідчих і прокурорів, оскільки згідно вимог чинного КПК вказана ухвала слідчого судді не підлягає окремому оскарженню до апеляційної інстанції.

Актуальність вказаної теми обумовлена обмеженістю процесуальних інструментів

реагування сторони обвинувачення на скасування вищезазначених постанов органу досудового розслідування навіть під час дії правового режиму воєнного стану та відсутністю у потерпілої сторони будь-якої можливості вплинути на вказані обставини. Адже згідно абзацу 2 ч. 5 ст. 219 КПК України, строк із дня винесення постанови про зупинення кримінального провадження до дня її скасування слідчим суддею включається у строки, передбачені цією статтею, крім випадків винесення такої постанови у порядку, встановленому статтею 615 цього Кодексу [1].

Натомість ч. 1 ст. 309 КПК України містить виключний перелік ухвал слідчого судді, які підлягають оскарженню. А саме під час досудового розслідування можуть бути оскаржені в апеляційному порядку ухвали слідчого судді про: 1) відмову у наданні дозволу на затримання; 2) застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або відмову в його застосуванні; 3) продовження строку тримання під вартою або відмову в його продовженні; 4) застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту або відмову в його застосуванні; 5) продовження строку домашнього арешту або відмову в його продовженні; 5-1) застосування запобіжного заходу у вигляді застави або про відмову в застосуванні такого заходу; 6) поміщення особи в приймальник-розподільник для дітей або відмову в такому поміщенні; 7) продовження строку тримання особи в приймальнику-розподільнику для дітей або відмову в його продовженні;

8) направлення особи до медичного закладу для проведення психіатричної експертизи або відмову у такому направленні; 9) арешт майна або відмову у ньому; 10) тимчасовий доступ до речей і документів, яким дозволено вилучення речей і документів, які посвідчують користування правом на здійснення підприємницької діяльності, або інших, за відсутності яких фізична особа - підприємець чи юридична особа позбавляються можливості здійснювати свою діяльність; 11) від-

сторонення від посади або відмову у ньому; 11-1) продовження відсторонення від посади; 12) відмову у здійсненні спеціального досудового розслідування; 13) закриття кримінального провадження на підставі частини дев'ятої статті 284 цього Кодексу [1].

Крім того, згідно ч.2 ст. 302 КПК України під час досудового розслідування також можуть бути оскаржені в апеляційному порядку ухвали слідчого судді про відмову у задоволенні скарги на постанову про закриття кримінального провадження або на рішення слідчого, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про закриття кримінального провадження на підставі пункту 9-1 частини першої статті 284 цього Кодексу, про скасування повідомлення про підозру чи відмову у задоволенні скарги на повідомлення про підозру, повернення скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора або відмову у відкритті провадження по ній [1].

Частина 3 цієї ж статті передбачає, що скарги на інші ухвали слідчого судді оскарженню не підлягають і заперечення проти них можуть бути подані під час підготовчого провадження в суді. Проте сам порядок реагування суддів на заперечення сторони обвинувачення, подані в порядку ч.3 ст. 309 КПК України в підготовчому судовому засіданні на ухвали слідчого судді, які не підлягали окремому оскарженню, у чинному кримінальному процесуальному порядку не визначений та потребує уточнення шляхом внесення змін до чинного КПК України.

З цього правила є виняток, сформований сталою судовою практикою. А саме окремому оскарженню підлягає ухвала слідчого судді, яка не входить до переліку, визначеному у ст. 309 КПК України, проте може бути скасована, якщо апелянт доведе, що вона не передбачена КПК України. Згідно з правовою позицією Верховного Суду України, викладеною у постанові від 12 жовтня 2017 року у справі № 757/49263/15-к, у разі, якщо слідчий суддя прийняв рішення, яке не передбачено КПК, або не узгоджується з положеннями ст. 304

КПК стосовно його повноважень, суду апеляційної інстанції при вирішенні питання про відкриття апеляційного провадження належить виходити з приписів ст. 9 КПК України, яка розкриває принцип законності кримінального провадження та в частині шостій установлює, що, коли положення цього Кодексу не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження, застосовуються загальні засади кримінального провадження, визначені частиною першою статті 7 цього Кодексу. Однією з таких засад є забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності (п. 17 ч. 1 ст. 7 КПК), а її зміст розкрито у ст. 24 КПК, згідно з частиною першою якої кожному гарантується право на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності суду, слідчого судді, прокурора, слідчого в порядку, передбаченому КПК [2].

Верховний Суд України сформулював висновок щодо застосування норми права, відповідно до якого, у разі постановлення слідчим суддею ухвали, що не передбачена кримінальними процесуальними нормами, до яких відсилають положення ч. 3 ст. 309 КПК, суд апеляційної інстанції не вправі відмовити у перевірці її законності, посилячись на приписи ч. 4 ст. 399 КПК [2]. Аналогічні правові позиції викладені в постановках Великої Палати Верховного Суду від 23 травня 2018 року у справах №№ 237/1459/17 та 243/6674/17-к [2].

Однак вказана судовою практикою не стосується можливості оскарження ухвали слідчого судді, постановленої за результатами розгляду клопотання сторони захисту, якою скасовано постанови органу досудового розслідування про зупинення досудового розслідування. Як зазначив Верховний Суд колегією суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду у постанові від 08 червня 2021 року у справі № 757/4386/21-к: «статтею 309 КПК України на рівні загальних норм закріплено перелік ухвал слідчого судді, які підлягають оскарженню в апеляційному порядку під час

досудового розслідування. А згідно з ч. 3 ст. 309 КПК, інші ухвали слідчого судді оскарженню не підлягають і заперечення проти них можуть бути подані під час підготовчого провадження в суді. При цьому у ст. 309 та ч. 3 ст. 392 КПК України використано спеціально-дозвільний тип правового регулювання оскарження ухвал слідчих суддів, згідно якого заборонено оскаржувати усі ухвали слідчих суддів, окрім тих, перелік яких визначений кримінальним процесуальним законом» [3].

З вказаного випливає, що єдиний правовий інструментарій, який залишається у сторони обвинувачення щодо оскарження ухвал слідчого судді про скасування постанов слідчого про зупинення досудового розслідування – це подання заперечень у підготовчому судовому засіданні безпосередньо в суді. Проте, в такому випадку існує велика імовірність прийняття судом першої інстанції рішення про закриття кримінального провадження в порядку п. 10 ч.1 ст. 284 КПК України. Не зважаючи на вказані обставини, досліджена нами актуальна судова практика Верховного Суду свідчить про зобов'язання, які покладаються на суддю суду першої інстанції належним чином розглянути заперечення прокурора на ухвали слідчого судді.

Однак, як переконує Алексашина Н.С., у чинному КПК України не врегульована процедура розгляду заперечень на ухвали слідчих суддів. В процесі розгляду заперечень суд фактично повинен надати оцінку законності та обґрунтованості ухвали слідчого судді, тобто переглянути рішення судді тієї самої інстанції, що суперечить принципу інстанційності, визначеного у ст.17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Також не визначені у законодавстві і можливі варіанти рішень за результатами розгляду заперечень на ухвалу слідчого судді [4].

За приписами ст. 22 КПК кримінальне провадження здійснюється на основі принципу змагальності, який передбачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення і стороною захисту їхніх правових позицій, прав,

свобод і законних інтересів засобами, передбаченими цим Кодексом.

При цьому, позбавивши сторони права на апеляційне оскарження певних ухвал слідчого судді під час досудового розслідування, законодавець не залишив їх без засобів правового захисту від незаконних або необґрунтованих рішень слідчого судді. За приписами ч. 3 ст. 309 КПК на ухвали слідчого судді, які не оскаржуються під час досудового розслідування, можуть бути подані заперечення під час підготовчого провадження в суді.

Відповідно до вже усталеної практики Верховного Суду, зокрема наведеній у постанові колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду від 05 липня 2023 року у справі № 235/7266/21 (провадження № 51-1109км22) зазначається, що Суд, отримавши такі заперечення, має їх розглянути під час підготовчого провадження або під час судового розгляду, в залежності від характеру поставленого питання, і прийняти вмотивоване рішення. Верховний Суд вже неодноразово зазначав, що суд, який розглядає обвинувачення по суті, наділений повноваженнями досліджувати усі обставини для вирішення питань, важливих для виконання його завдань. Такі ж висновки зроблено і в постанові Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 06 червня 2023 року у справі № 489/6721/21 (провадження № 51-4081км22). [5, 6].

За висновком Об'єднаної палати ККС, неприйняття судом першої інстанції до розгляду під час підготовчого судового засідання висловлених прокурором заперечень на ухвалу слідчого судді про скасування постанови слідчого про зупинення досудового розслідування та ненадання відповідей на доводи такого заперечення не лише не ґрунтуються на положеннях чинного кримінального процесуального закону, але й суперечать положенням ч. 3 ст. 309 КПК (постанова ККС від 13 лютого 2023 року в справі № 932/8842/20, провадження № 51-5954км21). Отже, за практикою суду касаційної інстанції суд має належно

перевірити заперечення учасника провадження на рішення, ухвалені слідчим суддею під час досудового розслідування, які відповідно до приписів ч. 3 ст. 309 КПК можуть бути висловлені навіть в усній формі. [7].

Таким чином, приходимо до висновку, що в аспекті застосування приписів ч. 3 ст. 309 КПК України сторона обвинувачення має можливість заперечити обґрунтованість ухвали слідчого судді, якою скасовано постанови слідчого про зупинення досудового розслідування, і суд зобов'язаний розглянути ці заперечення та прийняти рішення по суті питання, ґрунтуючись на власній оцінці обставин провадження. З метою єдності судової практики з вказаного питання, на наш погляд, необхідно уточнити на законодавчому рівні шляхом внесення відповідних змін до КПК України повноваження головуючого судді щодо реагування на виявлені порушення при винесенні не будь-яких ухвал слідчого судді (адже апеляційний перегляд - це функція суду апеляційної інстанції). А саме такого виду ухвал слід-

чих суддів, які безпосередньо впливають на обрахунок процесуального строку досудового розслідування у кримінальних провадженнях, у яких особі (особам) повідомлено про підозру та перебіг досудового розслідування зупинено у зв'язку із оголошенням розшуку підозрюваного (підозрюваних). Також дієвим, на нашу думку, з метою дотримання принципу юридичної визначеності було б запровадження у КПК України заборони на розгляд слідчими суддями клопотань сторін кримінального провадження, предметом яких слугували ті ж обставини, з приводу яких слідчими суддями уже приймалися рішення по суті, які набули законної сили. Вказані зміни викоринили б практику зловживання процесуальними правами та звернення до слідчих суддів без зазначення нових обставин з однотипними клопотаннями, рішення по яким уже приймалися, що призвело б до позитивного ефекту зменшення навантаження на слідчих суддів місцевих судів, особливо в судах, з надмірним навантаженням.

Анотація

У запропонованій статті висвітлено окремі аспекти змагального процесу сторони обвинувачення та захисту при вирішенні актуальних питань щодо обрахунку процесуального строку досудового розслідування під час дії правового режиму воєнного стану у кримінальних провадженнях, досудове розслідування у яких зупинено у зв'язку із розшуком підозрюваного. Проаналізовано актуальну судову практику, досліджено правові висновки Верховного Суду з обраної тематики. Спираючись на досліджену судову практику, зроблено висновки, що сторона обвинувачення все ж таки має можливість заперечити обґрунтованість ухвали слідчого судді, якою скасовано постанови слідчого про зупинення досудового розслідування під час підготовчого судового провадження, і суд зобов'язаний розглянути ці заперечення та прийняти рішення по суті питання, ґрунтуючись на власній оцінці обставин провадження.

Також у статті, з метою дотримання принципу юридичної визначеності, запропоновано уточнити на законодавчому рівні, шляхом внесення відповідних змін до КПК України, повноваження судді щодо реагування на виявлені порушення при винесенні ухвал слідчими суддями, які безпосередньо впливають на обрахунок процесуального строку досудового розслідування у кримінальних провадженнях, у яких особі (особам) повідомлено про підозру та перебіг досудового розслідування зупинено у зв'язку із оголошенням розшуку підозрюваного (підозрюваних). Серед іншого внесено пропозиції законодавчих змін щодо заборони розгляду слідчими суддями клопотань сторін кримінального провадження, предметом яких слугували ті ж обставини, з приводу яких слідчими суддями уже приймалися рішення по суті, які набули законної сили. Вказані зміни викоринили б практику зловживань процесуальними правами та звернення до слідчих суддів без зазначення нових обставин з однотипними клопотаннями, рішення по яким уже приймалися, що призвело б до позитивного ефекту зменшення навантаження на слідчих суддів місцевих судів.

Ключові слова: прокурор, слідчий суддя, воєнний стан, строки досудового розслідування, широкомасштабне вторгнення РФ, слідчий, зупинення досудового розслідування.

Tkach A.V. Powers of the prosecutor to control the course of pre-trial investigation during the legal regime of martial law

The article highlights certain aspects of the adversarial process of the prosecution and defense in resolving topical issues related to the calculation of the procedural term of pre-trial investigation during the martial law regime in criminal proceedings where the pre-trial investigation is suspended due to the search for a suspect. The author analyzes the current case law and examines the legal opinions of the Supreme Court on the selected topic. Based on the case law studied, the author concludes that the prosecution still has the opportunity to challenge the validity of the investigating judge's decision to cancel the investigator's decision to suspend the pre-trial investigation during the preparatory court proceedings, and the court is obliged to consider these objections and make a decision on the merits based on its own assessment of the circumstances of the proceedings. Also, in order to comply with the principle of legal certainty, the article proposes to clarify at the legislative level, by introducing appropriate amendments to the CPC of Ukraine, the powers of a judge to respond to the violations detected when making rulings by investigating judges which directly affect the calculation of the procedural term of pre-trial investigation in criminal proceedings in which a person (persons) has been notified of suspicion and the pre-trial investigation has been suspended due to the announcement of a wanted list of suspect (suspects).

Among other things, legislative amendments have been proposed to prohibit investigating judges from considering motions filed by parties to criminal proceedings that are based on the same circumstances as those on which investigating judges have already made decisions on the merits that have entered into force. These changes would eradicate the practice of abusing procedural rights and applying to investigating judges without specifying new circumstances with the same type of motions that have already been decided, which would have a positive effect of reducing the workload of investigating judges of local courts.

Key words: prosecutor, investigating judge, martial law, pre-trial investigation terms, large-scale invasion of Russia, investigator, suspension of pre-trial investigation.

Список використаної літератури:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI (*Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88) URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
2. Постанова Верховного Суду України від 12 жовтня 2017 року у справі № 757/49263/15-к URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105190837>
3. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 08 червня 2021 року у справі № 757/4386/21-к URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97495636>
4. Алексашина Н.С. Заперечення на ухвалу слідчого судді або рівняння з кількома невідомими. Судово-юридична газета. Блог. 2023. URL: <https://sud.ua/uk/news/blog/263599-zaperechennya-na-ukhvalu-slidchogo-suddi-abo-rivnyannya-z-kilkoma-nevidomimi>
5. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду від 05 липня 2023 року у справі № 235/7266/21 (провадження №51-1109км22) URL: https://protocol.ua/ua/postanova_kks_vp_vid_05_07_2023_roku_u_sprav_i_235_7266_21/
6. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 06 червня 2023 року у справі № 489/6721/21 (провадження № 51-4081км22). URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/111431188>
7. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 13 лютого 2023 року в справі № 932/8842/20, провадження № 51-5954кмо21 URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/109075145>

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.37>

Леоненко А.А.

аспірант наукової лабораторії з проблем протидії злочинності

Національна академія внутрішніх справ

ORCID ID: 0009-0001-0157-1089

СУЧАСНІ МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗАВІДОМО НЕПРАВДИВИХ ПОВІДОМЛЕНЬ ПРО ЗАГРОЗУ БЕЗПЕЦІ ГРОМАДЯН, ЗНИЩЕННЯ ЧИ ПОШКОДЖЕННЯ ОБ'ЄКТІВ ВЛАСНОСТІ

Вступ. За сучасних умов стрімкого розвитку, впровадження в повсякденне життя та активного використання населенням планети різноманітних електронних пристроїв неминуче постає питання ефективної протидії використанню вказаних засобів для вчинення кримінальних правопорушень, зокрема, завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності (ст. 259 Кримінального кодексу України) [1]. З огляду на те, що протягом останніх років, навіть попри воєнний стан, в Україні відзначається помітне зростання кількості вказаних завідомо неправдивих повідомлень, а результати їх розслідування досі залишають бажати кращого, дана проблема залишається актуальною. За даними Офісу Генерального прокурора України, у 2023 році із 1197 зареєстрованих злочинів з обвинувальним актом направлено до суду лише 62 кримінальні провадження (5,1%). За січень 2024 року вказані показники складають відповідно 139 облікованих кримінальних проваджень, з яких повідомлено про підозру лише у 7 з них (5%), а з обвинувальним актом до суду не направлено жодного кримінального провадження [3]. Тоді як за попередні роки вказані показники були вищими, хоча також свідчили про недостатню ефективну боротьбу з вказаним видом кримінальних правопорушень [4, с. 755]. Значна роль у підвищенні ефективності протидії вказаним кримінальним правопорушенням

належить активному і своєчасному використанню спеціальних знань і сучасних можливостей судових експертиз.

Результати та обговорення. Здійснення кримінального судочинства в сучасному суспільстві потребує постійного використання спеціальних знань, тобто знань у галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, якими не володіють слідчі, прокурори, судді, адвокати на рівні, необхідному для неупередженого і об'єктивного з'ясування окремих фактів та обставин, що за законом потребують обов'язкового встановлення або мають важливе правове значення під час доказування у кримінальному провадженні [5, с. 9].

Метою застосування спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, є сприяння збиранню, дослідженню, використанню доказової та орієнтуючої інформації для розкриття, розслідування та запобігання кримінальних правопорушень, а також розробка організаційних, тактичних, технічних методів, засобів, прийомів для роботи із криміналістично значимою інформацією, слушно зауважують Ю. М. Черноус і А. В. Лісіцький [6, с. 478].

Кримінальне процесуальне законодавство України визначає носіями спеціальних знань в кримінальному провадженні експерта і спеціаліста (ст.ст. 69, 71 КПК) [2]. Вказані особи застосовують свої фахові (спеціальні) знання в кримінальному провадженні у передбачених процесуальним законодавством формах:

спеціалісти – через консультування слідчого, участь у слідчих (розшукових) діях; експерти – під час проведення судових експертиз.

Таким чином, до основних форм використання спеціальних знань можуть бути віднесені: 1) безпосередньо використання спеціальних знань слідчим, слідчим суддею, судом, прокурором (ст. 22; 40; 46; 91; 92; 93; 94; 214; 223; 228; 236; 237; 238; 239; 240; 241; 245 КПК України); 2) участь спеціаліста при проведенні слідчих дій (ст. 56; 68; 71; 72; 79; 122; 226; 227; 237; 238; 239; 240; 241; 252; 266; 327; 354; 360; 491 КПК України); 3) призначення і проведення судових експертиз (ст. 69; 70; 79; 101; 102; 122; 242; 243; 244; 245; 327; 332; 486; 509; 518 КПК України) [7; 2].

Не вдаючись до розгляду окремих дискусійних поглядів щодо визначення поняття «спеціальні знання», хоча в основному, щодо їх природи походження, думки всіх авторів збігаються, вважаємо за правильне погодитися із думкою В. В. Бурлаки, І. В. Пиріг, Г. С. Бідняка, які достатньо широко, але разом з цим точно визначають спеціальні знання як сукупність теоретичних знань, практичних умінь і навичок у галузі науки, техніки, мистецтва чи ремесла, набутих унаслідок фахової підготовки або професійного досвіду роботи, що використовують з метою розслідування та попередження злочинів [8, с. 176; 9, с. 14–15].

Розслідування завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності має цілу низку особливостей, які слідчий має враховувати під час прийняття різних процесуальних і тактичних рішень, задля того, щоб розслідування було швидким, повним і виконало всі свої завдання. Однією з таких особливостей є необхідність активного використання спеціальних знань в різних формах: як для дослідження вилучених/отриманих під час проведення слідства об'єктів, так і для прийняття рішення щодо проведення (підготовки) певної слідчої (розшукової) дії. Зокрема, про необхідність допомоги з боку спеціалістів і експертів як обов'язкової для

проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування зазначили 67,6% опитаних нами слідчих і експертів.

Як ми раніше зазначали в своїх публікаціях, враховуючи особливості вчинення завідомо неправдивих повідомлень завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності (мотив, мета, способи вчинення та приховування), важливою умовою подальшого успішного розслідування є обов'язкова участь у проведенні першочергових слідчих (розшукових) дій (огляд місця події, допит, відповідного спеціаліста (вибухотехніка, спеціаліста з пожежної безпеки та ін.). Окрім консультативної та допомоги у пошуку, виявленні, фіксації та вилученні криміналістично значущої та доказової інформації (слідів злочину, злочинця, зразків тощо), такий спеціаліст може надати іншу допомогу. Наприклад, під час огляду місця події спеціаліст з використанням спеціальних технічних засобів може надати допомогу у виявленні прихованих камер відеоспостереження, які зафіксували певних осіб або певні події, інформацію, що можуть вказати напрям розслідування. Інший приклад: при розслідування даних злочинів часто виникає необхідність оглянути мобільний телефон, з якого робилося таке повідомлення. У цьому випадку щонайперше слідчий мусить пам'ятати про потребу з'ясувати пінкод, пароль чи графічний ключ для розблокування телефона з метою отримання доступу до інформації, що міститься в ньому. У випадках неможливості отримати таку інформацію (наприклад, особа категорично відмовляється це повідомити або власник телефона не встановлений), до огляду доцільно залучити спеціаліста у сфері комп'ютерних і високих технологій задля попередження втрати важливої доказової інформації. У зв'язку з цим нам видається важливим, як слушно з цього приводу зауважує А. В. Боднар, що результати діяльності фахівця, зокрема, у формі консультацій, варто фіксувати в процесуальних документах, інакше надана ними допомога втрачає

сенса. Аналіз ст. 71 КПК України дає підстави стверджувати, що пропозиції щодо консультацій, рекомендацій і результатів застосування науково-технічних засобів не суперечать вимогам закону. Відповідно, усні заяви слід фіксувати в протоколі, а письмові – долучати до протоколу [10, с. 52].

Однією з форм використання спеціальних знань у кримінальній процесуальній діяльності є проведення експертизи. Закон України «Про судову експертизу» (ст. 1) визначає поняття судової експертизи як дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, що містять інформацію, про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду [11].

Експертиза призначається у випадках, коли у процесі розкриття і розслідування злочину у слідчого виникає необхідність одержати відповіді на питання, які можна (або доцільно) вирішити лише за допомогою проведення експертного дослідження. Про необхідність допомоги з боку спеціалістів і експертів як обов'язкової для проведення слідчих (розшукових) дій (огляд, обшук) під час розслідування злочинів зазначили 67,6% опитаних нами слідчих і експертів.

Як свідчать результати проведеного анкетування слідчих і експертів, недостатність використання можливостей судових експертиз зазначають 82,9% опитаних нами респондентів. Основними причинами такого стану кримінальних проваджень опитані вважають:

- недостатню поінформованість слідчих про можливість експертизи – від 47,5% до 63,5 % слідчих, від 43,4% до 54,2% експертів (системи МВС);

- надання слідчими переваги іншим засобам збору доказів – від 22,7% до 35,0 % слідчих, від 15,0% до 18,1% експертів (системи МВС);

- велику тривалість термінів провадження експертизи – 82,5% слідчих, 6,5 % експертів.

Наразі не видається можливим навести всі види експертиз, які проводяться або

можуть бути проведеними в кримінальному провадженні. На нашу думку, на сьогодні перелік експертиз може визначатися лише існуванням певної галузі знань, наявністю її представників-спеціалістів та необхідністю використання їх професійних (спеціальних) знань для встановлення обставин вчинення злочину. Щороку, із розвитком науково-технічного прогресу, з появою нових знань, галузей знань, технологій, методик їх з'являється все більше. Важливим є наступне: спеціальні знання, якими фахівці послуговуються під час розслідування злочинів, ... обов'язково мають містити новітні технології, відповідати реаліям і вимогам часу, як правильно зазначають Х. М. Колодрас, К. Силенок [12, с. 93]. Саме за дотримання цієї важливої умови спеціальні знання можуть виконати покладені на них суб'єктами кримінального провадження, насамперед, слідчим, сподівання і завдання – допомогти у дослідженні та встановленні всіх обставин події злочину.

Основним суб'єктом організації використання спеціальних знань у кримінальному провадженні є слідчий (який діє під процесуальним керівництвом прокурора). Саме він наділений повноваженнями приймати процесуальні рішення під час досудового розслідування, також щодо залучення спеціаліста та призначення експертиз. Саме слідчий збирає та аналізує матеріали, вирішує, які саме обставини кримінального провадження потребують перевірки шляхом проведення експертизи, оцінює висновок експерта [13]. Завдання слідчого також полягає у тому, щоб вчасно виявляти нові напрями наукових досліджень, оцінювати їх можливості щодо дослідження (встановлення) певних питань та залучати їх до розслідування кримінального правопорушення у формі судових експертиз.

Повертаючись до учасників розслідування завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності слід згадати про необхідність належної взаємодії слідчого з експертом під час призначення судової экс-

пертизи. Призначення експертизи, підготовка матеріалів, збір порівняльних зразків і оцінка висновку експерта складають компетенцію слідчого. Проведення експертного дослідження, формулювання висновків і складання висновку є виключною компетенцією експерта.

Процес проведення судової експертизи під час досудового розслідування складається з трьох стадій: підготовка до призначення експертизи; проведення експертного дослідження; оцінка експертного висновку. Взаємодія слідчого з спеціалістами у процесі підготовки, призначення й оцінки судової експертизи здійснюється у таких формах: науково-методична робота спеціалістів зі слідчим; наукові консультації спеціалістів по конкретному кримінальному провадженню; залучення спеціалістів до проведення слідчих (розшукових) дій; попереднє дослідження слідів і речових доказів; проведення експертного дослідження; допомога спеціалістів в оцінці слідчим експертного висновку.

Докладний розгляд зазначених форм взаємодії доцільно проводити з урахуванням конкретних стадій провадження експертного дослідження.

У стадії підготовки до призначення судової експертизи слідчий повинен вирішити: яку інформацію необхідно одержати і які матеріальні об'єкти для цього необхідно досліджувати, які матеріали (у тому числі й для порівняльного дослідження) необхідно надати експерту для ефективного і якісного дослідження, як грамотно сформулювати питання на вирішення експерта. На цій стадії слідчий може звернутися до спеціаліста, щоб одержати відповідну науково-методичну допомогу. Останній може ознайомити слідчого сучасними можливостями та досягненнями традиційних видів експертиз, з новими видами експертиз, надати узагальнені відомості про практику проведення певних судових експертиз і ефективно використання їх результатів у процесі розкриття та розслідування злочинів, надати інформацію щодо

правила підготовки та оформлення матеріалів для проведення експертиз. Спеціаліст може проконсультувати слідчого щодо завдань, які вирішуються під час експертного дослідження, та питань щодо кожного виду судової експертизи.

Надання спеціалістом науково-методичної допомоги слідчому – це та форма взаємодії слідчого зі спеціалістом, яка має безперервно здійснюватися в процесі їх ділового співробітництва і поза процесом розслідування злочину, а не лише у стадії безпосередньої підготовки до призначення та проведенні судової експертизи. На недостатність використання спеціальних знань і навичок спеціалістів і експертів в розслідуванні вказали 57,1% опитаних слідчих і експертів.

Наступною формою взаємодії слідчого зі спеціалістами у стадії підготовки до призначення і проведення судової експертизи є наукове консультування за конкретним кримінальним провадженням. В слідчій практиці часто виникає необхідність в одержанні не лише загальних відомостей про можливість судових експертиз, але і у консультаціях спеціалістів за матеріалами конкретного кримінального провадження. Наприклад, спеціаліст, який брав участь у огляді місця події, проаналізувавши інформаційно-доказовий потенціал виявлених і вилучених об'єктів і речових доказів, може проконсультувати слідчого про доцільність, часові витрати і якісний склад інформації, яку можна одержати в результаті проведення їх експертних досліджень.

Безпосереднє проведення експертного дослідження – це компетенція експерта. Ми поділяємо точку зору М.М. Михеєнка, В.Т. Нора, В.П. Шибіко, що саме експерт визначає, яку методику дослідження представлених на експертизу матеріалів використовувати і якими технічними й іншими засобами йому користуватися [14, с. 234-237]. Проте, важливою і корисною формою взаємодії слідчого з експертами, спрямованою на підвищення якісного рівня розслідування,

є присутність слідчого під час проведення експертного дослідження.

Серед типових судових експертиз, які призначаються під час розслідування завідомо неправдивих повідомлень, слід назвати, перш за все, криміналістичну експертизу матеріалів та засобів звукозапису (фоноскопична експертиза), вибухотехнічну та експертизу матеріалів, речовин та виробів в разі, якщо йдеться про повідомлення щодо підготовки підпалу.

В разі виявлення слідів людини (сліди руке, взуття та ін.), наявності речових доказів або отримання такого повідомлення в письмовому вигляді (поштовий лист, електронною поштою, повідомлення в месенджері та ін.) необхідне призначення усіх можливих судових експертиз з виключним переліком питань для вирішення експертові. У тому місці, де знаходився злочинець в момент передачі завідомо неправдивого повідомлення, в разі встановлення такого, можуть залишитись і бути виявлені сліди взуття, сліди рук, мікрочастинки та мікрОВОЛОКНА з його одягу, запах та ін. Наприклад, авторознавчої, почеркознавчої, біологічної, молекулярно-генетичної, комп'ютерно-технічної експертизи тощо.

Як правильно зазначає у своїй роботі В. М. Лога, доказування при розслідуванні завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення або пошкодження об'єктів власності носить виключно ситуаційний характер. В залежності від змісту повідомлення та характеристики (обстановки) цих місць, визначається вибір слідчих (розшукових) дій та найбільш доцільна послідовність їх проведення для швидкого і повного виявлення та вилучення доказової та/або криміналістично-значущої інформації [15]. Це стосується й застосування спеціальних знань, а також вибір виду судової експертизи та винесення питань на її вирішення.

При розслідуванні завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян у матеріалах кримінального провадження повинні бути достатні докази того,

що особа, яка передала повідомлення, була переконана, що це повідомлення є саме хибним. Якщо зміст повідомлення однозначний і не може мати іншого тлумачення, достатньо його дослідження під час слідчих (розшукових) дій, наприклад, огляд носія такого повідомлення, дослідження його змісту, допити потерпілого, свідків, підозрюваного та ін. В іншій ситуації має бути призначена експертиза для отримання відповіді на питання, до яких висновків могла або мала дійти особа, яка отримала вказане повідомлення.

Якщо контакт був аудіальним, особа (особи) можуть запам'ятати особливості голосу та мовлення. Звідси, існує можливість отримати інформацію про вказані ознаки, які запам'яталися: особливості голосу або мови.

Беручи до уваги, що важливе значення передусім має встановлення особи, яка передала завідомо неправдиве повідомлення, необхідно призначення фоноскопичної експертизи, одним із завдань якої є ототожнення особи за фізичними параметрами голосу, а також встановлення особливостей її мови.

На вирішення експерту виносяться, зокрема, наступні питання:

- 1) одній чи декільком особам належить запис на представленій для дослідження фонограмі (усна мова та голос);
- 2) які стать, вік та інші фізичні дані особи, усна мова якої зафіксована на фонограмі;
- 3) які соціальні характеристики особи (освіта, професія, географічні райони формування усної мови, можливі місця проживання, дефекти мови, рівень культури і т. д.), усна мова якої записана на поданій фонограмі;
- 4) повідомлення, яке зафіксоване на фонограмі, є вивченим напам'ять чи прочитаним;
- 5) який дослівний зміст тексту, записаного на поданій фонограмі (у випадку нерозбірливого запису);
- 6) чи зафіксовано на поданій фонограмі телефонний номер, з якого телефонував анонім; з яких цифр він складається і яку має категорію (міський, міжміський зв'язок, телефон-автомат, приватний чи службовий телефон тощо) [16, с. 160-161].

Докладно організаційні положення із при-

значення фоноскопичної та молекулярно-генетичної експертиз, підготовки зразків для порівняльного дослідження, участі спеціалістів при проведенні огляду місця події при розслідуванні досліджуваної категорії злочинів наведено у методичних рекомендаціях «Особливості призначення та проведення експертиз звуко- та відеозапису, молекулярно-генетичних експертиз зі встановлення особи, яка передала завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності» [17].

При виявленні інших матеріальних слідів можуть призначатися інші дослідження, зокрема, дактилоскопічна експертиза (за слідами рук на мобільних або інших пристроях, які застосовувалися для/при вчиненні злочину), трасологічна (за слідами ніг людини, транспортних засобів та іншими слідами такого характеру). Зокрема, може бути призначена комп'ютерно-технічна експертиза, яка належить до виду інженерно-технічних експертиз і об'єктом дослідження якої є комп'ютерна техніка та (або) комп'ютерні носії інформації. Дана експертиза проводиться з метою: визначення статусу об'єкта як комп'ютерного засобу, виявлення і вивчення його ролі в розслідуваному злочині, а також отримання доступу до інформації на електронних носіях з подальшим всебічним її дослідженням.

В разі встановлення місця, де знаходився злочинець в момент передачі завідомо неправдивого повідомлення, можуть залишитись і бути виявлені сліди взуття, сліди рук, мікрочастинки та мікрОВОлокна з його одягу, запах та ін. Вказане може бути підставою для призначення судово-біологічної, молекулярно-генетичної та експертизи матеріалів і речовин. Завданням експертизи матеріалів і речовин, зокрема, є: виявлення на предметах обстановки місця події (предметах-носіях) мікрочастинок або мікрослідів певних матеріалів і речовин (частинок фарби, слідів паливно-мастильних матеріалів, слідів металізації, мікрОВОлокон, частинок наркотичних засобів тощо).

Якщо повідомлення передається з використанням матеріальних носіїв, відповідна інформація, в тому числа у вигляді слідів, залишається на таких носіях. Дослідження носіїв інформації та матеріалів, за допомогою яких інформація була зафіксована на них, може бути проведено в рамках, наприклад, комп'ютерно-технічної експертизи, яка належить до виду інженерно-технічних експертиз і об'єктом дослідження якої є комп'ютерна техніка та (або) комп'ютерні носії інформації. Дана експертиза проводиться з метою: визначення статусу об'єкта як комп'ютерного засобу, виявлення і вивчення його ролі в розслідуваному злочині, а також отримання доступу до інформації на електронних носіях з подальшим всебічним її дослідженням.

Для встановлення всіх обставин вчинення завідомо неправдивого повідомлення також можуть бути призначені інші експертизи, потреба в яких може виникнути при розслідуванні та збиранні доказової бази по кримінальному провадженню: судово-психологічна, судово-психіатрична, судово-медична, комплексні експертизи тощо.

Враховуючи основні (переважно асоціальні, егоїстичні) мотиви вчинення даного злочину, які тем не менш становлять серйозну загрозу для суспільства, для значної кількості людей, а також необхідність, важливість і водночас складність доказування саме суб'єктивної сторони злочину, а також інколи значне коло причетних до вчинення злочину осіб, важливого значення для встановлення всіх обставин вчинення даного злочину має використання спеціальних знань експертів-психологів (фахівців у галузі юнацької, дитячої, медичної психології).

Вказані знання використовуються зазвичай у формі судової експертизи в разі наявності у слідчого сумнівів щодо психічного здоров'я підозрюваного. Приводами до виникнення таких сумнівів можуть, зокрема, бути: заява підозрюваного або його родичів про лікування в психіатричній лікарні, перебування на обліку у психіатра, інформація про неадек-

ватність поведінки підозрюваного, а так само встановлення такої самим слідчим під час розслідування та ін.

Експертизою може бути встановлено: чи страждала особа в період вчинення правопорушення будь-яким психічним захворюванням, чи страждає вона на сьогоднішній день будь-яким психічним захворюванням, чи може особа усвідомлювати свої дії і керувати ними, тобто чи слід її вважати осудною, чи не позбавляють відхилення психіки у особи її здатності усвідомлювати свої дії та керувати ними, та ін. В разі необхідності може бути призначено комісійну експертизу (у складі декілької експертів, з яких – не менше ніж два однієї спеціальності). В разі необхідності вирішення питань, що потребують спеціальних знань з різних галузей спеціальних знань, призначається комплексна експертиза (психолого-психіатрична) [18, с. 33-35].

Як свідчить практика, в разі вчинення завідомо неправдивого повідомлення неповнолітньою особою обов'язково призначається психологічна або комплексна психолого-психіатрична експертиза. У комплексній експертизі такого типу в компетенцію психіатра-експерта входить встановлення наявності або відсутності нервово-психічних розладів у обстежуваної особи, а психолог-експерт встановлює здатність особи із зазначеними видами патології правильно сприймати обставини, що мають значення для справи, і давати про них правильні показання, а також правильно розуміти характер і значення вчинених у відношенні його дій (С. М. Лозова, 2014). В разі виникнення під час розслідування у слідчого сумнівів у психічному здоров'ї підслідної особи, нагальну увагу слід звертати на використання спеціальних психологічних і психіатричних знань як у формі консультацій обізнаної особи, так і призначення судової психологічної і комплексної психолого-психіатричної експертизи, розмежування їх компе-

тенції і правильний підбір питань експертам [19, с. 169-170].

Оцінка та використання висновку експерта – це розумовий процес, спрямований на виявлення значення цього засобу доказування для встановлення обставин розслідуваної події і прийняття слідчим наступних рішень. Слід погодитися з Б. В. Романюком, що слідчий повинен оцінювати висновок експерта з позиції наукової методології пізнання та відповідності його достовірним знанням про об'єкти дослідження [20, с. 161]. Важливо, щоб слідчий розумів сутність висновків експерта, вмів аналізувати хід експертного дослідження, тому що неправильна оцінка доказового значення висновку експерта може привести до негативних наслідків, зокрема, до тактичних і процесуальних помилок, а надалі – до неправильних висновків і прийнятих тактичних і процесуальних рішень, що обов'язково негативно позначиться на результатах розслідування і судовій перспективі кримінального провадження.

Висновки. Активне використання спеціальних знань та сучасних можливостей судових експертиз при розслідуванні завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення або пошкодження об'єктів власності дозволяє вирішувати різноманітні питання, сприяючи вирішенню завдань розслідування. Належна взаємодія слідчого зі спеціалістами та судовими експертами на кожному з етапів проведення експертного дослідження, починаючи від прийняття рішення про необхідність проведення експертизи та до оцінки висновку експерта, дозволяє одержати якісну, професійну, засновану на спеціальних знаннях експерта, інформацію щодо події, механізму скоєння злочину, особу, яка вчинила злочин, та процесуально закріпити отримані дані, забезпечивши в подальшому їх використання в доказуванні у кримінальному провадженні.

Анотація

У статті розглянуто питання, присвячені особливостям застосування спеціальних знань і сучасних можливостей судових експертиз при розслідуванні завідомо неправдивих повідо-

млень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності. Проаналізовано кримінальну статистику та стан із розслідуванням вказаних злочинів. Відзначено зростання кількості завідомо неправдивих повідомлень та недостатньо ефективну протидію правоохоронних органів вказаним кримінальним правопорушенням. Метою роботи було дослідження сучасних можливостей використання спеціальних знань при розслідуванні завідомо неправдивих повідомлень. В роботі здійснено дослідження сучасних напрямів використання спеціальних знань і можливостей судових експертиз в розслідуванні. Визначено, що значна роль у підвищенні ефективності протидії вказаним кримінальним правопорушенням належить активному використанню спеціальних знань і сучасних можливостей судових експертиз. Обґрунтовано необхідність належної взаємодії слідчого зі спеціалістами та судовими експертами на кожному з етапів проведення експертного дослідження. Розглянуто напрями використання спеціальних знань при розслідуванні завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності. Наведено типові судові експертизи та питання, що виносяться на їх вирішення. Практичне значення роботи полягає у тому, що дотримання наведених рекомендацій із застосування спеціальних знань і сучасних можливостей судових експертиз здатне зробити швидким і ефективним розслідування завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності.

Ключові слова: завідомо неправдиве повідомлення, досудове розслідування, спеціальні знання, спеціаліст, експерт, експертиза.

Leonenko A.A. Modern possibilities of using special knowledge in the investigation of intentionally false reports on the security threat to citizens, destruction or damage to property

The article deals with the issues related to the peculiarities of application of special knowledge and modern capabilities of forensic examinations in the investigation of intentionally false reports on the security threat to citizens, destruction or damage to property. The author analyses criminal statistics and the state of investigation of these crimes. The author notes an increase in the number of intentionally false reports and insufficiently effective counteraction of law enforcement agencies to these criminal offences. The purpose of the study was to investigate the current possibilities of using special knowledge in the investigation of intentionally false reports. The article examines the current trends in the use of special knowledge and the possibilities of forensic expertise in the investigation. A significant role in improving the effectiveness of combating these criminal offences is determined to belong to the active use of special knowledge and modern forensic capabilities. The necessity of proper interaction of the investigator with specialists and forensic experts at each stage of expert research is substantiated.

The author examines the areas for usage of special knowledge in the investigation of intentionally false reports on the security threat to citizens, destruction or damage to property. Typical forensic examinations and issues to be resolved in them are presented. The practical significance of the work is that compliance with the above recommendations on the use of special knowledge and modern forensic capabilities can make the investigation of intentionally false reports on the security threat to citizens, destruction or damage to property objects quick and efficient.

Key words: intentionally false report, pre-trial investigation, special knowledge, specialist, expert, examination.

Список використаної літератури:

1. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / М. І. Хавронюк, О. О. Дудоров та ін. 11-те вид. перероб. та допов. Київ, 2019. 1384 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України з постатейними матеріалами практики Європейського суду з прав людини / Ю. Г. Севрук, А. В. Столітній, О. В. Сапін О.В. 2-ге вид. перероб. і допов. Київ, 2019. 952 с.
3. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/prozareystrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultativih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>. (дата звернення 10.12.2023).

4. Леоненко А. А. Особливості проведення слідчих (розшукових) дій при розслідуванні завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 754-763. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-10/183>
5. Судові експертизи в процесуальному праві України: навч. посіб. – Київ : Видавництво Ліра.-К, 2023. Вип. 3. 366 с.
6. Черноус Ю. М., Лісіцький А. В. Спеціальні знання у кримінальному провадженні: поняття, зміст, форми реалізації під час розслідування кримінальних правопорушень. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. №1. С. 477-480. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-1/112>. С. 478
7. Ваканич О.В. Форми використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. URL: <http://www.spilnota.net.ua/ua/article/id-1466/>(дата звернення 10.12.2023).
8. Бурлака В. В. Розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. - Київ, 2021. 266 с.
9. Пиріг І. В., Бідняк Г. С. Використання спеціальних знань на досудовому розслідуванні : навчальний посібник. Дніпро, 2019. 140 с.
10. Боднар А. В. Форми використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження майна. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 3 (104). С. 46–56.
11. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-ХІІ (зі змін. та допов.). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=4038-12> (дата звернення: 01.11.2023).
12. Колодрас, Х. М., Силенок, К. (2021). Застосування спеціальних знань під час розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних речовин. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 2 (24). С. 92-108. DOI: 10.32353/khrife.2.2021.06.
13. Chornous, Yu., & Leliuk, T. (2023). Organization of forensic examinations in criminal proceedings as a condition for the effectiveness of the investigation of criminal offences. *Law Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 13(2), 50–62. DOI: <https://doi.org/10.56215/naia-chasopis/2.2023.50>.
14. Михеєнко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П. Кримінальний процес України: Підручник. – К.: Либідь, 1992. 431 с.
15. Лога В. М. Розслідування завідомо неправдивого повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. - К., 2012. 20 с.
16. Методика розслідування окремих видів злочинів: навч. посібник / О. І. Гарасимів, О. М. Дуфенюк, О. В. Захарова та ін.; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. 2-ге вид., перероб. та допов. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 312 с.
17. Особливості призначення та проведення експертиз звуко- та відеозапису, молекулярно-генетичних експертиз зі встановлення особи, яка передала завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності : метод. рек. (Чернявський С. С., Юсупов В. В., Горбач-Кудря І.А. та ін.].- К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. 35 с.
18. Призначення судових експертиз під час розслідування неправдивого повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності : метод. рек. (Охріменко С. С., Юсупов В. В., Приходько Ю. П. та ін. – К.: Нац. акад. внутр. справ., 2016. 42 с.
19. Судова психіатрія : навч. посіб. / С. В. Жабокрицький, А. П. Чуприков. - К. : МАУП, 2004. 176 с.
20. Романюк Б.В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві: Монографія. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2002. 196 с.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.38>

Коломоєць Т.О.

*доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
заслужений юрист України,
декан юридичного факультету,
Запорізький національний університет*

Курінний Є.В.

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного та адміністративного права,
Запорізький національний університет*

Титаренко М.В.

*PhD, доцент кафедри конституційного та адміністративного права,
Запорізький національний університет*

ОБОВ'ЯЗКОВІСТЬ СУДОВИХ РІШЕНЬ ЯК СТАНДАРТ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА: ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ТА НОРМАТИВНА ВИЗНАЧЕНІСТЬ

Вступ. Система адміністративного судочинства України розвивається під впливом низки факторів, серед яких можна виділити внутрішні, до яких належать ступінь розвитку держави, її економічний потенціал, рівень забезпечення системи захисту прав та свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб, загальний стан соціального добробуту, інституційне забезпечення правосуддя, та зовнішніх, вирішальним серед яких є оцінка відповідності дотримання принципів справедливості та верховенства права як основоположних принципів судочинства.

Обов'язковість судових рішень є одним із стандартів адміністративного судочинства, що передбачений положенням статті 2 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) [1]. Конституційне закріплення даного принципу додатково свідчить про його основоположність та загальність для всієї системи судової влади, проте цінним для науки адміністративного права буде додаткове дослідження змісту даної

засади в межах теоретичних напрацювань та правозастосовної практики. Тому, враховуючи тенденції європейського розвитку України, аналіз нормативного визначення та підходів до розуміння даного принципу в межах наукової доктрини на правозастосовної практики є актуальним та необхідним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В наукових роботах вітчизняних учених – дослідників різних галузей процесуального права - принцип обов'язковості судових рішень неодноразово виступав у якості предмету досліджень. Слід відзначити результати наукової роботи таких учених, як Авер'янов В. Ю., Бевзенко В. М., Капля О., Козюбра М. І., Коліушко І. Б., Мельник Р. С., Пасенюк О. М., Педько Ю. С., Писаренко Н. Б., Пухтецька А. А., Тищенко М. М. та інших.

Метою статті є дослідження принципу обов'язковості судових рішень як одного із основоположних стандартів адміністративного судочинства та аналіз визначення його змісту.

Наукова новизна публікації полягає в узагальненні концептуальних підходів для

визначення змісту принципу обов'язковості судових рішень для забезпечення функціонування ефективного та справедливого адміністративного судочинства в Україні.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження складають методи та прийоми наукового пізнання, серед яких слід виокремити такі як системного аналізу, індукції, порівняння, діалектики, порівняльно-правовий метод.

Виклад основного матеріалу. Пунктом 9 статті 129 Конституції України передбачено, що одним із принципів судочинства є принцип обов'язковості судових рішень. Водночас положенням статті 129-1 Основного Закону закріплено, що суд ухвалює рішення іменем України. Судове рішення є обов'язковим до виконання. Держава забезпечує виконання судового рішення у визначеному законом порядку. Контроль за виконанням судового рішення здійснює суд [2]. Даним положенням було доповнено Конституцію згідно із Законом № 1401-VIII від 02.06.2016 «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» [3], пояснювальною запискою до якого передбачено, що зміни в організації правосуддя в Україні ґрунтуються на положеннях Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», схваленої Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5, яка передбачає, що судову реформу було визначено як першочергову. Судова реформа є однією з найочікуваніших у суспільстві, оскільки справедливий, безсторонній та неупереджений суд є важливою гарантією ефективної боротьби з корупцією, надходження в Україну інвестицій, забезпечення прав і свобод кожного та побудови держави, керованої верховенством права. Стратегією реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015 – 2020 роки, що схвалена Указом Президента України від 20 травня 2015 року № 276, визначено, що судова реформа включатиме як оновлення законодавства, так і прийняття змін до Конституції України [4].

Як зазначає О. Капля, принцип обов'язковості судових рішень в адміністративному судочинстві втілюється безпосередньо у Кодексі адміністративного судочинства, а саме щодо обов'язковості судових рішень (стаття 14), підстав для звільнення від доказування (стаття 72), наслідків набрання законної сили судовим рішенням (стаття 255), судового контролю за виконанням судових рішень (стаття 267) [5, с. 56].

Законодавець в межах КАС України обов'язковість судових рішень визначає наступним чином: судові рішення, яким закінчується розгляд справи в адміністративному суді, ухвалюється іменем України. Судові рішення, що набрали законної сили, є обов'язковими до виконання всіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, фізичними і юридичними особами та їх об'єднаннями на всій території України. Невиконання судового рішення тягне за собою відповідальність, встановлену законом. Обов'язковість судового рішення не позбавляє осіб, які не брали участі у справі, можливості звернутися до суду, якщо ухваленим судовим рішенням вирішено питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки [1].

З юридичного аналізу положень КАС України можна зробити висновок, що обов'язковість судових рішень виступає у ролі матеріальної умови ефективної та правомірної діяльності адміністративних судів через юридичну значимість дій у процесі доказування, на етапі набрання законної сили судовим рішенням та здійснення судового контролю за виконанням судових рішень.

Обов'язковість судових рішень також є елементом, без якого стадія виконання судових рішень не може бути реалізована та об'єктивізована, а отже сенс правосуддя втрачається. Зазначене свідчить про змістовну вагомість даного принципу для захисту прав, свобод та інтересів осіб в адміністративному судочинстві.

Стосовно виконання судових рішень за результатами розгляду публічно-правових

спорів свого часу висловився суддя Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду Берназюк Я., який зазначив, що особливо гостро питання ефективності виконання судового рішення постає під час вирішення адміністративними судами публічно-правових спорів, оскільки зазначені норми Основного Закону України окремо передбачають спеціальну відповідальність держави в особі визначених суб'єктів владних повноважень за виконання рішень судів всіх юрисдикцій, а також наділяють на сьогодні адміністративні суди додатковим процесуальними повноваженнями здійснювати судовий контроль за виконанням судових рішень в адміністративних справах та розглядати заяви про визнання протиправними рішень, дій чи бездіяльності, вчинених суб'єктом владних повноважень (відповідачем) на виконання рішення суду [6].

В межах зовнішнього позадержавного правового регулювання обов'язковості судових рішень дана засада ідентифікується також як *res judicata*, щодо якого у країнах континентального права переважає вузький підхід до трактування змісту даного принципу, що відбивається у відтворенні заборони подачі тотожних позовів між тими самими сторонами, тобто у негативному ефекті *res judicata*. Відтак, лише резолютивній частині рішення суду надається преклюзивний ефект та обов'язковість [7, с. 223].

Як вважає Пільков К. М., категорія «*res judicata*» вживається для позначення (1) принципу, який реалізується у наступному судовому провадженні і втілює наслідки для цього наступного провадження від остаточного судового рішення, прийнятого в іншій справі, а також (2) остаточного рішення, яке може тягти ці наслідки для наступних проваджень, тобто може мати значення поза провадженням, у якому його прийнято, а отже мати значення для встановлення правової певності у правах так обов'язках особи. У такому разі значення поняття «остаточність судового рішення» може бути звужена до значення

однієї з умов, за яких рішення може набути значення *res judicata*, без потреби ототожнювати остаточність з *res judicata* [8, с. 47-48].

Конституційний Суд України свого часу у тексті рішень неодноразово наголошував на цінності обов'язковості судових рішень для забезпечення реалізації принципу верховенства права. Так, пунктом 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 30 червня 2009 року № 16-рп/2009 (справа щодо конституційності окремих положень Кримінально-процесуального кодексу України) Конституційний Суд України вказав, що відповідно до положень Конституції України судові рішення є обов'язковими до виконання; обов'язковість рішень суду є однією із основних засад судочинства, яка гарантує ефективне здійснення правосуддя; виконання всіма суб'єктами правовідносин приписів, викладених у рішеннях суду, які набрали законної сили, утворює авторитет держави як правової. З огляду на це, посилення судового контролю за виконанням судових рішень та наділення суду з цією метою правом накладати штрафні санкції є заходом для забезпечення конституційного права громадян на судовий захист [9]. Рішенням від 26 червня 2013 р. № 5-рп/2013 Конституційний Суд України визнав обов'язковість судових рішень складовою права на справедливий судовий захист [10]. Дещо розширений зміст відображено у Рішенні від 25 квітня 2012 року № 11-рп/2012 стосовно того, що недотримання принципу обов'язковості судового рішення загрожує сутності права на справедливий розгляд судом [11].

Висновки. Отже, засада обов'язковості судових рішень як правова категорія в межах науки адміністративного права слід розуміти як основоположний принцип адміністративного судочинства, що впливає на об'єктивізацію судового процесу та гарантує його завершеність, а також реалізує концепцію захисту прав, свобод та інтересів приватних осіб у спорах з суб'єктами владних повноважень. Обов'язковість судових рішень як стандарт

судочинства закріпленій на рівні норм національного права та правозастосовної практики. Обов'язковість судового рішення надає такому акту законної сили, впливає на оста-

точність вирішення питання стосовно прав, свобод та інтересів сторін та функціональної діяльності адміністративних судів у конкретній справі.

Анотація

У статті розглядаються теоретичні підходи та приклади нормативного закріплення принципу обов'язковості судових рішень в адміністративному судочинстві України. Досліджено, що на сьогодні відсутня єдність у теоретичному розумінні змісту даного принципу, що частково пов'язано з особливостями правових сімей. З'ясовано, що обов'язковість судових рішень виступає у ролі матеріальної умови ефективної та правомірної діяльності адміністративних судів через юридичну значимість дій у процесі доказування, на етапі набрання законної сили судовим рішенням та здійснення судового контролю за виконанням судових рішень.

На підставі нормативного аналізу встановлено, що обов'язковість судових рішень є елементом, без якого стадія виконання судових рішень не може бути реалізована та об'єктивізована, а отже сенс правосуддя втрачається. Зазначене свідчить про змістовну вагомість даного принципу для захисту прав, свобод та інтересів осіб в адміністративному судочинстві. Сформувано висновок, що обов'язковість судових рішень є елементом права на справедливий розгляд справи.

Зроблено висновок про те, що засаду обов'язковості судових рішень як правова категорія в межах науки адміністративного права слід розуміти як основоположний принцип адміністративного судочинства, що впливає на об'єктивізацію судового процесу та гарантує його завершеність, а також реалізує концепцію захисту прав, свобод та інтересів приватних осіб у спорах з суб'єктами владних повноважень. Обов'язковість судових рішень як стандарт судочинства закріпленій на рівні норм національного права та правозастосовної практики. Обов'язковість судового рішення надає такому акту законної сили, впливає на остаточність вирішення питання стосовно прав, свобод та інтересів сторін та функціональної діяльності адміністративних судів у конкретній справі.

Ключові слова: обов'язковість судових рішень, стандарти адміністративного судочинства, адміністративний суд, адміністративне судочинство, *res judicata*.

Kolomoiets T.O., Kurinnyi Ye.V., Tytarenko M.V. Binding of court decisions as a standard of administrative jurisdiction: theoretical approaches and normative determination

The article examines theoretical approaches and examples of normative consolidation of the principle of binding court decisions in the administrative judiciary of Ukraine. It has been investigated that today there is no unity in the theoretical understanding of the content of this principle, which is partly related to the peculiarities of legal families. It has been found that the binding nature of court decisions acts as a material condition for the effective and legitimate activity of administrative courts due to the legal significance of actions in the process of proof, at the stage of the court decision gaining legal force and exercising judicial control over the execution of court decisions.

Based on the normative analysis, it was established that the binding nature of court decisions is an element without which the stage of execution of court decisions cannot be implemented and objectified, and therefore the meaning of justice is lost. The above testifies to the substantive importance of this principle for the protection of the rights, freedoms and interests of individuals in administrative proceedings. The conclusion was drawn that the binding nature of court decisions is an element of the right to a fair trial.

It was concluded that the principle of the binding nature of court decisions as a legal category within the scope of the science of administrative law should be understood as a fundamental principle of administrative proceedings that affects the objectification of the judicial process and guarantees its completion, as well as implements the concept of protecting the rights, freedoms and interests of private individuals in disputes with subjects of authority. The binding nature of court decisions as a judicial standard is established at the level of national law and law enforcement practice. The bindingness of a court decision gives such an act legal force, affects the finality of the decision regarding the rights, freedoms and interests of the parties and the functional activity of administrative courts in a specific case.

Key words: bindingness of court decisions, standards of administrative proceedings, administrative court, administrative proceedings, *res judicata*.

Список використаної літератури:

1. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 №2747–IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2005, № 35–36, № 37, ст.446.
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96–ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст. 141.
3. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 02.06.2016 № 1401-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2016. № 28. Ст. 532.
4. Пояснювальна записка до Проекту Закону про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя). *Верховна Рада України* : веб-сайт. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=3524&skl=9 (дата звернення: 16.07.2023).
5. Капля О. Обов'язковість судових рішень як принцип адміністративного судочинства України. *National law journal: teory and practice*. 2017. URL: <http://www.jurnaluljuristic.in.ua/archive/2017/4/12.pdf> (дата звернення: 18.07.2023).
6. Судова практика в справах щодо виконання судових рішень. Берназюк Я. *Верховний Суд* : веб-сайт. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/execution_bernaziuk.pdf (дата звернення: 20.07.2023).
7. Цувіна Т. А. Реалізація принципу *res judicata* у цивільному судочинстві: досвід зарубіжних держав. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 1. С. 220-225.
8. Пільков К. М. *Res judicata*, остаточність і законна сила судового рішення: співвідношення понять. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2022. Серія ПРА-ВО. Випуск 71. С. 44-48.
9. Рішення Конституційного Суду України від 30 червня 2009 року № 16-рп/2009. *Верховна Рада України. Законодавство України* : веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v016p710-09#Text> (дата звернення: 11.08.2023).
10. Рішення Конституційного Суду України від 26 червня 2013 р. № 5-рп/2013. *Верховна Рада України. Законодавство України* : веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-13#Text> (дата звернення: 11.08.2023).
11. Рішення Конституційного Суду України від 25 квітня 2012 року № 11-рп/2012. *Верховна Рада України. Законодавство України* : веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-12#Text> (дата звернення: 11.08.2023).

UDC 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.39>

Leheza Yu.O.

*Doctor of Law, Professor, Professor Department of Civil, Economic and Environmental Law,
Institute of Human and Social Sciences, Dnipro University of Technology
ORCID: 0000-0002-4896-3178
Scopus Author ID: 57215790362*

NATIONAL COURT PRACTICE AND ECtHR PRACTICE IN GUARANTEEING THE RIGHT TO PEACEFUL ASSEMBLY FOR LGBT REPRESENTATIVES

Formulation of the problem. The realization of a person's right to peaceful assembly refers to the system of subjective public rights of a person regardless of his gender or sexual identification. For a long time, the issue of gender identification at the level of normative and legal regulation was limited to the range of issues related to the realization of a person's right to health care, to the protection of the right to sexual integrity. And only in recent years, there is a gradual normative reflection of its content not only as a component of the rights of a person, which ensure his physical existence, but also as a component of the rights that determine his social existence. Gender identification is determined at the level of a person's emotional and intuitive sympathy for his or her gender or the absence of a clear definition of such a perception, that is, a feeling of uncertainty (ambivalence). At the same time, despite the established medical practice and medical protocols, which stipulate that gender identification should take place for a person between the ages of two and three, this issue for an individual may not be resolved during his entire life, which requires the state to create administrative support sexual, sexual and gender freedom, which should include the creation of conditions for holding peaceful meetings, demonstrations, marches, which should draw public attention to such a problem, and thus increase the effectiveness of the protection of individual rights.

The state of scientific development of the problem. The issues of holding peaceful meetings

were directly considered in the publications of E. A. Kobruseva [1, p. 195-197], O. I. Bezpalova [2], and a number of others, but at the same time, the issue of protecting the rights of LGBT representatives was not considered or separated, despite its importance and relevance.

Taking into account the above, the *purpose* of this article is to characterize the national judicial practice and the practice of the ECtHR in guaranteeing the right to peaceful assembly for LGBT representatives.

Presenting main material. Restrictions on the exercise of the right to assemble peacefully, without weapons, and to hold meetings, rallies, marches and demonstrations, the execution of which is notified in advance to executive authorities or local self-government bodies, may be established by the court in accordance with the law and only in the interests of national security and public order - in order to prevent riots or crimes, to protect public health or protect the rights and freedoms of other people [3]. Article 68 of the Constitution of Ukraine guarantees the inadmissibility of limiting human rights and freedoms in their exercise.

Based on the content of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950 [4], ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine in accordance with the Law of Ukraine of July 17, 1997 No. 475/97-BP «On the Ratification of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950» [5] it is determined that the exercise of the rights to freedom of assembly and association is

not subject to any restrictions, except for those established by law and necessary in a democratic society in the interests of national or public security, to prevent riots or crimes, to protect health, self or morality or to protect the rights and freedoms of others.

According to the International Covenant on Civil and Political Rights, ratified by the Decree of the Presidium of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR dated October 19, 1973 No. 2148-VIII [6], the right of a person to peaceful assembly is established (Article 21). Restrictions on the exercise of such a right are inadmissible, except for those imposed in accordance with the law and which are necessary in a democratic society in the interests of state or public security, public order, protection of health and morals of the population or protection of the rights and freedoms of other persons.

According to Article 315 of the Civil Code of Ukraine, the right of natural persons to peaceful assemblies, conferences, meetings, festivals, etc. is provided, which can also be limited only on the basis of the law [7].

Based on the content of the provisions of the Law of Ukraine «On Local Self-Government in Ukraine» dated 05/21/1997 No. 280/97-BP, it is established that the executive committee of the Odesa City Council has the authority to resolve, in accordance with the law, issues regarding the holding of meetings, rallies, demonstrations and demonstrations, spectacular and other mass events; implementation of control over provision during their implementation of public order (Article 38) [8]. A similar approach is supported in a number of scientific publications [9, p. 107-111].

Despite the existence of such a normative provision, the practice of its enforcement is ambiguous, which is confirmed by the relevant judicial practice. As an example, it is necessary to pay research attention to the decision of the Administrative Court of Cassation as part of the Supreme Court dated October 23, 2019 in case No. 815/4612/15 [10].

The subject of the administrative lawsuit in the investigated case was the realization of the

individual's right to freedom of peaceful assembly, which was initiated by the decision of the organizing committee of the festival of queer culture «Odesa Pride-2015», as part of which it was planned to hold open discussion platforms, show short films on the issues of SOGI and a peaceful action in the form of the «March of Equality» demonstration. According to the above notification, the beginning of the aforementioned «Equality March», in which representatives of the LGBT community: lesbians, gays, bisexuals and transgenders will take part, should take place at 9:30 a.m. on August 15, 2015 in the central part of Odessa.

The ban on holding this event was connected with the prevention of mass violations of public order, which was determined, in particular, by the holding of 14.08.2015 at 7:30 p.m. in Odesa at the CPKtaV named after T.G. Shevchenko at the stadium of FC Chornomorets during the match between FC Shakhtar (Donetsk) and FC Dnipro (Dnipropetrovsk); and on August 16, 2015 at 7:00 p.m., a football match between FC Chornomorets (Odesa) and FC Zorya (Luhansk) is also planned to be held at the specified location.

Courts of the first and second instance found that the case lacked the appropriate amount of information about the planned events, namely, the form of holding all the planned events, the time and place of their holding, including the route of the planned Equality March, the approximate number participants of the events, no information is given about the authorized persons (organizers) of the relevant events.

The position of the Supreme Court is based on the fact that, according to the current legislation, there is no mechanism for preliminary agreement on the conditions for holding a peaceful assembly, while the current legislation of Ukraine establishes the notified nature of the holding of peaceful assemblies, which does not provide for the receipt of appropriate approvals from the authorities, but obliges the organizers of the event independently provide comprehensive information about the planned event.

In addition, the Supreme Court substantiated the erroneous application by the courts of

the first and second instance of the Decree of the Presidium of the Supreme Council of the USSR dated 07.28.1988 No. 9306-XI «On the procedure for organizing and holding meetings, rallies, street marches and demonstrations in the USSR» [11].

According to the Decision of the Constitutional Court of Ukraine of April 19, 2001 No. 4-пп/2001 (the case regarding advance notification of peaceful assemblies), it was clarified that the provisions of the first part of Article 39 of the Constitution of Ukraine regarding advance notification of executive power bodies or local self-government bodies gatherings, rallies, marches and demonstrations in the aspect of constitutional submission should be understood as the organizers of such peaceful gatherings must notify the specified bodies about the holding of these events in advance, that is, in acceptable terms preceding the date of their holding. These terms should not limit the right of citizens provided for in Article 39 of the Constitution of Ukraine, but should serve as its guarantee and at the same time provide an opportunity for the relevant bodies of executive power or local self-government bodies to take measures for the unhindered holding of meetings, rallies, marches and demonstrations by citizens, ensuring public order, rights and other people's freedoms. Determining the specific terms of advance notification, taking into account the peculiarities of the forms of peaceful assemblies, their mass, place, time, etc., is the subject of legislative regulation [12].

That is why, in order to establish the category of «propriety» of a notice of holding peaceful assemblies, the provisions of Article 39 of the Constitution of Ukraine must be applied, which stipulates the requirement of timeliness of such notices, and the implementation of such restrictions can only be established by a court.

In the practice of the European Court of Human Rights, the decision in the case «Verentsov v. Ukraine» (the decision became final on 11.07.2013) [13] states: «... while the Constitution of Ukraine requires advance

notification of the authorities about the intention to hold a demonstration and stipulates that any its limitation can only be imposed by a court, the 1988 Decree, drafted in accordance with the 1978 USSR Constitution, stipulates that those wishing to hold a peaceful demonstration must obtain permission from local authorities, who also have the right to prohibit any such demonstration. It is clear from the preamble of the Decree that it was intended for completely different purposes, namely, the provision by authorities of the means to express their views in favor of a certain ideology only to certain categories of persons, which in itself is incompatible with the very essence of freedom of assembly, which is guaranteed by the Constitution of Ukraine The court also notes that, as is generally recognized, the resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine «On the procedure for the temporary effect on the territory of Ukraine of certain acts of the legislation of the Union of the SSR» refers to the temporary application of the legislation of the Soviet Union, and so far the Parliament of Ukraine has not enacted any law that would regulated the procedure for holding peaceful demonstrations, although Articles 39 and 92 of the Constitution clearly require that such procedure be established by law, that is, by an act of the Parliament of Ukraine. While the Court agrees that the State may need some time to enact legislation during the transition period, it cannot agree that a delay of more than twenty years is justified, especially when it comes to such a fundamental right as the freedom of peaceful assembly» (p 54, 55) [10; 13].

The Supreme Court came to the conclusion that the period from 29.07.2015 (the date of submission of the notification letter) to 15.08.2015 (the date of the event) is sufficient for the Odesa City Administration to take measures to ensure safety and public order.

The European Court of Human Rights has repeatedly expressed its position on this issue and emphasized: «it goes without saying that any demonstration in a public place can cause a certain level of disruption in ordinary life and cause a

conflict» (Decision of the European Court of Human Rights in the case «Oya Ataman v. Turkey; similarly in the case of «BALCIK AND OTHERS»).

The European Court of Human Rights, in the context of solving the issue of provocations during peaceful assemblies, substantiates that «the right to freedom of peaceful assembly is ensured for everyone who intends to organize a peaceful demonstration. The possibility of violent counter-demonstrations or the possibility of extremists with violent intentions to join demonstrations cannot, as such, take away this right» («ARZTE FÜR DAS LEBEN» V. AUSTRIA) [15].

Therefore, the ban on holding peaceful assemblies in general, and in particular, with the participation of LGBT representatives, must be based on the existence of a reality of the threat of a violation of public order, which must be justified both by already existing precedents and by an analysis of objective and subjective characteristics, respectively, of the social situation that prevails in society. At the same time, the European Court of Human Rights has repeatedly emphasized that the realization of its rights by the minority should not depend on the approval of the majority. Even if the interests of a certain group of people are strikingly different from the interests of the main mass of the population, such interests must be respected.

Thus, in particular, the European Court of Human Rights notes: «although in some cases the interests of the individual may be subordinated to the interests of the group, democracy is not reduced to the fact that the views of the majority

must necessarily prevail; it is necessary to observe a balance that would ensure fair and correct treatment of minorities and exclude any abuses by the dominant group» (paragraph 63 of the judgment in the case of Bachkowski and others v. Poland of May 3, 2007 [15]).

In case No. 815/4612/15, the Administrative Court of Cassation as part of the Supreme Court adopted a resolution dated October 23, 2019, where it was substantiated that the restriction of the right to a rally should be applied by the court based on the existence of a real threat to public order, which must be confirmed by relevant evidence.

Conclusion. Taking into account the fact that peaceful assembly is one of the means for a person and a citizen to defend their rights, freedoms and interests in a democratic society, the right of citizens to freedom of peaceful assembly in Ukraine must be guaranteed and protected by the state, which is obliged to ensure its effective implementation. The exercise of this right is not subject to any restrictions, except for cases established by law in the interests of national security and public order in order to prevent riots or crimes, to protect public health or to protect the rights and freedoms of other people.

At the same time, it is necessary to emphasize that efforts to hold peaceful gatherings based on gender identification, which is determined at the level of emotional and intuitive sympathy by a person for his gender or lack of a clear definition of such perception, that is, a feeling of uncertainty (ambivalence), is not a basis for recognizing such actions that pose a threat to national security.

Summary

The purpose of the article is to characterize the national judicial practice and the practice of the ECtHR in guaranteeing the right to peaceful assembly for LGBT representatives. The author clarified that restrictions on the exercise of the right to peaceful assembly can be established by the court in accordance with the law and only in the interests of national security and public order - in order to prevent riots or crimes, to protect the health of the population or to protect the rights and freedoms of other people. Based on the analysis of Article 68 of the Constitution of Ukraine, the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950, it was determined that the inadmissibility of restrictions on human rights and freedoms in their exercise should be guaranteed in Ukraine. Based on the content of the provisions of the acts of the current legislation of Ukraine, it is determined that the exercise of the rights to freedom of assembly and association is not subject to any

restrictions, with the exception of those established by law and necessary in a democratic society in the interests of national or public security, to prevent riots or crimes, to protect health or morals or to protect the rights and freedoms of others. The work concludes that peaceful assembly is one of the means of defending one's rights, freedoms and interests by a person and a citizen in a democratic society, so the right of citizens to freedom of peaceful assembly in Ukraine must be guaranteed and protected by the state, which is obliged to ensure its effective implementation. The exercise of this right is not subject to any restrictions, except for cases established by law in the interests of national security and public order in order to prevent riots or crimes, to protect public health or to protect the rights and freedoms of other people. It was determined that efforts to hold peaceful gatherings based on gender identification, which is determined at the level of emotional and intuitive sympathy by a person for his gender or the lack of a clear definition of such perception, that is, a feeling of uncertainty (ambivalence), is not a basis for recognizing such actions that pose a threat to national security.

Key words: legal regulation, sexual orientation, peaceful assembly, subjective public rights, LGBT.

Легеза Ю.О. Національна судова практика та практика ЄСПЛ у гарантуванні права на мирні зібрання для представників ЛГБТ

Метою статті визначено здійснення характеристики національної судової практики та практики ЄСПЛ у гарантуванні права на мирні зібрання для представників ЛГБТ. Автором з'ясовано, що обмеження реалізації права на мирні зібрання може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку - з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей. На основі аналізу статті 68 Конституції України, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року визначено, що в Україні має гарантуватися неприпустимість обмеження прав і свобод людини при їх здійсненні. Виходячи із змісту положень актів чинного законодавства України визначено, що здійснення прав на свободу зібрань та об'єднання не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб. У роботі зроблено висновок, що мирні зібрання є одним із засобів відстоювання людиною і громадянином своїх прав, свобод та інтересів у демократичному суспільстві, то право громадян на свободу мирних зібрань в Україні має гарантуватися та захищатися державою, яка зобов'язана забезпечити його ефективну реалізацію. Здійснення цього права не підлягає жодним обмеженням, крім випадків, установлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей. Визначено, що намагання провести мирні зібрання за гендерною ідентифікацією, яка визначається на рівні емоційного та інтуїтивного співчуття людиною своєї статевої приналежності або відсутності чіткого визначення такого сприйняття, тобто почуття невизначеності (амбівалентності), не є підставою для визнання таких дій, що створюють загрозу національній безпеці.

Ключові слова: нормативно-правове регулювання, сексуальна орієнтація, мирні зібрання, суб'єктивні публічні права, ЛГБТ.

Literature:

1. Кобрусєва Є.А. Щодо питання адміністративно-правового забезпечення права на мирні зібрання в суспільстві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 4. С. 195–197

2. Безпалова О.І. Адміністративно-правовий механізм реалізації правоохоронної функції держави: монографія. Харків. нац. ун-т внутр. справ. 2014. 544 с.
3. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
5. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року: Закон України від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-вр#Text>
6. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, ратифікований Указом президії Верховної Ради Української РСР від 19 жовтня 1973 року № 2148-VIII. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
7. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
8. Про місцеве самоврядування в Україні: Закону України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>
9. Легеца Ю.О., Кулініч К.А. Розгляд питання поняття «публічне адміністрування». *Право і суспільство*. 2016. №6. Ч. 2. С. 107-111.
10. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного суду у справі № 815/4612/15 від 23 жовтня 2019 року. URL.: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85154116>
11. Про порядок організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій в СРСР: Указ Президії Верховної Ради СРСР від 28.07.1988 № 9306-XI. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v9306400-88#Text> (станом на 01.05. 2022 року не застосовується на території України – авт.)
12. Рішення Конституційного Суду України від 19 квітня 2001 року №4-рп/2001 (справа щодо завчасного сповіщення про мирні зібрання). URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-01#Text>
13. Справа «Веренцов проти України» (Заява № 20372/11). URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_945
14. “ARZTE FÜR DAS LEBEN” V. AUSTRIA. URL. <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57558#:~:text=Plattform%20”Ärzte%20für%20das%20Leben”%20is%20an%20association%20of%20doctors,Austrian%20legislation%20on%20the%20matter.>
15. Рішення ЄСПЛ у справі Бачковський та інші проти Польщі від 3 травня 2007. URL.: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/ccu/5_3007.pdf

ПРАВОВІ НОВЕЛИ

№ 21/2023

Науковий юридичний журнал

Коректура: *Чудеснова І.М.*

Верстка: *Гайдабрус В.Б.*

Підписано до друку 26.12.2023.

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 11,86.

Замов. № 1223/807. Наклад 300 прим.

Видавничий дім «Гельветика»

вул. Інглєзі, 6/1, м. Одеса, 65101

Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.